

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР

11

*Я 11-рэ классым икIэлэегъаджэхэм апае
IэпыIэгъу тхыль*

*Адыгэ Республикэм гъэсэныгъэмрэ
иIэныгъэмрэкIэ и Министерствэ ыштагъ*

ЯтIонэрэ тхыль

УДК 373.5.016:821.352.3

ББК 74.268.3

А21

А в т о р ы : **Р.Г. Мамий, Д.С. Схалыхо,
М.Н. Хачемизова,
Н.А. Хамерзокова, С.А. Хуако**

Отв. редактор: **Р.Г. Мамий**

А21 Адыгэ литературэр : Я 11-рэ классым икIэлэегъаджэхэм апае IэпыIэгъу тхыль / Р.Г. Мамий, Д.С. Схалыхо, М.Н. Хачемизова, Н.А. Хамерзокова, С.А. Хуако. Адыгейская литература. Пособие для учителей 11-х классов. Вторая часть. Редактор Р.Г. Мамий. – Майкоп: ООО «Качество», 2013. – 199. ISBN 978-5-9703-0393-1

Адыгэ еджапIэм ия 11-рэ класс литературэмкIэ шезыгъаджэхэрэм апае IэпыIэгъу тхыльыр 2011 ильэсым кыдэкIыгъагъэм иятIонэрэ Iахъуу шыт. Программэм кызыэриIорэ дэдэм димыштагъэми, кIэлэегъаджэхэм къашъхьапэнэу тхыльыр зытхыгъэхэр щэгугъых.

УДК 373.5.016:821.352.3

ББК 74.268.3

Книга включает в себя некоторые монографические материалы по отдельным адыгейским писателям, чье творчество для изучения предусмотрено программой для 11-х классов.

ISBN 978-5-9703-0393-1

© Мамий Р.Г., Схалыхо Д.С., Хачемизова М.Н.,
Хамерзокова Н.А., Хуако С.А.

© Оформление ООО «Качество», 2013

ДЭТХЭР

Ущызыгъэгъуаз.....	4
Непэрэ адыгэ литературэр.....	5
Иэшынэ Хьазрэт (1926–1994).....	27
ИщыIэныгъэрэ итворческэ гъогурэ.....	27
Прозэр.....	31
Кошбэе Пщымаф (1936–2013).....	42
ИщыIэныгъэрэ итворческэ гъогурэ.....	42
Повестэу «Мэфибл уай».....	48
Повестым икьэхьукI, кыуатэрэр, гупшысэ лъапсэу хэлъыр.....	48
Повестым хэт образхэр.....	53
КъэIотэкIэ-къэгъэIьэгъокIэ амалхэу тхакIом ыгъэфедэхэрэр.....	59
Цуекъо Джэжьфар (1924–2003).....	61
Цуекъо Джэжьфар – журналист.....	62
Цуекъо Джэжьфар-драматург.....	66
Цуекъо Джэжьфар-усакIо.....	67
Цуекъо Джэжьфар-кIэлэцIыкIумэ яусакIу.....	73
***.....	78
Мамый Ерэджыб (1926–1994).....	78
ИщыIэныгъэ ыкIи итворческэ гъогу.....	78
Пэнэшгу Сэфэр (1930).....	87
Цуекъо Юныс (1940).....	105
Шъхьэлэхьо Абубэчыр (1929).....	122
ЩэшIэ Казбек (1939).....	134
Теуцожь Хьабиб (1931–2008).....	153
Лыхьэсэ Мухьдин (1955).....	166
Хьунэго Саида (1961).....	177
Къуикъо Шыхьамбий (1963).....	188

УЩЫЗЫГЪЭГЪУАЗ

Мыр «Адыгэ литературэр. 11 класс. КӀэлэгъаджэхэм апае ӀэпыӀэгъу тхылъ» зыфилоу 2011-рэ ильэсым кыдэкӀыгъагъэм иятӀонэрэ Ӏахь. Ыпэрэр зытхыгъэхэм афэшъхьафэу мыщ Шъхьэлэхъо Дарико, ХъокӀо Светланэ кыхэлэжыагъэх. Ыпэрэм фэдэу мыри программэм кызэриӀорэ дэдэм тетэп, тхыгъэхэр шӀэныгъэ зэфэхьысыжьым, очерк плышъом нахь фэкъудынгъэх. Методическэ Ӏофыгъо зэфэшъхьафыбэхэу программэм кыдилгытэхэрэми мыщи тащылгыӀэсыгъэп. Ахэр зэкӀэ учебникэу Ӏоф зыдатшӀэрэм кыыхиубытэщтых.

Ащ фэшъхьафэуи ящӀӀэкӀэ-творческэ гъогу, япроизведение хэхыгъэхэм сыхьат гъэнэфагъэхэр апӀубгъахьэзэ шъхьаф-шъхьафэу зэбгъэшӀэн фаеу программэм кыдилгытэхэрэм анэмыкӀэу «Адыгэ литературэм кыхэлэжыэрэ нэмыкӀ кӀуачӀэхэр» зыфиӀорэ Ӏахьым кыщилгытэрэ къодые тхакӀохэм къахэтхьыхи Шъхьэлэхъо Абу, ЩэшӀэ Казбек, Теуцожь Хъабибэ, ЛӀыхэсэ Мухьдин, Хъунэго Саидэ, Къуикъо Шыхьамбий афэгъэхыгыгъэ тхыгъэхэри хэдгъэуцуагъэх, яшӀуагъэ къэкӀонэуи тӀлыгътэ.

Шъхьадж иӀэшӀагъэ зэкӀэлъыкӀоу къӀплъытэн хъумэ, «Непэрэ адыгэ литературэр», «Кошбэе Пщымаф», «Шъхьэлэхъо Абу», «Пэнэшъу Сэфэр», «ЩэшӀэ Казбек», «ЛӀыхэсэ Мухьдин» зыфиӀорэ шъхьэхэр Мамый Руслъан ытхыгъэх; «Мамый Ерджыб», «Хъунэго Саид» зыфиӀохэрэр ХъакӀэмызэ Мирэ, «Цуекъо Джахьфар», «Цуекъо Юныс» зыфиӀохэрэр Хъамырзэкъо Нурыет атхыгъэх; «Къуикъо Шыхьамбыирэ» «Теуцожь Хъабибэрэ» Шъхьэлэхъо Дарико, «Ӏэшъынэ Хъазрэт» ХъокӀо Светланэ яех.

НЕПЭРЭ АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР

Я ХХ-рэ лэшлэгүм иятлонэрэ ныкьо адыгэ литературэм гъогоу кыклогүгэм, изытетыгүгэм щыщ юфыгъохэм ышэрэ тхылъым иублаплэ тащытегущылэгъагъ. Ахэмэ кызыщадгъээжъхэри кыыхэклэу зэхьоклныгъэхэм якъежъаплэ я 90-рэ ильэсхэм къащыублагъэу адыгэ литературэр лъэхъаныклэ зэрэхэхъагъэм, ащ игумэкл-игъэхъагъэхэм джы нахь зафэдгъэзэн. Кыкклэлотыкыжын горэхэркыыхэфэщтхэми, непэрэ адыгэ литературэ зыфатлорэр нахь игъэклотыгъалоу кыыхэгъэушъхъафыкыгъэн фае. Сыда номэ зэманэу ащ къедгъэубытырэм узэгупшысэн, зэхэфын юфклэ зэбгъэфэн лъэныкьохэр хэлъых.

Литературэхэр зэзыгъашлэхэрэм – дунэе литературэр зэрэпсаоуи, лъэпкь литературэ пэпчьи – тарихъ гъогоу ахэмэ къаключгъэхэр лъэхъэнэ-лъэхъанэу зэтырафых. Литературнэ лъэхъаныр кыыхэуушъхъафыкыныр цыфымрэ обществэрэ ящылэклэ-гупшысаклэ илъэныкьубэмэ япхыгъ. Ар лэшлэх юфэп, гупшысэ зэфэхьысыжъ лужьумэ, зэнэкьокъубэмэ яшъолгыр илъ.

А пстэумэ тахэмыхъэу непэрэ адыгэ литературэ номэ, сыда кыидгъэжырэр? Сыда ащпэублэу, лъапсэу илэр? Сыд фэда а непэрэ адыгэ литературэм итыгъосэрэ мафэ? Ахэмэ яджэуап клэкыхэр арых нылэп мы статьям игъунэпкьэ зэжьумэ арыфагъэр.

Мыщкклэ зыфэдгъэзагъэр икыгъэ я ХХ-рэ лэшлэгүм ия 90-рэ – 2010-рэ ильэсхэм кыыриуытырэр адыгэ литературэр ары. Зэклэми зэдаштэу я 50-рэ ильэсхэм агузэгү кыыщыублагъэу адыгэ литературэр, адрэ лъэпкь литературабэхэу советскэ литературэмклэ тызаджэщтыгъэм хэтыгъэхэм афэдэу, лъэхъаныклэ, ичэзыуклэ

яцэнэрэ лъэхъан ихъагъэу тэлытэ. Ар Сталиныр зыщымылэжь илгъэсым, ащ икульт аумыси, общественнэ цылаклэмрэ гупшысэмрэ нахъ къэфэбагъэхэ, демократием ишэнхэр нахъ къахэфагъэхэ фэдэу зыщыхъугъэ илгъэхэм нахъ арапхых. Эстетическэ, художественнэ гупшысэми нахъ зиужыжыгъэ фэдагъ, цыфым ищылаклэ, инасып, ыгу ихъыкырэ-ишыкыхэрэм якъызэлухын литературэми нахъ зыфигъэзагъэу щытыгъ. Арэу зэрэщытызи, литературэр идеологическэ дэкъацэм къыдэпхыныр, официалнэ эстетикэм къыгъэлгъэгъорэ гъунапкъэхэм къарышщыныр Юф псынклагъэп. Сыд фэдизэу зилэтыгъэми, ащ ихъылыгъэ хэмыкызэ зигугъу тшырэ лъэхъаныр литературэм къызэпчыгъ.

Къызэпчыгъ тломэ къидгъэкырэ яплэнэрэ лъэхъаныклэм адыгэ литературэр хэхагъэу ары. 1980-рэ илгъэхэм яклэуххэм адэжь тиобществэ, тицылаклэ-гупшысаклэ зэхъоклыныгъэхэр фэхъухэу зыщиублагъэм ар епхыгъ. А зэхъоклыныгъэхэм яфэмэ-бжымым ин къытырихъагъэу литературэр ышэклэ лъэклуатэ.

Ау алъэхъанэрильапсэ горэ имылау къэхъугъэп. Литературэм ихэхъон сыд фэдизэу социалнэ-экономическэ, общественнэ-политическэ цылаклэу, идеологиеу, философииеу обществэр зыщыпсэурэ зэманым тетыгъор зылыгъхэм япхыгъэми, ащ ихэхъоныгъэ лъагъохэр къежьэнхэмклэ, ышэклэ ар лыклотэнымклэ, зэхъоклыныгъэхэр фэхъунхэмклэ ежь илэклоцл хабзэхэр илэх. Ахэр нэмыклэ лъэныкъохэм ялытыгъэмэ, нахъ лъэшыхэхэуи къыхэклы. Ар блэклыгъэ лъэхъанэм итрадициехэр литературэм зэригъэфедэхэрэм, тхаклоу ащ хэлажьэхэрэм, клочлаклэу къыхахьэхэрэм яидейнэ-эстетическэ гупшысэ, уахътэр зэрэзэхашэрэм бэклэ ялытыгъэу мэхъу.

Джащ фэд мы яплэнэрэ литературнэ лъэхъанэу зигугъу къэтшырэ. Ащ къыриубытэрэр ары непэрэ адыгэ литературэклэ тызаджэрэр. Ащ икъежьэпцэ-хэхъуапцэхэр непэрэ мафэм сыд фэдизэу епхыгъэхэми, ыльапсэхэр яцэнэрэ лъэхъанэу я 50–80-рэ илгъэхэм къыриубытэрэм хахьэх. Арышгъ, непэрэ Юфыгъуабэхэм яджэуапхэр хэбгъотэщтых.

А яцэнэрэ лъэхъанэу зыфатлорэм ихэушгъафыкыны писателъ нахъыжгъхэм ялахъ хэмылгъэу щытэп, анахъэу Клэрэщэ Темботрэ Еутых Аскэрырэ. Ахэр арых нахъыжгъхэм ащыщэу апэу къызгурыуагъэхэр нахъпэрэ тхэклэжъэу литературэр зыгъэклэраклэрэр, цылаклэм пэчыжьэр цыгъэзыегъэн зэрэфаер. Ар лэшлэхыгъэп. Ау Клэрэщэ Тембот тарихъым къыхихыгъэ

произведениеу ытхыгъэхэм лъэпкъ нэшанэр тыгъуаси непи зэдиыгъэу кӀэгъэтхыгъэу, лъэпкъщылакӀэм пытэу хэгъэу цагъэу кыгъэлъагъоу зэрэригъэжагъэхэр а лъэхънакӀэм иублапӀэмэ ащыщыгъ. Колхоз къуаджэм фэгъэхыгъэ гъэпсынкӀэгъэ произведениехэр зытхыгъэ Еутых Аскэр а колхоз щылакӀэм, адыгэ къуаджэм якъэгъэлъэгъон нэмыкӀ еклолакӀэ кыфигъотыгъ, лъапсэр диыгъэу, загъорэ дихъыхыломи, непэрэ лъэпкъ щылакӀэр зытет шыпкъэр художественнэ гупшысэм щызэфихысысжыным пылгыгъ. А лъэныкъомкӀэ ари ящэнэрэ литературнэ лъэхъанэм икъежьэн хэлъжагъ.

Ахэр тэрэзых. Ау ящэнэрэ лъэхъанэу зигугъу тшырэр социологическэу ыкӀи эстетическэу кыыхэу шыгъафыкӀыгъэным, лыгъэкӀотэгъэным кӀэцаклоу, лъапсэу, пкъэоу фэхъугъэхэр МэцбэшӀэ Исхъакъ, Іэшъынэ Хъазрэт, Бэрэтэрэ Хъамид. МэцбашӀэм адыгэ усэр лъэпкъ философиемкӀэ, гупшысэ куукӀэ ыушъагъ, КӀэрацэм илъэуж рыкӀозэ адыгэ прозэр, анахъэу романыр, тарихъ еклолакӀэ-гупшысакӀэм рипхыгъ, адыгэ романыр гъогукӀэ тырицагъ, нахъыпэкӀэ зыфыщыкӀэцтыгъэ психологизмэр ащ кӀилъхъагъ, Іэшъынэм адыгэ прозэр лирическэ мэкъэ шыабэмкӀэ кыгъэбаигъ, ар иӀэпыӀэгъоу цӀыф кызырыкӀом, анахъэу ныбжыкӀэхэм агу лыӀэсыгъ, яӀэклоӀ дунай, ягумӀкӀ-гупшысэ кызыӀуихыгъ. ЦӀыф зэхашӀэр, гупшыгауи нэшхъэйги зэрэхэтэу, природэр, дунаеу тызхэтыр адыгэ усэм иӀэрылхъэ зышыгъэр, гъэкӀэрэкӀэгъэ мэкъэ лъэшым ар кӀэрызыщэу апэу зыублагъэр Бэрэтэрэ Хъамид.

Мыхэмэ тхэкӀо нахъыжъхэм ятрадициехэр цагъэзыягъэхэп, ахэр яӀэубытыпӀэхэу, ахэр агъэбаихэзэ литературэр ышэкӀэ лъагъэкӀотагъ. Ахэмэ ялъэуж рыкӀуагъэх Коцбэе Пщымаф, Къуекъо Налбий, Къумпыл Къадырбэч, Пэнэшъу Сэфэр, Цуякъо Юныс, Нэхэе Руслъан, Бэгъ Нурбий, Емыж МулиӀэт, Лыхэсэ Мухъдин, нэмыкӀхэри. Жанрэ пстэуми зэфэдэу игъэкӀотыгъэу хэхъоныгъэ зэрашыгъэр, лъэпкъыр зыгъэгумӀкӀырэ темэхэр, Іофыгъохэр папцӀэу, куоу, шыпкъагъэ хэлъэу къаӀэтхэу, къагъэлъагъохэу зэрэхъугъэр къӀотэкӀэ-къэгъэлъэгъокӀэ амалхэу литературэр художественнэ лъэгапӀэм фэзыцагъэхэм зызэраушыомбгъугъэр, кӀэкӀэу къӀон хъумэ, адыгэ литературэр пкъынэ-лынэ пытэ зилэ художественнэ-эстетическэ системэ псау зэрэхъугъэр мыхэмэ Іофэу зэшъахыгъэм пытэу епхыгъ.

Джахэр зэкIэ зыдыIыгъэу адыгэ литературэр яплэнэрэ лъэхъанэу зигугъу тшырэм хэхъагъэу мэлажъэ. Ари лъэхъэнэ кызыэрыклоп, пштэни умыштэни бэу хэлъ. Ау зэхъокIыныгъэу тищыIакIэ фэхъухэрэр сьд фэдиэу кыгтэхьыльэкIыхэми, ахэмэ зи шIуагъэ апымыльэу пIон пльэкIыщтэп. Зигугъу тшырэр духовнэ щыIакIэр, творческэ IофшIэныр арышъ, культурэм, наукэм, литературэм, искусствэм а зэхъокIыныгъэхэм гупшысакIэхэр къахалъхъагъэх. Узэрыгушхон щысэу ыцIэ къепIо хъуцт тиadyгабзэ къэралыгъуабзэ зэрэхъугъэм. ЗэхъокIыныгъэмэ апкъыкыикIыгъуфит-шъхъафитэуугущыIэн, утхэн амалхэр зэрэщыIэхэр. Идеологическэ гъунапкъэхэр зэрэщымыIэжъхэмишIуагъэкIэтитарихъинэIубгъошъэфыбэмэ, тхъамыкIэгъуабэмэ талгыIэсын тлъэкIыгъэ. Игугъу пшIын, ыцIэ епIон, къэбгъэлъэгъон уфимыгъэу теми, Iофыгъуи, лIэкъуациджы щыIэжъэп. Ац ишIуагъ художественнэ культурэм иIофышIэхэм, литературэр апэ зэритэу, адыгэмэ зэман тхъамкIэгъо дэдэу кызыэпачыгъэхэр – я XIX-рэ лIэшIэгъум щыIэгъэ Кавказ заоу лъэпкъыр ипхъахъ-итэкъоу дунаим щызышIыгъэм, я XX-рэ лIэшIэгъум агъэпсыгъэ Краснодар псыубыгышIэу Кавказ заом къелыжыгъэ адыгэ къоджэ тIэкIум щыщэу зыбгъушшыр чIэзыхъажыгъэм зафагъэзэн, шъыпкъагъэм тетэу ар къагъэлъэгъоналъэкIэу зэрэхъугъэр. Ац ишыхъатых зэльашIэрэ произведениехэу МэцбэшIэ Исхъакъ, Къуекъо Налбий, Цуякъо Юнус, Пэнэшгъу Сэфэр, ЩэшIэ Казбек, нэмыкIхэми мы аужырэ илъэс зыбгъушшым атхыгъэхэр.

Культурэм иIофышIэ инхэу, адыгэ автоном хэкум игъэпсын зилахъышIу хэзылъхъагъэхэу, нэужкIэ агъэмысэжыгъэхэу Цэй Ибрахъим, Сихъу Сэфэрбий, Кобл Билъэустэн, НэмытIэкъо Айтэч, Кубэ Щэбан, Натхъо Къадыр афэдэхэм, нэмыкIхэми ацIэхэр лъэпкъым ищыIакIэ кыыхэуцожыгъэх. Цэй Ибрахъимэ итхыгъэхэр зэхэубытагъэу, зэлэIалъэу зыдэт тхылъышхо урысыбзэкIэ 2000-рэ илъэсым кыдэкIыгъ. Сихъу Сэфэрбий ихудожественнэ-публицистическэ тхыгъэхэр зыдэт тхылъи кыыхаутыгъ. Хъамхъокъо Хъусен ыцIэ дэхэ-дахэу ичIышIэ иуцожыгъ: ежъ ехьылIагъэуи, иусэхэри зыдэт тхылъ шъхъаф кыдэкIыгъ. УсакIоу, орадус-орэдыIоу, шIэныгъэлэжъэу Кубэ Щэбанэ иархив бай гуманитар шIэныгъэмэ апылъ Адыгэ республикэ институтым США-м кыыраригъэщыжыи кыщэфыжыгъ. Ац щыщэу усэхэр

зыдэт тхылъыр кыдэклыгъ, адыгэ Iорыуатэхэу Кубэм IэкIыб хэгъэгумэ къащиугъоигъэхэр зыдэт тхылъыри кыдэклыгъ. А институт дэдэм кызылэкIигъэхъажыгъ общественнэ IофышIэу ыкIи шIэныгъэлэжъэу Урысыем, Тыркуем, Францием, нэмыкI хэгъэгухэми ащызэлъашIэцтыгъэ НэмытIэкъо А. иархиви. Джауштэу ячIыгуужъ щыпсэурэ адыгэхэм тIэкIу-тIэкIуэ къалэкIэхъажыых IэкIыб хэгъэгумэ арыфэгъэ адыгэ гъэсэгъэшхохэм ялэпIагъэхэр.

Ащи имызакъоу ти Республикэ ихудожественнэ культурэ чIышIэ ин щаубытыгъ нэмыкI хэгъэгумэ арыс адыгэ тхакIомэ япроизведениехэм. Бэмэ зэлъашIагъ Натхъо Къ. ироманэу «Отчужденные» зыфилоу урысыбзэкIи адыгабзэкIи ти Республикэ кыщыздэкIыгъэр. Джащ фэд, адыгэхэм дэгъоу ашIэ, Россием ичIыпIабэхэми алъылэсыгъ Къандур Мухъадин ироманышхоу тхылъицэу зэхэтэу «Кавказ» зыфиорэр. Мыхэри нэмыкI тхакIохэу адыгэмэ къахэкIыгъэхэу IэкIыб хэгъэгухэм къащыхъугъэхэм япроизведениехэри адыгэ чIыгуужъым ишIэныгъэлэжъхэм янэплэгъу итых, ахэмэ яхылылэгъэ тхыгъэхэр мымакIэу ялэх Шъхъэлэхъо Абу, Бэчыжъ Лейлэ, БакIо Хъанджэрые, ХъашIуцIэ Мыхъамэт, БакIо Зарэ, нэмыкIхэми.

Мыхэмэ ягугъу тшIы зыхъукIэ, IэкIыб хэгъэгумэ къарыкIыжыгъэ произведениехэр е ахэмэ ащыпсэурэ адыгэхэм атхыгъэхэу зыцIэ къетIуагъэхэр пстэуми анахъ дэгъухэу кызышIобгъэшI хъуцтэп. Ащ фэдэ еплъыкIэхэр, гурышIэ-гушшысэхэр зилэхэри щылэх. Iофыр зытетыр нэмыкI. Мыхэмэ ягугъу зыкIэтшIырэр лъэпкъ культурэм илахъ инхэшъ ары, ащыщхэр зыхэхэкIэ адыгэ лъэпкъэу дунаим тет пстэуми ялитературэ, яискусствэ зэпыупIэ-зэпычыпIэхэр афэхъух, икъоу, тэрэзу уапашъхъэ къиуцохэрэп.

Мыхэмэ афэдэ Iофхэм уягушшысэ зыхъукIэ улъымылэсын плъэкIыщтэп тидуховнэ щылакIи, тихудожественнэ культури диным чIышIэ ин щуубытэу зэрэхъугъэр. Мыслъымэн диным фэгъэхъыгъэмэ, апэу кIэбгъэтхъын фаемэ ащыщ МэщбэшIэ ИсхъакъэрэКошбэеПщымафэрэзэгъусэхэу КъурIаныр адыгабзэм зэрэралъхъагъэр. Ащ фэдэ, Адыгэ Республикэм цагъэпсырэ мэщытхэм сурэтышIхэр, архитекторхэр яшъыпкъэу хэлажъэх. Блэщэпсынэ мэщытыр зэригъэкIэрэкIагъэм пае Гъогунакъо Мухъарбий искусствэм ылъэныкъокIэ Адыгэ Республикэм и КъэралыгъошIухъафтын зэрэфагъэшъошагъэмузэгупшысэнбэу

хэлъ. Мыекъуапэ цагъэпсыгъэ мэщытышхом сурэтышлэу ыкӀи архитекторэу Бырсыр Абдулахъ иӀахышхо зэрэхэлъым пстэури цыгъуаз. Нахыпэм диныр чӀэгуллагъэу зыщалагыгъэ хэгъэгум ац фэдэхэр цыхъунхэр зэхъоклыныгъэмэ кыздахыгъэ нэшан.

Искусствэм игугъу пшыӀын хъумэ, джыри узлыӀэсын плъэкӀышт хъугъэ-шлагъэр макӀэп. Адыгэ Республикэм и Къэралыгъо шӀухъафтын илауреатэу, ордусэу, зэлъашӀэрэ орэдыӀо ансамблэу «Ислямый» зыфиорэм ипащэу Нэхэе Аслъан зэшӀуихырэ Иофым уасэ фэшӀыгъуай. Ац фэд адрэ къэшъокӀо ансамблэу «Налмэс» зыфиоу Къулэ Мыхъамэт зипащэр. ЛӀэшӀэгъу пчъагъэхэм къакӀоцӀ адыгэ лъэпкъым кыыхихыгъэ орэдхэмрэ къашъохэмрэ купкӀэу, гупшысэ куоу ахэлъыр цыфмэ альагъэлэсызэ цытхъушхор апылгъэу хэгъэгубэхэр мы ансамблэмэ къакӀухъэх. Культурэм иӀофышӀэ инэу Сташгъу Юри ыцӀэ къемыӀон плъэкӀыштэп. Цыгъын шгъуашэу ышӀыхэрэм, ыгъэкӀэракӀэхэрэм шӀугъэм, дэхагъэм, мамыр цыӀакӀэм уафэзыгъэблырэ гупшысэу ахилъхъэхэрэм икъэгъэлъэгъонмэ яплъырэ пстэхэми гупшогъо-гупшоныгъэ къахалъхъэ. Ахэри Адыгэ Республикэм, Темыр Кавказым ямызакъоу нэмыкӀ хэгъэгубэхэми ащызэлъашӀэх.

Адыгэ орэдыжъым, адыгэ къашгъом, адыгэ шгъуашэм абзэкӀэ мыхэмэ Иофэу зэшӀуахырэм уасэ фэшӀыгъуай.

Джахэмэ афэдэ хъугъэ-шлагъэх, хэхъоныгъэх культурэм, искусствэм, литературэм альэныкъокӀэ 1990-рэ илъэсхэм яублацӀэ къащегъэжъагъэу лъэхъаныкӀэ къахэбгъэщын озыгъэлъэкӀырэр.

ЩыӀакӀэр ежъ иунэе амалхэмкӀэ къэзыгъэлъэгъорэ литературэр сыд фэдизэу иӀэкӀоцӀ хабзэхэм атетэу ыпӀэкӀэ лъэкӀуатэми, лъэхъанэм игумэкӀ-гупшысэ, изэхъоклыныгъэхэм яфэмэ-бжъымэ ац кытыримыхъан ылъэкӀыштэп. Джащ фэд мы кыыхэтыушъхъафыкӀыгъэ лъэхъаныри. Я 50-рэ илъэсхэм якӀэуххэм афэдэу литературэм изэхъоклыныгъабэхэр общественнэ-социальнэ, художественнэ-эстетическэ лъэныкъуабэхэм япхыгъэх. Ахэмэ ащыщых нахышпӀэкӀэ зигугъу тшыгъэ тарихъ еплъыкӀэ-екӀоӀлакӀэр, психологизмэ игъэкӀотыгъэр, гум лыӀэсрэ лирическэ мэкъэ шгъабэр эпическэ къэӀотэн убгъугъэм зэрэхэлажъэрэр, жанрэхэм, къэӀотэкӀэ-къэгъэлъэгъокӀэ амалхэм янэшэнакӀэхэр, нэмыкӀыбэхэри.

Ауцтэу мы аужырэ ильэс I5-м литературэм, искусствэм, зэклэ культурэм яхэхьоныгъэхэр кыыхэдгъэщыхэ зыхъуклэ клэгъэтхыгъээн фаер ахэмэ альапсэ блэкIыгъэ лъэхъанэмэ къазэрэщезьэрэр, ащкIэхэхьоныгъэм, лъэныкыозэфашъафхэр клэу кыыхахьэхэми, зэпыупIэ зэрэфэмыхъурэр, традициехэм мэхъанэ ин зэрIэр ары. МыщкIэ непэрэ адыгэ литератур туи тызэджагъэр щысэ закI.

Апэу ар зитворчествэ кыыхэщыгъэр писатель анахыжьжхэм ащыщэу Еутых Аскэр. Урысыбзэклэ ытхыгъэ зэльашIэрэ романхэу «Баржа» (1983) ыкIи «Бычъя кровь» (1994) зыфиохэрэм темэ шъхьалэу яIэр 1917-рэ ильэсым ихъугъэ-шIагъэхэр ары. Совет хабзэм иилъэсхэм къакIоцI литературэм апэрэ чIыпIэр ренэу щызыIыгъыгъэ историко-революционнэ темэр Еутых А. итхыгъабэхэми хэмыкIокIэрэ лъагъоу апхырыщыгъ. «Сшынахыжь» зыфиорэ повестым, «Мыжьоф кухъ», «Глоток родниковой воды» зыфиорэ романхэм ягугъу къэшшIымы мыщкIэ икъушт. Мыхэми хъугъэ-шIэгъэ инхэр ащ фэдизэу заригъэушъомбгъоу къащыритхыкIыгъэхэп. Ащ ычIыпIэклэ цIыф гъашIэхэм, насыпхэм, зэфыщытыкIэхэм, уахътэм кыыздихыьрэ гупшысакIэхэм, екIолакIэхэм адыгэ лъэпкыьр зэряхъулIэрэм нахъ ыналэ атетыгъ. Арэу щытми, тетыгъор зыIыгъ идеологием игъунапкъэхэр, класс екIолакIэр ахэми къахэщы. Мыдрэ аужырэ романигIоу зыцIэ къетIуагъэхэм 1917-рэ ильэсым щыIэгъэ революциехэм екIолакIэу ащыфишIырэр нэмыкI.

Революциемрэ гражданд заомрэ – советскэ литературэм итемэ шъхьалэхэм – зэрафыщытхэм бэклэ елытыгъагъ писательхэр зэрауплэкIуштгыгъэхэр, ахэмэ уасэ зэрафашIыщтыгъэр. МыщкIэ Б. Пастернакрэ ащ ироманэу «Доктор Живаго» зыфиорэмрэ къапыхъухъэгъэ купыр угу къэкIыжьмэ икъушт. Еутых А. ироманхэми къахэщы революциер идэгъукIи идэикIи Iужъоу, лъэныкыуабэу зэрээхэлъыр, яХХ-рэ лIэшIэгъум ихъугъэ-шIэгъэ ин дэдэу цIыф лъэпкыым итарихъ зэрэхэхъагъэр. Ау арэп писателым игупшысэ-гумэкIхэр нахъ зэпхыгъэхэр. Адыгэхэр, Пшызэ шъолъыр ахэмэ зэряхъулIэрэр ренэу инэплъэгъу ит. Мыщ дэжьым фыжкы – плъыжьы – шIуцIэ зыфэпIошт шъо техъэ-теклIмэ апыльэп Еутых Аскэр. Ар пстэуми апэу зыгъэгумэкIырэр а хъугъэ-шIэгъэшхом, хыдзэ-псыдзэшхом пхъэпэ цIыкIу фэдэу зэридзэрэ цIыфым инасып, иамал, игупшыс, инеушт. А цIыфыр –

адыгэ, урыс, къэзэкъ, нэмыкI лъэпкъ, ахэр байх, е тхьамыкIлэх, пщых, е мэкъумэщышIэ къызэрыкIох, генералых, е дзэкIолI къодых. А зэфэмыдэ-зэпыщытыр кIигъэтхьыным нахь, ахэр ежъхэр зэрэфыщытхэм, хъугъэ-шIагъэхэм зэрахэлажьэхэрэм, еплъыкIэу афырIэм писателыр нахь агъэгумэкIы. Ахэмэ азыфагу дэль гъунапкъэр нахьыбэрэмкIэ классэу зыщыщхэм, мылькоу яэм, лъэпкъэу къызхэкIыгъэхэм анахь, ялэкIоцI дунае, цIыфым уасэу фашIырэм, ежъхэм яцIыфыгъэ зехьакIэ нахь епхыгъ. Юфыр къэзыгъэхьыльэрэр а цIыфыгъэм пэбгъохьыщт шапхэр тIоу гоцыгъэ, зэщыкъогъо цыIакIэм, еплъыкIэм къахэхыгъуае зэрэхъугъэр ары. Джа пстэуми цIыф шэнхэу, цIыф насыщхэу авторым къыгъэлъагъохэрэм ежъ ышгъхьэкIэ игушшысэ-еплъыкIэхэри Iужъу къашы.

Лъэхъанэу тызхэхьагъэм, игумэкI-гупшысэхэм, лъэпкъ шIэжъэу къызэкIэблагъэм нахь адаштэ мы аужырэ илъэс шIыкIутфым МэщбэшIэ Исхьакъ къыхиутыгъэ романхэмрэ повестхэмрэ – «Мыжъошгъхьал», «ГъэритIу», «Хъан-Джэрий», «Рэдэд», «Адыгэхэр», «КъохьапIэмрэ къокIыпIэмрэ», «Айцэт» зыфиохэрэр, нэмыкIхэри. Мы произведениехэмкIэ МэщбэшIэ Исхьакъ адыгэ литературэм кIэу эстетическэ лъэгапIэ щипштэгъэ къодыеп, тарихъ романымкIэ Темыр Кавказым лъэгъуакIэ цыхищыгъ. Апэрэ тхылъищыр зэрэпсаоу зэлъызыIыгъыр я XIX-рэ лIэшIэгъум адыгэмэ ящылэклагъэр, анахъэу Кавказ заом тхьамыкIэгъошхоу къафихыгъэр ары. МэщбэшIэ И. а Юфыгъохэр ироманхэмрэ иповестхэмрэ заращигъэуцухэрэм фэдэу нахьпэм ахэр къэщIэтынхэ плъэкIынэу цытыгъэп. Ари лъэхъэнакIэм къыздихыгъэ изыномэ ащыщ.

Ащ нэмыкIэу къыхэгъэщыгъэн фае зы лъэныкъо. Кавказ заор зыщыIагъэм илъэси 130-рэ фэдиз тешIэжыгъэми, ащ иуIэгъэжъхэр къэетэжыгъэхэу, шIэныгъэлэжъхэм язэлукIэхэм ащытегушшIэхэу, тхылъхэри къыдагъэкIыхэу, гъээт, журнал, радио, телевидение зыфэпIощтхэри жъугъэу, игъэкIотыгъэу атегушшIэхэу, лъэпкъ шIэжъым, лъэпкъ гупшысэм а заом итхьамыкIагъохэр ренэу хэлъхэу зыщыхъугъэ лъэхъан МэщбэшIэ Исхьакъ «Мыжъошгъхьалыр» зитхыгъэр. А пстэуми удахьыхыным, лъэпкъым ыгу нахь зэрэрихьыщтым, нахь шъыпкъэр ябгъэштэщтым зыфэпкъудынымищынагъошшIагъ. А темэр обществэм игумэкIэу, шIогъэшIэгъонэу зэрэщытым ишыхъатыгъ «Мыжъошгъхьалыр» къызыдэкIым ащ фэгъэхьыгъэ

тхылъеджэ зэлуклэ инхэр зэрэщылагъэхэр. Ау зыкъаригъэштэным пае тхылъыр ыгъэклэрэклэным Мэцбэшлэ Исхъакъ пылгыгъэп. Лъэпкъым ихэгъэгу, ичлыгу, ишъхьафитныгъэ апае ышлырэ бэнэныгъэр зэрэужьюу, зэрэлыныкыуабэу кызылэиубыти, тарихым икыгъэлъэгъон шыпкыагъэу, зэфагъэу хэлъын фае игъунапчэ икыгъэп. Кавказ заом фэгъэхыгъэ къэбархэу, Югъэжхэу щылагъэхэм, документ зэфэшхьафыбэхэу нахыпэклэ шъэфэу алыгъыгъэхэу шлэныгъэлэжыбэмэ щысэ афэхъоу илгъэс пчъагъэхэм кыугъоигъэхэр художественнэ гушшысэ куум щызэфихысыжыгъэх, тхылъым еджэрэм хъугъэ-шлагъэм, лъэхъанэм яшпыпкыаплэ гукли акылыкли зехишэн ылгъэклэныгъэ ыгъэпсыгъ.

А пстэуми язэгъэфэн Юф псынклагъэп ыкли лэшхыгъэп, къэЮтэклэ-къэгъэлъэгъоклэ амалыклэхэм авторыр алыхъун фаеу хъугъэ. Уахътэу кыубытырэм игъунапкыэ зэрэзэлугъэклотыгъэм, хэгъэгу зэфэшхьафмэ алгылэсын фаеу зэрэхъурэм, хъугъэ-шлагъэу кыгъэлъагъохэрэр зэрэинхэм, цыфэу ахэмэ ахэлажыэхэрэр зэрэбэдэдэм, политическэ зэфыщытыклэхэм, социальнэ ыкли нравственнэ Юфхэм, лъэпкъым ищылэклэ-пстэукулэ илэныкыуабэхэм алгылэсын фаеу зэрэхъугъэм къапкырыкыгъ жанрэу произведениер зэрыуцагъэри. Социальнэ-психологическэ романхэу нахыпэклэ ытхыгъэхэм ягъунапкыэ ар ифэщтыгъэп, ахэмэ анахы тарихъ романэу «Бзыикъо заом» нахъ пэблэгъагъ. Адыгэ литературэм джыри икыоу щамышлэщтыгъэ жанрэ ин дэдэу роман-эпопея зыфалорэр Мэцбэшлэ И. кыыхыгъ ыкли ылэ кыыригъэхъагъ.

Ащ инэшанэхэр зэклэ «Мыжъошхъхалым» еолгъэгулэх. Конфликт шъхьалэу произведением хэлъыр адыгэмэ ячлыгу, къушхъэ шголыр байхэр, анахъэу хы Шуцлэ Лушгор атырихыным пачыхъагъу Россиер зэрэпылтым епхыгъ. Ау Россием изакъоп Темыр Кавказым къенэцлырэр. Ар кыгъэлъагъозэ къэЮтэныр Тифлис, Тыркуем, Инджылызым, нэмыкл чыплэхэми авторым арипхын фаеу мэхъу. Ащ фэд цыфэу хъугъэ-шлагъэхэм, зэпыщыт Юфхэм ахэщагъэхэри. Ахэр Урысыем ипачыхъэхэм, икъэралыгъо ыкли дзэкъулыкыу Юфышлэшхохэм, адыгэ лъэпкъхэм япэщэ инхэм къащыублагъэу урыс дзэклэулэ кызызрыклохэм, адыгэ мэкъумэщышлэхэм, къоджэдэс лэжыаклохэм анэсыжыых. Зэклэри къэплъытэн плгъэклэныгъэ, нэрылгъэгу хъуным пае

аццэ кьэтон Заныкьэ Сэфэробый, Хьанджэрые, Бэрэдж Джырандыкьэ, Хьаджэмыкьэ Аслъанбэч, Цэй Хьатырбай, Мыхьамэт-Амин, урыс пэчыхьэхэу а 1-рэ Николаир, я 11-рэ Александрэ, нэмыкхэри.

Тэрэзэу щыхегъэунэфыкылы Лъэпцэрышэ Хьалидэ итхыгъэмэ ащыцгорэм мыгеройхэм общественнэ, политическэ, кьэралыгъэ Гофхэу зэрэхьэхэрэм авторым ыналэ нахь зэрэтетыр. Арэу зэрэщытызи, геройбэмэ ашгъэккэ, яунэгъэ клоцккэ ящылаккэ, янасып, агу ихъыкырэ-ишыкыхэрэм, гупшысэу зыдалыгъхэм авторыр альэлэсы. Щысэу кьэбгъэлъагъэ хьуцт Некрас Тимофй иунагъэ кырыкыуагъэр. Шыпккэ, роман-эпопеем игъунапккэхэр сыд фэдэхэу зэлугъэклотыгъэхэми кьэлотэныр гъуни-нэзи мылэу ац щылыбгъэклотэн плэккыщтэп. Гегель кызырилощтыгъэмккэ, ац еж икклоц хабзэхэм атэтэу зы чыпшэ горэм зыщехурэи, лэшлэгэ псаоу зыкыхеушгъафыкы.

Ац уезыгъэгушшысэрэмэ ащыц «Мыжъошгъхьалым» кыубытырэлъэхъанэм, хьугъэ-шагъэхэм япхыгъэу, апэлагъэу нэмыккэ произведениехэр Мэцбэшлэ И. зэритхыгъэхэр – романэу «Хьан-Джэрий», повестхэу «Гъэритлу» зыфиорэ тхылъым кыдэхьагъэхэр арых зыфаслохэрэр.

Хьанджэрые «Мыжъошгъхьалым» игерой гъхьалэмэ ащыц, ац епхыгъэ хьугъэ-шагъэхэри, гупшысэхэри зэрифэшъуашэу эпопеем хэтых. Арэу щытми, Хьанджэрые кьэшлэккыгъэр зэккэ джыри роман гъхьаф хьугъэ. Ар сыда кызыхэккыгъэр? «Мышъошгъхьалым» фэдэу, я XIX-рэ лэшлэгъум иапэрэ ныккэ адыгэ шьолъырым щыреккыкыгъэ хьугъэ-шагъэхэм мы романыми гупчэр щадыгъ. Ащи изакъоп, Темыр Кавказыр зэрэпсаоу, Урысыем, Польшэм, Тыркуем, Персием, нэмыккхэми авторыр альэлэсы. Ац даклоу цыфыбэмэ кыарыкыуагъэр, янасып, яшэнхэр авторым инэплэгъу итых. Романыр зэрэпсаоу щылэныгъэ философием, лъэккэ гупшысэм зэлъыдыгъ. Арэу щытми авторым гухэлъ гъхьалэу илэр зыфэкложьырэр зэлъашлэрэ цыфышхоу дзэккулыккушлэ инэу, тарихълэжъэу, тхаклоу, урыс пэчыхьэхэм пэблэгъэ адыгэу Хьанджэрые кырыкыуагъэр, ищылэккыгъэр, гугъэ-гупшысэу зэрихьэщтыгъэхэр, насып тэрэз зыхимыгъотэгъэ щылэныгъэ гъогу ккккэу кыккыгъэр ары. «Хьанджэрий» зыфиорэ романым ар кызыэрэщитыгъэм фэдэу «Мыжъошгъхьалым» хэуцон ыльэккыщтгъагъэп.

Джащ фэдэх повестхэу «Фидур» ыкIи «Афынс» зыфилохэрэри. Ахэри «Мыжъошгъхьалым» зы лгъэныкгъо горэмкIэ хэуцонхэ фэяггъэ фэдэу кышщэхгъу. Ахэмэ ахэт геройхэу адыгэмэ ггъэрэу кыаубытыггъэ урыс дзэкIоллэу Федор Анаскевичрэ тхьамкIэггъо IофкIэ урыс офицермэ аIэклафи урыс полкым цапIуггъэ адыгэ пшггъэшгъэжгъые цыкIоу Афынсэрэ «Мыжъошгъхьалым» адрэ цыф жгъуггъэу хэтмэ зэратегIыхэрэ цымыIэ фэд. Ау ахэмэ кыарыкIуаггъэм, агу ихыкIырэ-ишыкIырэм, яшэн-зекIуакIэхэм якъэггъэлгъэгъокIэ-кыэлотакIэу авторым хихыггъэр пытэу зэкIэшIыхгъэггъэ эпическэ кыэлотакIэу «Мыжъошгъхьалыр» зэлгызыIыггъым иггъунапккэ иггъэуцоггъуай. Ащ елгытыггъэмэ, повестхэм МэщбашIэм иусэхэм нахь апэблаггъэх, лирическэ мэккэ шгъабэр, дэхэаггъэр, гукIэггъур, янасып ренэу пхырыщыггъэ нэшхгъэиггъор кыызэбэкIырэ гушшысэр акIэлг.

Ежъ «Мыжъошгъхьалым» кыыфэбггъээзэжгъмэ, героимэ ащыщыбэхэуящыакIэ, яшэн-зекIуакIэхэм, япсихологиенэсыжгъэу кыыхетхыкIыхэм, произведениер зэрэпсаоу зэлгызыIыггъыр, роман-эпопеем зэришэнэу, лгъэпккым фэггъэхыггъэ Iофышху – ячIыгу, яхэггъэгу пыимэ ащаухгъумэным пае, лгъэпккэ кIодыр кыафэмыкIоным пае, адыггъэхэр зэкIэ зэкгъоггъэуцоггъэнхэм, зыч-зыпчэггъоу, зэгурьIохэу, зэдэгIужгъхэу япыимэ апэуцужгъынхэм игуггъэ-гушшыс, игумэкI.

«Узэггъотмэ – улгъэш!» еIо адыгэ гущыIэжгъым. Ащ игушшыс зыхэтгъгъэр мы я XIX-рэ лIэшIэггъум адыгэмэ ящыIэклаггъэр, кыахгъулгъэггъэтхьамыкIаггъохэр кызыIотыкIырэ произведениехэу зигуггъу кыэтшыггъэхэр МэщбашIэ И. зетхыхэм. А гушшысэр лгъэггъо шгъхьаIэу апхырыщыггъэ адыгэмэ ятарихгъэ нахь чыжкыаIоу хахы ытхыггъэ романхэу «Рэдэд», «Адыггъэхэр» зыфилохэрэми.

МэщбашIэ Исхыакъ итарихгъэ романхэр зэкIэ зэхэубытаггъэу пштэхэмэ, мы аужырэ лIэшIэггъу зыбгъушшыым адыгэмэ лыхгъужгъыггъэрэ тхьамыкIаггъорэ кыызэбэкIырэ ггогууанэу кыакIуггъэм, зэрэдунаеу зэлгашIэрэ цыIэкIэ-псэукIэу, цыф зэхэтгъIэу яIаггъэм, яхыызмэт зехьакIэ, гушгъхьэлэжкыыггъэ баеу зэраггъэуIуггъэм, лгъэпккыыр зезышэн, зыггъэдэгIон зылгъэкIын цыф цIэрыIохэм кыарыкIуаггъэм ягушшысэ куу ухащэ.

Лгъэпккым кыырыкIуаггъэр, мы лгъэхъанэм ащ изытет, игумэкI-гушшысэхэм непэрэ адыгэ литературэм икуупIэ зэлгыIыггъэ Iоми ухгъукощтэп. МэщбашIэ И. иехэм афэшгъхьафэу ар нэрлгъэггъу кыыфэзышIыщт произведениехэри макIэхэп.

Пстэуми уалгылэсын плэкынэп, ау Цуякьо Ю. и «Гьучи тыгьужьым итарихь», Кошбэе Пщымафэ и «Дышгэ тас», Пэнэшгьу Сэфэр и «Улэгъэжъ», Кьуекьо Налбий ытхыгэхэу «Кьушхьэ ябг», «Щымылэжъмэ ясэнабжъ» зыфиохэрэм уябгьуклон плэкынэп. Литературэм ынапи игушшыси непэ ахэмэ бэклэ япхыгь.

Эпическэ кьэлотэклэ шьолгыр иным илгэу, зэпэчыжэ лгэхэнэ ыкли хьуггэ-шлэггэ зэфэшхьафхэр зэфэмыкьудыггэхэу тарихь-охьгэ зеклэлыкьуаклэр дилыггэу блэкылггэ ллэшлэггухэр кьэггэлггэггоггэнхэм, Мэщбэшлэ И. фэдэу, Пэнэшгьу Сэфэр, Кошбэе Пщымаф пэблаггэх. Я XIX-рэ ллэшлэггум адыггэм ящыэклаггэм кьахахыггэ хьуггэ-шлаггэх, цыф насыпых, шэн-зекьуаклэх Кошбэе Пщымафэ и «Дышгэ тас» дэт романищыми («Дышгэ тас», «Хафэм фабэ илэжьэп», «Зиггэо мыхьуггэ кьышцлэр»), Пэнэшгьу Сэфэр ироманэу «Улэгъэжъ» зыфиорэми яггьунапкэ иуцуаггэхэр. Ижгырэ адыгэ кьэбарым, пшысэм, хьуггэ-шлаггэм нахь пэблаггэу, заггорэ детектив, лыхьужь сюжетхэр аггэпсыхггэ кьэлотэныр кьыщыми, реалнэ щылаккэм ар клэрачырэп. Зэхэубытаггэу мы произведениемэ ягуггэу пшын хьумэ ахэр Клэрэщэ Тембот тарихьым кьыхихи, новеллэ шьуапшэм илгэу ытхыггэ повестхэмрэ рассказхэмрэ нахь ашэблаггэх.

Шьыпкгэ, Кошбэе Пщымафэ ытхыггэхэм, анахьэу «Дышгэ тасым», тарихь романым ихэбзэ-бзыпхггэхэр угу кьээыггэкьырэ нэшанэхэр бэу ахэлгых. «Дышгэ тасым», гущылэм пае, пщы-оркь заоу я XIX-рэ ллэшлэггум ыгузэггухэм адэжь Понэжьыкьуае щылаггэр хьуггэ-шлаггэхэмкли цыфгэу хэтыггэхэмкли иггэклотыггэу уапашхьэ кьыреггэуцожьы. Ащи изаккөп, Теуцожь Цыггэо ипоэмэу «Пщы-оркь заом» ебггашшэмэ, зэфэдэ, зэтырихггэрэ чыплэхэр, кьэлуаклэхэр хэбггэунэфыкьыным уфэзыкгудыирэ гушшысэхэр романым кьеггэуцух. Тарихь романым инэшанэмэ кьафэбггээзжэмэ, «Зиггэо мыхьуггэ кьышцлэми» ар еоллэггүлэ, анахьэу зэпхыггэри Залыкьо Ерыстэм идунэе кьытехьуакл. Ари Клэрэщэ Тембот и «Шьу заккьо» зебггашшэккэ, зэфэмыдэхэр бэу хэолггэггөх. Клэрэщэ Тембот кьызэритхырэмккэ, Залыкьо Ерыстэм шынахьыжгытгуи шыпхьу нахьыкли илаггэх. Кошбэе П. кьызэритхырэмккэ, Ерыстэм илгэс нахь ымыныбжгэу ятэ клодыггэ, ари фитггэуаджжккэ янэ Мэзаггөм ыггөтыггэггэ клэлэцкькүгг.

Ахэмэ афэдэ тарихъ хъугъэ-шагъэхэм защыхахьэрэм, ахэмэ якъэгъэлъэгъон ищыкӀэгъэ эпическэ шъуашэмрэ ежъ Коцбэе П. итворческэ гупшысэ, итхыгъэхэм пытэу ащызэшлоуцаугъэ лирико-философскэ къэлотэкӀэ амалхэмрэ икӀоу зэлъымыӀэсхэу къышщэху.

Ар апэрэ нэплъэгъу, ышъхъашъо, ыкӀыӀу тель гупшысэу романхэм уагъэшпырэр ары ныӀэп. Ащунэсыным нэмыкӀ гущыӀи нэмыкӀ чышӀи ищыкӀагъэх.

Нахъ узӀэпызыщэрэр, романищыми гъэшӀэгъон афыуиӀэ зышпырэр къэлотэн-къэгъэлъэгъоныр зэрэпсаоу джа лирико-романтическэ нэшанэм зэрэзылгышщэрэр ары. Ащепхыгъэх сюжет ямышпыкӀэхэу, къэгъэзэшӀэгъэшӀэгъонхэу авторым кыыхырэр, цыф насыпхэу лъэпкъ нэшанэр зыщыкӀэгъэтхыгъэ лыхъужыгъэ, зыгу-зыкӀочӀэ зекӀуакӀэхэу кыгъэлъагъохэрэр. Тарихъ къэбархэр нахъ кызэбэжкӀырэ «Дышъэ тасми» ар лъэгъо шъхъаӀэу пхырыщыгъ. Зэныбджэгъу блэгъэ дэдэхэу, шэкло бэльхъэхэу, лыхъужъхэу, фэкӀоӀӀ напэр, цыфыгъэр, зэфагъэр къэухъумэгъэнхэ фаемэ псэемыблэжъхэу ШъэоцӀэ Аслъанрэ ПонэкӀо Къашлъанрэ, ахэмэ ятэхэм, ятэжъхэм къарыкӀуагъэхэм, дышъэ тасым ихъишъэ ахэм ящыӀакӀэ зэрэпхырыщыгъэм узӀэпищэу узлгызыщэрэ сюжетыр къешӀэкӀыгъ.

Тарихъ къэбарым нахъи, пшысэм нахъ пэблэгъэ хъугъэ-шагъэм техыгъ Пэнэшъу С. ироманэу «УӀэгъэжъым» исюжет. Налмэсрэ Оздэмырырэ якӀэлэцӀыкӀу шъэокӀасэу нэужым ар зышпугъэ МэзлыкӀохэр АйдэмыркӀэ зэджагъэхэм икӀодыкӀэ-къэгъотыжыкӀэ шъэфэу пылтым ышъхъашыгу къырихыным авторыр дэгүӀэрэп. Ар ыгъэфедэзэ тхылъеджэр ренэу Ӏэдэжъэу зыдыӀыгъ. Ауштэу ШъэокӀасэ икӀэбар фэгъэхыгъэ хъугъэ-шагъэхэр жъажъэу зэрэкищыхэрэм къэлотэныр зэщыгъо къышпырэп. Адыгэмэ ящыӀэкӀэ-псэукӀэ, ягушъхъэлэжыгъэ, якультурэ, ялорыотэбайхэмкъахэхыгъэ сурэтзэфэшъхъафхэмкӀэ ар ушъагъэ. А сурэтхэм загъори композиционнэ пшгъэрылгы агъэцакӀэ, герой зырызхэм яшэн-зекӀуакӀэхэр, япсихологие кызэӀухыгъэнхэм ахэр фэшӀушӀэх. А пстэури ШъэокӀасэ-Айдэмырым икӀэхъукӀэ, ищыӀакӀэ, изекӀуакӀэ афэгъэхыгъэ сюжетым пхырыщыгъэх, анахъэу ахэм мэхъанэ яӀэу зыхъурэр Айдэмырырэ Дзэшпырэ язэфыщытыкӀэхэр кызэӀуихыхэ зыхъукӀэ ары.

Коцбэе Пщымафэрэ Пэнэшгү Сэфэрырэ яроманхэр сыд фэдизэу романтизмэр къябэклэу, къялотэныр ямышшыкляу ащыгъэпсыгъэми, гушчыэм ыклуачлэ ащыльэшэу гушшысэ-философиеу произведениемэ аклэлгыр акылыкля улгылэсыным ыпэу гуклэ нахь зэхашшэу ащыгъэпсыгъэми, хьугъэ-шагъэхэри ахэмэ ашхырыщыгъэ цыф цылаклэхэри реальнэ гъунапкьэхэм арыкыхэрэп.

Жанрэ пльышгъоу ялэмкли, къялотэклэ-зэгъэфакляу кыыхыгъэмкля, философиеу, гушшысэу аклэлгым шыкля-гъэпсыкляу, икыгъоу къяфигъотырэмкли Къуекъо Налбый ипроизведениехэр нэмык шгышкьэу гъэпсыгъэх. «Къушъхъэ ябгэмрэ» «Щымылэжъмэ ясэнабжъэрэ» зыфилорэмрэ романых зылохэри цылэх. Ежъ авторми ятлонэрэр новелленовеллеу зэхэт романэу елытэ. Ахэмэ узфызэнэкъокъун ахэль романыр иклассическэ нэшанэхэу адрэ жанрэмэ къяхэзыушгъафыкыхэрэр кыдэплгытэхэмэ. Жанрэм илофмэ тахэхангоп. Хэгъэунэфыкыгъэн фаер Мэщбэшлэ Исхьакъи, Коцбэе Пщымафи, Пэнэшгү Сэфэри яроманхэу зигугъу къятшыгъэмэ къящалэтрэ лофыгъо инхэу лъэпкыым кырыклуагъэм игумэкл-гушшыс Къуекъо Налбый кыгъэлъагъорэри. Ау реалистическэ къялотаклэм нахьи, тамыгъэ хэушгъафыкыгъэхэмкля (символ зэфэшгъафхэмкля) зэгъэфэгъэ художественнэ гурышэ-гушшысэхэр авторым нахь илэрылгъэх.

Къуекъо Налбый ар бэшлагъэу итхэклэ нэшан. Иусэхэм къядежъагъ. «Чыгур ыгу кыщеклоклэу», а чыгум тет цыфыбэмэ цылэклэ тэрэз зэрамылэм, зэо-банэм, лъэпкъ зэфэгъэблым, цыфышгъхъэ ушгъааклуным гъунэ зерафэмышъурэм ягумэкл хэтэу усэхэр ытхыхэ зэхъум кыздидштагъ. Акыгъэлъагъорэми кыызэригъэлъэгъорэ шыклями апае «шлоу, дахэу дунаим тетыр умыльэгъоу, ышэ умышлэу гуклодыгъор, тхьамыклагъор къяогъэлъагъо» аломэ агъэмысэуи ладжри кыыхэкыгъ. Нэужым а тхаклэр идрамэхэми мымакляу ащигъэфедагъ. Апэрэ повестэу «Шымэ ялыеу Бэчкъан» зыфилорэр зетхыми ар кыыхэмышчыгъэу цытэп. Джы мары мы романхэр зэрэпсаоу а шыкляэм тетых.

Мыхэмэ хэушгъафыкыгъэу ежъхэм ялъэпкьэгъу жанрэхэм яшгъолгыр илъэу уатегушчылэн фае. Зэ еджэгъукля, зы нэплэгъу-гушшысэгъукля ахэр къяубытыгъуаех. Цыфым кыдежъагъэу кыдеклокырэ егъэшлэрэ лофыгъохэу емрэ шлүмрэ язехьаклохэм,

ахэрзэрэзэбэныжхэрэмягупшысэхьыльгэ, ягупшысэзэхэфыгъуае игупчэ тхылгхэр итых. «Къушгхэ ябгэр» пштэмэ а Юфхэр я XIX-рэ ллэшлэгъум Кавказ заом ильэхъан адыгэмэ къафыкьоклыгъэ тхьамыклагъошхом нахь епхыгъэу кыыхэушгхэафыкыгъэх. Ар нэрльэгъу къашы гур зыгъэучылырэ, лъым изекло кыызэтезыгъэуцорэ сурэтхэу авторым кыитхэрэм: ильэси 9 нахь зымыныбжь пшгъэшгъэжые цыкълум пачъыхэ дзэклол хьаклэ-къуаклэхэр зэрэрыджэгухэрэр; адыгэмэ ашгхэ пылуклыгъэхэр пчэгъу паклэмэ зэрэшлэхэлъагъэхэр; бзыльфыгъэ ныбжьыкълэу кэхъугъо имыфэгъэ клэлэцълукълур сэшхоклэ зыныбэ кыырадзыгъэр; хыкыбым икыжыынэу фэмые лым хы Шшцлэ лшъом ынэгъу фэгъэзагъэу (адрэ икыжыыхэрэр ыльэгъунэу) чыгым зызэрэаригъэпхыгъэр, нэмыкълхэри. Джа пстэуми ятамыгъ къушгхэ ябгэр. Ац иныбжьыкълэу ушцылъысы хъуцгэп, къелырэ цылэп, зэкълэри зылуелъашгъо, икьочлэгъу члафэрэр чэкълуадэ.

Мыхэр зэкълэ авторым сюжет клэщыгъэ убгъугъэкълэ кыытыхэрэп, къэбар клэкл фэдэхэу герой шгхэалэу Нэшъуар инэшлэгъу, игупшысэ-гумэкл хэлгхэу къегъэлъагъош. Ежъ Нэшъуари лъэпкъым кыырыкълуагъи, итхьамыклагъуи, ищылакълэ, ишэн-хэбзэ зэхэтыкълэи зышкыырылъ образ-символ зэфэхьысыжыгъэу щыт.

Ари зэхашлэзэ, мыщ фэдэ гупшыси пшгхэ кыырегъахъэ: цыфыр сыда дунаим кыыкытехъорэр, зыфыщылэр, гупшысэн ыльэклынэу акъыл зыкыгъотырэр? Ежъ фэдэ цыфым фэгумэклынэу, шлу фишлэнэу, е мыхъухэцтмэ иягъэ римыгъэклынэу ара? Хьауми арыукыныншгъ, ащимылгъу, ичылгъу кыытырихынэш ацклэ ежъ итетыгъо ыгъэпытэнэу ара? Ар мынэбгыритлоу лъэпкъ инитлумэ азыфагу дэл зэфыщытыкълэмэ? Упчлэри джэуапэу ац пэбгъохыщтыри кыызэрыкълэ дэдэхэ фэд. Ау уегупшысапэмэ, цыфым игъашлэ нахьыбэрэмкълэ джа зэпыщыт щылакълэм хэтэу къэхьы. Ар егъэшлэрэ зэшомыхыгъэ Юфэу кыызэрэнэжырэм игумэкл-гупшысэ апхырыщыгъ Къуекъо Налбий ироманхэми, иусэ бэклэаехэми – анахъэу «Гум истафэхэр» зыфиорэм дэтхэм.

Ары шгхэае зи къадэхъугъэба лъэхъанэм, лъэпкъым къахэжыукылырэ лыхъужгхэм? Ахэмэ яблэнагъэ, ялъэпкъ зэхашлэ, яадыгэгъэ-цыфыгъэ ини осэнчгъэ хъугъа? А гупшысэхэм зэлъаыгъ Шгхэлэхгъо Абу итхыльгъэ «Лыхъужгъ

машу» зыфиорэр. Гуклодыгъор кыызтебгъакломэ, укыызэклаклоу утлысыжымэ, уилгэпкъ игъашлэ нахь клэклы пшыпн плгэклын, ар зылгызыщэн зылгэклышт пэцэ лушхэри чэунэных. «Къушгъхэ ябгэм» игероймэ ащыщгорэмкыло: «Шгъхэрэгурэзилэулыгыкыабзэ зыклэтым, тыдэ клуагъэми, лъапсэ ыдзыжын ылгэклышт...» Ахэмэ афэдэхэба «Лыхъужь машом» игупчэ итхэу Айдэмырыкыо Едыдж, Лгэщлэрышэ Пщымафэ, Хырыцжыкыо Алэ, Ощэкыо Хьаджэбирам, Шыблэкыо Хыисэ, Бракые Лгэпшгъхэклэ, Кгэхъунэ Пщыпый, нэмыкхэри? Мыхэмэ ящылакыи, еж тхылгымы зэрэпсау лгэпкъ гупшысэр апхырыщыгъ. Авторым хэгъэхьон зыщыфишыгы, кгэугупшысыгъэ кызыщыхэхагыи уарехыллэми, хгугъэ-шлэгъэ шгыпкгэр, е цыфмэ дэгъоу зэлгашлэщтыгъэ лыхъужьэу жэрыло усэным кыхэнэжыгъэхэр амылгэпсэу зы тхыди, зы кгэбари тхылгым кыдэгъотэгъуай.

Литературэмрэ фольклорымрэ язэфыщытыклэ ренэу амал зэфэшгъафхэр кызыэрэзыкыуихыхэрэм тхылгыр ишыхьат. Жэрыло усэным иамалхэм афэдэ кыабзэу литературэ-художественнэ шгошэ-гупшысэклэ шыклэхэр авторым илэрылхьэх. А пстэуми бзэм ибайныгы, идэхагы, илэшугыи Шгъхэлэхэо Абу куоу зэрэзехишлэхэрэр, зэриггэфэдэхэрэр кыагъэнафэ.

Апстэури ыггэфэдээ, авторым ыналэ анахь зытетыр лгэпкъ нэпанэр, гупшысэр, епгыкылэр, анахь Иоф кыинми пэгъокыкылэу, икыгъоу кыфагъотырэр арых. Ащклэ зы тхыдэ клэкл цысэу кгэтхын. «Борэкыо гупчэ луашгъхэ» зыфиорэм Лгэпщлэрышэмэ яхъярышхо кыщеггэлыагыо. Яклалэу Пщымафэ кыщагъэу еж ячылэ Тфыщалгэ имызакыоу ггунэгъу чылэхэри кгеклуггэхэу, ллакыом ышгъхэу Хгэхъупакыи иныбджэгъу лыжгхэр кгеггэтысэкыжыггэхэу мэфибл джэгур ашы. Ау мары пачыхьэм идзэхэр (Кавказ заор макло) кызыэрэтеуаггэм пае мэфибл джэгур мэфиблзаокылэ зэблахъун фаеухгугъэ. Хэклодаггэр бэ. Еж кгэзыщэгъэ Пщымафи зэрахэтэу Лгэпщлэрышэ Хгэхъупакгэ ыкыуих апсэ аггэлылыгъ. Хэклодаггэхэр аггэлылыгъэхэ зыхукылэ лыжгым ыгу ихыкылырэ-ишыкыхэрэ адыгэ зеклуакылэри дилыггэу психологическэ шгыпкыагыи хэлгэу авторым кыытын ылгэкыгъ.

Ащ фэдэ чышлабэмэ тхылгым инэклубггомэ уащылуклэшт. Сыд фэдиз кыин ышэкылэ кгэжыггэми, лгэпкыым гуклодыгъо куоухъаур зэримышэныггэр, ащ иухъумаклохэм еж ящылэныггэ

нахы ячыгу, яхэгъэгу, ялъэпкъ напэ нахь зэрялъэплагъэр Шъхьэлэхъо Абу итхыгъабэмэ къахэщы.

Къуекъо Налбий итхыгъэмэ джыри зэ къафэдгъээжыын. «Къушъхьэ ябгэр» ижыкIэ къыщыублагъэу адыгэмэ къарыкIуагъэм загъорэ лъэлэсыми, зы лIэшIэгъу хэхыгъэ, зы хъугъэ-шIэгъэ шъолбыр иным епхыгъ. Ац елытыгъэмэ «ЩымыIэжымэ ясэнабжъэ» адыгэхэр апэу дунаим къызщытехъуагъэхэм, щашIэхэу зыщыхъугъэм къыщыублагъэу яXX-рэлэшIэгъумкъынэсэукъарыкIуагъэркъышцигъэлыгъоным авторыр пылыгъ. Нафэ ац фэдэ гухэлъым эпическэ къэлотэклэ убгъугъэм уфищэн зэрильэкIыщтыр. Мифо-эпическэ романхэм ар бэрэ ацэхъу. Ау Къуекъо Налбий а гъогумкIэ кIуагъэп. Лъэпкъым итарихъэп ац къылуатэрэр, а лъэпкъым гъэшIэ тарихъым къышцикIугъэ гъогур гъэээлIэ инхэр, хъугъэ-шIэгъэ куухэр, мифологическэми щыIэгъэ шъыпкъэми адыгэ цIыф лъэшхэр, пэцэ инхэр новеллэ зэфэшъхьафхэм арилъхьэхээ, зэригъэкIугъэх. «Къушъхьэ ябгэм» фэдэу мыщи аллегорией, тамыгъэр зылгэпсэ къэлотакIэхэми загъорэ уащыкIэщт, мифым, шшысэм игъунапкъэ имыкIырэ новеллэхэри ахэтых. Ежъ новеллэ пэпчъи зэкIэупкIагъэу, ухыгъахэу, произведение шъхьаф фэдэу зэхэошIэ. Арэу щытми, зэкIэ новеллэхэр пыгъэу зэпхыгъэх, зы идее, зы философии, зы гумэки-гупшысэ апхырыщыгъ – ар адыгэ лъэпкъым къырыкIуагъэр ары.

Ауштэу зыр адрэм епхыжыыгъэу нартхэм, хъатхэм къащыублагъэу адыгэ мамлыкъхэм, Мысырщыпэчъыхъагъэхэм, адыгэ лъэпкъ коцэгъухэм, Кавказ заом, я XX-рэ лIэшIэгъум щыIэгъэ революцием, граждан заом, Хэгъэгу зэошхом къанэсыжъэу, загъори непэрэ мафэм изытет фэгъэхыыгъэ гупшысэхэри хэгъэщагъэхэу, къэлотэныр зэгъэфагъэми, ягугъу шъхьафэу къэшIыпшIоигъоу новеллэмэ ахэтыр макIэп. Авторым ежъ къыугупшысыгъэ мифическэ цIыф лыхъужъхэу нартхэм, адыгэ пацэхэм ацIэхэр зэпырыгъээагъэу зыфиусыгъэхэм. Къунтэбэш – ШэбатныкIу, Дэдэр – Рэдэд, нэмыкIхэри иIэпыIэгъоу миф гупшысэр къэлотэным ылгэапсэу ижъ дэдэклэ адыгэмэ ящыIэклэгъэм ухэцэ. Новеллэмэ ащыщхэм ягупчэ итых адыгэ пэцэ инхэу Рэдэд, Къангъур афэдэхэр. Къэугупшысыгъэ геройхэр – Дзэпащэм (Предводитель), урыс офицерым, адыгэ кIалэхэу Тэпшъаорэ Чэтаорэ афэдэхэу – зыхэтхэри макIэхэп. Ахэмэ лIэшIэгъу зэпэчыжъэхэр, уахътэхэр, хъугъэ-шIагъэхэр

зэрэпхых. Хэгъэунэфыкыгъэн фаермыхэр, мифым, пшысэм ахэт лыхъужьхэм атырихьэрэ горэхэр къахэкъыми, психологическэ характер куухэу авторым къызэритыгъэхэр ары. АщкIэ Дзэпащэр (Предводителър), Къангъурыр образкIэхэу, IэпIэсэныгъэ иным ишапхъэхэу адыгэ литературэм къыхэуцуагъэх.

Лъэпкъым къырыкIуагъэм, ащ инепэрэ гумэкIхэм афэгъэхьыгъэ тхылгъхэм ягугъу пшы хъумэ, апэ ибгъэшгыщтхэм ащыщ романэу Цуякъо Юныс и «ГъучI тыгъужьым итаурыхьырэ» Бэгъ Нурбий усэкIэ ытхыгъэ «МэшIочIэ мыкIуасэмрэ». Джы нэс тызтегушыIэгъэ произведениемэ адыгэмэ ятарихь чыжьи благъи къызэлъаубытымэ мыхэр лъэхъэнэ хэушгъхьафыкыгъэ ехылыгъуаех, къежъапIэу яIэри непэрэ мафэр ары, ау къэлотэным лъэпкъым итыгъуаси инепи пытэу цызэпхыгъэх.

Бэгъ Нурбий ироман ежъ шыIэээ къыхаутыгъэп, идунай зехъожь нэуж илъэсищым ехъу тешIэжыгъэу къыдэкIыгъ ныIэп. Ари зэрэпсаоу лъэпкъым къырыкIуагъэм, чIэнагъэу ышIыгъэм, непэ гумэкIэу зыхэтэм зэлъаыгъ. ТхьамыкIагъом итамыгъэу мыщ усакIом щигъэфедэрэр кощыным имотив. Я XIX-рэлэшIэгъум зэрэдунаеу ипхъахь-итэкъу зэрэщыхъугъэхэр, нэужыми илIыкIыпэнхэм нэсэу чIэнэгъэ инэу ашIыгъэхэр имыкъоу джыри – я XX-рэ лэшIэгъум иятлонэрэ ныкъо кощынхэ фаеу хабзэр зылыгъхэм къырагъэкIыгъ. Ащ насыпышIо ехъулэщтхэу, егъашIи ямыIагъэр – газыр, псыр, асфальтыр, нэмыкIхэри къялыжыщтэу Москва къыкIыгъэ хъакIэшхом къегъэгугъэх. Джауцтэу лъэпкъ насыпым, нахь тэрэзэу къэпIон хъумэ, насыпынчъагъэм игушшысэ хылыгъэ ухещэпшъ, Кавказ заом къыхыгъэ тхьамыкIагъом гукIи шъхъэкIи шIэжыр лъегъэлысыжы, ащ икъэлотэн ежъ усакIоми зыретыжы.

Бэгъ Нурбий игъэкIотыгъэу хъугъэ-шIэгъэ ин хэушгъхьафыкыгъэу къытырэп, заор къегъэлыагъоми, иусэ гущыIэ кIэкIы, ау щэрыу. Ащ нахьы ынаIэ зытетыр лъэпкъыр зыфэдагъэр, иIэшIагъэхэр, лэшIэгъумэ къапкъырихыгъэ гушгъхэ лэжыгъэр, духовнэ кIэныр, зэрэдунаеу шызэлъашIэрэ IэшIагъэхэр – шыгъыныр, Iашэр, гъомлапхъэр, шыхъуныр, хъызмэтыр – бэ зылыIэсырэр. КъыригъэкIырэр – адыгэмэ къаухъумэн чIыгуи байныгъи яIагъ. НэмыкI лъэныкъуи романым къыхэщы: гушшысэ фабэр дIыгъэу, кIэзыгъэ фимышIэу игероймэ ащыщхэу лъэпкъым иIоф фэбанэхэрэм янасып, ящыIакIэ, яшIулъэгъу, ялIыхъужьыгъэ къызылуехых.

Ягугъу къэмышын плъэкӀыщтэп Тыгъанэрэ Шыупацэрэ. Мыхэр Тхьэм къызэфигъэхъугъэхэм фэдэх, апсэ зэхэлгы. Ау тиунагъо хэтыушъхьафыкӀын амылоу лъэпкӀэ Иофым игупчэ итых, яшӀулъэгъуи, янасыпи ащ пагъохы, сыд фэдиз къин альэгъуми, яхэгъэгу пстэуми апэу ашы, ау яцӀыфыгъэ напи, яшэн дахи, яшӀулъэгъуи чӀанэрэп.

Бэгъ Нурбый усэн ИофымкӀэ ІепӀӀӀэсэныгъэу хэлгыгъэр зэфӀхысыжыгъэу къызхэщыгъэ романэу «МӀшӀоцӀӀэ мыкӀуасэр» хъугъэ.

Уахътэм икъат зэфӀшъхьафхэр а зы къӀотӀкӀэ шӀолгырым щызэдакӀохэу гъэпсыгъэныр «ГъучӀ тыгъужъым итаурыхъ» къӀотӀкӀэ ншэнэ хэыгъэу щыхъугъэми, Цуякъо ЮныскӀэ ар ИофыгъуакӀэу щытыгъэп. НахъпӀкӀэ ытхыгъэ повестэу «КъэшъуакӀом икъам» зыфилорэм ар дэгъоу къыхэщыгъ. «ГъучӀ тыгъужъым итаурыхъ» игерой шъхьаӀэхэу Ленинград къэкӀыгъэ шӀэныгъэлэжь-археологэу Олениныр, ащ ыгъэсэрэ ныбжыкӀэу Мэзлэкъо Сэт, Сэт ятӀжъэу ХъаджӀкъызы, нэмыкӀхэри непэрэ щыакӀӀэм къыхэыгъэ цӀыфых. Ау ахэмэ охътэ гъозапӀэу яӀер, янӀплъэгъу тыгъуасэми непэми нахъыбӀэрэ зыфагъазэрэр къэщӀӀэгъуай. Тарихъым ылъэныкъокӀэ къэкӀырэ жыкъумэ цӀыкӀуи, къэбар кӀӀкӀи ахэмкӀэ мэхъанэ яӀ, ахэмэ уасэу афашырэри непэрэ мафэм епхыгъ. ХъаджӀкъызы нэмыӀэмэ ар лъэпкъым ифилософие, иакъыл, илушыгъэ зыхэзыщӀгъэ цӀыф гупшысал. Ежы ышӀэрэр зӀкӀэ мыгуӀэу, римыгъэзэу, игъорыгъозэ тарихълэжь хъунэу зызыгъэхъазырэу ыкъом ыкъожь Сэт пкъырегъахъэ. ШӀэныгъэлэжьмэ анахъ мыдӀэу тыгъуаси, непи, неуци язӀпхышӀэхэр ешӀӀэх.

Джары зӀкӀэ зӀкӀодылӀэрэ гъучӀ тыгъужъым, е илъэсишъэ пчъагъэ зыныбжъ чыгаем яхъишъэхэу къылуатэхэрэр пшысэ къодыеу е факт къодыеу зыкӀыщымытхэр. Ахэр тамыгъэх, символых, лъэпкъым къырыкӀуагъэр, ищыакӀӀэ, итхъамыкӀагъо акӀоцӀыль. Ар нэрлӀэгъу къыпфӀхъуным пае зы щысэ закъу. ХъаджӀкъызы, Олениныр, Сэт, ащ иныбджӀгъухэр псыгубытышӀӀэ ашыщт чӀышӀэм тырахырэ мэз гъэкӀыгъэ дахэм хэт чыгӀэшхом дэжь макӀох. ГъучӀ тыгъужъым фӀгъэхъыгъэ таурыхъым икӀӀотӀгӀэн ХъаджӀкъызызекъуехышъ, ИслъамичтыгкӀэ заджӀхэрэм пыль къэбарым – пшысӀп, таурыхъӀп – цӀыфмэ къахэнэжыгъэ къэбар – хъакӀӀэр щигъэгъозэнэу Сэт шӀгъэрыль къыфешы. А чыгаер къэуугупшысыгъӀп, ыныбжъ илъэс 300–500 фӀдизэу

кьалытэу, зэрэ Бжъэдыгъу щызэлъашлэу Хьалъэкъуаерэ Шыхъанчэрыехъаблэрэ азыфагурэ мэзым хэтыгъ, ау лэрышл хышхом хэклодагъ. Мары а чыгъэежъым дэжь кьызэсхэм, гъучл тыгъужъым итаурыхъ пшысэм хэкли нэфэплэ шыпккъэу апашъхъэ кьиуцуагъ. Афимытхыгъэ, афимыупкыгъэ чыгъэшхом ылапсэхэр кьатлхыагъэх, паупкыгъэх, чыгыр куоу аулагъ, зэклэ зылузылгъэшгъорэ гъучл тыгъужъэу лэшлэгъумэ кьапхырыкыгъэм шлэхэу еклодыллэщт. Аукъодые Юфхэп мы пычыгъом ыуж ащ лышытэу кьэлотэныр я XIX-рэ лэшлэгъум, Кавказ заом зэрихырэр ыкли 1864-рэ илгъэсым Кавказ кьушъхъэхэм якъыблэ ехыгъо щызэоугъэ Даховскэ отрядым икьэбар кьызэриуатэрэр.

Къуекъо Налбий и «Къушъхъэ ябгэ» фэдэу мы романми ем, жъалымагъэм, цыфгъэклодым тамыгъэ цырял. Къушъхъэ ябгэм фэдэу зэклэ зылузылгъэшгъозэ кьырыкlorэ гъучл тыгъужъым изакъоп. Романым Iужъоу, лъэныкъуабэу щызэхэщэгъэ композицием авторым щызэфекъудых, щызэгугъэуцох я XIX-рэ лэшлэгъум ия 60-рэ илгъэсхэу Кавказ заор зыщызэпыугъэмрэ я XX-рэ лэшлэгъум ия 70-рэ илгъэсхэу Краснодар псыубытышлэм ишын зауhyгъэмрэ. Ахэри ем, лъэпккъгъэклодым, тхьамыклагъом ятамыгъэх. А пстэуми цыфыгъэ-гуклэгъугъэм, лъэпккъ шэн-зеклоклэ хэхыгъэмэ язехъаклоу Хьаджэкъызыэ лыжъыр апыщыт. Ау акъыкклэ кьэбгъэуцун плъэкыщта а гъучл тыгъужъыр? Джэуап зэтыжыгъое упчлэу ар романым ипчэгу ит.

Ащ изакъоп, нэмыкл произведениеми ягупчэ ар ит. Хы лэрышлэм фэгъэхыгъэмэ, Лъэустэн Юсыф иаужырэ тхылгъэу «Шъэокласэ икьэбархэр» зыфилорэми ар пхырышцыгъ. Тхылгъым ар итемэ шъхъалэп, ау новеллэу ащ дэтмэ ащыщыбэхэм мызэу-мытлоу кьащыфегъэзэжы кьызщыхъугъэ кьуаджэу Шыхъанчэрыехъаблэ. Ежъ чылэри, ихэгъуашъхъэхэри, имэзхэри, икьи, ар зыкларысыгъэ Псэкъупси а лэрышлэ гъучл тыгъужъым зэридырыгъэхэм игууз-гумэклэу илгъэсыбэхэм кьыздыхыаклэу ылыгъыгъэр апэрэу мы новеллэхэм кьащызэлэуихыгъ.

Анахъ шъхъэихыгъэу мы темэр апэу кьэзылэтыгъэр Пэнэшгъу Сэфэр. «Псы кьаргъом ычлэгъ» зыфилорэ повестыр ащ зетхым мы Юфым узэрэфаеу утегушылэнэу джыри щытыгъэп. Ау ащ фэдэ псыубытышлэхэр, псэуплэ гъэкощынхэр тыхэгъэгущо щымэклагъэхэп. Ахэмэ кьапкъырыкыгъэх В. Фоменкэм и «Память земли», В. Астафьевым ытхыгъэу «Царь-рыба» зыфилорэр.

анахъэу В. Распутиным и «Прощание с Матерой», нэмыкIхэри. Пэнэшгъу Сэфэриповестъ В. Распутинымытхыгъэм нахъ пэблагъ.

«Псы къаргъом ычIэгъ», хъугъэ-шIэгъэ шыпккъэмэ атехыгъэ сурэтхэр бэу хэтхэми, художественнэ зэфэхьысыжьыгъэ повестэу цытыгъ. Шъхъэихыгъэу, публицистикэ мэкъэ лъэшыр цыIоу, гур загъорэ къэзыгъэплъырэ сурэтхэри уапэ къыщифэхэу гъэпсыгъэ «Хым ишъхьал мэхъаджэ» зыфиIорэ повестыр. ЛъэкъоцIэ зэблэхъугъэхэр хэтхэм, пшъэдэкIыжь зиIэгъэ край, хэку пащэхэм ащыщхэм ацIэхэр занкIэу къыреIох, хым иегъэшхоу къакIорэм фэгъэхьыгъэ уплъэкIунхэу ашIыгъэхэм якIэуххэм афырикъужьэу къегъэлъагъох. Мыхэр зэкIэ художественнагъэм пэчыжь зыIони къэхъун. Публицистикэр цытекIоми, акъылкIи зэхашIэки къэуубытын плъэкIынэу, благъэу къыплъыIэсэу, гумэкI ин кIэлъэу повестыр тхыгъэ.

НэмыкI мэкъамэ къыхэлукIы ыужырэ повестэу «ЩыIагъ къуаджэ Къээныкъуай ыцIэу» зыфиIорэм. ГухэкI-гупшысэ шъабэр къебэкIэу, гукъэкIыжь IэшукIэ икъуаджэ, игупсэ чыпIэхэу хычIэ хъугъэхэм алъыIэсыжьэу, къыIуатэрэр хъугъэ-шIэгъэ шыпккъэми, ежь авторым ыгу ихъыкIырэр куоу къыплъыгъэлэсын, гукIэ зэхьуигъэшIэн ылъэкIэу тхыгъэ повестыр.

Нравственнэ Iофыгъо инхэр, дунаеу тызтетым, цыIакIэу тызхэтэм афэгъэхьыгъэ гупшысэ куухэр, цыIф гумэкIхэр, нахьыбэрэмкIэ ахэр лъэшкъым изытет епхыгъэхэу къэзыIэтырэ произведениехэр мы аужырэ илъэси 10–15-м адыгэ литературэм къыхэхъуагъэр макIэп. Прозэм изакъоп, драматургиими ар куоу хэхъагъ. Угу къэкIыжьы хъуцтых Емыж МулиIэт ипъесэу «Уадыгэба, кIал?», ЩэшIэ Казбек и «Шъозэбэн», Къуекъо Налбий «Псым ыхьырэ Iуашъхъэу» ытхыгъэр, Хъурмэ Хъусен и «Пщэ фыжьмэ ядунай», Лыхэсэ Мухъдинэ итрагикомедиеу «Тэунэхъуми тэтхъэжьы» зыфиIорэм атехыгъэ спектаклэхэу театрэм ыгъэуцугъэхэр. Мыхэми лъэпкъ художественнэ гупшысэмилъэгъуакIэхэр агъэунэфыгъэх, нахьпэкIэ щымыIэгъэ, тызэмысэгъэ еплъыкIэхэр, гупшысэхэр къагъэуцыгъэх.

АцIэ къемыIоу уябгъукIон плъэкIыщтэп Емыж МулиIэт иусэ тхылъхэу «Къэгъэгъэ шIуцI», «ТхьалъэIу» зыфиIохэрэм. Ахэмэ ацIэхэм язакъоми (нахьпэм ахэр пхьырыкIыщтэгъэхэп) поэтическэ, образнэ гупшысэм зызэриушъомбгъурэр нэрылъэгъу. Лыхэсэ Мухъдинэ итворческэ, ихудожественнэ

дунай шъуамбгъоу зэлухыгъ – усэр, орэдыр, драмэр – бэ ащ ифэрэр. УсэнкИ фит, орэдынкИ фит – гум лылэсырэ гушшысэр, мэкъамэр ащ ренэу къегъоты. Анахъэу ар кызыхэщыгъэмэ ащыщ «Гум илъяганI» зыфигорэ тхылгыр. Мэкъэ Iэтыгъэп Къуикъо Шыхъамбый иусэхэр зэрэтхыгъэхэр, ау сатырэ пэпчэ гушшысэу кIэлъымкIэ узэлъиштэн елъякIы. Мары «Гугъэм илъягъу» зыфигорэ тхылъымкIэ укъякIыми, а гушшысэр ренэу усакIор зыхэт дунаим, цыфэу кызыуцухъэхэрэм, гушшагъоу, гухэкIэу ахэмэ ялэхэм ренэу япхыгъ.

* * *

Тэ тызлылэсынэу хъугъэр, нахыбэрэмкIэ, икIыгъэ лIэшIэгъум кыриубытэжыгъэ произведениемэ, анахъэу литературнэ лъэхъанэу кыыхэтыушхъафькIыгъэм лъапсэ фэзышыгъэмэ, ар лызыгъэкIотагъэмэ атхыгъэмэ ащыщхэр арых. Джыри ацIэ къепIон фаеу, ятхыгъэхэм гушшысэкIэ уалгылэсын фаеу тхэкIо-усэкIо гъэшIэгъонэу тилитературэ хэтыр макIэп. Хъурмэ Хъусен, Хъурэшэ СултIан яапэрэ романхэр, Теуцожь Хъабибэ, Бахъукъо Ерэджыбэ, ЛъэшIэрышэ Исмахылэ, ЛIыхэсэ Мухъдинэ, Мэхъош Руслъан, Хъалыщэ Сэфэрбий, Пэрэныкъо Розэ, Хъунэго Саидэ, Дэрбэ Тимур, Адумыжъ Разыет, ГутIэ Саньет, Хъакъунэ Заремэ, нэмыкIхэми ятхылгыкIэхэр тызхэхъэгъэ лIэшIэгъум иублапIэ илъяс заулэхэм кыдэкIыгъэх. Ахэмэ тызщатегушыIэн уахъти къяхъун.

ІШЪЫНЭ ХЪАЗРЭТ (1926-1994)

ИщыІэныгъэрэ итворческэ гъогурэ

Іэшъынэ Хъазрэт адыгэ литературэм ильэсыбэрэ хъалэлэу щылэжъээ гъэхъэгъэ инхэр щызышыгъэ тхэкІошху. Игулытэ, ихудожественнэ талант, творческэ амал инэу ІэкІэлъым яшІуагъэкІэ темакІэхэмрэ гупшысакІэхэмрэ прозэм кыщилэтыгъэх, лъэпкъым ищалакІэ непэрэ еклалакІэхэмкІэ итхыгъэхэмкъащигъэлъэгъуагъ, жанрэу лирическэ прозэрадыгэ литературэм щыпытагъ, лирическэ къэлолакІэхэу сэмэркъэур, гүфэбэныгъэр игъэкІотыгъэу ыгъэфедагъ. Ахэм анэмыкІэу апэрэу адыгэ лъэпкъ характерым икызылұхын уахътэм диштэу зэхъокІын зэрэфаем гу лызытагъэр ыкІи зихудожественнэ творчествэ щызыгъэфедагъэр Іэшъынэр ары.

ТхакІом эпическэ Іэпэлэсэныгъи лирическэ таланти хэлъыгъэх. Ащ кыыхэкІэу Іэшъынэм жанрэ ыкІи стиль зэфэшъхъафхэмкІэ тхыгъэу бэ икъэлэмыпэ кычІэкІыгъэр – ахэр усэх, поэмэх, баснэх, эпиграммэх, рассказых, новеллэх, повестых, романых, пшысэх, гукъэкІыжъ очеркых; зэдзэкІынми (Крыловым, Хетагуровым, Гамзат Цадаса, С. Михалковым ябаснэхэм) иІахышІу хишІыхъагъ.

Іэшъынэ Хъазрэт Ахъмэт ыкъор щылэ мазэм и 2-м 1926-рэ ильэсым Теуцожь районымиткъуаджэу Гъобэкъуаекыщыхъугъ. ИщыкІугъом кыщегъэжъагъэу Хъазрэт поэтическэ псалъэр зэхихынэу, зэхишІэнэу хъугъэ. ТхакІом игукъэкІыжъхэм къащело кызыэрэхъухъэгъэ унагъом фольклорыр, пшысэхэр, сэмэркъэур шІу зэрэцалъэгъуштыгъэхэр; янэжъы тхыдэжъэу, орэдыжъэу ышІэщтыгъэр зэрэбагъэри, ащ кышІотэжъыгъэу

Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым иархив материал шуклае зэрэхэлъми ягугъу кыщешы. Хьазрэт кызыцыхугъэ хьаблэм дэсыгъ усэкло цырылоу Цыгъо Теуцожь. Ащ иорэдхэми икьэбархэми клэлэцлыкыр бэрэядлоу кыыхэжыгъ. Тхэным игыгу теуцонимкэ Хьазрэт щысэшлу фэхугъ ятэ. Яцэнэрэ классыр кыухыгъэу, гъэмэфэ гъэпсэфыгъом, ятэу Пчыхьаллыкыуае клэлэгъаджэу Иоф щызышлэщтыгъэм дэжь шгъэожьыер кыуагъэ. Ахьмэт иусаклэхэм ыкьэ кыафеджагъ, тегушчылагъэх. Ащ ыуж ежь тхэнэу ыгу кызыэрихьагъэр Іэшъынэм игукъэкыжыжхэм кыащетхы.

Я 4-рэ классым исэу усэ заулэ Іэшъынэм етхы. Ащ ыуж стих 45-рэ етхы, ау ахэм ащыщ кыыхаутрэп. 1939-рэ илъэсым хэку гъэзетым «Дзэ Плъыжыыр кыытаджэ» зыфилорэ усэр кыыхауты. Мы лъэхъаным Хьазрэт усэхэм анэмыкылу чылэм ищылаклэ, Иофхэм язытет афэгъэхьыгъэ статьяхэри ытхыщтыгъэх. Заметкэхэри, зарисовкэхэри хэку гъэзетым бэу Іэшъынэм кыыхыригъэутыщтыгъэх.

Илъэсибл еджаплэр клалэм кызыеухым, Мыекъуапэ ишлэныгъэхэм ащыхигъэхъон ыгу хэлъыгъ, ау заор къежъэ, имурадхэр кыдэхъухэрэп. Зом иапэрэ илъэсхэм ащ колхозми, МТС-ми Иоф ащыллагъ.

1943-рэ илъэсым, нэмыцхэр хэкум зыграфыжыжхэ уж Хьазрэт тракторнэ бригадэм иучетчикэу Иофшлэныр цыригъэжыжыгъ. Ащ Іуащи дзэм кыулыкыу щыхынынэу ацагъ. 1950-рэ илъэсым нэс ащ кыыхэтыгъ. Дзэм хэтыфэ зэпыу имылу хэку газетым Іэшъынэм зарисовкэхэр, очеркхэр, рассказхэр кыгъахыщтыгъэх. Кыулыкыур кызыеухым Хьазрэт район газетым аштагъ. Нэужым мээзэ зыщыллэ нахь темышлу хэку тхыль тедзаплэм корректорэу Іохъэ. Мы лъэхъанми Іэшъынэм тхэныр зэпигъэугъэп. Стих жъугъэу ытхыгъэхэм ащыщхэри хэку газетым кыыхиутыгъ.

1952-рэ илъэсым щегъэжыагъэу илъэсыбэрэ газетэу «Социалистическэ Адыгеим» Иоф щыллагъ, журналэу «Зэкъошныгъэми» щылэжыагъ. 1954–1957-рэ илъэсхэм краевой илъэсищпартийнэеджаплэу кыалэу Геленджикдэтыр, 1962–1964-рэ илъэсхэм СССР-м итхаклохэм ясоюз и Апшгъэрэ литературнэ курсхэр Іэшъынэм кыухыгъэх.

Іэшъынэ Хьазрэт цыкыузэ тхэныр ригъэжыагъэми, итхыгъэхэр кыыхиутэу зиублагъэр дзэм кыкыжыи Иофшлэныр

зырегъажьэр ары. 1954-рэ илъэсым поэмэу «Ныбджэгъу шгыпкъ» зыфилорэр кызыхеутым щегъэжыагъэу Iэшъынэм итхылгыкIэхэр илъэс пэгчъ пIоми хъунэу кыдэкIышцтыгъэх, зы илъэсым тхылгытIу-щы кыдигъэкIэу кыхэкIыгъ. АдыгабзэкIэ Iэшъынэм тхыль щэкIым ехъу Мыекъуапэ ыкIи урысыбзэкIэ Москва тхылгыбгъу къащыдигъэкIыгъ.

Усэхэр, поэмэхэр, баснэхэр

Iэшъынэ Хъазрэт гъэхъэгъэ инхэр зыщишыгъэр прозэр арми итворчествэ кызыщежьэрэр усэр ары. «Социалистическэ Адыгеим» илъэс зэфэшхьафхэм кыхиутыгъ иусэхэу «Матрос орд» (1951), «Джащыгъум улэхъупхъ» (1951), «Ленин» (1957), «Партием фэкло» (1959), «Ным писъмэ кыфэклауагъ» (1959). Мы усэхэм партием, ащ ипащэ, лэжъаклоу зилоф зыгъэцакIэрэм, дзэклолэу хэгъэгур пным щызыухъумэрэм, ящытхъу усаклом зыщарегъэлэты. Ежъ тхаклом игукъэкIыжхэми усэхэм ямэхъан фэгъэхыгъэу кыщилогъагъ: «зи кIэ хэлъыгъэп, а лъэхъаным адрэ бэу атхырэмэ афэдагъ».

1969-рэ илъэсым стиххэмрэ поэмэхэмрэ зыдэт сборникэу «Псэм фэд» зыфилорэр кыдэкIы. Мыщ усэхэу 1946–1968-рэ илъэхсэм ытыгъэхэмрэ ыкIи поэмэхэу «Ныбджэгъу шгыпкъ», «НэбгыритIу къяхъулагъэр», «Ныбджэгъум икъэ» зыфиохэрэр авторым кыдегъахъэх. Ахэм анэмыкIэу сборникым дэгъы баснэхэр, зэридзэкIыгъэ баснэхэр ыкIи ежъ Iэшъынэм ытхыгъэ пшысэхэр. «Псэм фэдэм» кыдэхъэгъэ произведениехэр зэкIэ усэкIэ тхыгъэх.

Сборникым кыдэхъэгъэ усэ зырызхэм («Сэ о сыгукIэ сызэрэбгъэразэу...», «Картымдэжъ», «Тэмэтелхэрттемылгыжхэми») ышэкIэ хэку газетым кыхиутыгъэгъэ усэхэм яфэмэ-бжыымэ къатехъэ. ЯтемэкIэ мы усэхэм апэблагъэх «Синьбджэгъухэр», «СшынахыкIэ цыкIу», «Хэта зылуагъэр...», ау мыхэм щытхъу Iоным нахы ныбджэгъуныгъэ шгыпкъэм, лирическэ героим игукъэкIыжхэм, ихэку гупсэ, ныдэлъфыбзэм ялофыгъохэм тхаклом ынаIэ зэратыридзэрэр олъэгъу. ГушчыIэм пае, ныдэлъфыбзэм фэгъэхыгъэ гушчыIэхэу Iэшъынэм ылуагъэхэр непэрэ мафэми дештэх, бзэмкIэ авторыг зыгъэгумэкIышцтыгъэ Iофыгъохэр джыри икъоу зэшлохыгъэхэп:

*Хэта зылуагъэр тыхэку цыкIоу,
Игубгъо бгъузэу, имэз пIакIэу?*

*Хэта зылуагээр тыбзэ тхьамыклэу,
Тыгум ихтыкдрэр фызымыгэклю*

(«Хэта зылуагээр...»)

Нэмыклэ усэхэу сборникыр лызызгэклюатэрэхэр зэклэ плөми хьунэу героим ыгу ихтыкдрэр, апэу ащ шульгэгьуныгьэр зэрэзехишлагьэр, игукьэклыжьхэу сэмркьэу е нэшхэиэгьэ маклэр зыклэлхэр; игупшысэу шьхьэм кьихьягьэр; дэхагьэр зыллэужыгьор; тхэным ыкли творчествэм ялофыгьо мыпсынклэхэм афэгьэхьыгьэх («Хы кылу гупшысэхэр», «Хьуай», «Тишульгэгьу имэшлотхьуабзэ...», «Ошлэжьа апэу тызызэлоклэр?...», «Кьужьэе мэзым», «Дахэр», «Сиэнатл»).

Ныбжыкклэ дэдэу Хьазрэт тхэнэу ригьэжьэгьагь, усэу ытхыгьэри бэдэд, ау тхаклор анахьэу зэлгьязыгьэшлагьэр «Ныбджэгьу шьыпкь» зыфилорэ поэмэу 1954-рэ илгьэсым тхыль шьхьяфэу кьыдэклыгьэр ары. Поэмэр «я 50-рэ илгьэсхэм якьихьягьум щылэгьэ «колхоз» прозэм ишгьолгыр итэу гьэпсыгьэу» щыт нахь мышлэми, гүфэбагьэрэ, шьэбагьэрэ зыхэль произведениеу лэшгьынэм итхэклэ нэшанэхэр кьыхэщэу щыт. Мы поэмэм тхаклом илэпэлэсэнгырэ истилгьэрэ апэу кьыщыльгэгьуагьэу ело Шьхьэлэхьо Д. Ау лэшгьынэм ежь иунэе стиль зыдылыгьэу литературэм кьыхэхьягь плөныр нахь тэрэз ыкли ар апэу кьызыхэщыгьэхэр ыпэклэ зигугьу кьэтшыгьэ усэхэр ары. Шьыпкьэ, мыщ дэжьым кьэтлуагьэм кьиклрэп тхаклом истиль учугьахэу усэхэм кьахэщыгьэу. Нафэу щыт лэшгьынэм итхэклэ нэшанэхэр ежь ыпэклэ литературэм кьыхэхьэгьэ писательхэм зэрафэмыдэр, цыфым ыгу щыхьэрэм нахь зэригьэгумэклрэр.

Литературэм ипоэтичэскэ жанр кьинэу ыкли гьэшлэгьонэу баснэр лэшгьынэ Хьазрэт ылэ кьыригьэхьягьэу щытыгь, щэлэфи ащ фэшьыпкьагь. 1951-рэ илгьэсым кьыщегьэжьагьэу хэку газетхэми, альманахэу «Зэкьошныгьэми» тхаклом ибаснэхэр кьыхаутыгьэх. Илгьэс зэфэшхьяфхэм баснэхэр дэтэу тхылытфлэшгьынэмкьыдыгьэкьыкь. Апэрэтхыльгэу «Баснэхэр» 1959-рэ илгьэсым кьыдэклыгьагь. Ащ кьыклэлгыкьлуагьэх: «Баснэхэр» (1978), «Зэ укклэн, тло укклэн» (1981), «Пэфэу» (1986), «Тхьаматэм ишгьэогьу» (1990). лэшгьынэм ибаснэхэр тищылаклэ илгьэныкьуабэхэм япхыгьэу щыт. Цыфыр зыгьэпыутрэ шэнмэ кьащегьэжьагьэу кьэралыгьо мэхьанэ зилэ лөфыгьохэм

анэсыжьэу. ГущыIэм пае, унэгъо клоцым зэфыщытыклэ пхэнджэу кытаджэхэрэм, шэн мытэрэхэм ядэгъэзыжьын афэгъэхьыгъэх баснэхэу «УнэчIэхьажь», «IэпIээблэху». Шъхьэщытхъужьхэр, шъхьэнэкIхэр, ежь ышIэрэм фэшъхаф къезымыгъэкIухэрэр ащеумысых «Щытху», «Уашъом дэпльый лымэ ялуй, «Тыгъужь» зыфIорэ баснэхэм. IэнатIэр ыгъэфедэзэ хэбзэ мылъкур зытыгъухэрэр, IофшIапIэр фэдэхэкIышIэ зышIыгъэхэр ащеумысых произведениехэу «УнитIу», «Гъэ къэс...», «Къаз хьэрам», «Тракторымрэ такъэмрэ».

Адыгэ жэрыIо усэхэм атыхыгъэхэу Хьазрэт иIэх пшысэ-баснэхэр («Куп чэф», «Цыгъомрэ бзыумрэ»), псэз псаухъоуытхыгъэ баснэ (Чэт пшъэкискэу оредыIомрэ Атэкъэжьэу ежьыуакIомрэ).

ТхакIом образэу баснэхэм къащитхэрэр щыIэныгъэм зэрэпблагъэхэм ишыхъат цыф дэйхэу ахэм ациумысхэрэр уинэIуасэу кызэрэпщигъэхъухэрэм. Iэшъынэм баснэ зыкIитхырэр тхылъеджэм изэщ тыригъэунэу, ыгъэшхынэу арэп. Пшъэрылъэу ащ иIэр – уигъэгупшысэныр, нахъ гуфапльэу щыIэныгъэм ухигъэплъэныр. Цыфыр ыгукIэ къэбзэным, шэн тэрэхэр хэлъыным, щыIэныгъэм иIахъышIу хилъхъаным баснэр фэIорышIэ. Баснэхэр яжабзэкIэ кIэкIхэу ыкIи щэрыохэу щытых, деталь горэкIэ образыр ошIэ-дэмышIэу кызыэлухыгъэ мэху, къэбар цыкIу, сатирическэ новеллэ фэдэу гъэпсыгъэх.

Прозэр

Iэшъынэ Хьазрэт игукъэкIыжьхэм къащитхыжьыгъагъ прозэм амалышхохэр зэриIэр ныбжьыкIээ кыгурыIогъагъэу. Мы лъэхъаным тхакIом газетым Iоф щышIэщтыгъэ, ац кыхэкIэу статьяхэу, очеркхэу, рассказхэу бэ кыыхиутыщтыгъэр. Мыхэм лъэшэу яшIуагъэ къэкIуагъэ Iэшъынэм прозэм зыфигъээнымкIэ. ПрозэкIэ тхыгъэу Хьазрэт произведениеу иIэм фэдиз ытхыгъэу титхакIохэм ахэтэп. Ау етIани ытхыгъахэм фэшъхафэу къэгъэлъэгъуапхъэу темэ гъэнэфагъэу иIагъэр бэ, ахэмэ ащыщхэр иныбджэгъумэ аштэ шIоигъэу ариIоцтыгъэ. Критикэм ыгъэунэфыгъэу щыт Iэшъынэм ипрозэ ежь иунаеу художественнэ дунэе псау зэрэщызэхищагъэр. А дунаим щыIэныгъэр щэбыжъутэ: цыфхэр щэлажъэх, щэпсэх, щызэфэгубжых, щызэшIужьых, шIумрэ емрэ щызэбэных. ГъэшIэгъоныр произведение пэпчъ авторым

зыкыкИмылотыкыжыэу хьуггэ-шлэггэ зэфэшхьафхэр кыщелуатэ, Юфыггэо шгхьафхэр кыщелэтых, ау ахэр зэклэ зэпхыггэри зыфэггэхыггэри цыфыр ары. Ащыгу ихыкИрэмрэ ыкИ илэклоцИ дунайрэ якъызэлухын, якъэггэлгэггэон тхаклор зыужитыр, шггэрылт шгхьалэу зыфиггэуцужэрэр.

1956-рэ иггэсым писателым исборникэу «Зэггэоггухэр» зыфилорэр кыдэкИы. Мыщ кыдэхгэггэ рассказхэр кьуаджэм илэжгэкло цыфхэм яхыллэггэагг, кгэбар клэкИыр алгэлсэу ггэпсыггэаггэх, цыф шэн зеклуаклэмэ куоу джыри алгылэсыщтыггэхэп. Ау кгэоджэ щылаклэм икгэггэлгэггэон нэмыклэу тхаклор кызэреклуалэрэр кгэахэщы, цыфым кыинэу ыгуклэ зэпичырэр кыыриггэлгэггукИным авторыр пылт.

Иггшгынэм ирассказхэм героуеу ахэтыр щылэныггэр езггэжгэрэ ныбжыкИ, зилэггухэм афэдэ клэлэ кызэрыклу. Зэмызэггныггэу щылаклэм хэлгыр ац зэрэггэхишлэрэр, ишэн зэрэггэтеуцорэр, хьуггэ-шлэггэ кызэрыклоггэм клэ иеплгыкИэхэм зэрэггэблахурэр, илэклоцИ дунай тхаклом кгелуатэх. Ац епхыгг, кыпкгырэкИы нравственнэ Юфыггэохэм якъызэлухын темэ шгхьалэу иггшгынэм ирассказхэм зыкИащыхурэр.

Сэнэхгэат зэфэшхьафхэм арэлажгэх тхаклом ипроизвeдениехэм персонажэу ахэтхэр (колхоз мэлахгэом щеггэжгэаггэу артист, шлэныггэлэжгэхэмкИлэ клэкИжыэу), ау мыхэр зэклэ джырэ лгэхгэаным ицыфых, иггероих. Писателым ирассказыбэхэм лгэпкгым ищылаклэ илгэныкгэо шгхьафхэр кызэраггэщрэм имызакгэоу гум кыинэжгэрэ характер ггэшлэггэонхэр кгэащытыггэу хьуггэх. Мы лгэныкгэомкИлэ анэхгэу кгэахэщых «Маклэрэ икИэлэцИкИлухэмрэ», «Нэнэжгэу Нысэнор», «Изэггэу», «Лгыр, шггузыр, ггунэггухгэр», «Яблэнэрэ баджэр», «Ггашлэм щыщгэу зы чэгг», «Чырбгыц ун», «Даггэм дэггэ Юггэор макло». Мыхэр жанрэм ишапхгэхэм адиггштгэу тхыггэх, уемыхгырэхгэышгэу классическэ рассказкИлэ уаджэ хгэушт, адыгэ литературэр кгэзггэаггэхэрэ, кгэзггэбаирэ тхыггэхэм ащыщ хгэуггэх.

Иггшгынэм рассказхэм щылэныггэ материал мыин ащызэхифрэр, персонажэу ахэтри бэп, героим ищылэныггэ щыщгэу зы тгхамэф, е илгэс (зы мафэ нахь мыхгэоу кыыхэкИы) зигуггэу ышгырэр. Авторым кгэбаргэу ипроизвeдением кыщыцуатэрэр, Юфыггэоу кылэтхэрэр кызэрыклоггэхэу щытхэми, нэужым кызэрыклогу щымыт цыф зэфыщытыкИэхэм,

дунэееплъыкIэ зэфэшхьафхэу зэутэклхэрэм, ищылэныгэ кыуухьумэнымкIэ цыфым ежь-ежьырэу зришылэжьрэ IэклоцI банэм, нравственнэ ыкIи психологическэ Iофыгэо инхэм тхакIом уарещалэ.

КызэрэтIуагэу, иапэрэ рассказхэм кьащегэжьагэу Iэшгынэр нахьыбэрэ зытегущылэрэр ныбжьыкIэхэр, ахэм язэфыщытыкI. НыбжьыкIэхэм ядунай тхакIом дэгэуо ешIэ. Кьалэми кьуаджэми ащыпсэурэ кIэлакIэхэм язекIуакIэхэр, язэхэтыкIэхэр, яфэпакIэ щегэжьагэу ягущылэкIэ рыкIэкIыжьэу дэгэуо ащыгэуаз Iэшгынэр. «Зэгэгогэухэм» ауж кьэкIыгэу сборникхэу «КIымафэми шыблэр мао» (1957), «Нэфын» (1958), «Жыбгээм хэт чыгхэр» (1960) зыфIохэрэм ар кьаушыхьаты.

Iэшгынэм ирассказхэр ыужкIэ ытхыгэу повестхэм лъапсэ афэхьугэх. Мыхэм ахэт персонажхэр ныбжьыкIэхэми бэ апэкIэкрэр, зэпачрэр, хэукьох, шу альэггурэмкIэ зэрахьэгэу мысаггэри зыдашIэжьынэу кIуачIи зыхагэотэжьы, ныбжьыкIэгумшулгэггукьабзэуашыгэмIумыкIэжьыгэхэми фэшгьышкэх.

«Жыбгээм хэт чыгхэр» зыфIорэ повестыр инэп, сюжетымкIи, композициемкIи зэкIэупкIагэу щыт, ау ащ емылгытыгэу Iофыгэуабэ кьелэты. Анахь Iофыгэо инэу авторым повестым кьыщилэтырэр – адыгэ бзылгьыгээм ежь ишIошгIэнэр, ащ шгьыхыгэу рыгущылэн, цIыфхэм апашгьхэ кьырилгьханыр тэрэмэ е мытэрэмэ, кьекIумэ е кьекIуджэмэ. ГгукIэмыкьэ ХьапэкIэ кьыриггэклуггэп ишгьхэггусэу Тыжьын яггунэггэу бзэджащIэу Барыч имыхэо-мышIэхэм нэиутгэу ягуггэу кьоджэ зэлукIэм кьызэрэщилыггэр. Адыгэ хабзэмрэ, кьоджэ лыжьхэу зэлукIэм кьекIоллаггэхэмрэ япэсыггэу шгьхэклафэ Тыжьын афимышыггэу ХьапакIэ ылытаггэ ыкIи ащ кьыхэкIэу зэшгьхэггусэхэр зэхэкIыжьыггэх. Ушэтын кьинхэм апхырэкIых ХьапакIэрэ Тыжьынрэ. Чыплэ кьинэу ХьапакIэ зэрыфаггэм лгэшгэу еггэгупшысэ, ишгьхэггусэу мысаггэр зыфилгэггуггэмкIэ ежь зэрэмысэр кьыгурэIо, ыгукIэ кьин ылыггэузэ шгьышкгэр еггэунэфы.

НыбжьыкIэхэм ашыггэу шулгэггэу гушIуаггэуи, шгьхэакуи, лыузи кьафэзыхыггэм икгэбар «Зэрджаехэм» кьащыреIотыкIы Iэшгынэм. Малыч ишулгэггэуныггэу кьышкьырыкIэу упчгэабэ кгэуцу: шу плгэггурэм ышIоиггэхэр фапшIэмэ, лгэгукIэтын зыфэошIа? ЫшIэзэ шгьхэакур «зышхырэм» емыкIоу ар

фэплэгъунэу щыта? Героим къехъуллагъэмкIэ шIулъэгъуныгъэ зыфишIыгъэ Натусэ изакъоу ыгъэмысэрэп, ежъ илажьэри зыдешIэжьы, шъхьихыгъэуи игугъу ешIы. Ау шIулъэгъоу пшъашъэм фишIыгъэм лIыгъэ къыхелъхъэ, ащ къыхэкIэу ишъхъакIо щегъэзые, нэужым насыпи дегъотыжьы.

ШIулъэгъу иным, шIулъэгъу къабзэм фэгъэхьыгъ повестэу «Ошъогурыз». Гъэмэфэ ошхым хэтэу шIэтэхэу къехырэ мыл цIыкIухэм афэдэу дахэ шIулъэгъуныгъэу тхакIор къызтегушIэрэр. СурэтышIэу Ерстэм кIалэзэ ышIыгъэ шIулъэгъуныгъэмнасыпхигъотагъэп. Зуэпэлалпчъэзэрэхъугъэм къин ригъэлъэгъугъ, гумэкIыбэ кыфихыгъ, ау шIулъэгъоу ышIыгъэр гукъэкIыжь нэфынэу кыфэнагъ. Критикэм «Ошъогурыз» Iэшъынэм ытхыгъэ повестхэм къахигъэщыгъ, гүфэбэныгъэу ыкIи психологизмагъэу хэлъыр ыгъэунэфыгъ.

ЛыгъэмрэцIыфгъэмрэ, насып шъыпкъэмрэ насып нэпщIымрэ, къэрарым ялофыгъо инхэр тхакIом повестхэм къащелэты. Иапэрэ повестхэм къащыублагъэу Iэшъынэм адыгэ лъэпкъ шэным, адыгэ хъульфыгъэм ихарактер традиционнэ екIолакIэу лъэпкъ прозэм щыуцугъэм творческэ нэкъокъоныгъэ решIылIэ. Ар дэгъоу «ХъэситIуми», «Зэрджаехэми» къащылъэгъуагъ. ЫпэкIэ адыгэлIыр шым тесэу, IашэкIэ узэндыгъэу, ыгу илIри уимыгъашIэу литратурэм кыгъэлъагъоштыгъэмэ, Iэшъынэм игерой цIыф шъаб, гукIэгъу хэлъ, ыгу хэкIми, хахъоми ыушъэфрэп, имыщыкIагъэуи «зигъэлIрэп».

Герой шъхъалэм ицIыфыгъэ нэшанэхэр зэрэзэтеуцохэрэр, ушэтынкъинхэу арзыпхырыкIхэрэр, цIыфыгъэм зэрэфэбанэрэр – мыхэр Iэшъынэм иповестхэм лъапсэ афэхъух. Малычи («Зэрджаехэр»), ГъукIэлI Смели («ХъэситIу»), Заури («Августым иаужрэ тхъэмаф»), Лаурсэни («Шыур псы чъэрым зэпырэкIы»), Борэми («Аштрам») цIыфыгъэм иушэтын игъогу хьылгъэ зэпачы, шIумрэ емрэ ахэмыдэмэ мыхъунэу чIышIэ ефэх ыкIи ушэтышIэм яцIыфыгъэкIи, ялыгъэкIи, ягукIэгъукIи хахъо ашIыгъэу къекIыжьых. Сыд фэдэрэ чIышIэ къин ифагъэми цIыфыр цIыфэу къэнэжьын зэрэфаер, ицIыфыгъэ напэ, игукъэбзагъэ чIинэ зэрэмышъуштыр – джары гупшысэ шъхъалхэу тхакIом узыфищэрэр.

Дунаим, хъурэ-шIэрэхэм ялъэгъукIэ ежъ тхакIо пэпчъ шъхъафэуи. IэшъынэмидунэелъэгъукIэфэгъэхьыгъэу ылоштыгъэ: «Сэ художественнэ литературэм сыгу рихъэу лъэныкIытIу

иI: лирикэмрэ сатирэмрэ... Идейнагъэм даклоу сэмркъэурэ гуфэбэныгъэрэ зыхэмыль рассказым цыугъакIэ кIэмыль фэдэу кысщэхъу». Ипроизведениехэм дэгъоу къахэщыгъ итхэкIэ-шыкIэ, истиль: гуфэбэныгъэ-шьэбагъэрэ, сэмэркъэу дахэрэ зыхэлъ тхакI. Ащ фэдэ стилыр ежъ Iэшъынэм гуфэбэныгъэу ыкIи шульэгъу дахэу цыфым фыриIэм кышкырэкIы. Авторым итворчествэ цыхъэ зыфэозгъэшIырэ, гуфэбэныгъэ-шьэбагъэрэ зыхэлъ тхакIэр нэшэнэ шыаы фэхъу. Героир ымыушгъхъаклоу ыгукIи ышгъхэкIи ащ игъусэу ищыIэныгъэ мыпсынкIэ ыгу зэригъэшIун горэ кыфегъоты. ГущыIэм пае, новеллэу «Iээгъу» зыфиIорэм Iэшъынэм зикъэбар кыIотэрэ бзыльфыгъэм ищыIэныгъэ цыщэу сыхъат заул ныIып тызщигъэгъузэрэр. А охътэ кIэкIым бзыльфыгъэм кыинэу зэпичыгъэри, непэрэ мафэм ищыIакIи уапашгъхэ кырегъэуцох, гукIэгъу фыуегъэшIы. Минат ипкъэгъолэгъоу, игужьыдэгъэкIэу бзыльфыгъэ нэIуасэ иI. Зэкъоныгъэ шыIакIэу яIэм, кыинэу зыхэтхэм тезэрэгъегущыIэхэзэ тIури сымэджэ шыпкъэу зэшIозэрэгъэшIыжыых. Телефоным теохэшъ, Iазэр къащэ. КIэлэ ныбжьыкIэ зэкIужьэу къэкIуагъэр залъэгъум, гу кызыIэпашIахыжыгъ. Умысэкъатэу, пшхынрэ зыщыплъэнрэ уащымыкIэу, узытет мамыр дунаим уасэ фэмышIыныр емыкIоу зыфалъэгъужыгъ.

Сборникэу «Зэгъогогъухэр» зыфиIорэм кыдэхьэгъэ рассказхэми, ахэм ауж къэкIыгъэ повестхэми сэмэркъэур къэIотэкIэ-шыкIэу писателым бэрэ ащегъэфедэ. Природэм, персонажхэм ясурэтхэм, ахэм абзэ сэмэркъэур къахэщы. ГущыIэм пае, повестэу «Апэрэ мафэм» кышщелуатэ Джанхъот нэIуасэ зыфэхъугъэ агроном шгъхъаIыр ыгу зэрэримыхыгъэр. Ащ кыыхэкIэу ыгу мышIоу къэкIожьзэылъэгъугъ «бэгыжыгъэу», лъагэу чэум дэкIуаи къэбэу пыыстагъэр. ЗышIошIыжэрэ агрономымрэ къэбымрэ зэрэзэфэдэхэм лъэшэу кIалэр кыгъэщхыгъ. Сэмэркъэу шыуашэм илъэу къэтыгъ хъамбарым цызэрэугъоигъэ хъульфыгъэхэу кандидатымрэ докторымрэ нахъ лъагэр, нахъ шIэныгъэ куу зыIэкIэлъыр зэхэзыфхэрэр («Шыур псы чъэрым зэпырэкIы»).

ЩыIэныгъэр художественнэ къэгъэлъэгъокIэ-кыIотыкIэ амал зетекIэхэмкIэ игъэкIотыгъэу IупкIэу кытыным сыдигъуи пылъ Iэшъынэр. Авторым игеройхэм зэ ягъогогъоу («Тыгъэр псашъо кIуагъэ»), зэ ягущыIэгъоу («Зы тутьныбжь»), е къалгышлърэм фэдэу («МэхъульэгъашIу») итхыгъэхэм уащыIокIэ. Апэрэ рассказхэм

кѡащегъэжъагъэу романхэм ащыкӀэкӀыжъэу тамыгъэхэр ыгъэфедэным авторыр фэцагъ. Зэнджэе пльыжъ хэфэр Натусэрэ Малычрэ яшульэгъуныгъэ кӀин итамыгъ, ошӀогурызыр – апэрэ шульэгъум, отэтео макъэр – цыӀэныгъэм, осэпсыцэр – шыпкъэныгъэ зыхэлъ цыфымкӀэ шульэгъу къабзэм, цыф тешъорыкӀохэмкӀэ – шульэгъу кӀэкӀым, аштрамыр – искусствэм, цыӀэныгъэ, шульэгъуныгъэ, насып мышсынкӀэм ятамыгъэх.

Итхыгъэхэм жъугъэу ащегъэфедэх тхыдэхэр, пчыхышпӀэхэр, героим инэшгъэ-Ӏуашгъэ къыхьэхэрэр, ӀэутӀэхэр, зызымыушгъомбгъурэ монологхэр (авторырэ геройхэмрэ ялиричeskэ монолог кӀэкӀхэр), цӀэ зимыӀэ персонажхэм яполилогхэр, диалог кӀэкӀхэр. КъӀэлогъэн фае Ӏэшъынэм зэфэшгъафхэу диалог гъэшгъэгъонхэр зэриӀэр. Мыхэм ащыщых диалог-зэнэкъокъухэр, диалогэу персонажхэр зӀукӀэмэ зэрӀоцтэу ашъхъэ кыщекӀокӀрэхэр.

Писателыр творчeskэ цыфэу щыт, ац къыхэкӀэу ытхырэрэм къэугушшысыгъи, игурыши хэлъ, ау Ӏэшъынэм ежъ дэгъоу ышӀэрэр, пӀэкӀэкӀыгъэр, ыгукӀэ зэхышпӀагъэр ипроизвeдениемэ лъапсэу афишыныр ихэбзагъ. Ежъ Хъазрэт зэриӀоцтыгъэмкӀэ «автобиографическэ» нэшанэ итхыгъэхэм ахэлъэу арыгъэ. ТхакӀом игеройхэри «къэугушшысыгъэхэу» Ӏогъуай, икъоджгъумэ атыхыгъэу рассказ ыкӀи повесть пчыагъэ ытхыгъэу кыӀотэжыщтыгъэ. Ахэм ащыщых: «ГъашпӀэмщыццэу зы чэц», «ЧылӀэхъэхъ бзыльфыгъэхэр», «ХъаситӀу», «ЗэфакӀу», «Тятэжъ», «Августым иаужрэ тхъэмаф».

Повестэу «Августым иаужрэ тхъэмафэм» хэт героеу Зауррэ ац икӀэлэегъаджэу Хъаджмэтрэ азыфагу кӀитэджэрэ конфликт пхъашэр тхакӀом кыӀугушшысыгъэп. Ежъ Ӏэшъынэм кыӀзэриӀотэжыщтыгъэмкӀэ, хэгъэгум фэшъыпкъэу зыӀоцтыгъэ кӀэлэегъэджэ зырызхэм нэмыцхэр кыӀзекӀохэм полицайхэм ахэтхэу кыӀылэгъужыгъагъэх. Ахэм гухъагужъэу афишыгъэм кыӀыхэкӀэу листовкэхэр ытхыхи телеграф пкъэумэ ариӀулыгъагъэх, ау кӀэлэегъэджэ кумалхэм итхакӀэ къашпӀэжыи укӀыкӀаеу аукӀыгъагъ. А пстэур повестым хэолъагъо.

БлэкӀыгъэ зэошхом фэгъэхъыгъэу Ӏэшъынэ Хъазрэт ытхыгъэр бэ. «Къушгъэхъ хъужыгъэ шъофхэр» зыфиӀорэ тхылгыр зэрӀпсаоу ащехылылагъ. Аузаом фэгъэхъыгъэу ытхыгъэхэм «Августым иаужрэ тхъэмаф» зыфиӀорэ повестыр анахъ дэгъу пӀоныр ифэшъуаш. Критикэри повестым бэрэ рыгушылагъ, осэ ини ритыгъ.

Повестым хэт герой шхьаIэу Заур – кIэлэегъадж, Хьаджмэт – кIэлэегъаджагъ. Апэрэм игукъэкIыжьхэу ошIэ-дэмышIэу зыIукIэгъэ цIыфым кыгъэушщыгъэхэмкIэ кыырегъажьэ авторым къэотэныр. Заур къешIэжьы илгэс тIокIырэ тфырэкIэ узэкIэIэбэжьмэ Хьаджмэт цIыфхэм шхьэкIафэ фашIэу, албытэу зэрэщытыгъэр. Алгъэханым зэрэщытыгъэмрэ джы ар зэрэхьугъэмрэ зэрегъашшэх.

Заур ятэ кIэлэегъаджагъ, Хьаджмэт иныбджэгъугъ, шъышкъагъэрэ цIыфыгъэрэ зыхэлъ лэжьэкIуагъ, ау я 30-рэ илгъэхэм кIодыгъэ. Ащ кыыхэкIэу шъэожъыем ятэ лбытэныгъэу ыкIи шIульэгъуныгъэу фыриIагъэр Хьаджмэт рихьылIэщтыгъ, ятэуыльытэщтыгъ. Заур игонэсыгъэх ятэ иныбджэгъу итепIыи, иIокIэ-шIыкIэхэри, изекIуакIэхэри. ЫшIошъ хъушщыгъэх теубытэгъэ ин зыхэлъэу Хьаджмэт кыылошщыгъэ гушщIэхэу «непэрэ кIэлэеджакIохэм коммунизмэр зэрагъэпсыщтыр». Ахэр ыгу риубытагъэхэу, коммунизмэр зыгъэпсыщтхэм ежьри зэрашщыщым ыгъэгущIошщыгъэ ыкIи ыгъэгущхошщыгъэ.

Совет хабзэм фэшъыпкъэу цIыфмэ ашIошъ ыгъэхэу ХакIэмыкьо Хьаджмэт зекIошщыгъэ, ау ушэтэшIэр кыызэсым, зыфэдэ шъышкъэр къэлъэгъуагъ. МыкIэлэжь нахъ мышIэми, кыытехьэгъэ хабзэр ежъ ышхьэкIэ къекIунэу зыхаплгэм, емышъырэхъышшэжьэу зызэпыригъэзагъ. Хьаджмэт ихэгъэгу кыухъумэныр ышхъыи кыыхъагъэп, къэрэбгъагъэ кыыхэфагъэкIэ арэп, къумалэу кыычIэкIыгъэшъ ары.

Заур кыины кыышщыгъугъ шIошхъуныгъэ ин зыфыриIэгъэ цIыфыр нэмыкI шъышкъэу кыызэрэчIэкIыжьыгъэр. ИкIэлэегъаджэ шIу зэрилгъэгъушщыгъэм нахы нахъ лэшэу ыльэгъу мыхъу хъугъэ. Гухъэгужъ зэрэфишIыгъэм кыыхэкIэу нэмыцхэм нэлат языхрэ тхыгъэхэр пкъэухэм ариIуллыгъэх, ау итхакIэ зэблихъугъэпти, Хьаджмэты кыышIэжьыгъ ащ лэпытэуиытыгъ. Ари римыгъэкъоу тыгъуасэ ригъаджэщтыгъэ кIэлэщIыкIур ныкъоукI ешIыфэ еуагъ, совет хабзэм гухъэгужъэу фыриIэр ащ тырикъутагъ. Ау заор аухыгъ, кIэцIыкIури псаоу къялыжьыгъ, Хьаджмэти зэрихъэгъэ къумалыгъэм пае агъэпщынагъ. Хабзэм зэригъэпщынагъэм фэшхъафэу Хьаджмэт ышхьэкIи пщынагъэ: нэмыцхэм задежьэжьым ишъузрэ ишъашгъэрэ зыдырищэжьыжьыгъагъэх, ау бомбэу къэуагъэм тIури ыукIыгъэх. ХьакIэмыкьор шхъэзакъоу дунаим кыытенагъ.

Хьаджмэт ифэшъушэм тетэу агъэшчынагъ, ау ышлагъэмкIэ ежъ мысагъэ зыфильэгъужьрэ хъатэп, нэмыкIхэм мысагъэр афигъазэ шлоигъоу уезыгъэгущэфэрэ гущылэр ешIых: «Сыд фэдиз цIыфхэм шIу афэшлагъэми ацэгъушшэ, ау зэ нахъ мыхъуми зафэу умызекIуагъэмэ, ащыгъушшэцтэп». Ащ зыгуригъэлонэу фаеп «зафэу зэрэмызекIуагъэм», цIыфхэм къафихыгъэ къиныр, шлошъхъуныгъэу фырялагъэр зэрэзэхигъэтэкъуагъэр, агухэм тыркъоу атырицагъэр.

Авторым Хьаджмэт ыухын ыгу хэлъэп, ау персонажэу Пэнэжъыкыо Казбек еIо «шъагъош зэгорэм хэукъогъагъэмэ», ежъыри зэгорэм хэукъонэу фитныгъэ иIэ шлоигъэу къычIэжын.

Адыгэ литературэм къумалхэм яобразхэр къытыгъэх («Къушхъэр къэнэфы», «Ардаш», «ЦIыфым илъэуж») Ахэм джыри зы ахигъэхъоным Iэшгынэр пылъэп. Къумалыгъэм ипсихологие повестым щызэхифын ыгу хэлъэп. Неуцрэ мафэм тыхаплъэ тшлоигъомэ, тикIалэхэр тэжъугъэгъасэх еIо авторым. Ары Заур кIэлэегъаджэу зыкIэхъурэр.

ТхакIом зэо лъэхъанырэ непэрэ мафэмрэ повестым щызэрэпхых. Лирическэ героим игукъэкIыжъхэм япхыгъэ хъугъэ-шIагъэхэр къырегъэлъэгъукIых. Ретроспективнэ шIыкIэр ыгъэфедзэ героим къехъулагъэр зэрэтигъэлъэгъурэм нахъи нахъыбэу игушпысэхэмрэ игукъэкIыжъхэмрэкIэ авторым къытлъегъэлэсых.

«Августым иаужрэ тхъамафэ» Еутых Аскэр и произведениехэу «Сшынахыжъ», «ЦIыфым илъэуж» зыфиорэхэмрэ зэбгъэшшэн плъэкIынэу чIыпIэхэр къахафэх. Ар къыхэщы сюжетыр зэрэгъэпсыгъэм, къэбарыр ежъ кIэлэцIыкIум къызэриIуатэрэм. Iэшгынэм шъыпкъагъэ хэлъэу кIэлэ Iэтахъом иIэкIоцI дунае повестым къыщызэлэуехы. КIалэу къэхъу пэтрэм ыгу хъамыеплIэмыагъэ зэримылъэу, зэрэкъабзэм къыхэкIэу ащ къыIуатэрэр зэрэшъыпкъэр пшлошъ мэхъу, цыхъэ фэошIы. Героим ицIыфыгъэ нэшанэхэр зэрэзэтеуцохэрэр авторым IупкIэу къегъэлъагъэ, ежъ зыкъызIотыкIыжърэ героир повестым игушчэ регъэуцо.

Шъыпкъагъэм, зэфагъэм, уихэгъэгу шIу плъэгъуным, къумалыгъэр умысыгъэным афэгъэхыгъэ нравственнэ-психологическэ Iофыгъэ иных повестым Iэшгынэ Хьазрэт къыщиIэтыхэрэр.

1983-рэ илъэсым Iэшгынэм **ироманэу «Псэм фабэ икIас»** зыфиорэр адыгабзэкIэ къыдэкIы. Ежъ авторыр итхыгъэ

романкIэ еджагъ, ау адыгэ литературэм изэхэфын пылъ шIэныгъэлэжхэм ащыщхэм тхакIом роман ымытхыгъэу аIо. Произведением ижанр джыри зэхэфыгъэу зэрэщымытым пае ежъ Хъазрэт зэриуагъэу романкIэ уеджэмэ нахъ тэрэзын фае. КъэпIопэн хъумэ, критикэми ащ фэдизэу инэплъэгъу романыр къыридзагъэп, игъэкIотыгъэу зыми джы къызнэсыгъэм зехифыгъэп. ДэгъукIэ тхакIом фальэгъугъагъэр – къэлэдэсхэм ящыIэкIэ-псэукIэ зызэрэфигъэзагъэр, адыгэ рабочхэм яобрэххэр къызэригъэлъэгъуагъэр ары. Ау мы Iофыгъори зэшIохыгъэу тхылъым щымыхъугъэу ЛъэпцIэрышэ Хъалидэ елъытэ, Iэшъынэм производственнэ е социальнэ Iофыгъохэр зехифыным зэрэфэмышцэгъагъэр къыдилъытэзэ. Енэгуягъо ышшъэкIэ зигугъу къэтшIыгъэ Iофыгъохэр романым щызэхифынеу тхакIом пшгъэрылъ зыфимыгъэуцужыгъагъэкIэ. СыдигъокIи ащ шIогъэшIэгъоныгъэри къыгъэлъэгъонэу зыфаблэщтыгъэри, итхыгъэхэм ягугчэ ригъэуцощтыгъэри цIыфыр, ащ ищыIакI, ыгу ихъыкIырэхэр ары.

Iэшъынэ Хъазрэт ытхыгъэ романыр зэхыллагъэр къалэмрэ къуаджэмрэ адэсхэм язэфыщытыкI, цIыф гукIэгъумрэ шIульэгъумрэ зэрэгъунэнчхэхэр ары. ЩыIакIэр зыгъэпсырэ цIыф хъалэлхэм, ныбджэгъуныгъэм фэшIыпкъэ геройхэм яшэнгъэпсыкIэхэм, ягугъэ-гупшысэхэм яхыллагъ, цIыф насыпым гъогу хыльгэ къызэрикIурэм уарегъэгупшысэ.

Произведение гупчэм итых лэжъэкIо къызэрыкIохэр: пхъашIэу Бгъанэкъо Пщымаф, рабочхэу Айтэч, Асыет, Зар. НэмыкI персонажхэри романым хэтых, ау ахэм ящыIэныгъэ авторым кыриIотыкIырэп, герой шхъалыхэм яхарактерхэр къызэлухыгъэным фегъэлорышIэх.

Бгъанэкъо Пщымафэ щыIэныгъэ гъогоу къыкIугъэр псынIагъэп, къиныбэ пэкIэкIыгъ. ЗэныбжыкIэм янэ сымаджэу щылытыи ышгъхэ иIоф зэрифэнэу уахъти иIагъэп, ныбджэгъум ригъээу зыфыкъокIрэ бзылъфыгъэхэр псэогъу къыфэхъунхэу фэягъэхэп. Ащ нэужым охътэ шIукIае темIагъэу иныбджэгъоу ХъукIанэкъо Темырыкъо чылэ кIалэхэм рагъэзышгъэ Мариет къырагъащэ, пшгъашгъэрэ кIалэрэ зедапIугъэу ишгъхъэгъусэ идунай ехъожы. Темырыкъо къыригъэщэжынеу ыуж къыхъагъэу, Пщымафэ икIалэу Айтэч дэжъ Мыекъупэ макIо. Мыщ щыIокIэ Асиет.

Асиети бэ ышъхъэ кырыклуагъэр. Ишъхъэгъусэ клэлэ дэгъугъ, чылэм щыпсэуштгъэх, ау бзыльфыгъэм иуи иши хэмылгъэу зэ ипсэлгъыхъуагъэр чылэм кызылжэком, зэфэгубжыгъэх. Ац кыхъэкъуэу чылэр Асиет къебгынэшъ къалэм къэкложы, макароньшI фабрикем Юхъэ. Бэ темышлэу шъхъэгъусэри Мыекъупэ къэкложы, зэгурылохэу псэхэзэ, лыр маллэ.

Іэшъынэр игеройхэм ыгуклэ зэрапэблэгъэр кыхъэхъуэ ящылэныгъэ, ащи нахъэу гуфэбэныгъэу азыфагу кыхъагъэр кырелотыкых. Пщымафэрэ Асиетрэ язэфыщытыклэ фэгъэхъыгъэ нэклубгъохэр романым инэклубгъо нахъ дэгъух плоныр атефэ. Романэу «Псэм фабэ иклас» зыфилорэр Хъазрэт иІэлэсэныгъэ анахъ кыызхэщыгъэмэ ащыщ. Мыщ цыфым изэхашлэ, ыгу ихъыяклэ, ац ишгъэфхэр кышщызэрээлуихыгъэм фэдэу ыпэклэ ытхыгъэхэм бэ ахэбгъотэщтэп.

Шулгэныгъэ зэфэзышыгъэ геройхэм язэфыщытэклэхэр клэхым нэсыгъэхэу, нысэщэр зэщэкъонэу мэхъу: Пщымафэрэ иклалэу Айтэчрэ къэщакло а зы унэм къаклох, зыр – Асиет, адрэр – Зарэу Асиет ыпхъу дэжъ. Кушитлоу къэклуагъэм ягухэлххэр кыздагъэхъуным пылгъэхэу зэдаох. Хъурэр шлоемыклоу Пщымафэ апэу кызэклакло, Зари кылыклуагъэхэм къадежэрэп: янэ иаужырэ насып зэпимыч шлоигъэу. Іэшъынэм шъхъыхыгъэу Іофыр зэрээшлокыгъэр кылуатэрэп. Театрэм зэгъусэхэу Айтэчи, Зари Асиети щелгэгъух Пщымафэ. Къедэлуи Мыекъуапэ Айтэч зэрэдэмыкыгъэр, зылуыгъэ Іофшлэлэм кызэрэлунэжыгъэр игуапэу, гушлом лгъэшэу ыгу кытыригъаозэ театрэм кыгчлэкъыжы, автовокзалым клорэ автобусым кытысхъажыгъ, чылэм кыггъээзжыгъ. Ары романыр кызэриухырэр.

Апэрэмклэ зигугъу кышырэ хъугъэ-шлагъэхэр кызэрыкло фэдэх, ау гушшысэу ахэлъыр чыжъэу макло. Зэклэ псэ зыпытэу дунаим кытехъуагъэм гуфэбэныгъэ, гуклэгъу зерищыклагъэр, анахъэу цыфым ахэр зерищыклагъэр авторым гушшысэ шъхъалэу итхыгъэ щыпхырещых.

Романым иаужырэ шъхъэм Іэшъынэр «Цыфым ыгу» иуи зэреджагъэр аукъодыеу щытэп. Цыфыр адрэ псэ зыпытхэм атеклы аакъылкы, гузэхэшлэ инэу иІэмкы. Цыфыгум бэ щыхъэрэ-щышлэрэр, бэ щызэпэклэкрэр: ишлоигъоныгъэхэм алгымылэсэу бэрэ кыхъэкы, мэхъуапсэ, зызэклоцлеушгъафэ, гушлуагъуи, кыни

щызэблэкIых, мэгугъэ. Цыфым ыгу ежь илоф къодыеу щытэп, цыф зэхэтыкIэ-зэфыщытыкIэхэм, общественнэ юфыгъо инхэм япхыгъ. ГуитIур зэпэблагъэ хъунхэм, цыфыр шу плъэгъуным, шулъэгъуныгъэмрэ цыф напэмрэ къызэдэхъумэнхэм яхьылIэгъэ гушысэхэм Iэшъынэ Хъазрэт тхылъеджэр афещэ.

ТхакIом роман гъэшIэгъон ытхыгъ, сьд фэдиз уахътэ тешIагъэми, непи, неуци псэурэ цыфхэм зыгъэгумэкирэ джэуапхэр хагъотэнхэу.

Литературэр:

1. ЛъэпцIэрышэ Хъ.Хъ. Литературэм щыхъэкIагъэп, щыбысымыгъ нахь // Зэкъошныгъ, 1995, – № 4.
2. Мамый Р.Хъ. Гуфэбэныгъ // Адыгэ макъ, 1996, – щылэ мазэм и 4.
3. Шъхъэлэхъо А.А. Псалъэм илъэкI. Уахътэм ижыкъащ. – Мыркуапэ, 2009.
4. Шъхъэлэхъо Д.С. Адыгэ художественнэ псалъэм ыкIуачI. – Мыркуапэ, 2009.
5. ЩэшIэ К.Хъ. Шъыпкъэныгъэм илъагъохэр. – Мыркуапэ, 1989.

КОЩБЭ ПШЫМАФ (1936)

Ищылэныгээрэ итворческэ гьогурэ

Кошбэе Пшымафэ зыфэдэ тхаклор, кьежаплэу фэхьугээр, гьогоу кыккыгээр, непэ лъэгаплэу зытетыр дэгьоу зэхэпшлэнхэм пае, ыныбжь ильэс 60 зэрэхьурэм ипэгьоклэу 1995-рэ ильэсым кыыхэхыгьэ тхыгьэхэу кыдигьэккыгьагьэм «Шьхьэихыгьэ гушчы» ылуи пэублэу фишлыгьагьэм зыфэбгьээзэжмэ, ащ бэмэ уахищэшт. Ащ мырэуштэу кыщелю: «Адыгэ прозэр лъэгэплэ ин тезыгьэуцуагьэхэу Клэрэщэ Тембот, Мэщбэшлэ Исхьякь, Лъэустэн Юсыф, Иэшынэ Хьазрэт ятхыгьэхэр щымылагьэхэмэ, сьдэгьуми сьдэими, сэри тхакло сьмыхьуныеккы мэхьу». Ащ итхыгьэхэм хьугьэ-шлэгьэ гьэшлэгьонхэу, зэпыщыт-зэнэкьокьу цыфхэу кьащигьэлъагьохэрэм, ккэккыхэу, урамыгьээзэщэу, ежь кьэзылуатэрэм ишлэшлэ ахэлъэу гьэпсыгьэхэм ренэу кьафэбгьээзэжь пшлэишгьу, ккэу зыгорэ ахэогьуатэ. Ау лъэпсэ-ккыуачлэу ялэр зы: уихэгьэгу, уилъэккь, уиунагьо, уицкыфыгьэ апэбгьохырэ намысым иккэркыккэу, лъэныккыуабэу уарегьэгушшысэжьы. Цыф илэккыцкы дунай ухэзыщэрэ, гум ккыиууагырэ макьэр ккыплъызыгьэлэсырэ лэшагьэх ахэр. Джащ фэдэхэуи лъэккь тарихьым, уахьтэм ккыхэнэщытх.

Кошбэе Пшымаф Кьарбэч ыкьор 1936-рэ ильэсым мэзаем (февралым) и 1-м Красногвардейскэ районым ит кьуаджэу Адэмые ккыщыккыгьэ. Ккызырэыхьухьагьэри мэккьумэщышлэ лэжьэккы унагьу. Ккылэцкыккыгьор зэо лъэхьанэм, зэоуж ильэсхэм атефагь. Илэгьухэм ккызыэпачыгьэ ккыинхэм ежьыри ахэтыгь. Ау нэбгрэ пэпчэ ищылэныгьэ гьогу зэрэхэушккыафккыгьэм фэдэу Пшымафи ежь идунай хэтэу ккыэхьугь, итхэн локккэ нэужым

кышыгыапаэжыгыэу икэлэцтыкыгуыоми, кьоджэ еджапэм члэс зэхыуми зэман гьэшлэгьон кызыэпичыгы. Ар анахьэу лъэпкыым ыбзэ, иорыуатэхэм, иорэдыжжэхэм япхыгыагы. Яни, ятэшпхьу Муслымыети ахэмэ афэлэзагыэх. Ятэ кылыгыхьэщтыгыэ нэжь-лужьхэми гьэшлэгьонэу кьауатэщтыгыэр бэ. Ахэмэ ядэлуныр, ядунай гьэшлэгьон хэтыныр Пщымафэ иклэсагы. Ятэ Кьарбэч гущыланым, кьэбарыжжэ-тхыдэжжэ кьэлотэным ащ фэдизэу фэмьщэгьагыэми, ар зыфэлэзэ лъэныкьохэри ящыкьлэ-псэукьлэ бэу хэлгыгыэх. Пкыы фыкыуагыэхэм ялэзэн ыльэкыщтыгыэ. Пхьэм псэ кышыгьагыкьлэ зыфалорэм фэдэу пхьэшлэ лэзагы. Тыкьэзыуцухьэрэ дунайр, чыюпсыр, Адэмые чыгуыр ипсыхьуи, имэзи, ишгыофи ащ зеришэщтыгыэхэм фэдэу ышлэу кьуаджэм цыфыбэдэсыгыэп. Тыдэкуагыэми Пщымафэ зыдыщэзэ апстэури ригьэшлагь, чэщ мэзагыом идэхагыи, губгыом ижыкыабзи, мэзым икыым-сыми, псыхьом ымэкьэ гьэшлэгьонхэри зэхыригыэшлагьэх. Ахэр сурэт шыгыэхэу итхыгыабэхэм ахэтых.

1955-рэ ильэсым Адэмые кьоджэ еджапэр кызыеухым, П. Коцбаир Адыгэ кьэралыгыо кьэлэегьэджэ институтым члэхьагы. Зы купэу зэхэтхэу, зыкьэлэцтыкыгуыо, зиеджэгьу-ныбжыкьлэгьу зао ыкьлэ зэоуж ильэс кыинхэм атефагыэхэу, зэш-зэшпхьухэм афэдэхэу адыгэ кьэлэ ыкьлэ пшгьэшгэ 25-рэ хьухэу зэхэтхэу зэдэджэхэрэм Пщымафи ахэтыгы. Шхьаджи шлогьэшлэгьон лъэныкьо горэ хихыгыэу, адыгабзэм изэгьэшлэн нахь фэщагыи, литературэм илофыгыохэм язэхэфын дэлажыи, усэхэм, рассказхэм ятхын зэрэпсаоу зезытыгыи ахэтыгы. Ащкьлэ Коцбэе Пщымафэ кьахэщыщтыгыэ. Иапэрэ усэхэр гум кыигущыкыкьлэхэу, ащыщхэр иныбджэгьухэм езырэу кьающтыгыэх. Ежжэ чэщи мафи имылэу литературэ дэпкь гьээетым дэлажьэу, иусэхэм ащыщхэри ащ кышыгыхыутыхэу ильэситф еджэгьур кызыэпичыгы.

Ащ фэдизэу литературэм, тхэным афэщэгьэ кьэлэагыкьлэми аналэ тырадзагы. 1960-рэ ильэсым институтыр кызыэриухыгыэм тетэу хэку гьээетэу «Социалистическэ Адыгей» зыфиющтыгыэм Иоф щышлэнэу рагыэблэгьагы. Мыщи журналэу «Зэкьошныгыэми» янэкубгыохэм очерк, рассказ зэфэшхьафыбэхэр кьащыгыхыутыгыэх. Гьээетым щылажьэзэ иапэрэ тхылыэу «Сэтэнай» зыфиорэри 1966-рэ ильэсым кыдыгыэкьлэгьы. Нэужым «Зэкьошныгыэм» иредакторэу агьэнафи, 1970-рэ ильэсым нэс Иоф щышлагь. Мыщ щылажьэзэ иятлонэрэ тхылыэу «Гум пай гу аты» зыфиорэ повестыр 1969-рэ ильэсым кыдыгыэкьлэгьы.

Тхэкlo ныбжьыкlэм уасэ фашlэу зэрэхъугъэм ишыхъатэу а илгъэ дэдэм тхэн езыгъэжьбгъакlэхэм яхэгъэгу зэлуclэшхоу Москва цызэхашцэгъагъэм хэлэжьэнэу рагъэблэгъагъ. Къыкlэлъыкlогъэ илгъэсым Урысыем итхакlохэм я Союз хагъэхъагъ. Ар къыуапэсыныр ащыгъум Iэшlэхыгъэп. Ау а пстэури П. Коцбаим къыгъэшгъыпкъэжьыгъ. «Зэкъошныгъэм» ыуж Адыгэ тхылы тедзапlэм иредактор шгъхъалэу агъакlуи, нэужым ащ пащэ фашlыжыи, илгъэс 26-рэ цылэжьагъ. Джы мары илгъэс I6-м къехъужыгъэу а «Зэкъошныгъэ» дэдэм иредакторэу Iоф ешlэ.

Ащ фэдизми зэхэцэн Iофышхоу литературэм печатым ащызэшlуихыхэрэм адакlоу Тхъэм къырипэсыгъэ Iэнэтlэ шгъхъалэу ежъ ышгъхъэкlэ итхэн Iоф, ихудожественнэ творчествэ зы мафи зэпигъэугъэп. Апэрэ тхылыитлоу зигугъу къэтшlыгъэмэ къыкlэлъыкlуагъэх расказхэр, очеркхэр, повестхэр, романхэр, усэхэр шгъхаф-шгъхафхэуи, зэхэубытагъэхэуи зыдэт тхылыхэр: «Гум пай гу аты» (1969), «Мэфибл уай» (1971), «Къызгъэгъэ шъоф» (1974), «Чыг уджхэр» (1976), «Лыхъужъмэ яхъас» (1978), «Мэзэгъо чэщхэр» (1980), «Шгъыпкъэу къычlэкlыжьыгъэ гушы» (1984), «Гъогу зэхэкlхэр» (1986), «Хъырбыдз пасэхэр» (1987), «О шlу уарэльэгъу» (1989), «Кlэлэцlыкlу джэгукlэхэр» (1991), «Чыфэ» (1992), «Дышгъэ тас» (1994), «Ытхыгъэмэ ащыщхэр» (1996), «Къушгъхъэм тет унэр» (2006), «Зигъо мыхъугъэ къыщlэр» (2011), нэмькlхэри. Ахэмэ афэшгъхафэу урысыбзэкlэ зэдзэкlыгъэхэу ытхыгъэхэм ащыщхэр Мыекъуапи, Краснодари, Москви къашцэдэкlыгъэх, «Зэкъошныгъэм», «Литературнэ Адыгеим» ямызакъоу журналхэу «Эльбрус», «Кубань», «Огонек», «Кавказ» зыфиохэрэм къыхаутыгъэх, украинабзэкlэ, тыркубзэкlэ, арапыбзэкlэ, болгарыбзэкlэ, абхъазыбзэкlэ, къэрэщэябзэкlэ, бэлкъарыбзэкlэ зэдзэкlыгъэхэу къыхаутыгъэри макlэп. Тхэныр зэрэригъэжьбгъэгъэ усэхэм философиие гушшысэр, зэфэхысыжьыыр нахъ арихылылэзэ къафигъээзэжьэуи къыхэкlыгъ. Ащ ишыхъатхэм ащыщ «Къушгъхъэм тет унэр» зыфиорэ тхылыым (2006-рэ илгъэс) къыдигъэхъэгъэ «Сатыригъу хъурэ усэ-гушшысэхэр». Ахэмэ адакlоу адыгэ драматургиими П. Коцбаим илахъ макlэп хилгъагъэр. Ащ илгъэужхэри театрэм исценэ щылгъэгъуцтхы. Джашц фэд зэдзэкlын Iофхэми мымакlэу ахэлэжьагъ.

А пстэумэ къакlэкlогъэ щытхъуцlэ лъапlэхэри, шlухъафтынхэри илэх: Адыгэ республикэм инароднэ тхакlу, Урысые Федерацием культурэмкlэ изаслуженнэ Iофышl,

литературэ премиеу Теуцожь Цыгъо ыцлэкэ щытыр, журналист премиеу Андырхъое Хъусеныцлэкэ щытыр кыыфагъэшъошагъэх, тиреспубликэ ишлухъафтын анахъ лъаплэу «Слава Адыгеи» зыфилорэ медалыри кыыратыгъ.

Кошбэе Пщымафэ ипроизвениехэм апэрэ илъэхэм къащэжъэу критикхэм, шлэныгъэлэжъхэм ренэу аналэ тет, адыгэ литературэм ихэхъоныгъэр къагъэлъэгъонхэ зыхъуклэ апэу зызфагъазэхэрэм ахэр ащыщых. А лъэныкъохэмкIэ ЩэшIэ Казбек, Пэнэшъу Уцужыкъо, Цуамыкъо Тыркубий, ЛъэшIэрышэ Хъалидэ, ЩэшIэ Цамсэт, ХъуакIо Фатимэ атхыгъэр макIап. Ежъ Пщымафи итхэн Iоф икъежъэпIэ-къэкIуапIэхэм, итворческэ гъогу афэгъэхыгъэ гукъэкIыжъ-зэфэхьысыжъ статья гъэшIэгъонхэр «Гъогу зэхэкIым», «Къыхэхыгъэ тхыгъэм» къадигъэхъагъэх. Ахэмэ ащыщэу «Шъхъэихыгъэ гущыI» зыфилорэм зыфэбгъэзэныри гъэшIэгъоны. ИтхэнкIэ ублэшIэ-къэкIуапIэу фэхъугъэмэ ащыщыбэхэр мыщ хэбгъотэщтых. АпэрэмкIэ ятэу Къарбэч тыдэ кIуагъэми – мэкъуаоми, пхъащэми, пцэжъыящэми – кыыздырищэкIызэ, чэщыри къэтхэу, къэзыуцухъэрэдунаим, Адэмые иIэгъо-блэгъухэм, псыхъуи, мэзи, шъофи ядэхагъэ, ялэшIугъэ зэхыригъэшIагъ. Яни, янэшыпхъуи, ятэшыпхъуи нэмыкI лъэныкъокIэ кыыхэлэжъагъэх: жэбзэ чан дахэ аIулъэу, пшысэжъхэр, итхыдэжъхэр, къэбарыжъхэр фэлэзэхэу къаIуатэщтыгъэх. АлъэнымкъомкIэ кIэлэцIыкIур зэмызэщыхэщтыгъэр ятэ ихъакIэц кыщызэрэуэгъоирэ адэмые лыжъхэм ягущыI. Ахэр зэкIэ зыхэзыштэн, зэхэзыгъэткIухъан амали, зэхашши, гулгытэ чани тхъэм кыыхилъхъагъэхэу иIагъэх Пщымафэ.

Ащ фэдэ IэпIэсэныгъэр анахъэу иапэрэ тхылъхэм къащыублагъэу нэрлъэгъу кыыпфэху. Мары иапэрэ тхылъэу «Сэтэнай» зыфилорэм псынэкIэчъ цыкIухэм афэдэхэу кыыщэжъэх тхакIом иапэрэ лъагъохэр – хъугъэ-шIагъэу, лъэхъанэу зылъыIэхсхэрэр, ахэмэ якъызэлухын гурышэ-гушысыэу кыыгъэуцхэрэр, цыф насып, нэшэнэ-гъэпсыкIэхэу кыыубытыгъэхэр, гучIэм лыыIэсырэ къэлотэкIэ макъэу ахэлгыр, нэмыкIхэри. Рассказэу мы тхылъым кыыдигъэхъагъэхэр нэужым ытхыгъэ повестхэм, романхэм ащыщхэм пэублэ афэхъугъэ е ахэгъэткIухъагъэ фэдэуи загъорэ кыыпщэху. АцкIэ рассказ кIэки цыкIоу «Сэтэнаем», повестэу «Гум пай гу аты», романэу «Бзыумэ янабгъо абгынэ» зыфилохэрэм узэдяплъыныри гъэшIэгъоны.

Щыри студентыгъо-ныбжыкIэгъу илъэхэм афэгъэхьыгъ, ау кыкIэлотыкIыжь гори ахэлгэп. Произведение пэпчъ хъугъэ-шагъэхэм, героихэм языкIуакIэхэм нахъ чыжъэу, нахъ куоу уахищээ, щылакIэм илъэныкIо зэфэшхъафхэр, кIэлэ-пшгъэшгъэ купэу ренэу гупчэм итхэм яеплъыкIэ-гупшысакIэхэр узэмыжгъэ лъэныкIохэмкIэ зыкызыэлъахы. Ахэр кызыэригъэлъэгъорэ адыгабзэри тегъэпсыхъагъэу, гум кыиукIэу тхакIом зыдиIыгъ зэпытыгъ. «Мэфибл уай» зыфиорэ повестэу яцэнэрэ тхылгъэу кыдыдигъэкIыгъэм кыдэхъагъэм нахъ чыжъэ умыкIоуи а пстэур икIоу зэхэпшIэцг. Ац шхъафэу тытегушцIэнэу джыри кыытпыщылъ.

Кошбэе Пщымафэ ытхыгъэхэм уяджэжъ къэс лъэныкIо хэхыгъэ горэхэмкIэ зыкышфагъазэ, гупшысакIэхэм уахащэ. Лъэхъанэу зыфэгъэхьыгъэхэм ямылбытыгъэу нахъыбэмэ ягупчэ итыр ныбжыкIэхэр арых, ащыщхэр яцIыкIугъом кышчыублагъэу тинэплъэгъу икIыхэрэп. ЯеджакI, якъэщэндэклон, унэгъо шIэн Iофхэр, ялэжыакI, яцIыфыгъэ-адыгагъ, яшъыпкъэныгъ – бэ тхакIор зылъыIэсырэр. Зыгорэ къахэпхыщтымэ, апэ ибгъэшъыщтхэм ащыщ «Шъыпкъэу кыгчIэкIыжьыгъэгушцI» зыфиорэр. «Мэфибл уаем» зэрэпэблэгъэ лъэныкIохэри мыщ иIэх. Герои шхъайэу ЕнэмыкIо Сарэт ичIыпIэ зэжъухэм гукъэкIыжь шъуашхэми, зэпымыужъ уаеми уащыIокIэ. Сарэт псым зыхидзэжынынэу кIозэ, мэшэ куу горэм зифэкIэ, яхъэ цIыкIоу Каштанкэ псынклэу къэсы, етIанэ КъаитыкIо Теуцожъ лъэчъэшъ, ари къэщэ. Ахэмэ зэкIэмэ Лъэбыщэ цIыкIур угу къагъэкIыжьы.

А пстэури тхакIом итамыгъэ фэдэуи хэтых. Ау ахэр арэп ыналэ нахъ зытетыр «Мэфибл уаем» хэт Дэханэ елытыгъэмэ, Сарэт нэмыкI цIыф шъыпкъ. Дахэ, шыкIи, IуакIи ешIэ, ау ахэмэ япэсыгъэ унэгъо насып ымыгъотызэ кызызэпичыгъэр макIэп. НахъыбэрэмкIэ ежыр зилажъэри, дэхыщэуи, етIанэ зиумысыжьэуи, ау кIасэ фэхъоуи кыыхэкIыгъ. Iофыгъоу кыыщиIэтыгъэхэмкIэ, художественнэ гупшысэу пхырышчыгъэхэмкIэ мы повестыми осэ ин кыыхыгъ. Непэрэ щылакIэу тызхэтым тхакIом кыыфигъэзагъэми, «О шIу уарэлъэгъу» зыфиорэ повестым гум ыштэни ымыштэни ахэтэу зекIокIэ зэфэшхъафхэр, цIыф сурэтхэр хэбгъотэщтых.

Тыгъосэрэ е непэрэ мафэхэм язакIоп, тарихъ чыжыи, тарихъ благъи зыфигъазэми, П. Кошбаим итхыгъэхэм ягупчэ итыр

цЫфыр ары, ащ изеклуакI, игушшыс, илЫгы е икЪэрэбгЪагЪ, нэмыкЫбэхэу уихэгЪэгу, уичЫналгэ, уишЪхЪафитыныггэ кЪэуухЪумэным епхыгЪэхэр арых. Мыщ дэжЫм блэкЫггэ хэгЪэгу зэошхом зэрэпсаоу фэгЪэхЪыггэми е ащ щыщ хЪуггэ-шаггэхэр кЪахафэхэми, П. Коцбаим ытхыггэр макIэп. ШЪыпкгэ, а зэошхор кЪызежЪаггэр илгэс 70-рэ мэхЪуми, ежЪ икIэлэцЫкIуггэ-ныбжЪыкIэггэу илгэхЪаныггэ, чыжЪэу блэкЫггэу ымылЪытэуи кЪышщэхЪу, негэрэ хЪуггэ-шаггэхэм афэдэу альэхЪанэ кЪыным бэрэхэт. Азаом фэгЪэхЪыггэ расказэу «ТэгэжЪ» зыфифорэмкIэ кЪызеуихыщтыггэ «Сэтэнаери», «КЫщ макIоми» кЪыфиггэзэжЪы «Аслгъанбэч икЪамэхэр» зыфифорэ повестэу ари хЪуггэ. А «Мэфибл ое» тхыдэм ияплIэнэрэ мафи а заом зэлЪыггэ. Психологическэ лгэпсэ куухэр зилэ хЪуггэ-шаггэхэм, цЫфы гушшысэкIэ-зеклуакIэхэм зэлЪаЫггых «Чыфэ», «ТыгЪужЪым о ептырэр ышхырэп» зыфифорэ повестхэр. Бэ ахэмэ афэдэу зигуггэу кЪэпшыпн плгэкIыщтыр.

Аужырэ илгэс I5-у кЪыггэшIэжЪыггэм ахэми, революциеми, граждaн заоми аблэки, тарихъ чыжЪэми хэхЪагЪ. Я XVII-XIX лIэшIэггухэм адыгэмэ ящылэкIаггэм кЪыхихыггэ сюжетхэмкIэ ушгэггэ романхэу «Дышгэ тас», «Хафэм фабэ иIэжЪэп», «Зиггэ мыхЪуггэ кЪышщIэр», «КЪушгЪхэм тет унэр» зыфифохэрэр ытхыггэх.

ТхакIом дэггэу кЪыгурэлэ ыкIи кЪеггэлЪаггэо цЫфымрэ лгэхЪанэмрэ пытэу зэрэзэпхыггэхэр, нэггырэ пэгчъ ищылэкIэ-псэуки, идунэхэплЪаки уахЪтэм ихабзи, ижЪыкЪащи зэрэхэлЪыр. Тызхищэрэ хЪуггэ-шаггэхэм ащыщых ячЫналгэ кЪаухЪумэзэ нэггэой хЪаным идзэ адыгэхэр зэрэпэуцужЪыггэхэр, Кавказ заом иилгэс тхЪамыкIаггэхэр, адыгэ фэкЪолIхэмрэ пщыхэмрэ язэпшыт-зэзаохэу я XIX-рэ лIэшIэггум ыгузэггухэм адэжЪ ПэнэжЪыкЪуае щылаггэр, нэмыкIхэри. Фольклорым, кЪэбарыжЪхэм, ТеуцожЪЦыггэоитхыггэхэмнэлуасэ тызфашIыггэ геройхэм ащыщхэу ХъанэхэкЪо КЪымчэрые, Дэгчэн ХЪусен, МафэкЪо Урысбый, КЪунчыкЪокЪо Пщымафэ, ДжэдджыкЪопщым, нэмыкIхэми талокIэжЪы. Ау хЪуггэ-шIэггэ инхэм ахэхЪан, эпическэ кЪэлотэкIэ шЪуамбггом ахэр рилгхЪан гухэлъ тхакIом иIэп. Лирикэ-романтическэ шЪолЪырым, детектив нэшанэхэри кЪыхафэу, нахъ зэлЪыггых. Ар дэггэу кЪаушыхЪаты дышгэ тасым хЪишгэу пылЪыми, ар зыцIэ романым хэт герой шгЪхЪаIэхэу Аслгъанрэ КЪэплгъанрэ, ахэмэ ятэхэм, ятэжЪхэм –

шэклэ газэхэм, адыгэ шыу лыхъужь тегъэпсыхьагъэм язеклуаклэ, шъхьафитыныгъэр, шыпкьагъэр, фэкъолл лэжьэклэ кызыэрэклэ инамыс кызыэраухъумэрэм. Ащ нахь мымаклэу а романтическэ къэгъэлъэгъуаклэр къахэщы «Зигъо мыхъугъэ кышщлэр» зыфилорэм хэт адыгэ пшгъэшгъэ ныбжьыккэ бланэхэу Кулацэрэ Пшгъэшгъэкъарэрэ язеклуаклэхэм. Дзэклэ пшгъашэхэр зыщалъагъэу шыбгы зашлыгъэу, хульфыгъэмэ анахь мыдэу яхэгъэу къаухъумэ. Лиро-эпическэ къэлотаклэр мыщ дэжьым пшысэм пэблагъэми, тхаклом ежь итамыгъэ зэфэшгъафхэмккэ ушгъагъэми, геройхэм язеклуаклэ, ахэмэ агу ихъыккырэ-ишлыккырэ пстэури, ящыфыгъэ напи зэклэ лъэхъанэу зыхэтхэм епхыгъэх, ащ кышкыбыржкыых.

Зэклэ зэхэубытагъэу ягугъу пшып хъумэ, Коцбэе Пшымафэ итхыгъэхэм, узлэпызыщэрэ, зэпыщыт-зэнэкъокъу хуугъэ-шлэгъэ гъэшлэгъонхэу кыгъэлъагъохэрэр клэккхэу, урамыгъээщэу, ежь къэзыуатэрэм ишлэши ахэлъэу гъэпсыгъэхэ. Зэфэхьысыжь куухэм зэлъаыгъых ахэр, уахэплъэжь къэси клэу зыгорэ къахэогъуатэ. Ау лъэпсэ-лъачлэу ялэр зы. Уихэгъэу, уилъэпкь, уиунагъо, уищыфыгъэ намыс иккларыккэу, лъэныкыуабэу уязыгъэгупшысэжырэ, щыфым икклоцц дунай ухэзыщэрэ, гум кыиулыккырэ мэкъэ рэхъат фабэр кызыыхэлуккырэ лэшлагъэх. Джащ фэдэхэуи ахэр лъэпкь тарихъым, гъашлэм кыхэнэнщтых.

Повестэу «Мэфибл уай»

Мы повестыр ублапкхэм нахь апэблагъэми, П. Коцбаим итхэккэ-шлыккэ амалхэу ыпшгъэккэ зигугъу къэтшыгъэхэр нэм кыккидзэхэу кыхэщыгъэх. Литературэм пылъ шлэныгъэлэжъхэми, критикхэми ар хагъэунэфыккыгъ. Адыгабзэккэ ар заулэрэ кызыэрэхаутыжыгъэри, урысыбзэккэ Москви Мыекъуапи къазэрэщыдэккыгъэри ащ ишыхъатых. Ежь тхакломи мыр анахь кыдэхъугъэхэм ащыщэу елытэ.

Повестым иккэхъуккэ, кыиуатэрэр, гупшысэ лъапсэу хэлъыр

А пстэуми афэгъэхьыгъэу ежь тхаклом и «Шъхъэихыгъэ гушщыу» ыпшгъэккэ зигугъу къэтшыгъагъэм кыфэдгъээжъми лые хъунэп. Ащ мырэушщэу щетхы: «Мэфибл уай» зыцлэ тхыдэр

стхыныр кыызэрежыагъэр зы къэбар цыкы: бзылъфыгъэ сымаджэу сымэджэщым члэлым дэжъ Лъэбыщ зыцлэ хэ шлуцлэ цыкыур зэрэклоштыгъэр ары. Ащкэ езгъажыи, ллэу бзылъфыгъэм илэмкэ сыкъэкыгъ, ащ дэклонэу зэрэхуыгъэр, нэмыкэ псэлъыхъоу илагъэр зэрэщигъэзыягъэр, гуклэгъу инрэ, цыфыгъэрэ, намысрэ зыхэлъыгъэ бзылъфыгъэр илыгъэм ыгу кыызэринагъэр, кын чыплэ зэфэхэм шхъадж инамыс кыызэриухъумэжыгъэр (гу лышгутагъэмэ, намысыр тхыдэм гушшысэ лъапсэ фэхуыгъ) тхыдэм ккы фэхуыгъэх. Нэужым тхыдэм егъэжыаплэу фэхуыщтыр сымыгъотэу, сыгукыи сшхъэкыи сылъыхъоу сыхэтызэ. Нэчэрэзые сыкыуагъэу шэщым щыслъэгъуыгъэм, щызэхэсхыгъэм сигъэгущуагъ. Ащщыхуыгъэм гушлуагъо хэлъыгъэп, ллитур зэщыхагъэу зэрэшхыщтыгъэх, ау сэ кыисфэмыгъотэу, сшхъэ зэпызыкылау сызыгъаллэщтыгъэм сыкыи, сеутэлаагъ. Къалэм кыызэрэсэгъэзжэу «Мэфибл уаем» итхын езгъэжыагъ, охтэ ккэлым кыкылоцц сыухыгъэ».

Повестым кыыгъэлъэгъорэ охтэ гъунапкъэхэр зэлугъэклотыгъэх. Хэгъэгъу зэошхори кыдыхиубытэу ащ ыпэрэ илъэс заулэхэми ыужкыи адыгэ къуаджэм дэлъыгъэ щылаклэм, колхоз Юфхэм, ахэмэ ягупчэ ит цыфхэм къарыкыуагъэм тхаклом къахихыгъэ хуыгъэ-шлагъэх повестыр зэлъызылыгъэхэр. Ахэр лэжъэкло кыызэрыкыохэр мафэ къэси зыхэт Юфых, къэбар ккэлым, гушшысэ зэфэшхъафых. Нахъыбэри Шыблэкъомэ яунагъо, ялэу Къэсэй, ащ ишхъагъусэу Дэханэ, яныоу Акуандэ, яккэлэхэу Аслъанрэ Къэплъанрэ къяшкыгъэх, загъори яныбджэгъухэу, ягъунэгъухэу, якъоджэгъухэу Хъапыщтэ Хъаджмос, Тикъаныкъор, Одыжъыкыо Хъаджумар, Жэныкыо Мамыкъ, Унэрыкыо Мэдин, Лыхъукыэмэ я Хъарит пхужъыр, нэмыкыхэри кыыхахъэх. Ныбжыкылэмэ ялофшкыкыла-зекыуакылэхэм, ягумэкылэхэм, ккэлэ-пшгъэшгъэ зэфыщтыкылэхэм, къэщэн-дэклон Юфхэм тхаклом уахещэ. Адыгэмэ псэлъыхъуакылау ахэлъыгъэм, шгузкъэщэн шыкылэхэм, нысэщэ джэгум епхыгъэ фэло-фашлэхэм алъэлэсыжыи. Ащ фэд Шыблэкыо Къэсэйрэ Къушхъэмэ я Дэханэрэ унагъо зэдашлэнэу зэрэрагъажыэрэр.

Ащ хышгъэу пылыри маккып. Бэщ шхъэзэхэаоу къуаджэм инысэщэ джэгумэ ащашыщтыгъэм зынэсхэм ккэлэ бзаджэмэ ащыщ горэм (ишыккэ зэримышлэрэр ара, хъауми ымышлахэу ккэлэшлагъа) Дэханэ ышхъэ бэщыр кытыригъафи улагъэ кытырицагъ, лыы кытыригъэччыгъ. Ежъ къаримыгъашлэ

шоигъоу бэрэ зищылагъ. Альэхъанэм оцхыри кыыригъэжыагъэу къещхыти, нысаклэр бэлагъым едгъэцкъэцт ауи, ишъхъатехъо члэгъ ари кыычлагъэзыхъэу аублагъ. А пстэуми нысаклэр чышпэ зэжыу радзагъ, кыин маклэп рагъэлъэгъугъэр. Къыкълэлыклогъэ илъэсхэри псынклэгъэхэп. Къэсэй шыкоо лэжыаклу, Дэханэ фермэм ичэмышц. Апэрэ клалэу Аслъан кыызэхъуми, нысаклэм икыинхэм къахэхъуагъ. Игощэ Акуандэ кыиделэми, клэлэцкыкы быдзашъор зепхъаныр псынклэп. Ац Къэсэй изеклоклэ-хэтыккэ хыльгэхэр, иешъон кыазыхэхъажыккэ, щэчыгъуае хъуцтыгъэ. Ау Дэханэ ыщэлагъ, кыызхигъэщыгъэп.

Ау ыщэлэн ымылъэклынэуи зы хъугъэ-шлагъэ ыпэккэ къэккыгъ. Пчыхъэ горэм коц кухъэ колхозым кыышлуитыгъугъэу Къэсэй ядэжъ кыыщагъ. Апэрэмккэ къалэжыкыгъэу къаулыккэжыкыгъ шлоши, Дэханэ гушлуагъэ. Ау коцыр кыызыдэккыгъэр зешлэм, лым пхъашэу, пытэу пэуцужыкыгъ, зэримыушъэфыщтыри гуригъэлуагъ. Лыр сыд фэдизэу зигъэпхъэшпэ-нэшаеу кыыпэгъоккыгъэми, кыыфызэккэлуагъэп, ежыыри итыгъоккэ гъусэхэу игъунэгъу Мамыккыи, иныбджэгъу Хъаджмоси зэриотэщтхэр гуригъэлуагъ, коцыри колхоз хъамэм аригъэщэжыкыгъ. Ац фэдэ зыхъуккэ зэрихабзэу, Къэсэй идысыгъэ гущыаккыи, иешъони ахигъэхъуагъ.

Нэужккыи маклэп кыызэрэхэккыгъэр лыр кыыдэмыгущылэжыэу, кыыушъхъаклоу, ау сыдигъуи зэрихабзэу Дэханэ дищылэщтыгъэ. Джауцтэу хэтхээ, ятлонэрэ клэлэцкыкылури Дэханэ ышъо хидзагъ, а илъэсми унаккэ ашлынэу рахъухъагъ. Адыгэхэм нахыбэрэм зэрашыщтыгъэ хабзэу ари къоджэ шыхъафккэ зэшлуахыгъ. Хъульфыгъэхэр къеклуалэхыи, лыжъ лазэу Ахъмэд япашэу пхъэу хэлъын фаер эккэ, пчъэ-шъхъаныгъупчъэхэр зэхащцагъэх. Ац ыуж бзылъфыгъэхэм арятэккэ алэжыкыгъ, Шыблэкъохэр унаккэ члэтхыхъажыкыинхэуи Тхъэм фелъэлугъэх. А пстэуми Дэханэ зэжэрэ клалэм икъэхъун имыгъоу къагъэпсынклэгъ, джыри мээитлу щылау зэшлоккын фаеу хъугъэ. Ахэмэ ахэгъэщэгъагъэх чылэ къэбар гомылухэри, гъунэгъумэ ягумэккхэри. Бэмэ агу хэккыгъ Шыблэкъомэ ягъунэгъу лэжыэккэ чанэу, лыжъ лушэу Одыжъыккэ Хъаджумар партием зэрэхагъэккыгъэр. Ар зэрэмытэрэзыр къагурыложыи, ипартбилет кыызыратыжыкыи зэккэри ыгъэгушлуагъэх.

Анахъгумэккыинэу ялагъэу тхаккэм кыыгъэлъагъор эрдунaim зэрэщымырэхъатыр, заохэр кыызэрэжыэхэрэр, Испанием

щыхъухэрэр, фашистмэ ашъхъэ кызырэлэтырэр, 1939-рэ илъэсым Финляндием кытишыллэгъэ заор арых. Ахэмэ Одыжыкыо Хьаджумар дэгъоу ащыгъозагъ, ыкыо Индари дзэм хэтыгъэти, ащкызыкълэупчлэхэклэ зэклэри кыафиуатэщтыгъэ. Къэсэй иныбджэгъу-лофшлэгъухэм зыфэдэхэри, агу илыри а заоу кьежъагъэм кыгъэнэфагъэх. Хьаджмосэрэ Мамыкърэ фронтым ацэнхэм енэгухэу загъэбылгынуу рахъухъагъ, Шыблэкыо Къэсэй гъусэ ашынуу кылылыклуагъэх. Ау Къэсэй лыгъэу хэлгыр а чыплэм кыщигъэлъэгъуагъ, занкълэуи ариуагъ: «Сэ сшъхъэклэ заом сыклон фаеу хъумэ сыклошт, зызгъэбылгыжыштгэп». Адыритлур зыдэщылэхэри амышлэу, колхоз лофхэри кычлэдзхи, бэрэ зыгорэм кыщыхэтыгъэх.

Пстэуми анахъ кыиныгъэр, тхьамыклэгъуабэ къуаджэм кыфэзыхыгъэр фашистмэ кыташыллэгъэ заор ары. Зыныбжыкылэ зытефэу хъульфыгъэу чылэм дэсыр зэклэ, Шыблэкыо Къэсэй ахэтэу фронтым ащагъэх. Колхоз лофхэр бэклэ нахъ хылыгъэ кызырэхъугъэхэр тхаклом сатыр зытлуклэ кырилотыклын ылъэкыгъ: «Дэханэ фермэм пацэ фашыгъ... Чэмышц нэбгыриплл тракторхэм атырагъэтлысхъагъэх. Ахэмэ алыгъыгъэ чэмхэр кэнагъэм атырагощагъэх...» Къэсэй улэгъэ хылыгъэ ылыакыо кытыращагъэу госпиталым члэлгыгъ, ар охъужыфэ чылэм дэсынгоу кыагъэкложыгъ.

Анахъ кыинхэр джыри апэклэ кыэтыгъэх. Фашистхэр кыэблагъэхэ зэхъум, Совет тхьаматэ ашыгъэ Хьаджумар лыжгыр япашэу колхозым цаугъоижыгыгъэ лэжыгыгъэр къуаджэм хагощагъ, былымхэр къушъхъэ мэзым хагъэзыхъэхи агъэбылгыгъэх. Заом лухъанэу зыныбжыкылэ, зипсауныгъэклэ зытемыфэрэ коммунистхэу, комсомольцэхэу чылэм кыдэнагъэхэр партизан зао пыим рашыллэнэу мэзым еклужыгыгъэх. Шыблэкыо Къэсэй иулагъэ емылгытыгъэу ахэмэ гъусэ афэхъугъ. Апэрэ тхьамыклагъохэми бэрэ зэрагъэжагъэхэп. Мэзым хэхъажыхэрэр зыгъэклотэжыхэрэ бзылыфыгъэхэр, клэлэцлыклухэр къуаджэм кыдэхъажыгыгъо имыфэхэзэ, топ омакъэхэр кыэлугъэх. Дэханэ игощэ Акуандэри ахэмэ ащыщгорэм зыдихыжыгыгъ. Ныор кыфэпхъэшэ хъазырэу щытыгъэми, Дэханэ ыпсэ елэжыгъэу ар гухэклышхо щыхъугъ, клэлитлур изакыоу кылылэхэнагъэу икыини игумэкли нахъ кыахэхъуагъ. Бацэ темышлэуи нэмышцхэр чылэм кыдэхъагъэх. Апэрэ кыэбар

гомылури пчэдыжыпэм кыздихыгы: Хьапыщтэ Хьаджмосэ кьуаджэм старостэу фашыгы.

Бацэ темышлэу Дэханэ ащ цыхьэгыу кышыгы. Нахьпэми Шыблэкьом кыдэклоным ыпэклэ епсэлгыхьо зэхьум кызэрэщигъэзыегъагъэри ыгу кьэклыжыгы. Шыблэкьом зэригъэныбджэгъуштыгъэри кырымьдзэжъэу, блэлыгъэм кыыригъэгъэзэжынынэу Хьаджмосэ ыуж ихьагы. Кьаклошь кьепсэлгыхьо, ыгу исэу ыгъашлоу ылыгынэуи кырело. Ау ащ игъогуи игухэлгы Дэханэ клэклэу пиупкыгыэх. Джащыгъум Хьаджмосэ зыфэдэшъышкьэрикьэлэгъуагы. Дэханэ партизанмэ апыщагъэу тхылгыпшэ тхыгъэхэу пкъэумэ кьапалгъэхэрэми ишши илофи ахэлгэу нэмыцмэ ашлошь ыгъэхьугъ. Адрэми аубыти кьамыщышгъо ашыгы, фашист дзэклолмэ ахадзэнышгъ, ахэр зэрэфаехэу дагъэзеклонхэуи кырауагы. А пстэуми кьагъэщынагы, кырагъэуцоллагъ шлошлэу джыри пчыхьэм ицыхьэ зытелгыжъэу Дэханэ дэжъ Хьаджмосэ кьэклауагы. Ау игъунэгыу Рахьмэтрэ Хьаджумар иньо Муслымэтрэ благъэу ар Дэханэ рагъэклоллагъэп.

Ары шгъхьае а мафэхэм партизанхэм апыщагъ ашлошлэу кьуаджэм дэххэр укыклаеу аукылахэу, кьамыщышгъо ашыхэу заублэм, Дэхани ахэмэ джыри ахэфэжыгы, зыгорэ кырагайо ашлоигъоубэрэыуж итыгъэх. Ау зикьафимылуахэ зэхьум фашист офицерэу Хьаджмосэ зилумэт Ганс Вайнер иунашгъоклэ псыхьом ащи кымэфэ псы чылэм ыбг нэс хагъэзыхьы сыхьатитло хагъэтыгы. Ащ фэдизми Хьаджмосэ кыфаеу кыриломэ кыхаригъэщыжыштыгъум щигъэгугъэу ышгъагы итыгы. Ау ащ фэдэхэмклэ кьэууфэн цыфэу цытыгъэп Дэханэ.

Шышкьэ, а мылышс чылэм узышхуи хихыгы, гъунэгыу ныххэр пэххэу чэщхэри рихыштыгъэх. Къэсэи кьэобарып зэхихыгъэу гъучэхэр илэхэу чэщым мэзым кыхэккы кьэклауагы. Дэханэ ыгуи тлэклу кыпшэгыгы, лэзэгыу уцхэри кыфихыгыэх. Мыдрэ кьумалыжъ Хьаджмосэми ифэшъуашэ рагъэгъоти хэхьажыгыэх... Бацэ темышлэу фашистхэри зэклафагъэх, партизанхэри мэзым кыхэклыжыгыэх, колхоз былымхэри кьафыжыгыэх. Шыблэкьо Къэсэи фронтым лухьажыгы. Колхоз тхьаматэу агъэнэфэгъэ Унэрыкьо Мэдинэ цыфхэм афэжъалымэу, бзылгыгыгъэхэр агуригъэлэжъхэу, ыушгъакулхэу зэхьум, шым кыралгъэшгъохи укыклаеу а бзылгыгыгъэ дэдэмэ аукыгы. Одыжыкьо Хьаджумар ишлуагыэкклэ нэмыккы тхьамати

кыафашыгы. А зэоуж ильгэсхэм кыоджэ цылаклэр, колхоз Иофхэр зэрэхылыгагэхэр, анахьэу бзылыфыгэмэ хьэзабэу ателыгыгээр сурэт клэклэ лупклэхэмклэ тхаклом кыыригьэлгьэукулыгыгэх.

Ащ фэдиэми гупчэм джыри нахь итыр Шыблэкьомэ яунагы, Дэхан, заор кьэзыухи кьэкложыгыгэ Кьэсэй, яклалэхэу Аслъанрэ Кьэплъанрэ. Нахьыжь Аслъаныр кыоджэ шкылыр кызысеухым кьалэм еджакло кыуагыгэ. Ау шу ылыгьурэ пшгашьэу, ежь деджагыгэу Нэгуе Зурет ятэ кыдымыгыаклоу колхоз тхьаматэм ышнахьыклэ ритыгы. Ар гугьу цыхьугьэу чэц оцх чылэм зэрэхэтыгыгэм мыхьужьын жьэгьэуз хихыгыгэу дунаим ехыжыгы. Ари Кьэсэй Дэхани кьин хьэзабышхоу апэклэкулыгыгэмэ ащыц. Зипсауныгыгэ зэцыкьогьэгэ Дэханэ тэку ылыакьо кыытеуцожыгыгэ, ау Аслъан загьэтлылым ыужгьолыкьэтэджыжыгыгэп. Район больницэми мазэ фэдиэрэ члэлыгы, врач дэгьуйи кыыфагыотыгы. Унэм кыызащэжьымы ылыакьо тэку кыытеуцожы фэдагы. Ау бэу ыгьэшлэжыгыгэп, Кьэплъани, яхьэ Лъэбыщэ цыкыуи, Кьэсэй ышгьагы итхэу идунай ыхьожыгы.

Повестым хэт образхэр

Сыд фэдэ цыфха, дунаим ехыжыгыи псауи зэрэхэтхэу, а хьугьэ-шлэгьэ хылыгэхэу зигугьу кьэтшыгыгэмэ ахэцагыгэхэр, апхырыщыгыгэхэр? Сыд язекыуакла, ягупшысакла, яцыф гьэпсыкла ахэмэ? Сыдэуцтэу нэбгрэ пэпчэ тхаклом кыыхиушгьафыкыра? А пстэумэ уалгымылэсэу повестым ипкьынэ-лынэ гурылогьуае хьуцт. Ышгьэклэ кыызэрэтлуагыгэу, повестым гупчэр цызылыгыр Шыблэкьомэ яунагы, анахьэу зэшгьэгыгэсэхэу Кьэсэйрэ Дэханэрэ. Мэкьумэщышлэ лэжьэкло кыызэрыкыох, колхозым илофышлэх, зыр шыкуау, адрэр чэмьщ. Яклэлэгьу-пшгэшгьэум кыыщыублагьэу унагыуи зэдаши, кьиныбэхэри кыызэпачхи Дэханэ дунаим зыщехыжыгыгэм нэс тапашгьэ итых. Ягугьу пшын зыхьуклэ тлумэ язэу ышэ ибгьэшгыщтым пае шлэныгьэлэжьхэр зэнэкьокьухэуи урихьыллэцт. Ау зэклэрычыгыаех. Шыпкьэ, Кьэсэй нахьыбэрэ тыоклэ, повестыр ащклэ кыырегьажьэ, ащклэ еухыжы пьоми хьуцт. Етлани Дэханэ ищылаклагьэр, кыырыкыуагыгэр, ицыф гьэпсыклагыгэр тхаклом кыытлыгыгэлэсыхэ зыхьуклэ Кьэсэй игукьэкулыжьхэм чыплэшхо арегьэубыты.

Къэсэй цыф къызэрыкӀоу зэрэщымытыр повестым иапэрэ нэклӀубгъохэм къащыбублагъэу нэрлӀэгъу къытфэхъу. Зэпыщыт шэн-гъэпсыкӀэу къыхафэхэрэм пшӀогъэшлӀэгъонэу уалгъэплгъэ. ЗэмкӀэ, шъхъэщытхъужьэу, жъалымэуи, ежъ ыӀорэм фэшъхъаф къырымидзэуи плгъэгъущт.э Бэрэ дэзыгъэхьырэ, ешъон Ӏофым ренэу хэзыщэрэ пыщэгъухэри Хъапыщтэ Хъаджмосэ, Унэрэкъо Мэдинэ афэдэхэу иӀэх. АдрэмкӀэ нэмыкӀ шъыпкъэуи загъорэ олгъэгъу. ИзекӀуакӀэхэм афыкӀлэгъожьэуи, зыгу хигъэкӀыгъэм, ыушъхъакӀугъэм ыгуи ыли афэузэуи, ежъ-ежъырэу зигъэмысэжъэуиурихъыӀлӀэщт. АцкӀи цысэзытырихынхэр иӀэх-пстэуми апэу къуаджэм щалгытгъэу, иӀофшӀакӀэки, ишъыпкъэгъэ гукъэбзагъэкӀи узэхъопсэн гъунэгъу лыжъэу Одыжъыкъо Хъаджумар. Мыхэри ӀупкӀэу уапашъхъэ къырагъэуцохэу сурэт зэфэшъхъафхэр повестым хэтых.

Нэшэнэ зэфэшъхъафхэу Шыблэкъо Къэсэй хэлхэр апэу нэрлӀэгъу къытфэзышӀырэмэ ащыщых иныбджэгъу куп игъусэу Дэханэ дэжъ псэлгъыхъо зэкӀоми, къыщэн гухэлъ зешӀыми игушчыэкӀагъэм, изекӀокӀагъэм. Ежъ къызэрэшӀошӀэу Дэханэ ныбжъыкӀэ цыкӀу нахъ мышӀэми, пшгъэшгъэ къызэрыкӀо дэдэу, Ӏордэгъазэу къычӀэкӀыгъэп. Пшгъашгъэм къыриӀуагъэхэр зэу шӀошгъхъэкӀуагъэх, ахэмэ агъэгубжыгъ, ягушшысэшгъ, ежъ-ежъырэу зэреложьы: «Умышэнычъэн плгъэкӀына, ац къысиӀохэрэр... «гу уиӀп, сэркӀэ ушчымыӀахэм ычӀапӀ» Олгъэгъуа?.. Умыгубжын плгъэкӀына ар къыуаӀоу? Сэ а кӀэлэжъхэу пшгъашгъэм сьд къыӀуагъэми щхыхэу, ашгъхъэ дагъэсысэу псэлгъыхъо кӀохэрэм сафэдэп. УмышӀэмэ сшӀэрэп нахъ, си Дэхан, оц нахъ лӀлахыӀохэрислгъэгъугъэсэ...» ЯунэлгъапэуиӀэрримызэжъынэуи зэреложьы. Ары шгъхае тӀэкӀу зытешӀэкӀэ, Дэханэ макӀэу щхэу ыпашгъхъэ кгеуцожьы, ежъ-ежъырэуи зэушгъыижьы: «Хъау, Ӏаеп Дэханэ, моу нахъыбэрэ уешӀгы къэс, гум нахъ рихъэу гъэпсыгъэ!.. КъыздэгущыӀэжъыгъ сэӀо. Адэ хъэми ыкӀэ утеуцомэ, къыоцакъэ. Зыпари къыозымыложьыхэри гъэшлӀэгъонэп ныӀа...»

Шъхъэгъусэгъу зызэфэхъухэ апэрэ илгъэс зытӀум ац фэдэ гушчыӀэкӀэ-зекӀуакӀэхэр Къэсэй хинагъэхэ фэдагъ. Ау нэужым ишэн-гъэпсыкӀэхэр джыри зэблихъутгъэх. Ахэр къызэӀуихынхэм пае тхакӀори нахъ куоу чӀэӀабэ хъугъэ. Къэсэй Дэханэ зэрэфыщытыр къэзыгъэхъылгъагъэхэм апэ итыр Хъаджмос. Ежъ къышцигъэзыи Шыблэкъом зэрэдэкӀуагъэм пае лӀым ар феуб зэпыт. Къэсэй пыщэгъушхо ышӀыгъэшгъ, ядэжъ къырещэ,

зэдешхэ-зэдешгохэу зэкыгъух. Ащ фэдизми Къэсэй гухьэ-гужь горэхэр Дэханэ фырегъэшых. Адрэри ишгъоогъу-лофшлэгъухэр зэрэщытхэу шъузым дысэу, гущыкыгъоу дэгущыцэ, пщэлэн умыльэкын шъхьаклохэр рехых.

Къэсэирэ Дэханэрэ зызэфэгубжыгъапэхэр колхоз коц тыгъугъэу ышшэккэ зигугъу къэтшыгъэм ыуж. Ащккэ Дэханэ изеклуаклэр, пытагъэу кыыхэфагъэр Къэсэй ыгу тефагъэп, цыхьэ фимышыжьэуи, зыдимыгъэгущыцэжьыхэуи ыублагъ. Адыгэ гущыцэжьэу «Къуаер ригъэгъэгъуи, мыжьбор ригъэдырыгъ» зыфилорэр бэрэ ыгу къэккы. Дэханэ дырегъаштэ шлошлэу яни ыгу фэплэу ригъэжьагъ, игубж хэтэу ыуагъи зыфешыжьы: «Сыдэу зашыгъэми, сэ Дэханэ сыкызыэриушъхьаклугъэр фэзгъэгъущтэп. Сыда сэ чылэм амышлэу сшлагъэр? Етлани д эгъуми дэими сшлагъэр, сыкыгъэтэрэзыжьынэу, зэкысыгъэхьажьынэу сыда ежь зыхэтэр?..»

Ау мары зызэфэгубжыгъэхэм мэфэ заулэ тешлагъэу Шыблэкъом нэмыкыбгъу шъыпкэккэ Дэханэ зыкыфегъазэ. Коцккэ ушгъэгъэ кушъхьэм тесэу къэккложьы, къэлапчъэр кызуихынэу Дэханэ къеджагъыккыкыриуагъ: «Джары, Дэхан, джа зэккэ тиунагъоккэ кыиттефэжьыгъ. Зи а къэулэжьырэм фэдэ хъун дунаим тетэп...»

А гущыцэхэр къэзыуагъэр коц кухьэр нахьыпэккэ къэзытыгъугъэгъэ Къэсэйми пшлэжьынэп. Джащ фэдэу ыужоу, загъорэ гурылогъуаеу цыф шэныр зэрэзэхэлъыр, ащ ычлэ унэсыным бэу зэрищыкклагъэр кыгъэлъэгъоныр П. Кошбаим иамал кыыхьыгъ. А шэнхэу ил хэлъхэр дэгъоу римышыкыгъагъэхэмэ, сыд фэдизэу губжыгъэми ащ зэ горэм кызыэригъэзэжьыщтым ицыхьэ темылъыгъэмэ, Дэханэ ащ дыщыцэ зэримыльэкыщтыгъэр тхаклом куоу, гъэшлэгъонэу кызызуихын ыльэкыгъ.

Нэужыми зигъэадыгэллэу, а дыс гущыцэклэр шъузым пигъохэуи, ыккэ нахьыккэу Къэпланэ фэпхъашэуи Къэсэй улулэщт. Ау ар зэрэщыф лъэшыр, зыгу-зыкклагъэу зэрэщытыр, лыгъи зэрэхэлъыр, инамыс кызухъумэжьын ыльэккэу зэрэщытыр нэмыкк хъугъэ-шлагъэхэмккы тхаклом кышлгегъэлэсых. Ащ фэд, гущыцэм пае, хэгъэгум икъэухъумэн лофхэм атегущыцэхэ зыхъуккэ тыгъуасэ ыгъэныбджэгъущтыгъэ нэбгрэ зытлумэ задимышлэу Къэсэй теубытагъэ хэлъэу ищыкклагъэ хъумэ заоми ыухъаштэу зэриуагъэри. Ари

кыгыгъашыпкыжыгыгъ. Улэгъэ хылыгъэ телгъэу кыызэкложьыми партизанмэ ахэтыгъ, чылэр шъхьафит зашыжымыи колхозым тлэкюрэ шылэжыагъэу фронтыи лухъажыгыгъ.

Ахэми язакъоп. Къэсэй шэнычгъэу, губжыпхэу зэрэщытым даклоу шгъэбэн, гуклэгъуи хэлъын зэрилгэклырэри тхаклом зэхытегъашлэ. Дэханэ игушылэхэм язакъоп, нэмыкл хъуггъэ-шаггъэхэми ар къахэщы. Шгъузыр зэрэчинаггъэм ихылыгъэ кыгыгъэблэу ыкыо нахыккылау Къэплгъанрэ яхэ Лгъэбыщэ цыккюрэ афэпхъашгъэу, гушылэ гуаохэр атыритакхъохгъэу зэмккэ урехыллэ. Хгъэ цыккюр дищынышгъэ ыуккынауи Къэплгъан унашгъо фешы: шгъузым ар лгъэшгъэу зэрэпыщгъаггъэм егушысысэ хгъумэ, гукгъэккыж-гууз бащэ кыфыхыгъэу кыышлэшлэу повестым иапэрэшхгъэ и «Апэрэ мафэ» Къэсэй тыщылоккэ, ащыггъум угуи егъу, угуи фэплгы. А мафэ дэдэм ыкыо унашгъоу фишыггъэмккэ ккэггъожыгыгъэуи, «Олахгъэ си Лгъэбыщэ тхъамыккэ, ори узггъэккыодыни, блэккыггъэр зэккэ зыщыггъэггъушпгъэжыын сыгу хэлъыггъэ шгъхъаем, сфэлгъэккыщгъэп, сфэуккычыщгъэп» ылозэ еж-ежырэгъу зыдэгущылэгъэуи урихыллэгъэп. Нэгъужым Къэплгъан шхончыр шлохэлгъаггъэу, Лгъэбыщыи ккэккылау ыуж итэгъу кгъэккыжыгъэу зилгъэггъуккэ, игуашгъэ кыышлудэккылау «ох, ох, локкэп ащыггъум» ымаккэ локкышлэгъэп. Шгъэожыгъэм ыгу егъоуи кыыхиггъэхгъожыгыгъэп: «Зятэ ллаггъэр ибэ ныккыу, зянэ ллаггъэр ибэ хгъурай», алло цыфмэ, ау сэ слгъэккылау узггъэнэггъушпгъэп, сиккыл, слгъэккылау, стыккыын лгы егыфэ уилэггъумэ уязггъэхгъопсэнэгъэп.

Мыр Къэсэй ошлэ-дэмышлэу кыфыккыоккыггъэ зэхашлэгъэп, лгъапсэ имылауи шытэгъэп. Дэханэ зыщымылэгъыым ыуж бэрэ кыызфиггъээжыгыгъэгушысысэгъэу локкылоцкы монолог зыфатлорэм фэдэгъэп. Ахэмэ ащыщ горэм мырэгущгъэу щегушысысэ: «Дэханэ тхъамыккэр илгъэс пчгъаггъэм сиунэ зесым..., зы гушылэ мыхгъун ыжэ кыыдэккылау зэхэхыггъэп... Сэ сехгъонгъэуи, селлацкылауи, сезоным нэггъэгъэсгъэуи, арккыым, сынэ кыыщыфыжыгыгъэу сыккыэккыжыгъэуи кыыхэккыггъэ, ау Дэханэ сыдиггъуи зыпккы итыггъэ... Дэханэ тхъамыккэм фэдэ тэ кыыохыжыгъэ».

Дэхан ары, а гушылэгъэу нэрлэггъэу кыызэрэшлэу, Къэсэй идунгъэ тетккэ нравственнэ пккыгъэу пытэгъу ккэгъыггъэр. лужгъоу, заггъори гурылоггъуагъэу зэхэлгъэ цыф нэпанэр кыызэлухынымккэ тхаклом ар лгъубытышлэ ингъэ ил. Кыызщепсэлгыхгъоггъэггъэ апэрэ пчыхгъэм кыыщыублаггъэу Къэсэй зыфэдэр Дэханэ зэрэгъэхышлаггъэр нэгъужым хгъуггъэ-шлэггъэ зэфэшгъафыбэхэмккэ

нэрлэггү кытфэхужы. Апэрэмкэ Дэханэ гурылоггүае фэд. Дэггури дэири джыри икгоу зэхэзымышыкырэ пшгэшгэ ныбжыккэцкыкү фэдэу кыпшчэху. Мары а апэрэ пчыкхэ шгышккэм ккэлэ купыр яунэ зеклыж нэуж Къэсэирэ ежырырэ зэрээдэгущылаггэхэм егупшысэжыкызэ еж-ежырэу зэреложы: «Ккэлэ нэйк-гуикышхоу зэрэштыр бэмэ ккалоу зэхэсхыггэ.., ау морэу шэн имылахэр сшлаггэп. Сиклас джащ фэдэ цыф лгэшхэр. Уагот хгумэ цыккү уяхулэ, ау етлани моу уиухгумакохэу, уигугаплэхэ фэдэу уяплгы... Бэмэ ало «шэныч, цыф псынкк, уезэггышчтэп», сэ сыгу рехы».

Дэханэ цыф кызырыккоп. Шумрэ епрэ зэхэзымышыкын зылгэкырэ шгуз ныбжыкк, цэлагги хэл, шгышккэ иэмн кызыхимыггэщын, ищыклаггэмэ пытаггэ кызыхиггэфэн елгэкы. Ахэр кызыщызэлуйхырэ хгуггэ-шлэггэбэмэ тхакком тахецэ. Къэсэй епхыггэхэу ащыщхэм ягуггуй ккэтшыгг. Угу ккэклыжы апэрэ илгэс зытлущым, анахгэу апэрэ шгэоу Аслган цыккүр ккэзыфэхгум Къэсэйрэ Дэханэрэ рэхгэггэу, зегурыохгэу зэрээдэпсэуцтыггэхэр. Дэханэ бэрэ ккышлшгыщтыггэ Къэсэй имышккэ башгэ рауалгэу, ккыгурылон ылгэккышчтыггэп заггорэ ащ цыфхэр дгэу зыккытегущылгэщтыггэхэр. Нэужым шгэчгыое зеккыккэу Къэсэй ккышафэхэрэм яутккэу хгуггэ. Ахэр анахгэу ккызылгэггэуаггэхэр Хгашыщгэ Хгаджмос ыггэныбджэггэу, юф зэдашгэу, зэдешгохгэу, пчыкхэрэ унэм ккэккожкхэми падзэжгэу заублэр ары. Нахпэккэ ккэпсэлгышчтыггэ, ау шгггэзыеггэ Хгаджмос лгыр ккыггэблгэу, ккыггэдаломэ ккыфиггэгубжэу ккызэрэхэккырэри Дэханэ зехишлгэщтыггэ. Аушчгэу ешгэуаггэу, ггусэхэри илгэхэу ккызыккэжккэ Къэсэй шггузыр ккыушгышккэу, ккыггэцкыккэу, ккытекуоу бэрэ ккышккыгг. Ащ фэдэ ккынэу ккызэпчыггэр бэ, зыщылгэни ылгэккышчтыггэ.

Ау юфыр зэфаггэм, шгышккэаггэм зафэккожккэ ищыккэггэ пытагги ккызыхиггэфэн ылгэккышчтыгг. Угу ккэккыж хгущт коц тыггуггэр Къэсэй кумккэ ядэж ккызещэм, Дэханэ ащ зэрэпэггоккыггэр. Етлани тыггон юфым изаккоп, Къэсэй ыжэ ккыдэккыггэ гушылгэхэр зэхэпхыми екгү: «Ощ фэдэр арэп яунэ раггэсырэр!» Ахэмэ хгон мытгышлуи аккыгг. Хгаджмосэ илгэх ащ зэрэхэлгыри гурылоггэуаеп. А пстгэуми Дэханэ сыд фэдэ джэуап аритыжгыгг?: «Симыггэсба. Симыггэс. Ар зеккэмэ анах дах. Сиккэлэ сштэни сиккыжын, чылэр тхгэаеггэпсэу... Сятэ

иунэжъ сифэн. Ау зэгъашлэ: хьамбарым пщэу зямытыжыкълэ, сыушгъэфыщтэп, ори уигъусэхэри...»

Ахэмэ аужмэфэ заули зэдэгущылагъэхэп. Ары шгъхьае, Дэханэ дэгъоу ешлэ Къэсэй игубжи зэрэклэшгуклыжыщтыри. Ежь-ежьырэуи зэреложы: «Сыдэу хъугъэми, анахь Iаер джыдэдэм кысэплагъэми, сшлошгъ хъушгътэп... Сэшлэ, сшлошгъ мэхъу сыуищыкълэгъэ зэпытэу. Сэри тыдэ уклагъэми, утлысыгъэми, утэджыгъэми, узэхэфагъэми, ныбжыкыкыоу уауж ситыщт, ау зэгъашлэ, ныбжыкыкыу бзэмылоу сыщытыщтэп, ськыыоклолэщт, слапэ кышфэсщэищт...» Нэужым еIанэ ежь кыылэжыгъэ коцыр Къэсэй кызыщэжыкълэ, лымрэ шгузымрэ язэдэгущылагъу-зэфыщытыкълэ а пстэури кьегъэшгышкыжы.

Дэханэ ипытагъэ тхаклом кызыщигъэлъэгъорэ нэмыкI чышлэхэм мымакIэу тарехьыллэ. Заом илэхъан фашистхэм, Хьаджмосэ кумалыжыым кьинэу рагъэлъэгъугъэр щэгыгъуае. Ыбг кыблэкIэу сыхьатигум ехъурэ псыхъо чыIэм зэрэхагъэтыгъэм нэужым мыхъужыын узи кыфыхыгъ. Ау ащ фэдизми пыйхэр зыфае гори кьафилауагъэп. Ихгъэгъу, илэхпкъ яшгъхьафитныгъэ, ежь ышгъхьэкIи, пэблэгъэ цыфхэми янамыс ыпсэ афитыным ар фэхъазырыгъ. АщкIи зэрыгушхоу, цысэтехыпIэу иIагъэри Къэсэй ары. Заор кызыежыэм Хьаджмосэ икуп афэдэу ащ зигъэбылгыжыгъэп, фронтым Iухъагъ. Къаулагъэу кызыегъээжыыми партизанхэм ахэтыгъ.

Ащ фэдэ гупытэгъэ, блэнэгъэ нэшанэхэм адакIоу зыщищыкIагъэм Дэханэ гукIэгъу дахэр, Iэдэбыр, цыфыгъэ иныр хэлгых. Ахэр нахь нэрлэгъу кыгътфэхъунхэм пае ЛыхъукIэмэ я Хъариегъ пхъужыэу кьоджэу кIалэхэр зэкIэ зэблэзыгъэжгъухэрэм, напи, укIыти зи зимыIэжыым Дэханэ ебгъэшшэнэу чышлэхэми тхаклом уарещэ. Адрэ лъэныкыомкIэ хьэблэ ныхохэу, шгузхэу Муслымэт, Рахъмэт, Амдэхъан афэдэхэу Дэханэ нахьыбэрэмкIэ зэуалэу зыхэтхэми уналэ атеодзэ. Ахэр ренэу ищысэтехыпIэх, хъяр иIэми, кьин кыфыкыкыомIи, псынкIэу кыльлэлэсых, иIэпыIэгъу-кьотэгъух.

А гуфэбагъэу, шгъэбагъэу Дэханэ хэлгыгъэхэм тхаклом бэрэ кьафегъээжы. Мыхъужыын уз иIэу пIэм хиубытагъэу хэлгызи ишгъэожыге Къэплъан зэрэфэгумэкIырэмкIэ, яхьэ Лъэбыщэ цыкIоу ежь-ежьырэу, изакыоу район сымэджэщэу Дэханэ зычIэлгым кьачгъэщтыгъэм зэрэфыщытымыкIи ахэр зэхэошIэх. Джащ фэдэу Къэсэй игукыкыжыжыхэми ар ахэлгъ зэпыт. Дэханэ

псаоушылэзи ацкырилогъэгъгушылэхмыхэри: «Орырэ сэрырэ, Къэсэй, къиныбэ зэдэглэгъугъэ, тхьамыклагъуабэмэ тахэфагъ. Лшы дэй сиэу, агу къысфэгъоу бэмэ къысалощтыгъэ, ау сэ сыгу зыпарэкли клодыгъап... Сэрклэ о ренэу удэгъугъ... Сыгу непэ иуутыгъэу, дунаим утеслэгъожьы мыхъоу сыгъолгыжьыгъэу пчэдыжьым нэф сыкъызыкльклэ, оц нахъ лъаплэ сэрклэ мы дунаишхом зэрэтемытыр икларыклэу сшощ хъужьыштыгъэ... О укысшгъащытэу сисабый къыздеушгъэклэу, Лъэбыщэ цыкьлу ыклэ ыгъэсысэу къыслуплгъэхэ зыхъуклэ, сщыгъупшэжьыштыгъэ слъакъохэр зэриубытыгъэхэр, хъадэгъур слъакъомэ атеклогъахэу, шгъэфцыклоу, мытхъытхэу, мэхъэшэгъужьэу сыгу къызэрикуашгъащтыгъэр. Сырырэзагъ ац фэдэ шылакьми: шгъуслэгъоу, сыжгъудэгущылэу, ятэрэ ыкьорэ шгъуилоклэ-шыкьлэхэр зэфэзгъадэхэу сыщылгыным...»

Джащ фэдагъ Дэханэ. Ау инасып къымыхъэу дунаим ехыжьыгъ.

Къэлотэклэ-къэгъэлэгъоклэ амалхэу тхаклом ыгъэфедэхэрэр

Тхылгъым шгъхэу фишлыгъэм къышцуублагъэу мэхъанэ гъэнэфагъэ имылэу зы лъэныкьо гори хэтэп. Къэлотэныр лэхьиблэу ыгощыгъ, мэфиблым ригъэфагъ – апэрэ маф, ятлонэрэ маф ылозэ шгъхэхэри яблэнэрэм нэсэу афишлыгъэх. Ау мафэ къэси ежъ ипшгъэрыль гъэнэфагъэ ил, ар адыгэ гушылэгъэхэу аклэдзагъэхэмкли олгъэгъу: «Пчыхъэшгъхэ шэплгыр мэфибл ошлу, пчэдыжь шэплгыр мэфибл уай», «Гушылэ гуаор клэсэ зэлых», «Зянэ лагъэр ибэ хъурай», нэмыкьлэхэри. Мары апэрэ сатырэ шгышкьэми еджапэм ежъэгъэ ыкьоу Къэплгъан цыкьлум Къэсэй клэлгэджэ: «Непэ уае хъушгъ. Хъэшгъо цуакъэхэр зыщылгъ». Къэплгъани мэгъумыгъымы: «Сыдым фишлэра къещыштыгъмэ? Сеплгъымэ тыгъэр шэплгъ дахэу къыкьокьлыгъ». Ау еджэныр къызциухыштыгъм дэжъ оцхыри къежъагъ. Етлани мафэ кыыхэкьырэп а оцхыр кыыхэмыхъэу. Къинэу, тхьамыклагъоу героимэ къафыкьокьлыхэрэр егъае пшлуигъэшлэу а оцх тлэкьур шгъабэу, маклэу, ау зэпымыоу хэт зэпыт. Ари екьолэкьлэ гъэшлэгъонэу тхаклом къыгъотыгъ.

Хъугъэ-шлагъэхэм якъэгъэлэгъон-къэлотэжъын мэфиблым ригъэфагъэми, ахэр заом ышэкьлэ чыжьэу къыщегъэхэу, зэоуж

ильэсхэри кызыэпичхи, Дэханэ дунаим зыщехыжыгыгэм кынынэсыжыэу, ащ ыужи тлэку тешлэжыгыгэу тхаклом кыырегъэлъэгъукых. Ащкн амал зэфэшхыафхэри егъэфедэх. Къэлотэныр ежъ тхаклом ыпшэ зыщырилхыажырэ чыплэхэри маклэп. Ау гукъэжыж гупшысэхэу Къэсый Дэхани ренэу зыхэтхэр, лэклоцл монолог зыфалоу цыфыр ежъ-ежырэу зызцыдэгущылэжырэ бэрэ егъэфедэх. Мары, гушылэм пае, Дэханэ зыщымылэжыым охтэ дэхэклае тешлагъэми, Къэсэи игупшысэ кыинмэ ар ахэлъэу нэлуасэ тыфэхъу. Псаум фэдэу ишэни, игушыли, изеклуакли, ипытагы, игуклэгъу-хыалэлыгыи зэхэубытагыгэу тапашхыэ кьеуцо. Ежъ Дэханэ игупшысэхэри ащ нахъ маклэхэп, анахъэу Къэсэи фэгъэхыгыгэхэр. Ащ фэдэ зыхыккэ цыфыр шхыэйхыгыгэу, ишгэфи инафи зэрэщыт шышкыгэу зыкызыэрэзэлуихырэ тхаклом егъэфедэ. Ащккэ Къэплъан цыклым игупшысэмэ анэсыжыэу тахецэ.

А пстэумкн амал дэгъоу тхаклом лэклэлыр лирическэ прозэккэ тызаджэрэм инэшэнэ шхыафэхэр арых. Альэныкыомккэ Еутых Аскэр, лэшгынэ Хызрэт зэрагъэулугыэ лэпэлэсэныгэм кырышлгызэ, ежъ Кошбэе Пшымафи илахышлу ащ хилхыагы. Цыфым изэхашлэ, игупшысэ, илэклоцл дунаи куоу лышлэсын, кызылэуихын ылгэклыгы. Мыхэр зэккэ лупккэу уапашхыэ кыырагъэуцохэу щысэ гъэшлэгъонхэр нэклубгъо пэпчъ кыыхэбгъотэн плэклышт. Шыблэкыомэ яхыэ Лъэбыщэ цыкку унагъом исхэм, анахъэу Дэханэрэ Къэплъанрэ зэрафыщытыр, а хыэцыклымишыккэ-гъэпсыккэхэртхаклом кызыэрэгъэлъагыорэм изакыоми, гухэхыо ин ахэогъуатэ. Ежъ тхаклом зэрилоу, а Лъэбыщэ цыккур ары зэккэ повестым икыежыащлэр. Ау мыщ гупшысэу хилхыагыгэм, къэлотэккэ кыэгъэлъэгъуаккэу кыыфигъотыгэм, а пстэур цыфым ыгу, изэхашлэ зэралгылысыжырэ алъапсэ кыычигъэщыгы.

Арышгъ, «Мэфибл уаер» Кошбэе Пшымафэ илэпэлэсэныгэ инэпанэхэм, ишапхыэхэм ягъунджшоми ухэукъошцтэп. Нэужым ытхыгыгэ произведениябэми а кыэгъэлъэгъоккэ-къэлотаккэр ахэгъэтклухыагыгэу ахэлъ.

ЦУЕКЪО ДЖЭХЪФАР (1924-2003)

Журналистцэрылоу, публицистэу, кэлэцкүмэ афэусэгэ тхэкю гэшлэгъонэу Цуекъо Джэхъфар адыгэ литературэм ыкйи культурэм фэшъошэ чыплэ лъагэ щиубытыгъ. Андрыхъое Хъусенэ ыцэккэ агъэуцугъэ премием илауреат, Урысые Федерацием ижурналистхэм я Союз, 1998-рэ илъэсым щыублагъэу Урысые Федерацием итхакюхэм я Союз хэтыгъ.

Цуекъо Джэхъфар Базрыкъо ыкъор Теуцожъ районым ит къуаджэу Хьалъэкъуае бэдзэогъум и 27-рэм 1924-рэ илъэсым къыщыхъугъ. Юфшлэныр якъоджэ колхоз щыригъэжъагъ, нэужым кэлэегъаджэу, Теуцожъ райфом ифининспекторэу, комсомолым и Теуцожъ райком ипашэу 1948-рэ илъэсым нэ лэжъагъэ. 1948-рэ илъэсым щегъэжъагъэу пенсием оклюжбыфэ нэс хэку гъазетэу «Социалистическэ Адыгеим» иредакция Иф щышлагъ. 1957–1960-рэ илъэсхэм М. Горькэм ыцэккэ щыт Литературнэ институтым щеджагъ.

Цуекъо Джэхъфар ытхыгъэхэр 1948-рэ илъэсым щегъэжъагъэу къыхиутыщтыгъэх. Литературэм ижанрэ пстэумккэ тхэщтыгъэ. Икыгъэ лэшлэгъум игузэгухэм къащегъэжъагъэу усэхэр, зы едзыгъо хъурэ пьесэхэр, очеркхэр, рассказхэр, документальнэ повестхэр зэпымыюу гъзетхэм, журналхэм къыщыхиутыщтыгъ, тхыль шъхъафэуи ытхыгъэхэр къыдигъэкыгъэх. Тхыль 25-рэ адыгабзэккыи урысыбзэккыи Цуекъо Джэхъфар къыдигъэкыгъэ. Ахэмэ къаушыхъаты тхакюм илитературнэ лэжыгъэ лъэгэплэ гъэнэфагъэ нэсыгъэу, зымакъэ чыжэу лугъэ тхакюу зэрэщытыр.

Джэхьфар ытхыгъэхэр гупчэм итхылъ тедзаплэхэу «Наш современник», «Смена», «Детская литература», «Работница», «Крестьянка», «Советский воин» зыфиохэрэм кыыхаутыгъэх; чыплэ тхылъ тедзаплэхэу «Дон», «Кубань», «Северная Осетия», «Алашара», «Сибирские огни» ыкИ ахэмэ анэмыкИхэми кыыдагъэкИыгъэх. «Детская литература» зыфиорэ тхылъ тедзаплэм тхылъхэу «Хитрый Мос» (1968), «Дедушкина внучка» (1977), «В долине чудес» (1976), тхылъ тедзаплэу «Современником» «Земля предков» (1982), тхылъ тедзаплэу «Советская Россия» зыфиорэм «Для чего большие уши?» (1970), Краснодар тхылъ тедзаплэм «Возвращение» (1963), «Большое гнездо» (1970), «Я не трус», «Новый дом» (1990) къащыдэкИыгъэх. УрысыбзэкИэ Мыекъуапи кыыщыдэкИыгъэх «Подарок ко дню рождения» (1980), «Ах, сосульки» (1999), «С добрым утром» (1999) ыкИ ахэм анэмыкИхэри.

Цуекъо Джэхьфар – журналист

Хэку гъээтэу «Социалистическэ Адыгеим» иредакцие илъэс 33-рэ (1948–1981) хьалэлэу щылэжьбагъ. Илъэсыбэрэ гъээтетым редакторэу илэгъэ Андырхъое Джантэмыр ылощтыгъэу къатхыжьы: «Джэхьфарэ лъэпкъ гъээтетым Иоф щиишэным кыыфальфыгъэм фэд, тиредакцие къээзгъэбайхэрэм ащыщ». ЫныбжьыкИэ кыытефи, зэтIысыжьыми, Джэхьфарэ гъээтетым тхэщтыгъэ, истатьяхэр кыыригъахьэщтыгъэх. Ахэм щыланьыгъэм кыыгъэуцурэ Иофыгъохэм язэшIохынкИэ шIэгъэн фаехэм, ныбжьыкИэхэм ящыIэкИэ-псэукИэ, ахэм къадэхъухэрэр, зыщыхэукъохэрэм, лъэпкъым Иофыгъо зэфэшхьафхэм, игумэкИ-гупшысэхэм ыкИ нэмыкИхэм афэгъэхьыгъагъэх.

Шуныгъэм, социальнэ щыIакIэм яхьылIагъэу публицистическэ статьяу Цуекъо Джэхьфар ытхыгъэмэ ащыщхэр: «Къыиттефэрэр зэкIэ тэшIа?», «Тятэжьмэ ящытхъу тэжъугъэгъэлъапIэ», «Бгъэгужъо мыхъуцI Иоф», «ТикIалэхэр хэта зышIуцIтхэр?» ыкИ нэмыкИхэри. IэрышIыхым тхьамыкIагъоу кыыпыкIыгъэхэм, джы кыызнэсыгъэми цIыфхэм гумэкIэу къафихьырэм кыытегущыIэх Джэхьфарэ истатьяхэу «Гурым макъэм зелэты», «Темэнышхом тырагъэтхьалэнэуи?», «Гужъуащэрэр кIодынкИэ шынагъо». IэрышIыхым хаплъэээ, гупшысэм хэхьэ тхакIор, гукъэкIыжьхэр кыызэкIэлъэкIох:

«... Мыщ мэзышхоу итыщтыгъэхэр ары псэолъапхъэхэри, гъэстыныпхъэхэри, пчэгъухэри, чыхэри кызыыхэтхыщтыгъэр... Къужь ыкIи мы шагъэхэр щытшыныхэу илъэсыбэрэ кыыхэкIыгъ. Джы а зэпстэур пкIыхъапIэу къэнэжьыгъэм фэд. Нахьыпэм хъугъагъэхэм сынапIэ кызыэтеушIункIагъэм ехыщырэу гурышкIэ IаплI ясэцэкIыжьы, сакIэгущIукIыжьы, сакIэхъопсыжьы.

«Уаш-уаш» ригъалоухыуальэрнэпкхъокIыгъэмкъедьргъы... Гур кыфызэу, кIышгъор тыригъэучыIыкIэу къауIушгъэшгъэу кыыхэкIы: хы чIэгъым гузэжьбогъоу макъэр кыыщэIу... МыдкIэ нэпкыым псаоу кыытенэгъэ цыфхэр зэ зышгущыIи шгъудаолъ. Зэхэшгъоха хы лъэгум гырэ макъэ кызыэрэчIэIукIырэр? Мыжьо къатхэр зытырагъэогъэ бэнхэм гурым макъэ кыыдIукIы. Гугъэуз!...» Джарэуцтэу ыгу ихыкIрэр, илъэпкъ игугъэ-гурышэхэр журналистым истатъяхэм къащитхыгъ.

Цуекъо Джэхъфар адыгэ журналистикэм лъэужгъэнэфагъэ щыпхырищыгъ. Ежь игъашIэкIэ мэхъанэни щыриIэхъугъагъэ. Аркъаушыхъатыежь Джэхъфарэ игукъэкIыжьхэм къащитхыгъэ гущыIэхэм: «ЕгъэшIэрэ журналистэу укыысаджэми хъунэу кыыспIошIы. Гъэзетым сытхэныр зесэгъажьэм къоджэ еджапIэм сычIэсыгъ нахь мышIэми, журналист сыхъуным зыкIи сыщыгугъыщтыгъэп. Арыти кIэлэегъаджэхэр кызыыщагъэхъазырхэрэ институтым сыщеджэнэу Мыекъуапэ сыхъэкIуагъэу Iофым ац къэгъэзапIэ щыфэхъугъ. Зы илъэси сыщемыджагъэу институтым сыхъычIащи, редакцием сыхъащагъ. КорректоркIэ езгъажьы, литературнэ IофышIэу, корреспондентэу, нэмыкI IэнатIэхэми сафэгъэзагъэу гъэзетэу «Социалистическэ Адыгеим» Iоф щысшIагъ».

ГъэзетхэминэкIубгъохэм истатъяхэм анэмыкIэуи Джэхъфарэ усэхэр, рассказхэр, очеркхэр, лэжьэкIо пэрытхэм, заом хэлэжьэгъэ лыхъужьхэм, адыгэ лъэпкыым ихыишгъэ, икультурэ афэгъэхыгъэ зарисовкэхэр кыыригъахъэщтыгъэх. «Игъорыгъозэ сизагет сипIугъ, – Джэхъфар ытхыгъэмэ ащыщ тыщеджэ. – IэпIэсэнныгъэу тхэным фысиIэм ац зыкыыригъэлэтыгъ, нахь чыжьэу сышIгъэн слъэкIэуи сыхъугъ». Цуекъо Джэхъфар илъэс пчъагъэу гъэзетым Iоф зэрэщишIагъэм итхэкIэ къулаиныгъэ хигъэхъагъ, художественнэ публицистикэм иамалышIухэр кыыIэкIигъэхъагъэх.

Документальнэ прозэу икъялэмыпэ кыкчэкыгъэр адыгэ литературэмпытэу хэуцуагъ. Документальнэ повестхэу «Мыжъор зыщыстырэм», «Гвардейцэм исэшху», «Корпусым ипарламентер» зыфилохэрэр Хэгъэгу зэошхом лыгъэ щызезыхъагъэхэм афэгъэхьыгъэх. Хъугъэ-шэгъэ шыпкъэхэм, щылэгъэ цыфхэм къатегушыпэх. «Мыжъор зыщыстырэм» зыфиорэ повестыр Советскэ Союзым и Лыхъужъэу, адыгэ лъэшкыым ыкыо шлагъоу ШуццэАбубэчыркытегушыпэ. Чыгузалэр (Новороссийскэдэжъ), Таганрог, Мариуполь ыкыи анахъэу къалэу Николаев шхъафит шыжыгъэнымкыкэ фашистхэм зэо лъэшэу арашылагъэхэм ШуццэАбубэчырлыгъэшхо ащызэрихъагъ. Ар къэзыушыхъатрэ сценэхэр Цуякъом къетхыхъэх. Ащ дыкыгъоу лыхъужыым ыгу ихыкырэр, ичылэу Пэнэхэс, илахыл-гупсэхэм афэгъээзгъэ гугъэ-гупшысэхэр гукъэкыжхэу повестым исюжет къеклоу авторым хегъэуцох.

Повестэу «Гвардейцэм исэшху» зыфиорэм заом иапэрэ мафэхэм ащегъэжъагъэу аужрэ мафэхэм анэс лыхъужъ гъогоу Бжыхъэкыо Къымчэрые кыкылугъэм, мамыр щылакэм игъэпсыжыныи ишъыпкъэу зэрэхэлэжъагъэри Цуякъо Джэхъфарэ кыщилотагъ. Лъэшкы зэкыошныгъэм икыочцэ лъэш авторым кыыхигъэщыгъ.

Документальнэ тхылъэу «В долине чудес» Москва 1976-рэ илгъэсым тхылъ тедзаплэу «Детская литература» кыщыцдэкыгъ. Цуекыо Джэхъфар тхылъеджэр Адыгэ чыгум кырегъэблагъэ, нэлуасэ фешы. Пэмыкы цыф лъэшкыхэу адыгэхэр икыоу зымышцэхэрэм атегъэпсыхъагъэу повестыр тхыгъэ. Кылуатэрэм кыуачцэ нахъ кыыхилъхъаным пае, А.С. Пушкиным и «Кавказский пленник» авторым зыфегъазэ, адыгэмрэ черкесэу усэклошхом зигугъу кышыпгъэхэмрэ зы лъэшкыэу зэрэщытыр кыыхегъэщы.

Повестэу «В долине чудес» композицие гъэпсыкыкэ гъэшлэгъон ий. Бзэу зэрэтхыгъэм узлэпещэ, кызэрыкыу, къэлотэн шыуашэм илъэу, шъабэу, пшысэ къэлотагъэм фэдэу, гъэпсыгъэ. Этнографическэ экскурскыкэ еублэ. Апэрэ пычыгъом ыццэр «Къеблагъ». Мы гушыпэм адыгэм мэхъанэ куоу хилъхъарэр Джэхъфар кыыхегъэщы. Адыгэ зыфалорэр тхылъеджэм нэлуасэ фишынымкыкэ тхэклошхоу А.С. Пушкиным, путешественникэу Л.Я. Люлье ятхыгъэхэр лэубытыпцэ ешых.

Лъэшкы музейм щыкыорэ экскурсиеу авторым икыэбар егъэпсы. Фэдз щыублагъэу Псэитыку нэсэу адыгэ чыгум щилъэгъурэр,

ащ идэхагъэ, ибаигъэ, цыфэу щыпсэухэрэм ялэжьакIэ, джырэ щылакIэмрэ пэсэрэ щылакIэмрэ зэригъапшэхэзэ, узIэпищэу гъэшлэгъонэу Джэхьфарэ къетхы. Бзэу повестыр зэрэтхыгъэр кызыэрэкIу, гурылогъошIу, узIэпищэу, къэлотэн пгъуашэм илгъэу щыт. Пычыгъо пычыгъоу гошчыгъэ. Ахэмэ цIэгъэнэфагъэ яI. ГушцыIэм пае, «Къеблагъ» зыфиорэпычыгъомкIэ кызыэлгъухы. Адыгэхабзэм диштэу, хьакIэ пэгъокI гушцыIэкIэ авторыр тхыльеджэм пэгъокIы, ащкIэ ыгу зэрэфызылгъухыгъэр, хьаркIэ адыгэ чыгум кызыэрэригъэблагъэрэр кыуегъашIэ. ГушцыIэ цыпэр IэпызынкIэ щынэрэм фэдэу, адыгэмэ ящылакIэ илгъэныкIэ пстэу кызыэлгъиубытэу Джэхьфарэ къетхыхъэ. Урыс-Кавказ заоу зигугъу пшы мыхъуштыгъэм икъэбари кыухьарэп. «Истамбул икIыжьым» итхьамыкIагъо къэзышIэжьхэрэм ягукъэкIыжьхэр кышцетхы. «В сакле свет» зыфиорэ пычыгъом адыгэмэ ялорыотэ бай авторыр кытегушцыIэ, пшысэу «Хьаджэ-удыр» къетхы ыкIи М. Горькэм ащ осэ инэу кыритыгъэр, пIуныгъэ мэхъэнэ лгъэшэу хилгъэгъуагъэр кышцелэ. Джэхьфарэ кыхегъэщы адыгэ пшысэмэ цыф кызыэрэкIохэр зыкIэхъопсыштыгъэ щылакIэр кызыэрэщалуатэщтыгъэр.

Адыгэмэ ятарихъ лгъэныкIэ пстэумкIэ кызыэлгъиубыты шIоигъу авторым: къалэу Мыекъуапэ икъэбар, ащ дэт заводхэмрэ фабрикэхэмрэ, цыф цIэрыIохэу Шэуджэн Мос, Гошцэунай, Хьахъуратэм ящыIэныгъэ къарыкIуагъэр, Андрыхъое Хьусенэ лыгъэу зэрихьагъэр ыкIи чылэу Хьакуринэхьаблэрэ Украинэм ит чылэу Дьяковэрэ зэкъош зэрэхъугъэхэр, нэмыкIхэри. Мыхэр пычыгъоу кызыциIотагъэхэр: «Наша столица», «Заводские корпуса», «Дары земли», «Побратимы», «Мы-андрухаевцы!», «По горным дорогам», «На высоте», «Привет для бабушки Сас», «Заповедное праство», «Спасибо за вкусный хлеб». Композиционнэ кIэухэу повестым фэхъугъэр пычыгъоу «До новой встречи» зыфиорэр ары, «ХьаркIэ» гушцыIэмкIэ еухы.

«В долине чудес» зыфиорэ тхыльгым имэхъанэкIи ишгъуашэкIи лгъышдызагъэу плытэн плгъэкIышцт тхыльгъэу, 1985-рэ илгъэсым тхыль тедзапIэу «Советская Россия» кыдыггъэкIыгъэу, «На земле предков» зыфиорэр. КъыкIэIотыкIыжьхэр мымакIэу кыдыдэхьагъэми, мы тхыльгым икомпозиции, стилэу зэрэтхыгъэри пэмыкIэу щыт. Тхыльеджэ нахьыжгъэхэм нахь атегъэпсыхьагъэ, узIэпызыщэрэ къэлотакIэр авторым IэкIыбыышши, документальнэ очерковэ къэтхыхьаныр къебэкIэу ыгъэпсыгъ. Пычыгъоу кыдыдэхьагъэхэри зтефэу кыыхэкIыгъ. ГушцыIэм пае, «Свет в

сакле» зыфиорэ пычыгъор. Адыгэ автоном хэкум итыгъуасэрэ инепэрэ кыщелуатэ, промышленнэ предприятияхэу консервышн комбинатыр, заводэу «Станконормалыр», мебельшн фабрикэу «Зэкъошныгъэр» цыфмэ ялофшлэлэ гупсэфэу, ящылэныгъэ цыщэу кытыгъэх. Непэ экономикэу зэщыкыуагъэм, тхаклом зигугъу кышыгъэ лофшлэлэу цымылэжъхэм тхылъеджэр бэмэ рагъэгушшысэн альэкълщт.

Цуекъо Джэжьфар-драматург

Цуекъо Джэжьфарэ охътэ клэклым кыклоцл зы акт нахь мыхъурэ пьесэхэр ытхыгъэх. Ахэр культурэмклэ хэкум игъэлорышлэлэ ыштэхи, драмкружокхэм аратыгъэх. Бэмэ агу рихыгъэхэу пьесэ клэкхэр агъэуцугъэх. Пьесэхэри усэхэри тхылъ тедзаплэм илофышлэхэм агу рихыгъэх, илгъэсхэр азфагоу «лэшъхъэтет нэщпыр», «Шъхъэр нэклмэ» зыцлэ тхылъхэр кыдыгъэкългъэх.

«лэшъхъэтет нэщп» зыфиорэ зы едзыгъо хъурэ пьесэр 1956-рэ илгъэсым кыдэкългъ. лэшъхъэтетхэу цыфмэ ялоф ымыгъэгуэмэклхэу, ежъхэм ашъхъэ ифедэ нэмыкл зигугъу цыфмэ къатегушчылэ. Колхоз тхъаматэу Былыу Хэгъэгу зэошхоми хэлэжъагъ, щыгъу тхылъ горэхэри илэх, ау колхоз тхъамэтэ дэй. Пцыкклэ отчетхэр ешлх. Илгъэс къэс а зы отчетыр еты, ащклэ апэрэ лэпылэгъоу илэр колхозым ибухгалтер шъхъалэу Нухъ ары. Ахэр дэгъоу колхозым имылъку хэщхыкълх. Образ гъэшлэгъонэу Цуекъо Джэжьфарэ Былыу ишъхъагъусэу Хъэкуако пьесэм щигъэпсыгъ. Тхъаматэм ишгуз, зыфаер зэклэ зэрегъэгъоты, лым илоф ежъ иунашъо хэлъ. Ар дэгъоу мыщ фэдэ пычыгъом кыщцэнафэ. Былыу лэнатлэу ылыгъым тырагъэкълынкклэ мэщынэ, ащ гу лымытэу Хъэкуако колхоз правленэм къэклуагъэу унашъохэр къешлх:

«Хъэкуаку. А Былыу, неущ къалэм сыклон фаешъ, машинэр зыгорэм бгъэклокъон. Тлэклуи сыкъэщэфэщт, тлэклуи сынэ жы кыкклэзгъэушщт. Зыгорэклэ о районым уклон хъумэ, куми шыми зыгорэклэ уклон.

Былыу. Сыд машина?...Ы?..

Хъэкуаку. О уи «Маскич» цыклу арыба! Арэп, Былыу, мы «Маскичыжъ» цыклум пэмыкл пщэфын угу хэлъба сэлэ. Чылэ тхъаматэмэ «Побет» жъыутэххэр ащэфыгъэх. О чэци мафи

колхозым Иоф зыщыпшлэкIэ «Побет» пщэфынэу пшгэ ифэрэп. Арымэ а «Маскич» цыкIур курэжыем фэдэу кыысцэху.

Былыу. Сыд «Москвич» сэю мыщ тызэриггалэрэр...

Хьакуаку. Арэп джы нэсыфэ кыыослаугэр птхьакIумэ ихьагэба сэю. Мы колхозым пае зыбггэлэжыын гу пшыгга. Тыггуасэ районым укыызэрикIыжыггэу зы мыхьамелэ зыушлхьаггэп. (*КъэщхьыцIызэ*) КIо укьяхьэклаггэцтын...»

Пьесэр бзэ ггэшлэггон, бзэ кыызэрыкIо-гурылоггошлукIэ тхыггэ. ГущыIэм пае, Былыу шгузым фэгубжы:

«Былыу (къэкуозэ). Зэ ужэ ггэIыгI. Къолбэстэ Iал пIонэу сыд пае дунаем щыIакIэ кыызкIыщысэмыггэрэ?

Хьэкуаку. Ал, сыд гущыI ужэ кыдэкIхэрэр! Уиакгыл зэкIокIыгга?

Былыу (куозэ). Оры! Оры! Оры къолбэстэр, къолбэстэм нахы унахь Iэежы!...».

Пьесэм IэнэтIэ ин зыыггхэу тхьэмэтэ нэпцIыхэр кIэнэклалгэ щешIых. Композицие зэлухыггэкIэ пьесэр кгеухы. Былыу кгеухулэцггэр тшIэрэп, ау тенэгуге. Аужрэ гущыIэхэр:

«Былыу (губжыггэу). Хьау, хьау, нет, ар зыми афидэнэп, сэ сытрафынэуи! Нет! (IэутIэхэр ышIызэ) Ац цэхху хэмылгэу сIэнэтIэ слахынэуи. Илгэс пчггаггэ хгэуггэу сэ мы кгулыкIум сыIут! Отечественнэ зэошхом сыхэтэггэ. Ар зэкIэ стхын!.. Обкомым сыкIон! Хьау крайкомым... крайисполкомым сыкIон. ЗэкIэ зэхэзггэтэкгон... сыкIон, сыкIон!...»

Цуекго Джэжьфар-усако

Усаком ежэ инэплгэггу кыыриубытэрэр, игурышнэ-гушшысэ зыфиггэзэрэр, IупкIэу, зэхэшIыкIыггешIоу иусэ сатырхэм ахиггашцэзэ, ежэ иеплгыкIэ кыыггэнэфэн ылгэкIыггэ. Ац итхылгэу «Лгэггохэцхэр хэкужгым екIужыых» зыфилорэр Косовым кыкIыжыггэ адыггэхэм афэггэхыггэ. Ац дэтых усэхэр, поэмэхэу «ГукIэггур ггашIэм икIэггэкгон», «Кгушхгэ хэкум», «Хггаггожгымрэ цуггожгымрэ» зыфилохэрэр.

Тхылгэу зигуггу кгэтшIырэм кыдэхгэггэ усэхэр ятемэкIэ зэхэубытаггэу щытгэп. Ахэр зыфэггэхыггэхэр зэфэшхгьяфых: кыызщыхгуггэ ичIыгу гупсэ, ихэкужгэ зэрекIужгэрэр, блэкIыггэ зэо мэшIуаем иилгэс кгинхэр, мамырныггэ-зэкгошыныггэ щыIэкIэ-псэукIэр, тихэку ичIыпIэ дахэхэр арых.

Гуфэбэныгээ ахэлгэу иусэхэр зэрэтхыггээхэмклэ удахыхы, ахэр зэклэ еж Джэхьфар кыкльугээ шылэныггээ гьогум шыпэклэклыггээ гупшысэхэм япхыггэу зэрэщытыр пшлшл аггэхьу. Тыдэ шылэми тилгэпкьэггэу дунаим икьэралыггэо пчъаггэмэ ащитэкьухьаггээ хьуггэмэ ягуузлыуз кышпльаггэлэсы, яеггэшлэрэ клэхьопсэу ятэжгэмэ ячыгужь кызэрэфаггэзыщтым епхыггээ шызыггэлэхэрэ гуггэу зэрэщытыр тынэгу кыкльеггэуцо. Цуекгэо Джахьфар ащ кыфаджэщтыггээ кьодыеп, иусэхэмклэ ар лупклэу кыырилотыкльыггэ. Адыгэхэм яхьазаб кыылуатэ зыхьурэм, ар иеггэшлэрэ чыгужь клэрычыггэу, игуггэу зэришырэр лупклэу усэу «Хэкужгьыр мэшгыггэо» зыфилорэм кышгеггэлгэаггэо.

Зэфаггэр альапсэу, шгэбаггэр ахэлгэу псыхьэггэе сатырхэмклэ игупшысэ куухэр цыфхэм альыггэлэсынхэр Джэхьфар кыдэхьущтыггэ. Лгэпккым ишэн-хабзэхэр зэрэзэрахьэщтыггэхэр, шгхьяфитыныггэ шылэклэ-псэуклэ зэрилэн фаер, шлуггэм, дэхаггэм хэти зыфищгэин зэрэфаер гупшысэ шгхьялэу иусабэ апкьырыль. Етлани ипоэзие ущыдэзыхыхырэр сурэт дахэклэ зэггэшшэн хьалэмэтхэр зэришыхэрэр ары. Шцысэу тштэн «Сльэпкь зыфэдэр» зыфилорэ усэр. Мыщ усаклэм кышгеггэлгэаггэо жгьяггэохэр зэгурылохэу, лэхьоггьшхоу опгьогум зэритэкьуггэхэр, ащ мазэри нэгушлоу зэрахэтыр. Етланэ игупшысаклэ зэрэщэллэжгышггэ, дунаим тет цыфхэр жгьоггэобыным фэдэу зэгурылохэу, тиадыгэ лгэпкь «зэрэмзэнэфыр» кышгелэ.

«Адэ тэ тичыл» зыфилорэ усэм дунэе псэу кыызэлгызыгубытырэ гупшыс кыгтрэр. Усаклэм тилгэпкь изычышлэ цыкльу исурэтклэ ащ кьеггэлгэаггэо. Ащ лупклэу кышцызэлгэухы чылэдэс цыфхэр зэрэзэгурылохэрэр, зэфыщытыклэ дахэу ялэр, зэрэлэжгэаглохэр, цыфым хахьэ ышшымэ зэрягуапэр, ащ зэрэрыгушхохэрэр. Уадыгэмэ уиадыгэ пщынэ, уиадыгэ макгэ зэрэлунхэ фаер, ащ узэрэдэлэжгэщтыр. Ау зэрэтлэггэурэмклэ, а зы чылэ цыкльур дунэе псэу екгэу, сыда зышлэклэ ащ шыпсэхэрэм гупшысэу ялэхэр, ядунэететыклэ адештэх шлу зыгу иль нэмыклэ пстэуми. Арышггэ, усаклэм игупшысэ нэрылгэггэу лудэнаклэу сатырхэм апхырыщгыггэр зэклэоллэжгэрэр дунэе гупшысаклэр ары.

Етлани уналэ псынклэу зытебдзэрэ фэшгхьяф лудэнакли иусэхэмапхырыщгыггэ. Аркыытклэхьухьэхэрэм яныбжгыкльггэум

кыщегъэжъагъэу лъэпкъ эфэшъхъафхэм язэкъошыныгъэ, язэхашлэ щыщ хъуным а усэхэр зэрэфэлажъэхэрэр ары.

Поэмэу «Къушъхъэ хэкум» цыфыр природэм изы Iахъэу, дунаеу тыкъэзыуцухъэрэм щыщ шъыпкъэу зэрэщытыр Цуекъо Джэхъфар кыщегъэнафэ. Лирическэ героир – сабий, ар ятэ игъусэу къушъхъэм макло:

*Чылэр псынклэу зэтэнэклэ,
Клэи лъэгур зэпытэчы,
Къушъхъэ огу лъагэм
Хэгъэклэагъэм фэтэуэнэклэ¹.*

Жэбзэ бай усаком ыгъэфедэрэр, образнэ къэлуаклэр, метафорэр бэрэ кыхэфэ:

*«Пклэшэр шъабэу къэлушъашъэ,
Псыхъом хъупхъэу ордэ къело...*

.....

*Сабын тхъурбэу псы гъэбэжъур
Тлопкэ бгъузэм кыщегъаажъо,
Къушъхъэ хэкум чэфыр фихъэу,
Модкэ лъэгум джэгур щешъы².*

Дунай псэу лирическэ героим къушъхъэм щилъэгъурэр. Мышъэ щырэу псым хэфагъэр кыыхехыжъы, тхъаклумкыхъэу хъамыткылуалэм ылъэхъагъэм дэлэпылэ. Кушъхъэ хэкум цыфым щыщ шъыпкъэу зыщэхъужъы, гухахъо хегъуатэ. Ятэрэ ыкъорэ щатырэр агъэуцу, ягъолгыплэ агъэпсы, дунаеу къэзыуцухъэрэр агу ордэ жъынчэу кыщцэлу:

*Къушъхъэ хэкур ижъыцаклоу,
Исламьем зыкъелэты,
Ныдэльфыбзэр ордэдыбзэу
Зэхэсэхъышъ сыгу мэчэфы³.*

Чэщым гъэшлэгъон лирическэ героим щелъэгъу. Чэцды цыкылухэр псынэклэчъым ипсы къаргъо епгъонхэу къекылуалэх:

*Осы Iашклэм яхъыщырэу
Синэплъэгъу кыридзагъэр*

¹ Цуекъо Дж. Лъэгъохэщхэр хэкужъым екыужыых. – Мыекъуапэ. Н. 107.

² Ар дэдэм. – Н. 107–108.

³ Ар дэдэм. – Н. 109.

*Чэцйы цыкйоу сятэ елошъ-
Гъэшлэгъонэу сэ кысцэхъу.
Гушлогъошхом сызлештэ,
Чэцйы цыкйумэ фаплъэу сялгы.
Ау гушлуагъом инэфынэ
Тыгъужъ цлплъым къегъэушлункы¹.*

Лирическэ героим ыгу ихыкйрэр, гумэкйыгъоу зыхэфагъэр природэм зэхъокйыныгъэу фэхъугъэхэмкйэ усаклом къегъэлъагъо:

*Къушхъэ шыгур къэгурымэу
Джа лъэхъаным сэ кысцэхъу.
Пщэгъо йужъоу йугъо шлуцлэр
Синэплъэгъу нэлогъуалхъэ².*

Лирическэ героимрэ ятэрэ тыгъужъыр зытебэнэгъэ пчэн цыкйумэ лэпылэгъу афэхъух. Пчэн анэм тыгъужъыр етхъуагъэу алъэгъу, лъэкъо зэпыкйыгъэр фапхы, щыры цыкйухэр кйэпхъэжыгъэу гузэжъогъум хащыжы. Поэмэм икйэхъу усаклом къетхы:

*Щатыр фыжъыр тэщыхъажы,
Игъо хъугъэшъ тыкъежъэжы.
Къушхъэ хэжум тыфэразэу,
Занкйэу чылэм фэтэузэнкы.

Шхъэндэ къогъум кыкысйукйэу
Ишои макъэр кыдэуае.
Гъэшлэгъоныр сэ сэлъэгъу:
Пчэн бжъэ кйыхъэр тауж къехъэ.

Чэцйы цыкйухэр кыдэушых,
Зэрэунагъоу тэ кыддэкйо.
Къушхъэ хэжум тэ кытэщышъ,
Пчэн унагъор кыздэтэщэ³.*

Усаклоу Цуекъо Джэхъфар ипоэзие лъэныкъорыгъазэу щымытэу, тыкъэзыуцухъэрэ дунаир ини, цыкйуи лъэныкъо пстэумкйи кыфызэлүйхэу гъэпсыгъэ. Джары щылэныгъэм

¹ Ар дэдэм. – Н. 110.

² Ар дэдэм. – Н. 111.

³ Ар дэдэм. – Н. 112–113.

фэгъэхьыгъэми, цыфхэм яхьыллагъэми, чыопсым зыфигъэзагъэми гурылогъошлухэу зыкыщытхэр. Ахэр дахэу зэгъафагъэх, гум къенэх. Шуклэ усаком фэплъэгъун фаер итхыгъэхэмклэ сыдигъуи адыгэмэ ящытхъу ылотэным, тыдэ цылэхэми ахэр зы лъэпкъэу зэрэщытхэр ащымыгъушшэу, къэкӀощт мафэм пэгъокӀынхэм, ныбжьыкӀэхэр шэн дэгъумэ афэгъэсэгъэнхэм ишъыпкъэу зэрэфэлэжьбагъэр ары. Арышъ, теубытагъэу къэпӀон плъэкӀыщт Цуекъо Джэхъфар иусэхэм шуныгъэ мэхъанэ ин зерапкъырылгыр.

КӀэлэцӀыкӀумэ апае Джэхъфарэ 1968-рэ илъэсым кыдыдигъэкӀыгъэ тхылъэу «Сыина, сыцӀыкӀуа?» зыфиӀорэм кыдэхъэгъэусэу «Къушъхъэ» зыфиӀорэр поэмэу «Къушъхъэ хэкум» исюжет тефэу щыт, аунахь игъэкӀотыгъэу ыкӀи бзэу зэрэтхыгъэр сабыйхэм нахь атегъэпсыхъагъэу, дунаеу тыкъэзыуцухъэрэм идэхагъэ кыгъгъэлъэгъоным фэларышлэу сурэтхэр кыщетых. Я 11-рэ классым Джэхъфар ипоэмэу «Къушъхъэ» щызэрагъащӀэ. Чыопсым идэхагъэ, исурэт этекӀыбэ фэлэпӀасэу, узэлыиубытэу кызыэригъэлъагъорэм нэмыкӀэу, псэушъхъэмэ ядунай зыфэдэр, цыфым илэпылэгъу, игукӀлэгъу ахэри зэрэщыкӀэхэрэр, ац елгытыгъэу цыфым ышӀын ылъэкӀыщтыр зэрыбэм поэмэм тыщегъэгъуазэ.

*Фыщт къушъхъэ
ИшъхъаукъапӀэ –
Мэзы лъэгум
Джэгур цышӀэу
Ти Шъхъагуацэ
ТыщыӀокӀэ.
Псым итхъурбэ
Щэтэ фыжьэу
Нэпкъы цакӀэм
КӀэрэсыкӀы...¹*

Мы поэмэм дунаеу тыкъэзыуцухъэрэм изытет кӀэлэцӀыкӀухэр зэрэщыгъэгъуазэрэм нэмыкӀэу шуныгъэ пшгъэрылъ ини егъэцакӀэ. Мы поэмэм шуныгъэ кӀочлэ лъэшэу пкъырылхэм ащыщых экологием иӀофыгъохэри. Ац елгытыгъэу мыщ фэдэ упчӀэхэр къэтэддых ыкӀи ахэр урокым щызэхэфыгъэн фае:

¹ Цуекъо Дж. Сыина, сыцӀыкӀуа? – МыекӀуапэ, 1968. – Н. 23–24.

Сыд фэдэ гушшысэха поэмэу «Къушгъхъэ» зыфилорэм усаком къышцигъэуцухэрэр?

Пейзажым икъэгъэлъэгъон сыдэуцтэу авторым зэшлуихыра – дунаим идэхагъэ икъэгъэлъэгъон закъор арапшгъэрылгъэу ащ зыфигъэуцужырэр?

Псэушгъхъэу къин чыплэ ифагъэхэм сыдэуцтэу уадэзеклон фая?

КъэкIхэрэм (чъыгхэм, къэгъагъэхэм, Iзэгъу уцхэм) сыдэуцтэу уадэзеклоцта?

Мэзым, къушгъхъэм, псыхъом клорэм шлокI имылауыгъэцэкIэн фаехэр сыда?

Чыопсым икъэухъумэн сыда уилахъэу хэплъхъан плгъэкIыщтыр?

Чыопсымрэ цыфымрэ языкыныгъэ сыдэуцтэу поэмэм пхырыщыгъа?

Поэмэм щыщэу сыд фэдэ чыпла о анахы угу рихыгъэр? Сыда ар угу зыкырихыгъэр?

Мыщ фэдэ зэхэфыным ишлуагъэкIэ клэлэеджакомэ экологиемкIэ яшIэныгъэ хэхъо, чыопсыр нахышлу альэгъу, гушшысэ хэлгъэу ащ дэзеклохэу есэх.

*Къушгъхъэ хэкум
Тэ кытэци,
Пчэн унагъо
Къыздэтэцэ.
Къушгъхъэ хэкум
Ипсы шкуашко
Пшызэ клэир
Шпоу къехъакIэ.
ШшукIэ ежыи
Ащ еблагы,
Къыпфэчэфэу
Къэгъушлон,
Ипчгъэ шъуамбгъоу
Къылуихын...¹*

---

¹ Цукъо Дж. Сыина, сыцкыла? – Мыекъуапэ, 1968. – Н. 30–31.

Цуекъо Джэжьфар-кӀэлэцӀыкӀумэ яусакӀу

Адыгэ литературэм кӀэлэцӀыкӀумэ афэгъэхыгъэ тхыгъэхэр къыхэхьанэу я 30-рэ илъэсхэм регъажьэ. КӀэлэцӀыкӀу литературэм ІэубытыпӀэу ышӀыгъэр Іорыуатэр ары. ЛъэшкӀ Іорыуатэхэмрэ кӀэлэцӀыкӀу литературэмрэ зэгъусэх, зэхыгъэх, гъогу гъэнэфагъэ кыызэдакӀугъ ыкӀи гъэхъэгъэ гъэнэфагъэхэр зэдашыгъэх. Поэтическэ шъуашэм илъ пшысэхэр кӀэлэцӀыкӀу литературэм щыщ хъугъэх.

Жэрыло творчествэм къыхахыгъэ сюжетнэ-тематическэ лъапсэ зиӀэхэм ямызакъоу, непэрэ тимафэхэм кӀэлэцӀыкӀумэ ящыӀэкӀэ-псэукӀэ, ягушӀогъо-гукӀае, ягурышэ-гупшысэхэр, яеджӀкӀэ-джӀэгукӀэхэр кыралотыкӀэу титхакӀомэ атхыгъэхэм кӀэлэцӀыкӀу литературэр ичӀыпӀэ рагъэуцуагъ. ТхэкӀо-усӀкӀо цӀэрылохэу Жэнэ Къырмыз, ПэрэныкӀо Мурат, МэщбэшӀэ Исхъакъ, ХъадэгъэлӀэ Аскэр, Къуекъо Нальбий, Іэшгынэ Хъазрэт, Нэхэе Руслъан япроизведениехэм герой шъхьалэу ахэтхэр ныбжьыкӀэхэу ІофшӀэныр шӀу зылъэгъоу, еджэныр зикӀасэу, гузэжъогъу лъэхъаным лыхъужьныгъэ кыызхафэхэу, зянэ-зятӀэхэри зыщыгушӀукӀхэрэр ары.

Цуекъо Джэжьфар-кӀэлэцӀыкӀу усакӀоу тилитературэ пытэу хэуцуагъ. Адыгэ литературэр зыпштӀэкӀэ, кӀэлэцӀыкӀумэ афатхэрэ усакӀохэр тӀоу зэтэфынхэ плъэкӀыщт: кӀэлэцӀыкӀумэ къатегущыӀэу тхэхэрэмрэ кӀэлэцӀыкӀумэ аныбжьырэ япсихологиерэ кыдэзылътэу тхэхэрэмрэ. ЯтӀонэрэ купым Цуекъо Джэжьфарэ хӀплътэн плъэкӀыщт. УсӀкӀо цӀэрылом кӀэлэцӀыкӀумэ апае ытхыгъэр макӀэп. УрысыбзӀкӀи адыгабзӀкӀи ац тхыль пчъагъэ кыдыгъэкӀыгъ. Сабыйхэм апае ытхыгъэ усэхэр кӀэкӀхэу, лупкӀагъэ ахэльэу, гъэсэпэтхыдэ закӀэхэу гъэпсыгъэх. Ары кӀэлэеджакӀохэми ахэр ягунэсхэу зыкӀызэрагъашӀэхэрэр. Усэ шӀагъохэу «Ситэтэжъ кьелотэжъ», «Дахэу гущыӀэ», «Сянэ ыцӀэкӀэ», «Сянэ сыӀэпыӀэ», «ТызэгурӀо», «Мамыр лъагъор пхырытэщы», «Набгъор хъоеу зэдэтэшӀы», нэмыкӀхэри Джэжьфар анахь цыкӀухэм афигъэшъошагъэхэми, уигуапэу уяджэ, сабийхэм ядунай гъэшӀэгъон ухэтэу, укъыхэмыкӀыжъ пшӀоигъоу уашӀы. Авторыр сабыихэм ягулътэ-гупшысэхэи зэращыгъуазэр, ахэм япӀун-лэжьын зэригъэгумӀрэр иусэхэм къалуатэ.

«Сыина сыщыкӀуа?», «Тихьэблэ кӀалэхэр» зыцӀэусэ тхыльхэри нэмыкӀхэри цыкӀумэ апае кытыредзэх. Ахэмэ къадахышъ,

ублэллэ еджаплэмэ апае учебникхэр, лэпылэггүхэр зытхыхэрэм Джэһьфар иусэхэр аггэфедэх, тикомпозиторхэм клэлэццыклүмэ апае атхырэ оредышгор усаклом игушцылэмэ аралгьбэх.

Цыклүмэ апае ыгу етыггэу зэрытхэрэр, ахэмэ зыгорэушцгэу агу телэбэн зэрилгэкклрэр кыдалгыти, Адыгэ тхылг тедзаплэм илофышлэхэм Джэһьфар адыгабзэм рилгьбанэу дунаим цызэлгашлэрэ тхаклоу Андерсен ишшысэхэр кыыратыггэагг. Ахэри ыкгуачлэ кыызэрихгэу, кгогганэ ымышлэу Джэһьфар адыгабзэм рилгьбэхэи, тхылг шгьбгфэу кыдэккыггэаггбэх.

Цуекго Джэһьфар зышцтхэщтыггэу илгэсхэм Адыгэ хэкур Краснодар краим хэхэщтыггэу, краим итхылг тедзаплэ икгүтэмагг хэкум илэр, урысыбзэклэ кыыдаггэккынэу аггэхгбазырырэ лэпэрытгыхэр зэратышцтыггэр край тхылг тедзаплэр арыггэу. Аушцгэу шцгт нахг мышлэми, Краснодар кыышцыдаггэккынэу агу кгэмьклзэ, Москва итхыггэхэр кыышцдэккхэу ригггэжгбггэагг. «Малыш», «Детгиз» зыщлэ тхылг тедзаплэхэм зэкклэлгькклогхэу Цуекгом иусэхэр зыдэт тхылгхэр кыыхаутыг, ахэмэ ауж Краснодар тхылг тедзаплэм илофышлэмэ усаклом аналэ кыытырадзэшг, цыклүмэ апае тхылгхэр кыыдаггэккыггбэх.

Тхылггэу кыыдэккыггбэхэр: «Хитрый Мос», «Большое гнездо», «Я не трус», «Дедушкина внучка», «Подарок ко дню рождения», «Земля предков», «Зоркий глаз у маяка», «Новый мяч», «Новый дом». Тхылггхэу цлэ зэфэшггьбгфхэр, цлэ ггэшлэггонхэр зилэхэр клэлэццыккы джэгуккэхэм, зеклоккэ-шкыккэхэу ахэлгхэм, еджаккэу апэккклрэм, яакгыл зытефэ-зытемыфэрэм афэггэхгьыггбэх.

Цыклүмэ мыхгунэу кгбахгфэрэмэ афэггэхгьыггбэу усэхэр Джэһьфар ытхышцтыгг. Ашц пае литературнэ критикхэм аггэмысэу кыыхэккышцтыггэу. Ары шггьбаем а зеклоккэ-шкыккэ мытэрээхэр кыызхгфэхэрэм авторыр ашцтхгүшцтыггбэп, гушцылэ гаехэр апигггохышцтыггбэп, зэрэзеккгуаггэхэр зэрэмыккур художественнэ амалхэмккэ агуригггалошцтыггэу. Тхэным упылгымэ, плуныггэу цыфхэм адызепхгьанккэ зэпэггэушцуным мэхганэ ини ккочлэ лгэши ил. Ар Джэһьфар ышггьбгккэ ыушэтыггэу шцытыти, цыклүмэ яшлун-лэжгын физэхилгьхэггбэу усэхэм а шкыккэр игггэкклогтыггэу ашцгггэфедэшцтыггэу.

Цуекго Джэһьфар адыгэ литературэм я 70-рэ илгэсхэм кыыхэхгбэ. Ашц хахггоу фишгыггэхэм ангахг кыызэрахэшцггэр клэлэццыккыхэр шкыу зылггэггурэ тхэкклог-усэкклог шкышккгэу

зэрэщытыр ары. Гъэзетым иредакцие Иоф щипшэзэ апэрэ усэхэр кыхиутыгъэх. Ахэм кыаклэлъыкыуагъэх тхыльхэу «Кимэ иорэдхэр», «Чэтыум иджэмышх», «Тихэблэ клалэхэр», «Шъхэр нэкймэ», «Сыина сыщыкыуа?». УрысыбзэкIэ: «Для чего нужны большие уши?», «Новый мяч», «Новый дом», «Подарок ко дню рождения», «Зоркий глаз у маяка», «Ах, сосульки!», «Хитрый Мос», «Большое гнездо», «Я не трус», «Дедушкина внучка», «Вдолине чудес». Цуекъо Джэхъфар итхыльхэр апэрэу Москва кыщыдэкIхэу, ахэмэ зэрэурысыеу яджэу, радиор, телевидениер кыатегущыIэ зэхъум, тхаклом итворчествэ нахь зэлъашIэнэу хъугъэ. Адыгэ тхыль тедзапIэм адыгабзэкIэ ытхыгъэхэри зэридзэкIыжыгъэхэри игъорыгъозэ кыхиутыгъэх.

Тхыль тедзапIэхэм, журналхэм, газетхэм яИофышIэ зэфэшхъафмэ тхаклом итворчествэ фэгъэхыгъэгущыIэ дахэхэр фауагъэх. ГущыIэм пае: Москва итхакломэ я Союз ижурналэу «Детская литература» зыфилорэм иИофышIэу В. Александровым, Москва итхыль тедзапIэу «Малыш» ипрезидентэу, редакционнэ Советым хэтэу Т. Глушковам, Краснодар итхакломэ я Союз хэтэу К. Обойщиковым, хэку газетэу «Адыгейская правда» иИофышIэу С. Витальевам, «Адыгэ макъэм» иИофышIэу Кыатмэс Ф.

Поэтым иусэхэм кыащигъэлъэгъуагъэхэр клэлэцIыкыу лурыхэу, цэрэохэу, жыы зыкIэт сабийхэр ары. Иусэхэм кыэгупшысыгъэ кыэуакIэм фэмыдэу, дунзееплъыкIэу яIэр кыырегъэлъэгъукы, иусэхэр кызызрыкIох, кызыщекIурэм сэмэркъэур кыабэкIэу зэрэщытхэр, икIэухым узэмыжэгъэ зэфэхысыжхэм укыфащэ, ащ кыиыIэрэр япсихологие дэгъоу зэришIэрэр, ахэр ашлогъэшIэгъонэу зышылъхэр, ашIэхэрэр ыкыу фэдизэу кыгъэлъэгъонхэ зэрильэкIыгъэр ары.

Цуекъо Джэхъфар цIыкIумэ афитхыгъэ тхыльхэм ятематики зэфэшхъаф. Тхыльхэм кыадэхъагъэмэ анахъэу уасэ афэозгъэшIэрэр клэлэцIыкIумэ агу шъэбэным, зэкIэ псэ зышытэу кыэхъугъэмэ шIульэгъу афыряIэу пIугъэнхэм ахэр зэрэфашэхэрэр ары.

«Кимэ иорэдхэр» зыфилорэ сборникэу еджапIэм щеджэрэ анахыкIэ дэдэхэм апае кыыдагъэкIыгъэм Цуякъом иусэхэр кыыдэхъагъэх. Ахэмэ ащыщых «Iэгуаохэр», «Жыыбгъэр кыилъыгъ», «Агу кыэкIыгъэп», «Кыыбрыс», «IэпыIасэу зэтэгъасэ», «Шъукъеблагъи, шъусхъакIэн», «Илъэсыпчъэр тэ Iутэхы»,

«Календарь», «Пионермэ яорэд», «Орэд чэф», «Клэлэ шынкл», «Ощхы», «Тхьаклүмэшху», «Жэуап», «Гьэмафэм», «Сырынитлу», «Хэт, ар?»

Сабыир цыклузэ гьэсэнэгьэм, шэн-зеклоклэ тэрэз хэлхьэгьэным, адыгагьэрэ цыфыгьэрэ зэхишлыклу, шлүм дахэм фэцагьэу игьогу тещэгьэным иусэхэр фэлажьэ. Гущылэм пае, «Сльэшкь зыфэдэр».

Ным илэшлугьэ нахь льэш зэрэщымылэр, нахьыжхэм шхьэклэфэныгьэ япхын зэрэфаер иусэхэу «Сянэ згьэгүшлон», «Кьэгьагьэ лэрам» зыфилохэрэм кьащетых.

Еджаплэм клөгьэ клэлэцлыклухэм еджэным клигьэгүшлүхэу, гьэсэгьэшхо хьунхэм фигьаблэхэу Цуекьо Джэхьфар иусэхэу «Апэрэ льэубэкьу», «Календарь» ыкли нэмыкклхэм клочлэ льэш ахельхьэ.

Цуекьо Джэхьфар игерой цыклухэр зыгьэгүмэкклхэрэр, кьагурымылоу, зэрагьэшлэнэу зыфаехэр бэ. Усэхэу «Ньбэ узыр сыдым щыща?», «Сыина, сыцлыклуа?», «Хьадэпчэмылу», «Нэнэжь тыдэ хьугьа?» зыфилохэрэр ащ фэдэх. Чэфыгьэ сэмэркьэу дахэ ахэльэу ахэр тхыгьэх.

Фэмыфхэм, шхьбахынэр, шхьащытхьужьхэм ясурэтхэр Цуякьом иусэхэу «Шхьащытхьужь», «А зыр щыгьушпагьэр» кьащетых.

Ау фэмыфыгьэу, зеклоклэ-шыклэ мытэрэзхэу кьахафэхэрэм ащытхьурэп, ау гущылэ лаехэри апигьохырэп. Афэгубжырэп, ашлэн фаер ариложьэу, зэрэзеклонхэ фаер аригьэлъэгьоу щыт. Ягулгытэ кьызэрэущыщтым ицыхьэ телгьэу, иусэхэм гуклэгьум ифабэ кьахехы, сабыигур шлүм кьагьэуцэу, язэхэшлык кьалэтэу, лощлэныр шлу аригьэлъэгьоу иусэхэм «Юннат чанхэр», «Юнатхэм ясад» зыфилохэрэм кьащетых.

Усэу «Календарь», «Тиунашхьэ псыр кьетклухь» зыфилохэрэр орэдышшом Сихьу Р., Клыргь Ю. ралхьагьэх. Ащ кьэгьэлъагьэу яхудожественнэ шгуашэрэ ямэхьанэрэ зэдиштэхэу, плуныгьэмклэ мэхьанэшхо зэрялэр.

Цуекьо Джэхьфар хэгьэгүм ижурналитхэм я Союзэу щылажьэрэм ильэсишл пчьагьэ хэтыгь, аужрэ ильэсхэм Урысыем итхаклохэм я Союз аштэгьагь. Отечественнэ зэошхоу блэклыгьэм лыхьужьыныгьэ щызезыхьагьэхэм, Советскэ Союзым и Лыхьужьыцлэ кьэзыхы Дышгьэ жьуагьэу кьызэрэтыгьэу лыбланэм фитхыгьэу тхыдэм пае Андрыхьое

Хьусенэ ыцлэкIэ агъэуцугъэ журналистскэ шлухьафтыныр Джахьфар кыыфагъэшъошэгъагъ.

***

Аужрэ илъэсхэм Цуекъо Джэхьфар ишъыпкъэу Iоф зыдишлэщтыгъэр тарихъ романэу «Бланэр зыщальфырэм екIужьы». Романым итхын илъэсыбэ тыригъэкIодагъ. Зетхыхэм, ныбджэгъухэри, тхыль тедзаплэм иIофышлэхэри, гъэзет-журналхэм ачIэсхэри ригъаджэхи, щыкIагъэу кыыфальгъугъэхэм Iоф адишлэжьиэ, илъэс заулэ ыгъэкIуагъ.

Тарихъ романым лъапсэ кыыфигъотыным пае Джэхьфар бэ тхыльэу, нэмыкI тхыльышлэхэу зэпыригъэзагъэр. Тхылым шъхъэу фишлэжьиэмикъеIуатэгупшысэшъхъаIэупхырищыгъэри: тыдэрэ чышIи, сьд фэдэ хэгъэгуи, сьд фэдэ дунэе хьалэмэт хэфагъэми, бланэм фэдэу, кыызщыхъугъэ чыгум, хэгъэгум цыфыр зэрэкIужьрэр лъым хэлъэу щыIэныгъэм кыыздихьырэ шэн. Цуякъом пчэгум ригъэуцуагъэр фитгъуаджэкIэ ячIыгу IэкIыб зыфэхъугъэ цыфых. Ахэмэ агу щышIэрэр, кьиныгъо зэфэшъхъафхэу зэпачыхэрэр, ахэр щыIэкIэ зэфэшъхъафхэу зыхафэхэрэр, цыф дэгъухэу, дэйхэу зыпэкIафэхэрэр, ахэр етIани зэрээпэуцужьыхэрэр, IэпыIэгъу зэрээфэхъужьхэрэр, гузэхэшIэ зэфэшъхъафхэу апэкIэкIхэрэр романым еджэхэрэм хагъотэщтых.

Литературэр

1. Мамий Р. Г., Чужакова Н. М. Джафар Чужако // История адыгейской литературы. – Майкоп, 2006. – Т.3. – С. 224–244.

2. Шъхъэлэхъо А. Шагъэм гъашIэр лъегъэкIуатэ. – Адыгэ макъ-2004 – бэдзэогъум и 27. – Н. 4, 9.

3. Коцбэе П. ЦыкIуи ини изэфэдагъ. – Адыгэ макъ – Зэкъошныгъ – 2004. – №2. – Н. 13–15.

4. ЛIэхъусэжъ Хъ. Лъэпкъ газетым илъэсыбэрэ фэлэжъагъ. – Адыгэ макъ. – июным и 25-рэ – 2003. – Н. 6.

5. ХъадэгъэлIэ А. ЦыфышIум игъашIэ лъэкIуатэ – Зэкъошныгъ – №1. – 1999.

6. Блэгъожъ М. НепиупчIэжъэгъутэшIы. – Адыгэ макъ. – 2004 – бэдзэогъум и 21. – Н. 7.

МАМЫЙ ЕРЭДЖЫБ (1926–1994)

*Насыпыр гъогурыкIо хъакI,
ШъузылукIэрэм блэшумыгъэкI,
ГумэкIыр кIэсэным ешгупхылли,
Хъярым пчэгур кыфызэIушгух.*

ИщыIэныгъэ ыкIи итворческэ гъогу

Адыгэ драматургэу Мамый Ерэджыб Адыгэ хэкум ит къуаджэу Шынджые 1926-рэ илъэсым кышщыхугъ. Янэ-ятэхэр кIэлакIэхэзэ ямыIэжьэу ышыпхурэ ежьырырэ къэнэх. Ибэхэм яIыгъыпIэ щэпсэух. Илъэсибл классыр кызыухыкIэ адыгэ къэшгъокIо ансамблэу зэхашагъэм щэлажьэ, гурыт еджапIэми щеджэ, 1953-рэ илъэсым ар кызыухыкIэ Москва макIошъ, 1963-рэ илъэсым нэс Литературнэ институтэу М.Горькэм ыцIэкIэ щытым щеджэ. Анахъэу зыфеджагъэр драматургиер ары. Мыекъуапэ кызыгъэзэжьыкIэ хэку радиокомитетым Iоф щешIэ, пьесэхэр ытхынэу регъажьэ.

Драматургиер анахъ лъэныкIо гъэшIэгъонэу ыкIи хылыгъэу литературэм иI. Адыгэ жэрыIуабзэм иамалхэр драматургием цагъэфедэзэ апэрэ пьесэхэр тхакIомэ атхыщтыгъэх. Жанрэу драматургием я 20–30-рэ илъэсхэм къащегъэжьагъэу мэхъанэу иIагъэр ины. ШыIэныгъэм иIофыгъуакIэхэр гушщыIэкIэ цIыф жъугъэмэ анэбгъэсыным мэхъанэшхо иIагъ. Ащ удэлэжьэныр Iоф мыпсынIкIэу щытыгъ, ау адыгэ драматургиер Мамый Ерэджыбэ зэтригъэуцон ылъэкIыгъ ыкIи мы жанрэмкIэ классикэу хугъэ.

Зэоуж лъэхъаным адыгэ театрэм зыкIиIэтыжьынэу зыщезьэрэм Мамый Ерэджыб Iофышхо ешIэ. А лъэхъаным ехъулIэу альманахэу «Зэкъошныгъэм» кыыхиутыгъагъэх пьесэхэу «Тинасып ылъапсэ зедзыхъэ» (1955), «Гъогу пхэндж» (1956). Тхыль шъхъаф 1960-рэ илъэсым пьесэхэр дэтэу кыыдегъэкIы. Ащ кыыдэхъагъэх: «Псэлтыхъохэр», «Хэта мысэр?»,

«Гупсынкл», «Гуацэм ишхьаклу». Къыкълэпкъыклогъэ илхэсхэм урысыбзэккИ адыгабзэккИ пьесабэ ытхыгъ. Ятлонэрэ сборникэу 1979-рэ илхэсым къыдэккыгъэм «Дэхэбаринэ ихьаклэщ» цлэу илагъ. Ащ къыдэхьагъ илхэс пчъагъэм сценэм темыккыгъэ комедиеу «Мыхьамчэрыекъор, привет» зыфиIорэр. Мамый Ереджыбэ ипесэхэм щылэныгъэм хэхъухьэрэ мыхьо-мышпэхэр къычлагъэшэу, сэмэркъэу шыуашэм илхэми щылэныгъэм хэлъ зэнэкъокъур шхъаихыгъэу къагъэлъагъоу щытыгъэх. Авторыр Москва кложьынэу мэхъу. Ащ щэлажъэ: радиопостановкэхэр ешы, пьесэхэр центральнэ телевидением пае етхы.

Пьесэхэу «Гъогу пхэндж», «Псэлгъыхьохэр», «Шульэгъум ишапхъ», «Хьишгъэм икъежьапI», «Дэхэбаринэ ихьаклэщ», «Гъашлэм имэзиц» зыфиIохэрэм чылэдэс цыф къызэрыкIохэр къащегъэлъагъох, мыхэрлэжьакIох, агуклэ къабзэх, ящылэныгъэ нахьышлу зэрашыщтым фэбанэх. Мыщ фэдэ цыфхэр арых щылэныгъэр лъызгъэкIуатэхэрэр, чыгум дэлажьэхэрэр. Цысэтехьшэхурэгеройхэмафэдэхэрщымылагъэмщылэныгъэр къызтеуцони, дунайри кIодыжьыныгъи – джа гупшысэ шхъаIырМамыйЕреджыбэипьесэхэм апхырещы. ЛэжьэкIоцыф гукъабзэхэм узлэащ, уакIахьэ пшIоигъоу охъу. Ау щылэныгъэм зэкIэдэгъу закIэ щыхъурэп. Щылэхцыф тхьагъэщIхэри, ежьымэ ашхъэ ифедэ пае, къышшхъамысынхэри. Ащ фэдэ цыфхэу авторым къыгъэлъагъохэри нэм къыкIигъэуцохэу, зэфэнчъагъэу зэрэекIохэрэр уумысынэу уегъасэ. Гум ымышпэрэ геройхэми загъэтэрэзыжьыным игъогу авторым афыиупкIырэп.

«Гъогу пхэндж» зыфиIорэ пьесэу зы едзыгъоу къэшпигъуитлу хъурэм ныбжьыкIэм ятемэ къыщцелаты. ЛэжьэкIо ныбжьыкIэхэу щылэкIакIэр згъэпсыхэрэм апегъэуцу тхьагъэпцIыгъэкIэ зыгорэм имылку хэбайкIын зышпIоигъо цыф ерыуаджэхэр. Нуриет – щылэкIакIэм ицIыф, еджэнэу ыкIи лэжьэнэу фай, ау хэукъошпъ Хьаджрэт тхьагъэщIым дэкIо. Иныбджэгъоу ыкIи шлу къэзылгъэгоу АхьмэдыIорэм едэлурэп. Шэхдэдэу къыгурэлгогъоу пхэндж тет Хьаджрэтэу зыдэкIуагъэм зэрэдэмыпсэушпъуцтыр ыкIи ядэжъ къегъээзэжьы.

Хьаджрэт иунагъо исыхэр зэкIэ зэфэдэх – янэу Хьамцац, ышышхъоу Цуц лэжьэнхэу фаехэп, былымшсэхэу цыфыгъэр зыхэмылгъых. Ахэмэ яфэшпъуашэ агъоты.

Мы пьесэр апэрэу ытхыгъэмэ ащыщ Мамий Ереджыбэ. Идейнэ-тематическэ лъапсэу иIэр мыгъэхьылгъэ дэдэми

щытэныгэм изы упчлэу а лъэхъаным щытыгъэр дэгъоу кыгъэлъэгъуагъ. Ыбзэ къабзэ, адыгэ къэлэоклэ-шыклэ зэфэшхъафхэр ыгъэфедагъ. Гущылэжъхэр, гущылэ щэрыохэр къеклоу хигъэуцуагъэх. Пьесэр уеджэнкли къэбгъэлъэгъонкли драматургием ихабзэхэм атетэу гъэпсыгъэ.

Пьесэу «Псэлъыхъохэр» 1960-рэ илъэсым къыщегъэжьагъэу л'эшлэгъу ныкъом къехъугъэу адыгэ драмтеатрэм къыщагъэлъагъо. Сыда ар къызхэк'ырэр? Ащ ушгъхагъубэ и'эн ылъэк'ышт, ау зэк'лэмэ апшгъэ къак'орэр «Псэлъыхъохэр» зыфилорэ драматическэ произведениер анахъ профессиональнэ пьесэ дэгъумэ зэращыщыр ары. Талант инэу хэлъыр мыщ нахъ къыщиушыхъатыгъ. Психологизмэгъэ ин хэлъэу лъэк'къ шэныр къыщицгъэлъэгъуагъ. Комедийнэ планым зэритым цыф жъугъэхэмк'лэ нахъ лэрыфэгъу-гурылог'ошлоу мэхъу. Колхоз лъэхъан. Былымхэр зыщалыгъ фермэм тхъамэтак'лэ къагъак'ло. Джащ зэк'одзап'эр къыщезъэ. Сусанэ (ары къагъэк'луагъэм ыц'лэ) пшгъэшгъэ хъак'лэу чылэм къыдахъэ ыкли псэлъыхъохэр езэрэгъэхъых ыдэжъ. Ар чылэмэ щяхэбзагъ. Цыфык'лэу къыдахъэрэр ашлог'эшлэг'оныгъ. Хъапапэрэ Хъачыкэрэ зэныбджэгъухэу, ерыуаджэхэу чылэм дэсых. Хъапапэ ишгуз фэгубжыгъэшп, псэлъыхъоушпгъэшгъэхъак'лэмдэжъмак'лох. Диалог гъэшлэг'он мыхэмэ азфагу къехъухъэ. Авторым и'элп'элэсэныгъэ инэу къыххэщы драмэр лыгъэк'луатэ зыхъук'лэ. Щхэнэу егъэпсы коллизиер. Сусанэрэ Шыхъамрэ агухэр зэпэблагъэх, ау ар зыми ышлэг'орэп. Хъурэ-шлэрэхэр лъэк'лотэфэ бэмэ яшэн-нэшанэхэр къызэлухыгъэ мэхъух. Насыпхъан Хъачакэ ишгъхагъус, ау зэфэгубжыгъэхэти ар къызэригъэубзэ шлоиг'оу лыр псэлъыхъоу ежъэ шгъхае, амыш'ахэу Сусанэ къахъы ашл'ош'ызэ, Насыпхъан къахъыжъы. Мыр конфликтым ышыгу. Кульминациер ары. Комедием къыщалорэ ореджэр зэхэзылгъхагъэхэр усэк'ло ц'эрылоу Жэнэ Къырымыз ары. Мы комедиер Адыгэ театрэм иартист гъэшлэг'онхэу, талант ин зыхэлгъэхэм ар къашы хъу къэс мызэу-мытлоу цыфхэр еплгыжъых. Апэ дэдэ мы комедиер зыгъэуцугъэр режиссерэу Ахэджего Мэдждары: «Важным событием в идейной и творческой жизни театра был спектакль по пьесе Е.Мамия «Псэлъыхъохэр» («Женихи»). Спектакль «Женихи» принес театру большую популярность. Он привлекал злободневностью темы, ясностью сюжета, добрым юмором. В итоге родился спектакль, который вспоминается и сегодня ярким сценическим

произведением, заложившим основы адыгейской комедии на сцене нашего театра. Это была динамичная, живая комедия с острыми сюжетными решениями, энергичным диалогом и мягким доброжелательным юмором», – етхы Шэуджэн Мэджыд (*Шовгенов М. Первые шаги // Годы, спектакли, судьбы. – Майкоп, 1986. – С. 30.*)

ЗэкIэ критикхэм зэрэхагъэунэфыкIэу Мамый Ерэджыбэ Iэпэлэсэныгъэ инэу хэлъыгъэр диалог гъэшIэгъонхэр ыгъэпсын зэрилъэкIщтыгъэр ары. Драматургическэ жанрэм ар анахь ищыкIэгъэ гъэпсыкIэу зэрэщытыр къыушыхъатыгъ:

(Хъапап, Хъачык, Сусан)

Хъ а ч ы к . Уипчыхъэ шIу, Сусан!

С у с а н . Тхъашъегъэпсэу, шъужъакIох.

Хъ а п а п . ТытIысыны тыфита?

С у с а н . Ар хъуна, шъутIысын нахь, адэ шъушытына?

Хъ а п а п . СшIэрэп ныIа. (Зыпару амыIоу тIэкIурэ цэсых).

Хъ а п а п . Iаджыри озэщын фае, Сусан?

С у с а н . Сзэщымэ сизэщыпэ стежъугъэуныба...

Хъ а ч ы к . Зэщыпэтегъэоу тыкъекIокIрэн тэ. Ар кIэлэ IэнатIэба, Хъапап?

Хъ а п а п . Арын фае. (Хъачыкы наклэ фешIы).

Хъ а ч ы к (Хъапапэ зыфаер гурьIуагъэу). Пшъэшъэ хъакIэр, зэфэдэ ныбджэгъуитIу тIысымэ зэфыряIэрэ Iоф къыбдытIэу уадэжы тыкъэкIуагъ!

С у с а н . Ар сьд Iофа?

Хъ а ч ы к . Iофы сэлэкIэ колхоз Iофэу къызишомыгъэшI. ПIуы хэмылъэу сэмэркъэуиэ аублэгъэ шъыпкъэныгъэмкIэ аухыжъэу, шIулъэгъуныгъэм ылъэныкъокIэ гъээзэгъэ Iоф. Арышъы, сызылътэрэр слъытэжъын пIоу, псынжъым тыхэмыщэу гъогу гъушъэкIэ Iофым тыхэпщын плъэкIыштымэ къытаIу?

С у с а н (мэщыпIуы). Сиакъылы къыцубытэу, сишIуагъэ шъокIыштымэ сыхъазыр.

Хъ а ч ы к . Мы уапашъхъэ ис лIым ыцIэр «Хъапап», Iулъхъэр тIу зыдэсшIэу, сянэ къылъфыгъэм нахъышIу слъэгъурэр мыры. Апэрэ нэплъэгъур къызэрэуидзыгъэм тетэу пкъынэлынэу шIэр зэлъыцубытэу, шIулъэгъуныгъэшхо къышъхъащыагъ. ЗыпчэгъучисэмэунагъокъыушышIыIэнкIэ

кыпшыгыгъэу, ышхъэ урипэсэу, ыпсэ уфигъадэу, псэогъу-
шхъагъускIэ уигъотымэ шIоигъоу, мы пчыхъэ утэджымэ
узэрищэн фэдиз шIулъэгъуныгъэ кыпфийшыгъэшхы,
«кыыздакIу» ыIомэ удэжIошгуна?

С у с а н . Джы узыхъа жьыгъэр сшIэрэн, Хъачык. Тынэ
зетемылъэ рапшIэу шIу тызэрэлъэгъун тлъэкIына?

Хъ а ч ы к . ШIу узылъэгъурэр шIу умылъэгъужьын
уфитэн, Сусан.

Хъ а п а п . АщкIэ къанIомэ пшIоигъор сыда, Сусанн?

С у с а н . Зи арэн, бэрэ тызэрэлъэгъугъэмэ нахъ
тызэрэшIэн, нэIуасэ тызэфэхъун, етIанэ къэхъуштым
тепIынынэу сэIо ныIэн!

Хъ а ч ы к . Мыр егъашIэми уапашхъэ исыгъэкIи зэрэ-
Хъапанэу къэнэжышым нахъ, хэхъони, хэкIыни цыIэн,
Сусанн. А зым сыришыхъат, ащкIэ зысэгъэгъэдел.

С у с а н (сэмэркъэу). Ауштыу оIомэ, ащыгъум, сыдакIо
пакIопышъ, сьдэчъэнба!

Хъ а ч ы к (ышIошъ хъугъэу егъэшIагъо). Арэу шIу
плъэгъугъаха?!...

Мы пычыгъо ин кIаеу кыыхэтхыгъэмкIэ къэдгъэлъагъо
тшIоигъуагъ Мамый Ерэджыбэ диалогыр зэригъэпсырэр. Ар
лъэшэуащфэIаз. ЩыIакIэмисурэтшъыпккъэкызэригъэлъэгъон
интонациер къегъоты. ДэнIапэ ироль апэрэ илъэххэм
къэзыпшыштыгъэр актрисэ бэлахъэу Цэй Унай арыгъэ. Цэй
Унай талантышхо зыхэлъ артистэу щытыгъэти ащ образэу
кышырэр пчэгум иуоштыгъ. Джырэ лъэхъаным Хъапанэрэ
Хъачыкрэ артист гъэшIэгъонхэу Зыхъэ Заурырэ Кукал Муратрэ
дэгъу дэдэу кызыэрашIрэм кыпккырыкIэу мыхэмэ пчэгур
аубыты. Джащфэдэу мы комедием насыпшышхо иIэу кычыIэкIыгъ.
Анахъ артист гъэшIэгъонхэм зыкыщагъэлъэгъонэу хъугъэ.
Артистым бэ епхыгъэр. Ащ кытегушыIэу ШэшIэ Казбек
кIегъэтхы Мамым ипесэхэр IапIасэу къэпшы кыодыхэмэ
нахъыбэ ящыкIэгъэжъэп еIошъ. Ащ детэгъаштэ ыкIи
кыыхэдгъахъо тшIоигъу: пьесэр кызытегушыIэрэ проблемэхэр
жы хъухэми артист дэгъухэм къагъэлъагъо зыхъукIэ шIуагъэу
хэлгыр кIодрэп. Жанрэу комедием рылэжыгъэ Мамый
Ерэджыбэ ыпшыгъэ джыри зы автор гори кIуагъэп.

ЩыIакIэу кыгъэлъагъорэр кызыэрыкIу, ау IапIасэныгъэ
ин хэлгъэу кыыхихын ыкIи уапашхъэ кыыригъэуоцон ылъэкIыгъ

цЫф зэхэтыкIэхэр. ЗэкIэми апэблагъ ыкIи къяшIэжыы сурэтэу тапашъхъэ кыыригъэуцохэрэр. Егъэлыегъэ нэшIэ-IушIагъэ хильхъэрэп ащ. Ежъ авторым адыгэ шэнымрэ бэмрэ дэгъоу зэришIэрэм ишыхъат мы пьесэр. Шхъухъэ уцым цыгугъухэрэ ДэнIапэрэ Насыпхъанрэ сэмэркъэу-юморыр къягъэлъэшы. ЗэкIэми акIыу къэхъужьрэр пшъашгъэр атыгъунэу зыфежьэхэрэ чышIэр ары. Хъапап пшъашгъэр етыгъу шIошIызэ ишъузэу зыфэгубжыгъагъэр къехъыжыы. Конфликт зэшIохыным Мамый Ерэджыб зэрэфIазэр къэлагъо. Зэхицэгъэ къэбарыр дахэу кIэм фещэ.

«Дэхэбаринэ ихъакIэщ» едзыгъуитIурэ къэшIыгъуитфырэ хъурэ комедие. Комедием ижанрэ мы пьесэмкIэ Мамый Ерэджыб инэу лъигъэкIотагъ. Пьесэм нэбгырибгъу хэтыр, хъурэр зыщыхъурэр адыгэ чыл, уахътэу кыубытрэр зэоуж лъэхъан, Iофыгъо шъхъаIыр зыфэгъэхъыгъэр колхоз зэтегъэуцожыныр ары. Сэмэркъэу шъуашэм илъэу чылэм дэлъ проблемэхэр, цыфхэм ягумэкI-гупшысэхэр авторым кыыгъэлъэгъон ылъэкIыгъ. Драматургием игъэпсын хэшIыкI зэрэфыриIэм ишыхъатэу хъурэ-шIэрэр (действиер) зэрещэ авторым. Зэныбжъ-зэлэгъухэу, илъэс 50-м ит геройхэу: Дэхэбарин, Пэтэрэз, ШъэоцIыкIу, Хъаниф пьесэр зезыщэхэрэр. Геройхэр зезыщэлIэрэ хъакIэщ зэIукапIэр дэгъоу кыыгъотыгъ драматургым.

Зы акт нахъ мыхъурэ пьесэхэри Мамый Ерэджыбэ ытхыгъэх. Ахэмэ ахэт программэм кыыдиубытрэ пьесэу «Мыхъамчэрыекъор, привет!» зыфиIорэр. Мыщ кыыщеты ныбжыыкIэхэм яшIулъэгъуныгъэ. Даур – ар специалист ныбжыыкI, доктор; Мариет – илъэс шIыкIуй зыныбжъ шъэшъэжъый. Мухътар пшъашгъэр ыгурехы, пшъашгъэм яни ар нахъ кыыхеы. Мыхэмэ къяшIэкIыгъ коллизие шъхъаIыр. ЦIэу афишIхэри дэхъащхэн зэрэхъун шIыкIэм техыгъэх: Пэшъукъ, Килэлай. Чылэм цыхъурэ-щышIэхэрэ япхыгъ ныбжыыкIмитIоу пчэгум ригъэуцохэрэм. Мариет къэхалгъэм фыжьхэр теубгъуагъэу кыыдэкIы фэдэу зишIызэ егъащтэх. Ау анахъ ымыгъэщтэшъурэр Даур ары. Ащ ыгу къещэфы. Мухътэр щэн-щэфэным пылъышъ Мариет янэ нахъ ыгурехы, ау нэнэжъым псынIэу кыыгурэIо Даур зэрэкIэлэ дэгъур. КыызэрыкIу. Кульминациер ащ нахы нахъ кыызэрыкIожъ. Мариет Мухътэр дакIо фэдэу зешIышъ, Даур дэжъ ращалIэ, ау

ащ кызыэринэжыбрэр кьарелю. Джырэ лъэхъаным ебгъапшэмэ, ащ фэдэ кульминацияе илэуи хъун ылъэкIын. [Мамый Е. Мыхъамчэрыекьор, привет // Дэхэбаринэ ихъакIэщ (Счастье само не приходит). – Мыекъяупэ, 1979. – Н. 19–20] Мамый Ереджыбэ пьесэ тхыкIэм фэлазэу зэрэщытым изыпкыугьэр – ар игеройхэр чыгыгъэу зыпкъ имытхэу яшэнхэр зэблэхъугъэ хъун зэралъэкIыщтхэр ары, хэхъоныгъэхэр ялэу пьесэм ыкIэ фэкIох. Цыф дэйхэу кыгыгъэлъагъохэрэр ыужыпкыэм цыфыгъэ шэн дахэхэр ялэу мэхъужыых, цыф дэгъухэми хэукъоныгъэ горэ ашымы ыкIэм зэгурэложыых. ГущыIэм пае, Килэляй зызеблехъу, шгъхъакIафэ зыфэпшыIын цыфэу къэхъу.

Цэ гъэшIэгъонхэу афишIхэрэми мэхъанэ горэ яI: Хъачык, Хъапап, Пэшгукъ, Килэляй, нэмыкIхэри. Анахъ хэшпыпкIыгъэ образхэми ацIэхэр нэмыкIэу егъэпсых: Даур, Мухътар, Мурат, нэмыкIхэри.

Нэжъ-Iужгъэу кыытхэрэ Iушых, зафэх, щысэтехыпIэх – Цырыу фэдэхэу. Арышгъ, цыф шэнхэу кыытхэрэр зэкIэ зэфэпшгъафых, зэтефэхэрэп, шуи, бзаджи къахэкIын ылъэкIыщт.

Адыгабзэм ипсынIагъэ, игубзыгъагъэ, идэхагъэ авторым инэу кыызфегъэфедэ. Ащ кьалорэ гущыIэ щэрыхэхэмрэ оредхэмрэ лъэпкыым зэрахъэу къахэнэжыгъэх. Арын пае Мамый Ереджыбэ ипьесэхэр лэшIэгъу ныкъом къехъугъэу цыфмэ кIакласэр, театрэм кыщашы зыхъукIэ епIыжъ зэпытхэу зыкIыщытыр. Адыгэмэ: «Сэмэркъэур тхъам икIас», - аIуагъ. Сэмэркъэу дахэр, пхъэшагъхэ зыхэмылъ цыф зэфыщытыкIэхэр авторым къегъэлъагъох. АцкIэ лъэпкъ акъылуэ адыгэ жэрыIуабзэм хэлъыр инэу кыызфегъэфедэ. Адыгэ дунээепIыкIэри дэгъоу зэрэзэхышIэрэри къэнафэ.

Мамый Ереджыбэ икIэлэгъум усэхэр ытхыщтыгъэх, ар къэлъагъо итекст гъэпсыкIэ узылыпылгъэкIэ. ИгущыIэ мэбыбатэ, гум нэсырэ лиризмагъэр хэлъ.

Джащ фэдэу пьесэу «Мыхъамчэрыекьор, привет!» зыфиIорэм адыгэ зэфэусэр щегъэфедэ. Пэшгукърэ Килэляйрэ зэкIэнэкIэжъ зэфэусэр кьалю.

Адыгэ жэрыIуабзэм хэшпыкI ин фыриIэу Мамый Ереджыбэ зэрэщытыгъэр къэнафэ Iопщынхэр зэригъэфедэхэрэмкIи. Цыфэу зыпшгъэ кызыыхынэу фэмыем егъэфедэ Iопщын шыкIэ амал зэфэпшгъафхэр. Иныбджэгъу, е нэмыкIэу цыхъэ зыфишырэр егъакIю, фелопщы зыдэгущыIэнэу зыфаем дэжъ.

Адыгэ джэгу гъэпсыкIэм къэшын-къэгъэлъэгъон шыкIэхэр сыдигъуи ащыгъэфедагъ. Ар хэдгъэунэфыкIыгъагъ драмэм иплъышгъохэр къызщегъагъэр къэтIуатэ зэхъум. Мамый Ерэджыбэ ар дэгъу дэдэу къызфегъэфедэ. Сэмэркъэу дахэр зэкIэми якIасэу, цIыф обществэр ащ къыукъэбзэу зэрэщытыр къегъэшпышкъэжы. Мыщ дэжым къэлогъэн фаер адыгэмэ сэмэркъэур зыхэлъ пьесэхэр агукIэ нахь аштэхэу зэрэщытыр ары. Зыкъэшын зышIытэжыын Iофхэр цыIэкIэ пшышкъэм (гукъау, гухэкI, лIэныгъ) рапхырэп. ШыIакIэм дэсэмэркъэхэрэп. Ау зыщищыкIагъэ, къызщекIурэ чIыпIэм ясэмэркъэуи гъунэ иIагъэп, ягъыбзи гучIэм нэсэу щытыгъ. Бгъэжънэкъо Бэрасбий зэритхэу: «...смех имел важное профилактическое и терапевтическое значение. Игрище ослабляло тревогу и внушало веру».

Мамый Ерэджыбэ ыштэрэр зэкIэми зэдашIэрэ цыIэныгъэр къыгъэлъэгъонэу ары: адыгэ чыл, адыгэ губгъу, лэжъэкIо цIыф зэфэшгъяхэр; унагъор ыкIи цIыф зэхэтыкIэу ащ илгъхэр; къэхъух мэлIэжыых... авторым иеплъыкIэ ахэмэ аголгъыжъэу цыIэныгъэм исурэтхэр шыгъэх. Къэлогъэн фае – IэпIэсэнныгъэ ин хэлгъэу ахэр зэкIэ гъэцIагъэх.

Шпышкъэ, Мамый Ерэджыбэ итворчествэ лъызыгъэкIотэн джыри драматург адыгэ литературэм къыхэхъагъэп. ШэшIэ Казбек зэритхэу: «Драма остается наименее разработанным видом в адыгейской литературе. Причин этому немало... адыгейская драматургия порождает много проблем. И главная из них – проблема организации художественного конфликта. В адыгской литературе драма – едва ли не самый «старший» жанр: когда еще не было широких издательских возможностей в 20–30 –х годах, устное слово было важнейшим средством пропаганды новых идей, а пьеса – самым популярным жанром литературы. Но все же парадокс: драма остается наименее разработанным видом в адыгской литературе» [Шаззо К.Г. Художественный конфликт и эволюция жанров в адыгских литературах. – Тбилиси, 1978.– С.216]. Детэгъаштэ критикым зыфIорэм. Драмэм икIассикэу Мамый Ерэджыбэ джы къызнэсыгъэми лъэгапIэм тет, «адыгэ Мольер» ащ раIо. Мамый Ерэджыб ипьесэхэм хъурэ-шIэрэр зыщыхъурэр адыгэ чылэр ары. Чылэ шыIакIэр дэгъоу ышIэу, адыгэ фольклорыр ыгъэIорышIэн къызфигъэфедэн ылгъэкIэу зэрэщытыгъэм ипьесэхэр лъапIэ ашы. ШIумрэ бзаджэмрэ

щылакIэм зэрэзэпыщытхэм къапкырыкIызэ авторым къэбарыр
пшабэу зэрещэ. Уигъэшгырэп.

Ауухъгэм диштэрэ нахъ философскэ гупшысэ куухэр зыхэль
драматическэ произведение чъэпхъугъэхэри тищыкIагъэх.

Литературэр

1. М а м ы й Е . Ахадэрэр мэдэхъу: Зы едзыгъо хъурэ комедие // Зыдэтыр: ЗэкIэми яорэд. – Мыекъуапэ, 1967. – Н. 16–23.

2. М а м ы й Е . Гу псынкI: Зы едзыгъорэ къэшIыгъуищрэ хъурэ пьес // Мамый Е. Пьесэхэр. – Мыекъуапэ: Адыгэ тхылъ тедзапI, 1960. – Н. 84–102.

3. М а м ы й Е . ГуащэмишгъхьакIу: Зы едзыгъо хъурэ пьес // Мамый Е. Пьесэхэр. – Мыекъуапэ: Адыгэ тхылъ тедзапI, 1960. – Н. 103–111.

4. М а м ы й Е . ГъашIэм имэзиц: ЕдзыгъуитIу хъурэ комедие // Мамый. Е. Дэхэбаринэ ихъакIэщ. – Мыекъуапэ, 172. – Н. 106–152.

5. М а м ы й Е . Гъогу пхэндж : Зы едзыгъо хъурэ пьес, къэшIыгъуитIу. – Мыекъуапэ: Адыгэ тхылъ тедзапI, 1956. – Н. 24.

6. М а м ы й Е . Дэхэбаринэ ихъакIэщ. Пьесэхэр. – Мыекъуапэ: Краснодар тхылъ тедзапIэм и Адыгэ отд., 1979. – Н. 192.

7. Счастье само не приходит. Пьесы. – Майкоп: Адыг. отд. кн. изд. – 1979. – Н. 192.

8. М а м ы й Е . Мыхъамчэрыекъор, привет : ЕдзыгъуитIу хъурэ комедие // Дэхэбаринэ ихъакIэщ. – Мыекъуапэ, 1979. – Н. 5–50.

9. М а м ы й Е . Псэлъыхъохэр : едзыгъуиплI хъурэ пьес // Мамый Е. Пьесэхэр. – Мыекъуапэ: Адыгэ тхылъ тедзапI, 1960. – Н. 3–53.

10. М а м ы й Е . Пьесэхэр. – Мыекъуапэ: Адыгэ тхылъ тедзапI, 1960.

11. М а м ы й Е . Хэта мысэр : едзыгъуитIурэ къэшIыгъуиплIырэ хъурэ пьес // Пьесэхэр, Мыекъуапэ: Адыгэ тхылъ тедзапI. – Мыекъуапэ, 1960. – Н. 54–83.

12. М а м ы й Е . На заре. (Пьеса в одном действии) // Репертуарный сборник №13. – Майкоп, 1972. – С. 9–12.

13. М а м ы й Е . «Чрезвычайный комиссар» [Пьеса]. – «Адыг. правда», 1967, 26 февраль.

ПЭНЭШЪУ СЭФЭР (1930)

Тхаклом кыыгъэшлэгъэ илъэсхэм, кыыкIугъэ гъогум уахэплъэжъ зыхъукIэ, бэмэ уягушшысэ – чыплъэу, лъэхъанэу кыызщыхъугъи, икIэлэцIыкIугъо-иныбжыыкIэгъу, иеджэн Iоф зэрэкIуагъи, илэжыакIи, непэ ищыIэкIэ-псэукIи. КыызхэкIыгъэри мэкъумэщышIэ унагъу, кыызщыхъугъэри анахъ чылэ лэжыакIоу Бжъэдыгъу исыгъэмэ ащыщэу Къээзныкъоежъыр ары. КармалинэкIэ заджэщтыгъэхэ мэз гъэкIыгъэшхом, Псэкъупсэ псы нэшхъо къаргъом ячIышIэ анахъ дахэхэр зитIысышIэгъэ къуаджэхэм ащыщыгъ. А пстэури Краснодар хы IэрышIэм ычIэ хъугъэ. Илъэс 40-м ехъу тешIэжыыгъэми, ащ игууз-лыуз нахъ нэжъ-Iужыылохэр джыри хэтых, Пэнэшъу Сэфэр итхыгъабэхэри ахэмэ зэлъаIыгъых. Игупсэ чыплэхэр, мэхэр, шъофхэр, псыхъохэр джы кыызнэсыгъэми ащ ипкIыхъэлъэгух, егъэшIэрэу игупшысэ, итхылъхэм кыыхэнэжыыгъэх. Аукъодые Iофэп мэзым, шаклом, пцэжъыяшэм къяшIэкIыгъэ сюжет хэщыпIабэхэм Сэфэр итхыгъэхэм узэращыIукIэрэр.

Зэсэгъэ къоджэ щыIакIэм нахъ зыфикъудыеу, гурыт еджапIэм ыуж Краснодар мэкъу-мэщ институтыр агроном сэнэхъатыр иIэу кыухыгъ, илъэс зытIуцэ Инэм дэтыгъэ колхозми щылэжыагъ. А лъэхъанэм итхэн Iофхэми апэрэ лъагъор хахыгъ. ИсэнэхъаткIэ зэшIуихырэ Iофым дакIоуи шлогъэшIэгъонэу, ыгукIэ зэхишIэу щыIакIэм хилъэгъорэ цIыфхэм, хъугъэ-шIагъэхэм, е зэзэгъын ымылгэкIырэ цыкIагъэхэу, мыхъо-мышIэхэу ыпэ кыифэхэрэм афэгъэхыыгъэ тхыгъэхэр хэку гъээзетэу «Социалистическэ Адыгей» зыфалощтыгъэм кыыщыхиутыхэу ыублагъ. Гъээзетым ипацэхэм анаIэ ащ тырадзи, 1959-рэ илъэсым редакцием Iоф

щишлэнэу аштагъ. Илъэс 30 фэдизрэ корреспондентэу, мэкъу-мэщым фэгъээгъэ отделым ипащэу, редактор шъхьалэм игуадзэу лэжъагъэ. Ащ фэдызм Сэфэр зэрымыклогъэ гъогушхуи, лъэгъо цыклуи, заулэрэ зыдэмыхъэгъэ къуаджи, станицы, къутыри тиреспубликэ итэпщтын. 1998-рэ илъэсым къыщыублагъэу клэлэцыклу журналэу «Жъогъобын» зыфилорэм иредактор, ау гъээзетым илофшлэн джы къызнэсыгъэми илахышлу хелъхъэ. Ахэр непэрэ мафэм илъэаплэ утетэу тхаклом идунай, игъогу икларыкларэу уахэзыгъэплъэжырэ, зэфэхьысыжь куумэ уахэзыщэрэ гъунэпкъэ гъэшлэгъоных.

Гъээзет лофшлэным изакъоу пштагъэми, щылакэм, уахътэм къызыдахырэ хъугъэ-шлагъэхэр, зэшлохыгъэн фэе пшъэрылгъхэр, нэмык къэбарыбэхэр цыфмэ алгыбгъэлэсэу, дэир уумысэу, дэгъур щысэклэ бгъэлъагъоу мафэ къэс пломи хъунэу клэклыми кыхъэми уитхыгъэ гъээзет нэклубгъом итын фаеу зыхъуклэ, ари творческэ гъогум щыщ лахышху, ащи лэпэлэсэнгыи, сэнаушыгыи ищыклагъ. Ар гъээзет лэжъэкло лоф плоньшъ уебгъуклони плъэкыщт. Арэу щытми гъээзетым лоф щызымышлагъэ, щымышсыхъажьыгъэ адыгэ тхакломэ къахэгъэтэгъуай. Художественнэ гушшысэр, литературэм ихэбзэ-бзышхъэхэр анахъ зилэрылгъэ тхакломи ащ ифэмэ-бжымыэ тиримыхъан ылъэкыщтэп. Нэмык лъэныккыоклэ укъеклуалэмэ, литературэм анахъ нэпэнэ пытэу илэмэ ащыщ реализмэм, художественнэ зэфэхьысыжьым, урысыбзэклэ типизацие зыфилорэм ар лъэпсэшлу фэхъу. А пстэури зэхэгъэтлухъагъэу Сэфэр итхыгъэхэм къахэщы. «Ушыкын ащ, сиблагъэ» зыфилорэ апэрэ итхыль мыныщэу 1968-рэ илъэсым къыдыгъэкыгъэм дэт рассказхэми ар нэрлэгъу къыпфашы. Сэмэркъэум, лакъырдым, къэбар щхэным язэгъэфэн фэщэгъэ тхаклом ахэр къызэрэлэкыгъэхэр нэфагъэ.

Пэнэшъу Сэфэр ыпэкли сатирэмрэ юморымрэ адыгэ литературэм хэмытыгъэхэу щытэп. Пэрэныкы Муратэ иусэхэм, лэшгынэ Хъазрэт ибаснэхэм къафэбгъээжъми, ар нэрлэгъу. Ау Сэфэригушчылэ чанзыклэ дыджэу, мастэм фэдэу къыпшаоу, мыхъо-мышлэу щылакэм хэхъухъэхэрэр, цыф нэе-псыехэр, мылкъу угъоихэр, шъугъуалэхэр, хылагъэклэ зищылаклэ зыгъэпсыхэрэр уигъэумысыхэу, угу афигъэплъэу, адрэмклэ гушшысэ имыкъум, къулай зыхэмылгъым, фэмыфым, загъорэ чышлэщхэн ифэхэрэм угу афигъэгъоу, тлэкли уадыгъэхъащхэу сэмэркъэу дахэр

кэлъэу кызыэригъэлъагъохэрэм юморымрэ сатирэмрэ жанрэ шъхъалэу хихыгъэу адыгэ литературэм кызыэрэхэуцорэр а апэрэ тхылъымкӀи нэрылгъэгъугъ. КъыкӀэлъыкӀогъэ тхылъэу «Зэмыжэгъэхэ хъакӀэхэр» (1972) зыфиӀорэми ар кыгыгъэшпыккэжыгъ. Ац жанрэр занкӀэуи щыгъэунэфыгъ: сатирическэ, юмористическэ рассказхэр ыӀоу тетхагъ. Мыхэмэ къакӀэлъыкӀуагъэу Хэгъэу зэошхом, зэоуж илъэсхэм ялэхъан адыгэ къуаджэм ищыӀэкагъэм фэгъэхыгъэ повестэу лирическэ къэӀотакӀэр къебэкӀызэ ытхыгъэ «УшэтышӀэр» (1975) кызыдэкӀ уж а жанрэ шъхъалэу хихыгъэм джыри кыфигъээзжы, 1979-рэ илъэсым «Къэцпэнэ Ӏэрам» зыфиӀорэ тхылгыр кыдыгъэкӀыгъ. Ари зыфэгъэхыгъэр ышъхъэкӀэ дэгъоу къэошӀэ.

Зигугъу къэтшыгъэ тхылгыщэу а зы къэӀокӀэ-кыгъэлъэгъокӀэ шъолгырым зэдифагъэхэм къадэхъэгъэ рассказ, новеллэ, къэбар, Ӏотэжъ кӀэкӀхэр зэпкырыпхынхэм пае нахъ зегъэушгъомбгъугъэу чышӀи уахъти ищыӀагъ. Ау къахэгъэщыгъэн фаемэ ащыщэу сшӀошӀырэр «КъоцӀэ нэшхэ зэшищыр» зыфиӀорэ пшысэ-повестэу «Къэцпэнэ Ӏэрамым» дэтыр ары. КӀэнэкӀэн, лакгырдыгъэ зыхэлъ къэгъэлъэгъуакӀэр, мылкъу напэ нахъ зимылэ цыфхэр зэрэуумысыщт амалхэр узӀэпищэу, фӀэлэпӀасэу Сэфэр мыщ щыгъэфедагъэх. Шъэуаекъо зэшищыр янэе-псыгъэ зэрэтекӀодэжыгъэм пае угу ягъурэп, къахъуллагъэр щхэн-гъэшӀэгъон пфырикъоу, ГъукӀэшгъаоу ахэмэ ятхъагъыщӀэкӀын зылъэкӀыгъэм уфэразэу тхыгъэр оджы. Ац нахъ гъэшӀэгъон макӀэп фыуиӀэр мыщ кыдэхъэгъэ повестэу «Щэбанэ иӀалъмэкъ» зыфиӀорэми. Зэныбджэгъуищэу Алэджыкъу, КъэпӀан, Щэбан якъэбархэр, яшэнгъэпсыкӀэхэр, язэфыщытыкӀэхэр кызызэуихыхэ зыхъукӀэ, Щэбанэ итхъацагъэ, ихъэрамыгъэ зыфэдэр, иадыгагъэ-цыфыгъэкӀи ар адыритӀумэ зэрапэчыжърэр сатирэр иӀэпыӀэгъоу, фӀлазэу авторым къегъэлъагъэ.

Мыщ кыыхэгъэхожыгъэмэ лые хъунэп ыпэрэ повестыр урысыбзэкӀэ зэдзэкӀыгъэу тӀогъогогъо Москва кызыэрэщыдэкӀыгъэр – «Братья Шеваековы» («Детская литература», 1981), «Букет Колючек» (Современник», 1981). Мы ыужрэ тхылгыр «Щэбанэ ишэкӀо ӀалъмэкъкӀэ» (урысыбзэкӀэ зэдзэкӀыгъэу) кызызэуехы. А пстэуми уагъэгушхо. Гъэсэпэ тхыдэу, къэгъэлъэгъокӀэ ямышыкӀэу мы тхылъмэ ахэлъхэр урыс тхылгъеджэми лыӀэсыгъэх.

Джы «УшэтыпIэ» повестэу зигугъу къэтшыгъагъэм зэ кыфэдгъээжын. Пэнэшъу сэфэр ихудожественнэ дунээплъыкIэюморымрэ сатирэмрэ яжанрэ закъо зэрымфэрэм мыр зэу ишыхъатыгъ. А лъэхъанэм адыгэ литературэм чыпIэшхо щызыубытыгъэ темэу Хэгъэгу зэошхоу 1941–1945-рэ илъэхэм щылагъэм фэгъэхьыгъэм мы повестымкIэ тхакIор пытэу хэуцагъ. Ау ащи изакъоп, къэгъэлъэгъокIэ амалыкIэхэу, лирическэ мэкъэ шъэбэ рэхъатэу сэмэркъэу дахэу цыфым ыгу щызэпэкIэ кырэ гумэкI-гухэкI хэрикъышлгызыгъэлэсыщтыгъэри зэриIэрылхъэхэр кыгъэлъэгъуагъ. Еутых А., Iэшынэ Хь., Коцбэе П. ятхыгъэхэм чыпIэшхо ащызыубытыгъэ лирическэ героёу къэлотэныр автормэ зышшгъэ ралхъэрэм фэдагъ мы повестым хэт кIэлэеджэкIо ныбжьыкIэу Мурати. Ащ иакъылырэ ыгурэ апхырыкIырэ хъугъэ-шIагъэхэмкIэ, гупшысэхэмкIэ, цыфхэм афишIырэ уасэхэмкIэ щыIакIэм тэри тыхаплъэ. НэмыкI лъэныкъокIи укъэкIымэ, ежъ авторым пэкIэкIыгъэр, ылъэгъугъэр, зыхэлэжъагъэр, хъугъэ шъыпкъэхэр, щыIэгъэ цыфхэр къэлотэным лъапсэ зэрэфхъугъэхэр гъуащэрэп.

ЫпэкIэ кызыэрэтыуагъэу, мы повестыр ышхъэкIи кукIэу кIоцылымкIи заом фэгъэхьыгъ, ау игъунапкъэхэр зэлу гъэкIлотыгъэхэу заом ыпэки ыужыкIи хъугъэхэм авторыр алъэлэсыжы. Игерой ныбжьыкIэу Мурат изэхэшIыкIи игупшыси зыпкъ зэриуцохэрэр къэгъэлъэгъоным пае ар ищыкIагъ. АпэрэмкIэ Мурат кыгурыIон ылъэкIырэп ХъуатIэкъо Олэгъэирэ ащ ыкъоу Сахъидэрэ зыфэдэ цыфхэр, Дзэ плыжыым илейтенантэу Бэщыкъо Ахъмэтрэ къоджэдэс цыф бырысыр хъазырэу Дидыурэ. КыгурыIуагъэп ащ кIэлэегъэджэ ныбжьыкIэ дахэу Дэхэнагъо кIэлэищыгъэ бжышIоу Сахъидэ дэмыкIоу теплъэ хъати зимыIэ Ахъмэт зыкIыдэкIуагъэр. Ау заор кызежъэм, зэкIэми ячIыпIэ къэнэфагъ, Муратэ ынэхэри къэплъэжыгъэх, ишIошIыбэхэри кызызпыригъэзагъэх. ЗэкIэми алгыIэсы фэдэу къуаджэр къэзыгъажъоштыгъэ Олэгъэир Совет хабзэм ипый хэхыгъэу кычIэкIыгъ, ыкъоу Сахъиди фашистхэр кызызсыхэм жандармэхэм ахэхъагъ. Аужыпкъэм ежъ Муратэ иныбджэгъу дэдэу Кушыку ятэ Рэщыдэ цыкIури полицей хъугъэ. Ыгу римыхъыштыгъэ Дидыу цIэцIалэр патриот шъыпкъэу кычIэкIыгъ. Джащ фэдиз кIыныгъохэм, шIошI зэпызырыгъэзагъэхэм апхырыкIын фаеу махъу Мурат.

Авторым ГупкIэу уапашъхъэ кырегъэуцо заор кызыщежъагъэм кыщыублагъэу, анахъэу фашистхэр адыгэ къуаджэм зыщыхъушIэгъэ илгъэсныкъом кыкIоцI, цIыфхэм кыинэу алгъэгъугъэр. Анахъ узэлгызыштэхэрэм ащыщых зэоуж къоджэ щыакIэм кыхэхыгъэ сурэтхэр: километриншI пчъагъэ акIузэ лэжъакIомэ чылапхъэр Краснодар тамэкIэ кызэрэрахыщтыгъэр, къаухъумэрэ мэзым шгъэфкIэ пхъэшомыкIыр щагъэхъазырма, ар а Краснодар дэдэм тамэкIэ е курэжъыекIэ нагъэсымэ, ащ кIахырэмкIэ щыгъын е нэмыкIэу унагъом ищыкIагъэ горэхэр кызэрэщэфыщтыгъэр, нэмыкIыбэрэхэри. Ащ хъакъулахъхэри, хэбзэтынхэри кыхэхъажыщтыгъэх. Ащ фэдизми утхъаусыхэни, щыакIэр дэй пIони уфитыгъэп, щынэгъончъагъэп. Джауцтэу игумэки игукIаи зыдыгъэу, икъини зыкырымыгъэуфэу, гушIогъо тэку горэ ыпэкIэ къэкIымэ, ащи уасэ фишIын ылгъэкIэу адыгэ къуаджэр зэрэщыагъэр С. Пэнэшгъум уапашъхъэ кырегъэуцо. Апстэумэ къахигъэщэу ынаIэ анахъ зытетыр Муратэ, Дэхэнагъо, ахэмэ апэблагъэ цIыфхэм къарыкIуагъэр, янасып. Муратэрэ Дэхэнагъорэ язэфыщтыкIэ, къабзэу, дахэу азыфагу кытэдждэгъэ шIульэгъур, ащ тхъамкIэгъо кIэух зэрэфэхъугъэр психологическэ сурэт гъэшIэгъонхэу авторым кызылгъэх.

Хъугъэ-шIагъэмэ ащыщыбэхэр ежъ зэрэпэкIэкIыгъэхэм ишыхъатэу мы повестым Пэнэшгъум зытIо-зыщэ кыыфигъээзжыгъ. «Шульэгъумрэ шIомыкIымрэ» ышъхъэу икIэрыкIэу ытхыжыи, 1990-рэ илгъэсым кызыдегъэкIыжыими, икомпозициекIи, икъэгъэлгъэокIэ амалхэмкIи, ыбзэкIи нахъ зэкIэупкIагъэ, нравственнэ Iофыгъохэр нахъ куоу кыщызылгъуухыгъэ зэрэхъугъэм изакъоп, фэшIу къабзэу романышкыими иуцуагъ. Ащ ыужи бацэ темышIэу «Сыновний долг» (1991) зыфилорэ тхылгъэу Москва кыщидигъэкIыгъэми кыыдэхъагъ.

Мыр тхакIом иапэрэ повестыгъ. Арэу зэрэщытызи жанрэу повестыр дэгъоу ащ ылэ кызызэрехъагъэр, хъугъэ-шIагъэхэм язэгъэфэнкIэ, цIыф насыпхэр, нэшанэхэр кызылгъухыгъэнхэмкIэ ар ежыркIэ нахъ зэрэфэрфэгъур ащ кыыгъэлгъэуагъ. Нэужым ар дэгъоу къагъэшгышкъэжыгъ «Шульэгъур нахъ лгъэш» (1984) зыфилорэ тхылгъым кыыдэхъэгъэ произведениехэми.

Ахэмэ нэрлгъэгъу къашыгъ щыакIэм пытэу щызэшIодзэгъэ, Iужгъоу щызэтэль хъугъэ-шIагъэхэу цIыф насыпым,

гупшысэм, зеклуаклэм гэзэплэ клэкл афэзышыхэрэм авторыр нахь зэралгышлээрэр ыкли кыдэхъоу ахэр художественнэ зэфэхьысыжыым пхырищынхэ зэрилъэкырэр. А хьугъэ-шлэгъэ ямшыклэм лышплгэээ, анахь гъэшлэгъоным лыыхъузэ ыкли ахэмэ алгыклозэ, щылаклэми героими ялъэныкыо горэхэр тхаклом лэклэзыхэу плонышг, ар шыклагъэу фэплгэгъуни плгэклын. Ащи узэгупшысэнахьмылгэу тлорэп. Ау хьугъэ-шлагъэу кыубытыгъэм игъунапкыэ чыжыэу имыклэу, ащ епхыгъэ гупшысэм, зеклуаклэм адэмыхэу, клэзыгъэ афимышлэу гъунэм нигъэхэу ыклоцклэ кызэрэзэлуихырэр авторым итхэклэ амалэу зэрэщытыри кыдэмылгытэн плгэкырэр. А нэнанэр повесть ыкли роман пстэоуытхыгъэхэмахэлтпдомиухэукыоцтэп. Мыгышпгэклэ зыццэ кьетлогъэ тхылгым кыдэхэгъэ повестхэми ар инэу кыахэщыгъ. Тхылгым шгъхэ фэхьугъэу «Шулгэгъур нахь лгэш» зыфилорэм хэт герой ныбжыкылэхэу Жьыртгэджыкыо Сусанэрэ Осэпсыкыо Азмэтрэ къарыкыуагъэм, Сусанэ ышнахыжыэу Къэшлган ижъалымагъэ пае клэлэцкылоу Сусанэ кыфэхьугъэр унэм кыырихъан ымылгэклэу сымэджэщым кызэрэчинэжыкыгъэм, ятлонэрэу зыдэкложыкыгъэ Мурадин кызэрэфэдэгъудэдэм пае къэмынэу шулгэгъу дахэ пигъохын зэрымылгэкырэм, нэмыкыкыми ащ уналэ щытырауагъадзэ.

Джащ фэд «Ным ихъакъ» зыфилорэ повестыри. Ащ хэт герой шгъхалэу Темыр янэу Къутасэ фэжъалым, ежъ ышгъхэ пай хъумэ ыгъэфедэу, имыщыклагъэ хъумэ зышыпсэурэ къалэм кыдэмыклэу, зылгэгъу зышлэиго, илэпылгэгъу зищыкылгэгъэзэпыт янэ закыо дэжъ чылэм мыкылоу бэдэдэ зэрэтыригъашлэрэр. Шопэн хъумэ, Къутасэ игъунэгъухэу Таймэзрэ Гошэдахэрэ зыдалыгъэу зэрэщытым Темыр ымыгъэгумэклэу, ным игунахышхо хэтэу гъашлэр ащ кызэрехыырэр фэлазэу авторым кызэлуехы. Адрэ произведениехэм афэдэу шлур ем теклуагъэу кыухыжыырэр. Темыр ишгъхыагъусэу Заринэ кыуаджэм клэжыным, игуащэ клэрысэу лэжъэным, псэуным клэхъопсы. Ежъ Темыр ащ фэдэ теубытагъэн илэп, гупшысэгъуае хьугъэу, янэ ихъакъэу телгыр зытырихыжыным тыримыубытагъэу тыгокыжы.

Джы нэс тызтегущылгэгъэ произведениехэр нравственнэ юфыгъо инхэм яшгъолгыр илгых, ащ икылхэрэп плэми хъуцт. Тхаклом ихудожественнэ гупшысэ-зэфэхьысыжы емрэ шлумрэ, гукылгэгъумрэ жъалымагъэмрэ зэрэзбэнхэмрэм, шышкыэныгъэм игъогу зэфэшлыгъэу бэрэ кызэрэхэкырэм,

нэмыкIхэми япхыгъ, нэбгырэ зырызхэм, анахъэу ныбжыкIэхэм, куп хэушъхъафыкIыгъэхэм, унагъохэм язэфыщытыкIэ-зэхэтыкIэхэмкIэ ахэр кызылэуехых. Нэужым ытхыгъэ пстэури ахэмэ зэлъаIыгъ.

Арэу щытыми, общественнэ, социальнэ Iофыгъо инхэу экономикэм, политикэм япхыгъэхэми тхакIор амыгъэгумэкIыщтыгъэу пIон плъэкIыщтэп. Ащ ишыхъатыгъ иапэрэ романэу «Шъоудыдж» зыфилорэр. Мыщфэдэхэм алъэхъанэм «колхоз роман» аIоти яджэщтыгъэх. Т. КIэращэми, Ю. Лъэустэнми, Д. Костанэми ащ щаухъагъэп. А тхэкIэ-къэгъэлъэгъокIэ лъэкIымыкIэ «Шъоудыджыр» аужрырэу кыдэкIыгъэ пIоми хъуцт. Ыпэрэхэм ар бэкIэ атэкIыщтыгъэ. ТхакIом игухэлъыр романым, шъхъэу иIэмкIи къэшпIэгъоягъэп. Шъоур IэшIу, щыIакIэри джащ фэдэу дахэ пIоу цыфыхэм япIогъэ, ябгъэлъэгъугъэ зэпытыгъэкIи, ахэмэ дыджышэу акIэлъыр уушъэфын, чIэуукъоцэн плъэкIыщтэп. Колхоз щыIакIэм зыфигъази, зэрымытым Iэтишъэ изыгъэуцоу, лэжыгъэу. гъэщэу къахыжыырэр фэдэ пчъагъэкIэ нахыбэу къэзыгъэлъагъохэу, ауцтэу IэнатIи, щытхъуи, награди къэзылэжьэу есэгъэ партийнэ, IофышIэхэм, колхоз пашэхэм тхакIохэр пхъашэу ажэхэхъагъ. Ахэр колхоз тхъаматэу Къуанчъэкъо Ереджыбэ, КПСС-м ирайком иапэрэ секретарэу НатIэкъо Къадыр, ахэмэ къадедзэкIыгъэу, агъэдалоу яIэ купыр ары. Ахэмэ апыщыгъых колхоз агроном ныбжыкIэу Нэкъарэкъо Заур, гъунэгъу колхозым итхъаматэу Псэунэкъо Къэмгъаз, нэмыкIхэри. Мыхэмэ партиеу зыхэтхэм илажыи имылажыи зэкIэ тыралъхъэу зи чIаукъуацэрэп, шъхъэихыгъэу мэгущыIэх, мээекIох, ищыкIагъэ хъумэ, райкомыми ахэр пэуцужых. С. Пэнэшъум а пстэури ебгъэшIэгъынэу щытыгъэп, ахэмэ ягупчэ итызэ иагроном IэнатIи, игъэзет IофышIэни кызызэпичыгъ. Ауцтэу шъхъэихыгъащэу, нэфэлоныр инэшанэу романыр зэритхыгъэр зыгу римыхынхэр къэхъугъэх партийнэ екIолIакIэу, идеологиеу щыIагъэхэм ар адигтэщтыгъэп. Джары Iэпэрэтхыр илъэси 10 фэдизрэ щыIыи, зэхъокIыныгъэхэр кызыщызэкIэлъыкIогъэ лъэхъанэм – 1989-рэ илъэсым кызыкIыдэкIыгъэри.

А романыр кыдагъэкIыщт-къыдамгъэкIыщтым ежэу щысыгъэп С. Пэнэшъур. ИгумэкIи, игухэкIи зэкIэ зэрипхыгъэ темэхэм апэитэу алъэхъанхэм ащIагъ Краснодар псыубытышIэу ашыгъэм адыгэ къоджабэмэ къафихыгъэ тхъамыкIагъор. Ахэмэ ежъ икъоджэ гупсэу Къэзэныкъуаи ащыщыгъ.

А пстэури лирико-психологическэ къэлотаклэм цызэхэгъэтклухьагъэу «**Псы къаргъом ычлэгъ**» зыфиорэ повестыр ытхи, 1986-рэ илъэсым къыдигъэкыгъ. С. Пэнэшгум къыгъэлъэгъорэ Иофыгъор а лъэхъанэм адыгэ литературэм имызакъоу зэклэ советскэ литературэм къылэтыщтыгъэ. Игъэклотыгъэу псыубытышлэхэр, гидроэлектростанциехэр, каналхэр, гъогухэр зыщашыщтыгъэ хэгъэгум къуаджэхэр, нэмыкI псэуплэхэр цагъэкощынхэр шэны цыхъугъагъ. ЩылакIэр нахьышлу ашлэу алозэ, цыфм ылъапсэ чыгум къыхачэу къызэрэхэклыщтыгъэр макIэп. НэужкIэ етланэ къэнэфэжьэуи къыхэкыгъ псэуалъэу ашыгъэм фэдэу къыхъырэм нахь мымакIэу изэрар къызэрэкIорэр. Ахэмэ ащыщыгъ Краснодар псыубытышIэри. А пстэумэ цыфхэм япсэуплэхэр зэцагъакъощтыгъэ, социальнэ-экономическэ, нравственнэ-психологическэ, экологием фэгъэхьыгъэ Иофыгъохэр къагъэтэдждыщтыгъэх. Джы къызнэсыгъэми тызкIэмыкIыжьырэ утынхэр ахэмэ къытахыгъэх. Тихэгъэгу илитературэшхо а лъэныкъом бэрэ зыфигъэзагъ. Тыгу къэдгъэкIыжьыных В. Фоменкэм и «Память земли», В. Астафьевым ытхыгъэ «Царь-рыба», В. Распутиным и «Прощание с Матерой», нэмыкIыбэхэри. Адыгэ литературэмкIэ а Иофым лъэныкъо зэфэшхьафыхэмкIэ лъыIэсыгъэх Лъэустэн Ю., Бэрэтэрэ Хь., ЦцшIэ К., Къуекъо Н. Пэнэшгъу Сэфэр мы темэм нахь игъэклотыгъэу литературэм зызщыфигъэзагъэр (ащ ыпэкIэ гъэзетым пае ытхыгъэхэри макIэп) я 80-рэ илъэхэм адэжь. «Псы къаргъом ычлэгъ» зыфиорэ повестым хэт герой шхьалэу Лымафэкъо Лыхъудыджырэ ащ иунагъорэ къарыкIуагъэу къыгъэлъагъорэмкIэ адрэ къоджэ пстэуми тхьамыкIагъоу къызэпачыгъэр зэфихьысыжьыгъэ. Мы лъэныкъомкIэ ар анахь зышэблагъэр В. Распутиным и «Прощание с Матерой» зыфиорэр ары. Мы произведениитIур зэпэблагъэ зышIыхэрэр зыфэдэ хъугъэ-шIагъэмэ къышкырыкIыгъэхэшъ ары. В. Распутиным ренэу итхыгъэхэм ахэлъыгъэ егъэшIэрэ Иофыгъохэу цыфым идунаететыкIэ, ишIэжь, инравственнэ шшъэрылъ зэригъэцакIэрэм афэгъэхьыгъэ художественнэ зэфэхьысыжьхэу «Последний срок», «Живи и помни» зыфэпIоцт повестхэм куоу ыкIи Iужъоу ахэлъхэр мыщи цылыгъэкIотагъэх. «Прощание с Матерой» зыфиорэр зэрипхыгъэхэри Сыбыр псыхъоу Ангара ыгузэгу ит чыналгъэм щыпсэурэ къуаджэр къыIуащынэу ыуж

зэрихьагъэхэр ары. Нэжъ-Іужъхэу Дарья, Егор афэдэхэмклэ а тхьамыклагъор В. Распутиными зэхытегъашлэ. Мы урыс тхэкло иным ифэмэ-бжьымэ С. Пэнэшъум кытырихьагъэуи кыпшыцхъун ылъэкыщт. Ащ зи гъэшлэгъон хэлъэп. Ау хъугъэ-шлагъэхэм, сюжет гъэзаплэхэм зэпэблагъэ горэхэр къахэбгъуатэми, ар зыпкъ кыкырэр зы хэгъэгу шьолгырым, сьд фэдиз иинагъэми, зэфэдэ щылаклэ, Іофшлаклэ, гушшысаклэ зэрилъыгъэр, ежъ произведениеми зэтырихьэрэ конфликт лъапсэхэр – къуаджэхэр зэрагъэкощхэрэр ялэ зэрэхъугъэр ары. Ащклэ Лыхъудыджэр Дарьерэ узэпашлыныр гъэшлэгъоны. Яцыф гъэпсыкли, яшэни, къарыкІуагъи зэфэшъхьаф шьыпкъэхэми, якъуаджэхэм, якъэхалъэхэм зэрафэгумэкІыхэрэм, яшлэжъхэр зэрээтефэхэрэм, лъапсэр кыыхэпчымэ шъхьапэр зэрэгъуцтым игухэкл, итхьымыклагъо зэрашъхьащытым ахэр зэфэдэ ешых. Хабзэм илкълохэм зэрапэуцожъхэри зэфэдэ, сыда пюмэ, адкли мыдкли зэфэдэу къэхалъэмэ адзеклох. Дарьерэ Егорырэ къэгъэуцужьыгъуаех хабзэм кыгъэклогъэ цыфхэм къэунэмэ атет къащхэр аупкІатэхэ зыхъуклэ – Ангара турист къухъэхэр цызеклонхэмклэ яягъэ къэмыклонэу. Лыхъудыдж иІоф ащ нахъ дэижъ: бацэ мышлэу дунаим ехыжыгъэ иньюо Мариет зыдилъхьэгъэ бэныр Іуахынэу бригадэ къэкІуагъ. Мариети ышлэщтыгъэ къуаджэр зэрагъэкощыщтыри, ау кыкІэлъэужыгъэ Лыхъудыджырэ ежырырэ яжъыхэр зэкІэ зыдэлъ къэхалъэм далъхьажьынэу. Лыхъудыджи а лъэлур ымыгъэцэкІэн ылъэкыгъэп. Джы а къэхалъэм римыгъэлэнхэм пае зэблэн щыІэп. Джац фэдэ чыплэхэр арых С. Пэнэшъуми В. Распутиными ягерой шъхьалэхэр агу ихьыкли ягупшыси зэлухыгъэу уапашъхьэ кызиуцохэрэр.

А нэжъ-Іужъхэр унэшъо шыгъахэхэм апэуцужьыхэу, пшгъэрылъ гъэнэфагъэхэм язэшлохын пэрыохъу фэхъухэу къуаджэхэр Іузыщынэу зишгъэрылъ хэбзэлкълохэм кыгуаІошт. Ащ кыкІэлъыкІон ылъэкыщтыри гъэнэфагъэ. Прогресс зыфалорэр кыгурыІорэп аІошъ, Дарья агъэмысэ. Совет хабзэм пэуцужьэу Лыхъудыдж алъытэ. Іо хэлъэп: мы нэжъ-Іужъхэм алъыгъэлэсыгъуай а ІофыгъуакІэхэр. Ау язэхэшлыкыкли якъылыкІи ахэр лъэлэсых хабзэм рихъухъэгъэ Іофхэр сьдэу хъугъэми гъунэм зэрэнагъэсыщтхэм. А Дарья дэдэм иунэжъ ежъ-ежырэу зэригъэстыжыщтыр ышлэзэ къабзэу, фыжыбзэу клеижы, егъэкІэраклэ, аужырэ гъогум фытыригъэпсыхьэрэм

фэд. Лыхудыджи загъорэ ежь-ежьырэу зэупчыжьы: сыда, сэю, хьуцтыр нэмык чыплэ сыщыпсэунэу, сыкложьымэ? Дунаир зэпырызэцта? Якъуаджэхэр ауцтэу кызыклаухьумэхэри ахэр зэкэмэ анахь дэгъухэклэ, дахэхэклэ арэп. Ю. Лъэустэными С. Пэнэшгуми клагъэтхы а къуаджэхэм узэхъопсэн унэ дэхэшхуи, нэмык псэуалги зэрадэмытыгъэр, мыжъоклэ е асфальтклэ гъэпклэгъэ гъогуи зэрамылагъэри, ащыцхэри гъогушхохэм апэчыжьэхэу кымафэ зыхьуклэ уадэхъан – уадэкыныр кынышхо зэрэхьуцтыгъэр, нэмык цыклагъэхэри. Ау зигугъу къэтшырэ героихэм ягушшысэ лъапсэ кызыщэжьэрэр нэмык: уичыгу гупсэ, уипсэуплэ, уигъашлэ зыхыгъэ чыплэм плъапсэ хачыным итхьамыклагъу ары. Нэбгрэ пэпчъ тхэм кыыхилхьэгъэ зэхашлэу ари. Цыфыми изакъоп, псэушхьэхэри есэх а зы чыплэм, клэрычыгъуаех. Макла кызыэрэхэкыгъэр чэмыр нэмык къуаджэ ащэмэ цацэу, етланэ зыкыгъэбылгымэ яцагужъ къэкложьэу. Ац фэдэхэба хьэхэри, чэтыухэри? Ац фэдэ «героихэр» хэтых Пэнэшгу Сэфэр иповести. Лыхудыдж ыгучлэ нэсэу фэгумэкы ягъунэгъумэ я Мышгъыд чыпшаклэу къуаджэр зыдагъэклагъэм фэмыеу хылэрышлэм кыхэнэгъэ чылэтыгъэ горэм зэрэтесым пае. А чыпши хьэм идунай цехъожьы.

В. Распутиным иповесть хэт Дарья нэмылэмэ, чэщыр хэлотэфэнэс хым чыхьэ пэтрэ чыналгэм кыфытэкырэрэп, псаоу къэнэжьыным ущызыгъэгугъырэр псыхьом кышыгъарыуцогъэ пцагъом кыхэлукырэ макъэу ныом лыхьурэ катер цыклум имотор кышылукырэ ары. Лыхудыджы иклэухи тхьамыклагъу. Къуашгъом етлысхьэшъ, Мариет икъэунэ зыдэщытыгъэ чыплэмклэ макло. Псыри кырамыгъэлъадэзэ ац пчэгъу кыхьэ горэ чылугъагъэу ацклэ къешлэжьы. Ац еклүлэшъ ежьыри псычлэм ехы – егъэшлэрэу, кыдэмыклоежьынуэ, иныо дэжь мэкложьы.

Советскэ классикэм кыхэхыгъэ произведениемэ ядгъапшэзэ Пэнэшгу С. иповесть тызэрэтегушылэрэм зи гъэшлэгъон хэлъэп, ахэмэ ясатырэ ар хэт, къащигъаклэрэп. Цыф ищылэклэ лужгъу, инасып, игушшыс, изеклуакл, ыгу ихьыкырэ-ишыклэхэрэр куоу, лъачлэм нэсэу кызыэлүзыхырэ повестмэ ащыц «Псы къаргъом ычлэгъ».

Мыщ фэдэу къоджэ, унэгъо гъэкощынхэм апылт социальнэ, нравственнэ, психологическэ лфыгъо инхэр къалэтыхэ зыхьуклэ, В. Распутиным С. Пэнэшгуми нахь аналэ зытетыр кыныгъохэр,

тхамыклагъохэр зыпэклэкырэ цыф кызэрыкloxэр арых. А пстэури зыгу кьэкыгъэ, зилэмыр, зыухэсыгъэ лэшхьэтетхэм бэрэ алылэсыхэрэп. В. Распутиныри кьоджэ Советым итхэматэ Воронинымрэ гъэкошын Юфмэ апылъ отделым ипащэу Жукрэ аблэкырэп. Пэнэшъури райполкомым итхэматэ игуадзэу Науко Мыхамэты кыщэуцу. Ар хэбгъэнэфкызыи уемыгушыпсэнплэкырэп лгэхъанэм идеологическэ жыккъащи ахэр кызэриубытыщтыгъэхэр.

Пэнэшъу Сэфэр фэгъэхыгъэмэ, ар зыщигъэтэрэзыжыгъэ тхыгъэхэр нэужым кыплэклэкыгъэх. А гумэкл-гухэкл дэдэхэм япхыгъэми, нэмыкл еклолакИ, тхыкИ, къэгъэлгъэуакИ кыщыфигъотыгъ гукъэкыжъ повесэу «Щылагъ къуаджэ Къэзэныкъуай ыцлэу» зыфиорэм. Ар 1992–1993-рэ илгъэхэм ытхыгъ, мэфэл темышлэу «Зэкъошныгъэми» кыхиутыгъ (1994, № 1). Шыпккъэ, мыр тхылы шхъафэу кыдэкыгъэп. Нэужым, 2005-рэ илгъэсым хэгъэхъуагъэхэр. илгъэхэу, сурэтхэмкIэ гъэклэрэклагъэу урысыбзэклэ кыдэкыгъ.

Гукъэкыжъхэри зэфэшхъафых. Моу укIомэ машинэклэ сыхъат зыгIу гъогукIэ унэсынышъ, уичыналгъэу, уикъуаджэу укъызщыхъугъэмижыи, ипсыхъуи, ипшоф-мэзхэри, ицыфхэри уахэтэу, уахэсэу гукIэ ахэр зэхэпшлэнхэм, гукъэкыжъ лэшлум ренэу ахэр хэлгынхэм пыщыт шыпккъ егъэшлэрэу а пстэури чIэунагъэу нэшхъэй гукъэкыжъкIэ уалгылэсыныр. Джащ фэд Сэфэр иповести. «ШъошIа шъо уикъуаджэ уилэныр зыфэдэр? Ащ нахъ тхъагъо щымылэу кысцэхъу... СиIагъ сэри къуаджэ Къэзэныкъуай ыцлэу. Ау ар джы силэжьэп... СыгукIэ Къэзэныкъуае кыздесэхъакIыми, ар дунаим зэрэтемытыжыыр, псычIэгъ зэрэхъугъэр сщымыгъушшэу, гу уIагъэм хэлугъэ мастэу ренэу гупсэф кысымытэу сигъашIэ къэсэхъы». Мыхэр повестым иапэрэ нэклубгъомэ яабзацублэлIэ заул нылэп. Ащ фэдэу унэ кыпэшIофэщтыр макIэп. Лирикэ-публицистическэ сурэт зэфэшхъафхэу, гукъэкыжъхэу, гупшысэ хэхыгъэхэу тхылыр зэлгызылгъэхэм къуаджэм илгъэныкъуабэхэр уапашхъэ кырагъэуоужыых, ежъ авторым икIэлэцIыкIугъор, иныбжыкIэгъур, иунагъу, янэ-ятэхэр, иныбджэгъухэр, нэмыкI ллакъохэу дэсыгъэхэр – бэ ахэмэ узыхащэрэр, загъори «УшэтышIэм» щыщ чIыплэхэри угу къагъэкIыжыых.

Гум етЫсхьэх Псэкьупсэ фэгъэхьыгъэ гущыІэхэри: «СикІэсагъсэгъэмэфэчэцмэзагъом Псэкьупсэ нэпкъ сытетыныр.. жыы чыІэтагъэу псыхъом кытырихырэр сигъатхъэу зыІусцэныр». Ащфэдэгупшысэ-псалъэхэм ренэукъафигъэзэжыызэ, а псыхъом егъаши умылгъэгъугъэми уфегъэзэщы. Гъэмэфэ-бжыхъэ лгъэхъанэхэм ипсы шхъонтІэ дахэ рэхъатэу зэрихъэзэ, ар Пшызэ хэлгъэдэжыы, ау гъэтхэ лгъэхъаным инэпкъыхэм псыр къашгъхъащифэу, цыфхэр ыгъэгоІэжъхэуи кыыхэкІыгъ. Арэу зэрэщытызи, инэпкъ тесыгъэ пстэуми ар шу алгъэгъущтыгъэ. Ипс къабзэу уешгъощтыми, урыщэрыхъащтыми, урыгыкІэщтыми, щэжъые уцешгъощтыми, фэдэ щыІагъэп. Ушлгыгъоу, упагъэу ипс узыхахъкІэ дэгъо пстэоу уиІэри пщыгъупшэжыщтыгъэ. Анахъ мэхъанэ зиІагъэри инэпкъымэ къатехъухъэгъэ кІэлэцІыкІу пэпчъ ар ищыІэныгъэ щыщ шыпкъэ зэрэхъущтыгъэр ары. Джащ фэдэу нэшхъэигъэмрэ фэбагъэмрэ зэхэтэу лирическэ макъэ шгъабэр кІэлгъэу Псэкьупсэ икъэбар къеІуатэ. А пстэуми уилгъэныкыо угуки иуакылыкІи шу озыгъэлгъэгурэ пуныгъэ мэхъанэшхо яІ.

А илгъэсхэу «ЩыІагъ къуаджэ Къэзэныкыуай ыцІэу» зыфиІорэр зитхыгъэм ыуж бэкІэ къимынэу нэмыкІ повести «Хым ишгъхъал мэхъаджэ, е неущ кІасэ хъуцт» ыІуи ытхыгъ. Мызэгъэгум тхақлом инэпльэгъу имыкІэу, ыналэ зытетыгъэр, цыф насыпэу, зекІуакІэу кыгъэлгъэгъуагъэхэр зэрипхыгъэр Краснодар псыубытыпІэм итІупщын мэфэкІ шыпкъэ зэрашыгъэмрэ ащ кыкІэлгъыкІогъэ хъугъэ-шІагъэхэмрэ – пындж тонн миллионным икъэбар, псы зыкІагъэхъощт чыгухэм ягъэхъазырын, химическэ чыгъэшІухэмрэ щэнаутхэмрэ чыгуми лэжыгъэхэми зэрэхалгъэхэрэр, нэмыкІхэри арых. Мыщ дэжыым къэгупшысыгъэ лгъэныкыом дақлоу лышгъхъэ инхэу, Л.И. Брежневим, С.Ф. Медуновим, Н.А. Бэрэджым, Н.А. Огурцовим, Д.Я. Краснюк, ацІэхэр къырымшупэм, язекІокІэ-шыкІэхэмкІэ, яІэнэтІэ зехъакІэ дэгъоу къэпшІэжърэ нэмыкІрэ герой зэфэшгъхъафми уаІокІэ. Документ хэшыпыкІыгъэхэри егъэфедэх адыгэ хэкум, Краснодар краими лыешхо языхыгъэ кІэуухэу хы ІэрышІэм, пынджы шІакІэу кыыхахыгъэм, псыкІэгъэхъоным, нэмыкІхэми кыыздахыгъэхэр кыгъэлгъэгъо зыхъукІэ, шІэныгъэлэжъхэм язэфэхысыжъхэм лгъэлэсы. АрынкІи хъун мы тхылгъым Іэпэрытхи кыыхамыутэу охътабэ зыкІытешІагъэр.

Кылотэрэ-кыгыгъэлъагъорэм ауштэу документ лъапсэ илэу, хъугъэ-шлэгъэ шъыпкъэм, цыфхэм, лэжъакохэм яшлэжъ техыгъэу, бэми адэхэр кыырилоу зэрэгъэпсыгъэм публицистикэ мэкъэ лъэш повестым кыкълелъхъэ. Ари С. Пэнэшгъум итхэкълэ нэшэнэ хэхыгъэмэ ащыщ. Мыщ дэжъым художественнэ-образнэ, лирикэ-психологическэ кълэотакълэм ар пэбгъэуцуми хъурэп. Литературэри публицистикэри егъашлэм зэгъоогъух, зэхэгъэткълухъагъэхэу цыфым исурэт, игумэкъл-гушшысэхэр, изэхашлэ уапашгъхъэ кыырагъэуцо, С. Пэнэшгъум итхыгъэ кыылгъызгъэлэсрэ, пшлэш зыгъэхъурэ кълуачлэ ащ кыыхелъхъэ.

Загъорэ титхаклохэм непэрэ мафэр, лъэхъэнэ Гужъоу тызхэтыр икъоу къагъэлагъорэп тлоу дао ятшыллэу кыыхэкълэ. С. Пэнэшгъум фэгъэхыгъэмэ, а лъэныкъомкълэ узгъэгупшысэн тхыгъэхэр илэх.

Блэкълэгъэ лъэхъанэри непэрэ мэфэ гурылогъуаеу тызхэтыри зэдаклохэу ащ инэплэгъу ренэу зэритхэм шыхъатых мы аужырэ илгъэс зыбгъузышшым кыыдигъэкълэгъэ тхылгъхэр – рассказэмрэ повестхэмрэ зыдэтхэу «Гъунджэр чагъэ» (2000) ыкълэ «Хъылагъ» (2003), романэу «Бэджэхъ» (2005) зыфилохэрэр. Иповестмэ анахыгъэмэ зэращыхъу хабзэу мыхэмэ къадэхъэгъэ произведенийэхэми зы нэбгырэм, зы унагъом яхъишъ, янасыш, якъин-ягушлуагъохэр арых нахыбэрэмкълэ ягупчэ итхэр. Художественнэ зэфэхысыжъыр, идее шгъхъалэр нравственнэ юфыгъохэм япхыгъэх. Арэу щытми, социальнэ лъапсэм анэсэуи кыыхэкълэ. Непэрэ къасышышлэм имылъку икълэгъотыкълэ, иунэгъо зехъакълэ, ицлыфыгъэ нап, ащ иадыгагъ, ицлыфыгъ арых «Гъунджэр чагъэ» зыфилорэ повестым исюжет кыызэшлэкълэгъэр. Шэнышлукъо Тембот совет хабзэм илгъэхъани сатыгушагъ, джыри щэн-щэфыжъыным хэт, миллионхэр зэрэфэх, ахъщэм рэджэгупэу къуаджэм щырэгушшылэх. Ежъ ышгъхъэкълэ ащ рэхъатэу илоф ешлэ, ихъылгъэ ехы, инасыши игъашшылкыхъэх плонплэкълырэп. Чэщэу ышэкълэ къэкълхэзэ е икълалэу Расул шлуатыгъоу ар рагъэщэфыжъызэ сомэ миллионипшлэ пчъагъэхэр зэрэтырахыхэрэм, унэгъо дахэр кыыбгынэмэ зэгорэм кыыщызыгъээзыегъэ Дарихъанэу, джы пхъужъэу щысым дэжъ зэрэкълорэм ахэмэ урагъэнэгуге. Икълэухыми джары кыыщышшырэри. Дарихъани кыызпидзыжъыгъ, унагъоу зэхитэкъуагъэми ригъэхъажъыгъэп. Ихъадэгъу ыгъотыгъэу пчэдыжъым Дарихъан ищагупчэу дэжъ кыыщагъотыжъы.

Идее хэхыгэм, цыф нэшанэхэм якъызэлухын нахы, къэлотэныр хъугъэ-шагъэхэм нахь афэкъудыигъ.

Арэу шомы цыф насып-нэшанэхэр нахь зыпкъ циюцуагъэхэ фэд «Шымышыр хым къызхедзы» зыфиорэ повестым. Мыщ гупчэр цызылыгъ ныбжьыкълэхэу Шъхъатумэ Инверырэ Дианэрэ афэдэхэм непэрэ шыакълэм уишлугъоу ухэтын зэрэплэкыщт закъоу алыгэрэр ахъщэр ары. Ащ икъэгъотынкълэ сьд фэдэ шыкълэри ежъхэмкълэ дэгъу. Ащкълэ зэблэнхэ цылэп. Цыфыгъэ, гукълэгъу, адыгагъэ зыфэллощтхэр ахэмэ къырадзэхэрэп. Ащ фэдэ философиеу зэрпысэхэрэм уголовнэ пшгэдэкълыжъми бэрэ фещэх, зео-банэхэм ахэклодэжъхэуи къыхэкълэ. Шъхъатумэ Инвер зыгорэм къыщызыгъэзыегъэ пшгашъэу Мулиэт ытыгъуи, мыхъунэу цылэр зэкълэ ришлэ зэхъум, адрэр къельэлугъ гукълэгъу тлэкълу къызхигъэфэнэу. Мары Инвер иджуап: «О зэрэпторэм фэдэу «гукълэгъу», «псэклоды» слозэ, зэкълэми сыгу ягъуцтыгъэмэ, бэшлагъэ спсэ зыхаслхъэщтыгъэр! Мары ори бэрэ укъысэлъэлугъ «сымыгъэунэхъу» плозэ. Сыгу огъумэ, сэ сплоигъор къыздэхъуцтгэп. Сесагъэп сэ зыгорэм ишлоигъоныгъэ пае сэ сплоигъоныгъэ цызгъэзыеу...». Ащ фэдэкъабз пшгэшъэ ныбжьыкълэ дахэу Диани. Мулиэтрэ арырэ общежитием зы унэм цызэдисыгъэх, ащ яшэн-зекълүкълэхэмкълэ зэпыщыт пшыпкъэх. Дианэ институтыри чидзыжыгъэу ежъ ышгъхэкълэ зарищзэ ахъщэр къегъахъэ. Ихэтэкло-хэтыкълэ пае егыинэу Мулиэт зыфежъэкълэ, а Инверым ифилософиие дэдэр къырещажъэ, ащи блэкълышъ, адыгэмэ ащ фэдэ шэнхэр ахэлъыгъэхэу ылозэ къыгъэшпкъэнэу фежъэ. Ежъ шулгълэгъу насып илэпышъ, Мулиэтрэ Зуфафэрэ янасып къызэримыкълыщтым пае хылагъэу зэрихэрэм гъунэ илэп.

Ащ фэдэ художественнэ зэфэхысыжъхэм къапкъырыкълыгъ къыкълэлъыклогъэ тхылъэу къыдигъэкълыгъэм С. Пэнэшгур «Хылагъ» ылуи зыкледжагъэр. Цыфыгъэ-ныбджэгъуныгъэ зэфыщытыкълэмкълэ укъэкълымэ, ышпгэкълэ зигугъу къэтшыгъэ героихэманахышлухэпашгупчэрцызылыгъэхэу Шхончышыкълэ Ахъмэтрэ Четэжъыхъэ Хъазизэрэ. Ялофшлэгъоу Дэмысыкълэ Казбек партием ирайком иапэрэ секретарэу харамыгъэдзэу ягъогупэ тырадзынымпае, хылагъэу дызэрахъэрэр бэ, хъапсыми члагъэтлэсхъэ. Ахэмэ анахъ жъалым нэмыкълэ повестэу «Мэзым ишгъэф» зыфиорэм хэт Ахъмэтыкълэ Шамилэ. Иныбджэгъоу, игъунэгъоу, ишэклогъоу бэлыхъэу Пхъэчэящэ Шумафэ изакъоу

шакло зыщыклуагъэ горэм шгъэфэу лыдэклышгъ мэзым хеуклыхъэ. Ушгъагъэу илэри Шумафэ ишгъуз Асыет дахэшгъ, ыгу рехышгъ, шгъузыккэ ыштэжыи шлоигъошгъ ары.

Сагирическэ, юмористическэ жанрэхэр джыри тхаклом лэкыб зэрымшлэгъэхэм яшыхъатых мы тхылгъым кыдэхъэгъэ рассказхэу «Прокурорым ишлугоцагъэм», «Пшгъашгъэм ибжыхъ», «Евроремонт» зыфиохэрэр, нэмыкхэри.

С. Пэнэшгъур кыгъэлыгъорэ ныбжыккэлабэхэм, анахъэу «Гъунджэр чагъэ», «Щымыщыр хым кыызхедзы», «Хыилагъ» зыфэлоштхэм ахэтхэм язеклуаккэ социальнэ лъапсэу илэм лыиэсы шлоигъоу кышпцэхъу романэу «Бэджэхъ» зыфиорэм узеджэккэ. Роман пломи, мышккэотэныр зэгъунэгъу унэгъуйтлоу Пчэнбэхъухэмрэ Едыджхэмрэ яхъишгъэ гъунапккэ иккырэп, анахъэу хъугъэ-шлагъэхэр зэпхыгъэхэр яклалэхэу Нахыккэларэ Азмэтрэ.

Пчэнбэхъу Нахыккэ ккэлэцкылу гушгъэбэ хъалэлэу ккэхъугъ, Едыдж Азмэт фэдэу зыми фэмыныккыоу, зыфаер зэккэзэригъотыллэжыэу, тхъагъэпцкэу щытыгъэп. Яунагъоккэ ягъот маккэми янэу Гошнэгъо ккэлэегъаджэм бэмэ афишлугъ, цкыфыгъэ-адыгагъэ, гуккэгъугъэ-хъалэлыгъэ хилъхъагъ. Ау еджапкэр кызеухым Азмэт фэдэу ар институтым чкэфагъэп. Едыдж Хъалидэу, ягъунэгъум ахъчэу зэрифэрэм фэдэ Пчэнбэхъу Хъазрэт илагъэп. Нахыккэ ыиэ щэигъэу, тутын уасэм ккэлгъэлоу чылэм ккыдэфагъ. Джащыгъур ары щынаутыр зезыхъэрэ бэджэхъмэ яхъытыу зифагъэр, техэккэ-тыгъоккэ-уккэкупэу «Тыгъужыукукыр» зипащэхэм зэхэфагъэр. Ахъчи ккыиэккэхъагъ, машини ыщэфыгъ, лыукукын йофи ккыыхъагъ.

Ахэр ккыгъэлыгъохэ зыхъуккэ психологическэ сурэт гъэшлэгъонхэр авторым егъэфедэх. Нахыккэ ышпкэрэр, изеклуаккэ зэрэмытэрэзыр ккыгурышожыэу, зиумысыжыэу, а бэджэхъ хъытыум иккыжъ шлоигъоу гузажыоу пккыыхъхэри елгъэгъух. Нэфапккэи а чышпкэм еуцо, а купэу зыхэттым ккыыхэккыжыи шлоигъоу, лыукукым йофэу джыри пшгъэрыль ккыфашыгъэр ымыгъэцэккэштэу зариккэ, ежъ ыпсэ ккыыхахы. Джащ фэд плуныгъэм, гъэсэнгъэм, цкыфыныгъэм апшгъэ ккэжыгъэхэу, ахъчэр, мылкъур, жъалымагъэр ккызэбэккырэ непэрэ тищыаккэ зыфэдэр – а гурышым уфицагъэу тхаклом романыр еухыжыи.

Пэнэшгъу Сэфэр итхылгъхэм анахъбэмэ ккэлэх дэхъу яи, зэфагъэр, шгъышккэагъэр ренэу ащытеккэ. Ышпгъэккэ зигугъу

кьэтшыгъэ героихэм кьэфэбгъэзэжьми, Тембот фэдэу Шьхьатлумэ Инвери ифэшъуашэр егъоты, кьалэм цылэгъэ зео-банэ горэм хэжлудэ. Диани ышгъхэ хилгэшпъухьажьыным щэхьурэ гугъаплэ имылэу кьэнэжьы. Сыд фэдиз кьин альэгъугъэми, Мулилэтрэ Зуфафэрэ кьызэфэнэжьых. Мыдрэ Шхончышыкьомрэ Чэтэжъыхьымрэ янэатлэхэм кьауагъэкых, партиеми хагъэкых. Партием ирайком иапэрэ секретарэу Дэмьсыкьор хадзы. Ахъмэтыкьо Щамил нэмылэмэ, хьыкумым илоф елошь, укл тырелъхэ. «Бэджэхьым» хэт бэджэшлэ купэу «Тыгъужьыкыр» зипэцагъэхэри кьаубыгыхи агъэтлысыгъэхэу романыр кьеухъжьы.

Хьугъэ-шлэгъэ ямшыкълэхэм зэлъалыгъых Пэнэшъу Сэфэр иповестхэр. Цылэныгъэм ладжыми уащылуклэщт, зыфэдэ мыхьурэ цылэп плоньшгъ, ащыщхэми уябгъуклон плъэкълщт. Художественнэ типизацие зыфатлорэмклэ укъэкълымэ, цыфым изеклоклэ-гупшысаклэ, ищылэныгъэ гъогу эклэлъыклоклэ логикэу, психологие лъапсэу ялэн фаем афэгъэхьыгъэмэ, тхаклом узфенэкъокъуни кьыхэкълн, литературэ зэхэфын, ушэтын хабзэхэмкуоу, чыжьэууахэхьанфае. Ащчълшыи, уахътиищыклагъ. Нэмыкълэныкълэ уегупшысэмэ, сыда кьызхэкълэрэ узлэпащэу, кьэхъущтым пшлуабэ дашлэу итхылгъхэм узфяджэрэр? Сыд шгъфа ащ фэдизэу узфэзыкъудырэр? Ар тхаклом ишгъэфмэ, итамыгъэмэ ащымыщэу плони илгъэкълщтгэп.

Ащ уезгъэгупшысэрэмэ ащыщ «Хьадырыхэ гъогу» зыфилорэ романэу 2008-рэ илгъэсым кьыдигъэкълыгъэри. Ыпэрэ тхылгъхэм афэдэу хьугъэ-шлагъэхэр мыщи цыф зырызхэм, унэгъо шгъафхэм щяпхыгъэх, иублаплэ «Мэзым ишгъэф», «Бэджэхъ» зыфиохэрэм афэдэкъабз. Зэгъунэгъу унэгъуитлоу Пэныкълэхэмрэ Ньбэрыекълэхэмрэ язэхэтыклэ-псэукълэхэм, яклалэхэм тахещэ тхаклом, хьугъэ-шлагъэхэри эклплэми хьунэу ахэмэкъяшлэкълыгъ. Совет хабзэм иапэрэ илгъэсхэм кьащыгублагъэу колхоз зэхэщэн Юфри, 1937-рэ илгъэс хьазабэри, хэгъэгу зеошхори Кьозэкълэе кьуаджэм кьыщыхьугъэмклэ, Пэныкълэ Исмелэ иунагъо кьырыкълуагъэмклэ тапашгъхэ кьырегъэуцожьых.

Исмел ефэнд цылэкълэклэм гоуцуагъ, ыгу римыхьэу башэ релгъэгулэми, ащ идахэ ылоу цыфмэ бэрэ зэхыхы. Иклалэхэу Нахълэши, Зауркълани дэгъоу ригъэджагъэх, лэнатлэхэри ялэхэу мэлажьэх. Ау игъунэгъу Шыгъур плыжь цыкълум, ащ ыпшгъалоклэ цылэ лэнэтлэзехьэхэм апкъл кьыкълыкълэ, «народ ипый»

аюшъ ежыри ишъхъагъусэу егъашлэм унэгъо кыизмэтым блэмыкыгъэ Кураци агъэтгысых, дащых. Акъохэри Іэнатлэм къауагъэкых. Хэгъэгу зэошхор кыizeжъэм зэшитлурѳи губж ялэу нэмыцхэм агохъагъэх, зэоужым ахэри зэрэзеклуагъэхэм еклодылэжыгъэх. «Джащ тетэу Пэныкыо Исмелэ ефэнд иунагъо лъэпсэклод хъугъэ» еюшъ романыр еухыжы.

Гушшысэм фыщыкӀэу, гущыӀэр къебэкӀэу, кыинышхо зылъэгъурэ цыфым ыгу ихъыкыӀэр-ишыкыӀэрэхэм икъоу ащылгымӀэсэу чышӀэхэр романым хэбгъотэщтхэми, ащ зэрэпсаоу трагическэ лъэгу иӀ. Цыфыр имылажъэу, имыхъакъэу бзэгухыным, шъугъоным къахэкӀэу хъазаб чышӀэ ифэмэ, сьд фэдиза ащ зэпичын, ыщыӀэн ылъэкыщтыр? Ащ фэдэ щыӀакӀэм сьд фэдэ чышӀа шъыпкъагъэмрэ зэфагъэмрэ цаубытырэр? НахылыӀэщрэ Зауркыанрэ афэдэхэу шъыпкъэныгъэм, зэфагъэм рыгъуазэхэу хъалэлэу лэжъагъэхэр нэужым яхэгъэгу ишыихэу хъунхэм сыда нэзыгъэсыгъэхэр? Бэ ахэмэ афэдэр гушшысэхэу романым узхицэрэр. Социальнэ, политическэ лъапсэу ахэмэ ялэри хъугъэ-шӀэгъэ зэфэшъхъафхэмкӀэ тхакӀом уапашъхэ кыырегъэуцо.

Мыщ фэдэу тарихъ благъи тарихъ чыжы С. Пэнэшгум зафигъазэу кыызэрэхэкыгъэм ишыхъатмэ ащыщ 1994-рэ илъэсым кыыдигъэкыгъэ романэу «УӀэгъэжъ» зыфилорэри. Ар я XIX-рэ лӀэшӀэгум кыыхэхыгъэ хъугъэ-шӀагъэхэмкӀэ ушъагъэ. Шъыпкъэ, а лъэхъанэм ащ фэдэ тарихъ лъапсэ зилэ произведениемэ адыгэ литературэр, къагъэбаеу рагъэжъэгъагъ. И. МэщбашӀэм и «Мыжъошъхъал», Ю. Цуякъом и «ГъучӀ тыгъужыым итарихъ», П. Коцбаим и «Дышгъэ тас», нэмыкӀхэми ягугъу кыӀэшшын плъэкыщт. С. Пэнэшгум иромани фэшӀу къабзэу ахэмэ ахэуцагъ.

Лъэпкъым кыырыкӀуагъэм, адыгэмэ ятарихъ нэклубгъохэм алъыплъээ, пшысэ къэӀотакӀэм нахъ пэблагъэу детектив шапхэм зыщырилъхыи ккыыхэкӀэу, лыхъужъ сюжетхэри къебэкӀэхэу романыр гъэпсыгъэ. ТхакӀор дэгуӀэрэп кӀэлэцыкӀу быдзашъоу ШъэукӀасэ – Налмэсрэ Оздэмырырэ якӀалэу нэужым Мазлэкыо Акуандэрэ Къаншъаурэ залэклафэм Айдэмыр хъужыгъэм икӀодыкӀэ ишгъэф кыызэлуйхынэу. ШъэукӀасэ илыхъун епхыгъэ хъугъэ-шӀагъэхэр жъажъэу зэкӀэлъэкӀох, ащ лыхъузэ ятэу Оздэмыри хэкӀуадэ. А хъугъэ-шӀагъэмэ ахэгъэщагъэу адыгэмэ ящыӀэклагъэм, япсэушӀэ шгъофхэм, мээхэм,

кыушъхъэхэм ядэхэагъэ сурэт гъэшлэгъонхэмклэ авторым кьеты. Ахэми героимэ яшэн-гъэпсыкIэхэр, ягупшысэкIэ-зекIуакIэхэр кызылухыгъэнхэмклэ мэхъэнэ ин яI. А пстэури зэдакIоу ШъэукIасэ – Айдэмыры ищылэкIэ гъогу, бэнэныгъэу адыгэ шьолъырым илгыгъэм, Кавказ заом, пщыхэмрэ фэкъолIхэмрэ зэрэзэпэуцужьыщтыгъэхэм, нэмыкIхэми ар ахэщэгъэу зэрэхъурэр, янэ кызыэригъотыжыгъэр, иныбджэгъухэр игъусэхэу ежъ ышъхъэкIэ ипыйхэм зэратегIорэр узIэпызыщэрэ сюжет хэхэщыплэхэу романым иIэх.

***

Псэкъупсэ псыхъо бэрэ кыыфигъээзэжъзэ игугъу дахэ ышIыным Пэнэшгъу Сэфэр езэщрэл. Ар угу кыымыгъэкIыжъэу зы тхыль гори иIэпIоми ухэукъошгэп. Ежъ Псэкъупси, игъогуцэ хы IэрышIэр кыытеуцоу кыышщыхъушгэми, ичъэзэпигъэурэл. Джащ фэд Сэфэри, уцуи гъэпсэфи ышIырэл, творческэ гухэль инхэу иIэхэм алъыкIозэ гъашIэр къехъы.

ЦУЕКЪО ЮНЫС (1940)

Я 60-рэ ильэсхэм адыгэ литературэм лирическэ мэкъамэр кыызхэлуклырэ прозэр гъэпсыгъэ щыхъугъ. Темаклэхэр литературэм кыыхэхъагъ. Ныбжыкълэмэ, тарихъым, Кавказ заом къатегушылэрэ произведениехэр нахыбэу атхы хъугъэ. Мы темэхэм Цуекъо Юныс итворчестви чыплэ гъэнэфагъэ щаубытыгъ. Я 60-рэ ильэсхэм адыгэ литературэм тхаклоу кыыхэхъагъэхэм Цуекъо Юныс ащыщ, 1961-рэ ильэсым иапэрэ рассказхэр газетхэм, журналхэм кыыхаутхэу рагъэжыагъ.

Цуекъо Юныс 1940-рэ ильэсым бэдзэогъум и 27-м къуаджэу Хьалъэкъуае кыщыхъугъ, щеджагъ. Адыгэ клэлэегъаджэ училищэр кызыеухым, клэлэпоу, клэлэегъаджэу Иоф ышлагъ. Дзэ къулыкъум кытефэрэ ильэсхэр кыщыхыгъ. Ащ кызыкълыжым, слесарэу Иоф ышлагъ, техническэ училищэм икомсомол организацие ипэцагъ, Ростовскэ къэралыгъо университетым ижурналист факультет заочнэу кыухыгъ, сэнэхъатымклэ лэжъэнэу, хэку газетэу «Социалистическэ Адыгеим» («Адыгэ макъ») Іухы, корреспондентэу районым исыгъ. Мыекъуапэ кыгъээжыи, Адыгэ радиом иредаторэу, хэку газетым илитературнэ Иофышлэу, отделым ипашэу Иоф ышлагъ. Нэужым журналхэу «Зэкъошныгъэм», «Жъогъобыным» яредатор шъхъаыгъ. Гурыт еджаплэм члэсзэ Юныс усэхэр ытхыхэу регъажэ. Ахэр ичылэ, янэ, иклэлэегъаджэхэм афэгъэхыгъагъэх: «Гумэкл», «Нэпх ІэпыІэгъу», «Щхырэ планетэр», «Ныбджэгъум фэкло», «Джэныкыо пашъхэм», «Щылыч джан». Цуекъо Юныс илэлэсэныгъэ нахь кызыщынафэрэр прозэ тхыным зызфигъазэклэ ары. Я 60-рэ ильэсхэм агузэгу

щегъэжьагъэу кыдегъэкӀых рассказхэу «КъэкӀожь, Титыу, къэкӀожь», «Хьалыгъу тэбэрыдзэ-тыгъэжъый», «Лы зыдэмысыжь къуадж», «Тыгъэр лъагъу кыдэкӀолягъ», «БгъэшхӀо шуцӀ». 1976-рэ илъэсым кыдэкӀыгъэ сборникым Цукъо Юныс ирассказ ыцӀэ фаусы – «Къушъхъэ чыжьэмэ япщыналъэхэр». Хэгъэгу зеошхом, хэгъэгу шульэгъум, ным ятемэхэр тхакӀом иапэрэ рассказхэм къахэщых. Ахэмэ ащыублагъэу Цукъо Юныс итворчество лъэпкъшӀэжьым игушшысэхэр пхырещых. Ытхырэ пэпчъ гъэсэпэтхыдэ мэхъанэ иӀ, пӀуныгъэ пшгъэрылгыр егъэцакӀэ. Адыгэ педучилищэм зэрэщеджагъэм, сабий унэм кӀэлэпӀоу, нэужым еджапӀэм кӀэлэегъаджэу Юф зэрацишлагъэм ар илъэуж. СыдигъокӀи тхакӀом ищыӀэныгъэ пӀкӀыгъэмрэ ышгъхъэкӀэ зыхишлагъэмрэ ялъэуж итворчество хэтэлыагъо.

ТхакӀом итворческэ амалхэр зэрэиныр, ежъ къахэзыушгъафыкӀрэ макъэ зэриӀэр ыкӀи зэлъашӀэ зэрэхъугъэр 1985-рэ илъэсым тхыль тедзашӀэу «Современникым» повестхэмрэ рассказхэмрэ зыдэт тхыльгъэу «Хымэ лыуз» кыздегъэкӀыраы. Мыщ кыыкӀэлъыкӀуагъэх повестхэмрэ романхэмрэ: «Къээзгъэзэжьрэ ижърэ шыухэр», «КъэшъуакӀом икъам», «Ӏэлыныр Ӏапэм пызрӀ, е зы шульэгъу ихъишъ», «Шэфлъагъу», «Унэ плъыжь», «ГъучӀ Тыгъужъым итаурыхъ», «Щэмыохъу». Мыхэр художественнэ лъапсэу яӀмкӀи, Юфыгъоу къаӀэтыхэрэмкӀи, жабзэуыкӀи гушшысэу ахэлъымкӀи икъукӀэ шгъаихыгъэхэу, зыкӀи егъэлыегъащэ ахэмылгъэу, уатегушчыӀэн плъэкӀынэу тилитературэ а лъэхъаным кыыхэхъагъэх. Анахэу тхакӀом кыдэхъугъэкӀэ фӀэплъэгъун фаер уахътэм епхыгъэ Юфыгъохэм игушшысэрэ иакъылрэ ахилъхъэу, ахэмэуасэ афишын ылъэкӀэу, героу лъэхъаным кыыхэхъухъагъэр зыфэдэм лъэныкӀо зэфэшгъафхэмкӀэ алгышлъэу, зэригъашӀэу, ац цыфыгъэу ахэлъыр кыгъэлыагъо шӀоигъоу зэрытхэрэр ары.

ЕтӀани Юныс ытхыгъэхэм зы нэшэнэ гъэшӀэгъон ахэлъ: непэрэ мафэу тызхэтым ихабзэхэр, тилъэпкъ кыыкӀугъэ гъогум изэрэщыт зэхифыным фӀшӀ, блэкӀыгъэм, хъишгъэм, дунаеу тыкыызхэтэджагъэм зафегъазэ, ар зэхифы шӀоигъу, зэригъэшӀэнэу пылъ. Джащ кыыхэкӀэу джы тызыхэт цылакӀэмрэ блэкӀыгъэ лъэхъанымрэ игушшысэхэмкӀэ, иобразхэмкӀэ, игеройхэмкӀэ зэрегъашӀэх, зэпегъэуцух.

Цукъо Юныс ироманэу «Сказание о Железном Волке» зыфиӀорэр урысыбзэкӀэ 1993-рэ илъэсым Мыекъуапэ кышчыдэкӀыгъ. Ац ыуж 1994-рэ илъэсым «Роман-газетэм»

кыыхиутыгъ. УрысыбзэкIэ романыр зэыдзэкIыгъэр писателэу Гарий Немченко. Писатель цIэрыIоу Валентин Распутиным романым осэшхо кыыритыгъ. В. Распутиным истатъя шъхъэу фишыгъэр – «Джары непэ уилъэпкъ шIу зэрэплъэгъун фаер». Тхылъыр зэритхыгъэм пае, Цуекъо Юныс литературнэ премиеу «Образ» кыыфагъэшъошагъ. Москва кыыщыдэкIырэ журналхэу «Сменэм», «Крестьянкэм», альманахэу «Истоки», газетхэу «Литературнэ Россием», «Сельская жизнь» зыфиохэрэм Юныс ирассказхэр, романэу «ГъучI Тыгъужъым итаурыхъ» щыщ пычгыгъохэр кыыдэхъагъэх. Рассказмэ ащыщхэр СНГ-м хэхъэрэ хэгъагъухэм абзэхэмкIэ зэдзэкIыгъэу кыащыхаутыгъэх. Цуекъо Юныс писатель ныбжыкIэхэм яблэнэрэ Весоюзнэ зэлукIэу Москва ащыфашыгъэхэм иделегатыгъ, Урысые Федерацием культурэмкIэ изаслуженнэ IофышI, Адыгэ Республикэм инароднэ писатель.

Цуекъо Юныс мэкъэмэ шъхъафиIэу литературэм кыыхэхъагъ. Ащ итворчествэ изэгъэщIэн фэгъэхыгъэ критическэ IофшIэгъэ макIэп щыIэр. Анахъэу кыахэдгъэщы тшIоигъор филологие шIэныгъэхэмкIэ докторэу, профессорэу Цуамыкъо Тыркубий имонографиеу «Цыфыгъэм фэбэнэрэ псалъэр» зыфиIорэм кыыдэхъэгъэ этюдэу Цуекъо Юныс ипрозэ кыызыщыцзэхифырэр. Мыщ тхакIом итворчествэ критикым уасэ кыыщыреты, анахъэу повестхэу «Хымэ лыуз» ыкIи «Къэзгъээзжырэ ижърэ шыухэр» кыыщыцзэхефых, художественнагъэу тхакIом ипрозэ хэлъыр къеIо: «Цуекъом ипроизведениехэм мэхъанэу, пэрыт гупшысэу ахилъхъэрэм дэжыкIэ укыиIын хъумэ гу лъымытэнэу щытэп лъэныкыо дэгъубэ ащ ытхыгъэхэм зэрахэлъыр. Зы гупшыIэкIэ ар къэIогъуае хъункIи мэхъу, ау щытми анахъ мэхъанэ зиIэу иапэрэ повесть кыыщыгублагъэу аужым ытхыгъэхэм кыанэсыжъэу лъэныкыо хъазынэу ахэлъыр – цыфыр цыфы зышпырэ кыэрарым, цыф напэм, геройхэм янравственнэ дунай инэу ынаIэ писателым зэрэтыригъэтрэр ары. Художественнэ гупшысэм лъапсэ иIэ кыашы лъэпкъ шыIакIэм, адыгэхэм ящыIэкIэ-псэукIэ хэлъ хабзэхэм, национальнэ психологием, этнографием щыщ пкыыгъохэм ясурэт шIагъохэу ытхыгъэхэм ахэтхэм. Цыфым инравственнэ дунай национальнэ лъапсэу иIэхэр кыыригъэльтэгъукIыныхэр Цуякъом икIас ащ пае щэIагъи, акъыли, гулъыти зэрегъотылIэжы».

Цукъо Юныс ипроизведениехэр куоу профессорэу Е.П. Шибинскэм кызыэхифыгъэх ыкӀи статья пчъагъэ ащ фигъэхьыгъ¹. Профессорэу Къуныжъ Мыхъамэт истатьяу «ЩылакӀэмрэ тхэнымрэ ягъогу зэхэлъ» зыфиӀорэм Цукъо Юныс иповестхэр кыщызэхефых. Критикым еӀо: «Анахъэу тхакӀом кыдэхъугъэкӀэ фӀэплъытэн фаеу щытыр уахътэм епхыгъэ Ӏофыгъохэм игушысэрэ иакъылырэ ахилъхъэу, ахэмэ уасэ афишлын ыльӀэкӀэу, героу лъэхъаным кыыхэхъухъагъэр зыфӀэдэм лъэныкъо зӀфӀэшхъафхэмкӀэ алъыплъэу, зэригъашӀэу, ащ цыфыгыгъэу хэлъыр кыгъэлъагъо шӀоигъоу зэрӀтхэрэр ары»².

Филологие шӀэныгъэхэмкӀэ докторэу, профессорэу ЩӀэшӀӀэ Казбек истатьяу «Лъэхъанэхэм язӀпхыпӀэхэр» зыфиӀорэм игъӀокӀотыгъэу повестэу «КъӀэзгъӀээжыкырэ ижърэ шыухэр» кыщызэхифыгъ ыкӀи Цуякъом щыӀэныгъэр зӀрилъэгъурэр, цыф психологиер кызыэрэгурыӀорэр кӀегъэтхыы ыкӀи бзэу повестыр зэрӀтхыгъэм пае кыщцӀо: «Жабзэр «ыгъэдэхэным» пылыгу... ГущыӀэр жъыунэу арӀп, мэхъанэ зӀрихъанэу ары. Цуякъом игущыӀэ мэхъанэ кӀоцылы... ищыкӀагъӀап ар ыгъэдэхэнэу...»³

Цукъо Юныс ипрозэ купкӀ хэлъэу, лъэхъаным диштӀэрэ еплъыкӀэр ыльӀапсэу ныбжьыкӀэмэ ядунай, язӀфышытыкӀэ, яшӀулъэгъу психологизмэ хэлъэу кыгъэлъэгъуагъ. Традиционнэ екӀолакӀэр ӀӀкыбы ышӀи адыгэмэ ятарихъ, ятрагедие лъэхъэнэ гъунапкъэмэ аримыгъэуцоу кытхыгъ, мифым, ӀорыӀуатэм ришхыгъ.

Хъишгъэр, ӀорыӀуатэр, мифыр ыкӀи «ныбжьыкӀэ темэр» художественнэ гушысэмкӀэ ыкӀи гущыӀэмкӀэ зӀрипхыгъ. АпӀэрэ тхылъым щыпхырищыгъэ лъагъор ыпӀэкӀэ Цуякъом зӀрӀлъыгъӀокӀотагъэм, щыӀэныгъэм кыыхэхыгъэ геройхэу ыгукӀэ пӀблагъэхэр художественнэ шӀӀолъырым зӀрӀрищӀэхэрэм, игушысэ нахъ ыгъэлъэшынм зӀрӀдӀлажъэрэр хӀбзэ гъэнӀфагъэ хэлъэу мэхъу. Ащ фӀэдэу кыӀӀэкӀэхъагъэу, италант пӀблагъэу щыт ныбжьыкӀэхэм ядунай кытхыхъаныр, ахэм ящыӀэныгъэ гурышӀэ гъэнӀфагъэ ришӀылӀэныр. ЗӀкӀ пӀоми хъунэу кыыкӀӀэлъыкӀогъэ ильӀэхэм ащ ытхыгъэ повестхэм герой

¹ Ш и б и н с к а я Е. Принести флажок добра. – Сов. Кубань. – 1986. – 25 июля.

² Къ у н ы ж ъ М. ЩылакӀэмрэ тхэнымрэ ягъогу зэхэлъ. – Адыгэ макъ. – Июлым и 26. – Н. 3

³ Щ Ӏ э ш Ӏ Ӏ К. Лъэхъанэхэм язӀпхыпӀэхэр. – Соц. Адыгее, 1984. – Мартым и 24.

шъхьалэу ахэтхэр ныбжьыкIэх, зикъарыу изэу, гугъэ Iэшлүхэм акIэхъопсыхэу, зиакъыл къэкIорэ цыфых. НыбжьыкIэ дунаим итхакIу пIоми ухэукъонэп; повестхэм ахэтхэр зищыIэныгъэ гъогу езгъэжьэгъэ героих: *«Къээзгъээзжырэ ижъырэ шыцхэр»* зыфиIорэм исюжет зэхэщапIэ фэхъурэр апшъэрэ еджапIэр къэзылхы пэтэу археолог ныбжьыкIэу Мэзлэкъо Сэт. Исэнэхъат къызфигъэфедээ, къуаджэм бэшIагъэу цызэрэхъэрэ къэбарым ыльапсэ зэригъашIэмэ шIоигъоу къыззыхъугъэ чIыгум къегъээзэжы. *«КъэшъуакIом икъам»* зыфиIорэ повестым игерой шъхьали научнэ IофышIэу, ныбжьыкIэу Жанэкъо Къасим. Ар нравственнэ Iофыгъохэм лъэшэу агъэгумэкIы, цыфыгъэр, нэхъоир, гукIэгъур къызэрелыхыхэрэм ыгу агъэузэу зэхэшIэх. Жъымрэ кIэмрэ зыщызэхэкIырэм цыфыгъэ напэм чIэнэгъэшхохэр зэришIырэр ац елъэгъу; традицие шIагъохэу адыгэхэм ахэлъыгъэхэр зэралэкIэзыжырэ ыгу къео, тыгуи тынаши къэбзэным тыкIегъэхъопсы. Мылкъу уиIэу, зэптэкъокIыжъэу опсэуки цыфыр зыгъэцIыфырэ шIуагъэхэр пхэмылгымэ насышыгъэ уиIэу хъурэп. Жанэкъо Къасимэ дэгъоу къыгурэлэ зэхъокIыныгъэу цыIэныгъэм къыхэхъухъэхэрэп цIыф психологием къызэрэхэщыхэрэр; къуаджэм непэ дэхэм ящыIакIэ фэшIыгъэ мэхъу, унэ дэгъухэр ахэмэ ашIых, пкъыгъо лъапIэхэр ащэфых, машынэхэр яIагухэм адэтых, машыниIлүхэр зиIэхэри ахэтых; алырыгъу лъапIэхэр, пианинэхэр яунэхэм арэхъэх. Материальнэ лъэныкъом зэрэхэхъорэм фэдэу цыфхэм ядуховнэ, янравственнэ дунай зиIэтырэп – ар нахъ къелыхы, зэфэгумэкIыныр, гукIэгъур, гукъэбзагъэр, цыф Iэшлүгъэр мэкIодых; лъэпкъ традицие шIагъохэр ащэгъушIэх. Цыфыгъэр, къэрарыр IэкIыбы зышIырэм гукIэгъу къыхэхэфэжыын пIоу ущымыгугъыми хъушIт.

«Жанэкъо Къасимэ янэшэу чырбыщ унэшхо зышIыгъэм ятэ ышIыгъэгъэ чыиф унэжъ цIыкIур бульдозерымкIэ зэхегъэтакъошъ IуегъэзыкIы; къызэрыхъухъагъэу икIэлэгъу зыщыкIогъэ унэм ыгу егъурэп, зэуи зэхишIэрэп. Ац дакIоу ятэ илъэсыбэхэм ыгъэфедагъэхэу пхъэшIэ гъукIэ Iэдэуадэхэр зэхеугъуаехэшъ ретэкъужых. Ац зи хэмылгъэонки хъун, цыIэныгъэм ар ихабз: жъыр зэкIэкIо – кIэр текIо. Ау ац къекIа нравственнэ гупшысэу цыфым рэхъатыгъо къезымытырэр а зэптстэумэ ахэмылгъэу?! ШIэжъ зимыIэу, блэкIыгъэм уасэ фэзымышIыжырэм неущрэ мафэу иIэщтыр фэтхъэгъошIт

пфэона? Джащ фэдэу тыгъуасэмрэ непэрэ мафэмрэ нэрымылгэгъу ІуданэхэмкІэ зэрэзэпхыггэхэр, ахэр цыфыгум зэрэпхырыкІыхэрэр писателым зэхытеггэшІыкІы»,– етхы Цуамыкъом.

НыбжыкІэх повестэу «Гэлъыныр Іапэм пызырэн...» зыфиорэми хэт геройхэу мэзпэсэу Мэджыкьо Дэдауи, КІэлэщи, Сури, Май. НыбжыкІэхэм чІыплэ ин цаубыты Цуякъом ытхыггэ произведениехэу «Унэ пІыжъ», «Мылэрысэ чыыгхэр» зыфиохэрэми. Арэуштэу зэрэщытым гупшысэ гъэнэфаггэм уфещэ: ныбжыкІэхэм ядунай, япсихологие, язэхэшІыкІ мэхъэнэ ин ритэу писателым Іоф ешІэ, теубытаггэу зы лъэныкьо ыІыгъ. Героеу кыыггэлъаггохэрэм адиштэу щыг лирико-романтическэ нэпанэхэу ащ итхакІэ хэтлггэггохэрэр. Цуякъор литературэм итрадициехэм адэжкІи кыызэрикІырэр нафэ. Ар ахэолггэу хэггэгу литературэм ипроизведениехэм ыгу кггэггэкІыггэ темэхэм (экологием, кггэарарым яІофыггохэр), образхэм.

Цуякъом иапэрэ повестэу «Хымэ лыуз» зыфиІоу 1978-рэ илггэсым кыыдиггэкІыггэм кыуаджэм щыпсэурэ ныбжыкІэхэм ящыІэныггэ гггогу кыызэрэхыхэрэм, цыф зэфггумэкІым имытхыггэ хабзэхэр ахэмэ кыызэралгыІэсырэр авторым кыызэрэгурыІоу кыщцеггэлъаггэу.

ЩыІэныггэм иІофыггэу шггхггэлэхэм ныбжыкІэхэм зыщадзыерэг; ныбджэггуныггэрэ шгышккггэггэрэ зэфыуиІэныр, зым игумэкІрэ илыузрэ адрэм диггощыным фэхггазырыныр, ыгу пэблэггэ Іофым цыфыр фэггэзаггэу, ащкІэ ихарактер зышкъ иуцоныр зэрэнасышыггэр ахэмэ кгагурэІо. Повестым образ шггхггэлэу, мэз академиер кггэзыухыггэу кыуаджэм кггэкІоужырэ ЛышцІэккьо Орзэмэси, ащшуггылггэггурэ Тыжыныу драмтеатрэм иартистки, былымэхггэ фермэм ипащэу Хгганыи, Сэтэнэеккьо Шггэуаеу щыІэныггэм гггогу псынкІэ лгыхггурэри янасып фэбэнэнхэ фаеу мэхггух. Кггин дэмылггэггэу, угукІи шггхггакІи кггэмылггэжырэр кгабыл зэрэмыхггурэр ахэмэ кгагурыІоу фежгэ.

Лирикэм рыггозэрэ прозэм итрадициехэр Цуякъом ІэубытышІэ зэришІыхэрэр тхылггым кгыхггэщы. Цыфггэу зигуггэу кгышІыхэрэм апэлаггэ узышІын гущыІэ писателыр лггэхггэу: повестым хэт геройхэр ежъ авторым ыгукІэ пэблаггэх, ахэмэ Іофггэу ашІэрэми язэфыщытыкІи хэшІыкІ афыриІ, щыІэныггэм кгыхггэхыггэ шгышккггэх.

Гуцылэм пае, Хъаные фермэм ипац, былымхъунымклэ пэрыт лэжъаклэ, изеклуаклэ цысэтехыпшэу цыт. Ыгу ихыгъэу, ыфорэмрэ ышлэрэмрэ зэтефэжъэу, хъалэлэу цыфмэ афыщыт, гуклэгъу хэлъ ыкли шэн пыти ил.

Сэтэнаекъо Шъэуае цылэныгъэм игъогу псынклэ лъэхъу, ихатэкъышчыкыгъэхэтэрыклхэр сыд фэдэшлыкэми нахълапшэу зэрищэцтым пылъ, колхоз бжъэ матэхэр кытыгъун елъэкы. Ишъхъагъусэу Нурзанэ зэрикыжърэми кызэтригъэуцорэп, ешъорыхъакъоу насащэхэр къеклухъэшъ хэт, ахъщэшхо кызхигъэкыщцтым лъэхъу.

Адыгэ шэн-хэбзэ зэхэтыклэ шлагъохэм изехъакло образхэри повестым Цуекъо Юныс кыщцетых. Ахэр нэжъ-лужъ образхэу Кулсомэ, Сымсурэ, Куцмэз. Шэныгъэлэжьэу Цуамыкъо Тыркубый кызэриорэмклэ, зыныбжъ илъэсишгъэм фэзыуэнкыгъэ нью цыклоу Кулсоми «цыфмэ зэрящыклагъэм ыгукли ышъхъэкли рээшхо къешы» (унэ шыхъаф зашыклэ, клашъоу кытыраерэм ар ренэу кыщцагъэкуо). Нахъ лупклэу нэм кыклэуцоу тхаклом кытыгъэхэм Кулсомэ апэ ит пломи хъун.

Цыфым фапшлэрэр цыгъушшэу, зэхимышыклэу зыфорэ Шъэуаем пэшлуклоу Орзэмэс мырэушцгэу къело: «Хымэ лыуз хъурэп, Шъэуай, зиунагъо бэгъон, зы нэпкъым утеуцоу уджэмэ, адрэ нэпкъыри кышпэдэжжы... Сэ силахыклэ зым илыуз адрэм илыузэу кысшлшы. Шум цлэ гъэнэфагъэ илэу цытэп. Мары, мары ар зэрэпшыщтыр плонэу рецепти цылэп. Ау, сэ зэрэсшлшырэмклэ, ар джэрпэдэжжыым фэд. Теоретическэ упчлэ ар пшыжынынэу цытэп. Егъашлэм аксиомэзэ кыбрэкло».

Апэрэ повестэу «Хымэ лыуз» – эпическэ произведениеу, цылэныгъэм ылапсэ Лыпцлэкъохэмрэ Сэтэнаекъохэмрэ якъэбарклэ Цуекъо Юныс кызцигъэлъэгъуагъэр ары. Нравственнэ упчлэ куухэр авторым повестым кыщицлэтыгъэх, ахэр шлүмрэ емрэ язэпыщтыныгъэ къешлэкыгъэх. Ятлонэрэ тедзэгъур роман шъуашэм илъэу «Хымэ лыузыр» Цуекъо Юныс кыдыгъэкыжыгъэ ыкли зигугъу къэтшыгъэ проблемэхэр нахъ куоу кыщицлэтыжыгъэх. Мэзым иобраз адыгэмэ ятарихъ итамыгъэу егъэфедэ. Конфликт шъхъалэу кыыхигъэщрэр-мэзым, ац икъэухъумэн уфэбэнэныр, Лыпцлэкъо Орзэмэс ятэшэу Мэсхъудэу, мэзыр зыгъэклодрэм зэрэпэуцужърэр. Мы зэпыщтыныгъэм авторым мэхъанэ куу хелъхъэ: цылэныгъэм икъэухъумэн, Лыпцлэкъо ллакъом инапэ икъэухъумэн. Юныс

игеройхэр щылэныгъэм кыыхэхыгъэх: зыхэр шлум фэлажъэх, адрэхэр-ежъ ашъхъэ ифедэ ыуж итых. Романым игеройхэр нэрмыльгъоу гоцъыгъэ мэхъух. Орзэмэс ягъу Батым псэужъэп. Ар Хэгъэгу зэошхом лъакъо пымытэу кыкыжыгъагъ. Гъэшлэ мыкыхъэу кыкыгъэу цыфмэ шлу афишлэным фигъэлорышлагъ. Фронтым щыдэзэуагъэ урыс калэу Василий Кобец иунагъо Хатынь щагъэклодыгъэу, ибэу дунаим кызэрэтенагъэр зишлэклэ, Батым ичыла, иунэ къеца, лэпылэгъу фэхъу. Ежъ Васили Батым псэоу кыгъэнэжыгъагъ. Хымэ лыуз зыфалорэр ахэмэ ашлэрэп. Нахыжъмэ къарагъэльэгъугъэ нравственнэ гъогупэм теуцох ныбжыкыгъэу Орзэмэси, Хъаныи, Тыжыныи.

Мэзым иобраз мэхъанэ ин авторым зэрэритыгъэр хыишъэу кыпылхъарэмклэ къегъэнафэ: Чингисхан ипыидзэ кызатэбанэхэм, адыгэмэяухъумаклохэрмэзымкыыхэкыгъагъэх ыкли псэемыблэжъэу заохзэ фэхыгъэх. Цыфэу хэклодагъэ пэпчъ чыгъэ кыкыжыгъэу ары хыишъэм кылуатэрэр. Чыгъхэр, бзыухэр, шгыыхъэхэр – ахэр заом щыфэхыгъэ адыгэ дзэкълэ лыхъужъхэр ары. Джы а мэзыр мэзпэсэу Мэхъудэ фэдэхэм агъэклоды. Мэз къодыеп ац ыгъэклодрэр, ежъ ынапэ, ылапсэ члеутыжы, иллакъо ынапэ тырехы. Шгыыхъэу ыкыгъэу щылэныгъэр зэригъэклодрэм итамыгъэу авторым егъэфедэ. Экологием итемэ нравственнэ мэкъэмаклэ романым щигъэльэшыгъ.

Цуекъо Юныс бзэу зэрытхэрэм фэгъэхыгъэу критикмэ къауагъэр маклэп. Повестхэм къатегуцъыцэ, Лъэщлэрышэ Хъалидэ хегъэунэфыкы: «Цуякъом тлэкълэ зэкълэщыцэ тхэныр иклас, диалогхэр, сценэхэр зэпыщыгъалоу зыщыгъэпсыгъэхэр кыыхэфэ... Зэрэпсаоу шштэмэ писателым ыбзэ уимыгъэрэзэнэу щытэп: образнэу гъэпсыгъэ, гушшысэ гъэнэфагъэ хэлъ, бэрэ амыгъэфедэрэ адыгэ гушшыгъэу щыгъэфедэагъ. Кълэу кълэпхэм хъумэ, писателыр ежъ ыбзэкълэ матхэ... зы гушшыгъэу гъэпсыгъэу зэфэшхъафхэр кышчырилотыкыныкълэ ежъэ, метафорэ бацэ егъэфедэ, зы гушшысэм образ бацэ хегъащэ...»⁴.

Цуекъо Юныс итворчествэ илэташхъэ фэхъугъэу плытэмэ хъуцт романэу «Гъучл Тыгъужъым итаурыхъ». Ац адыгэ литературэм чышлэ хэушхъафыкыгъэу щыубытыгъ. Романыр едзыгъуитлэ мэхъу. Апэрэ едзыгъоу фэхъугъэр Цуекъо Юныс

⁴ Лъэпцлэрышэ Хъ. Лъапсэмрэ шхъапэмрэ. – гъэз. «Соц. Адыгеи», 1986 – январым и 4.

ыпэкIэ кыдигъэкIыгъэгъэ повестэу «Къэзгъээжърэ ижърэ шыухэр». Ар кызыдэкIым, писателым анахъ кыдэхъугъэ повестмэ ащыщэу критикмэ алъытэгъагъ. Романэу «ГъучI Тыгъужъым итаурыхъ» адыгэ тхылъеджэр зэсэгъэ сюжет ыкIи композицие гъэпсыкIэм тетэу щытэп. Уахътэр къэубытыгъуаеу, хъугъэ-шагъэу кыIуатэрэр лъэхъан зэпэчыжъэхэм япхыгъэхэу, зы лъэхъэнэгъэнэфагъэ игъунапкъэ итэу щытэп. Iорыуатэхэмрэ мифымрэ яамалхэр, ахэмэ къахэхыгъэ сюжетхэмрэ, образхэмрэ Цуекъо Юныс лъэшэу фэлэпIасэу романым хигъэцагъэх. Ар тхылъым ышъхьы, жанрэ шъуашэу зэрылъымы къахэщыгъ – «таурыхъ».

Романым игъэпсыкIэкIэ зэпыщыт мэхъанэ зиIэ къарыухэр зэрещалIэх, зэпегъэуцух: апэрэ пычыгъор («Къэзгъээжърэ ижърэ шыухэр») герой шъхъаIэм ятэжъэу Хъаджэкъызэрэ пшысэм кыыхэхыгъэ ГъучI Тыгъужъымрэ язэпыщытыныгъэ къешIэкIыгъ. ЯтIонэрэ пычыгъор («Чэщ мэзахэм гъогум рыкIорэр») герой шъхъаIэм ятэу Бирамрэ хэгъэгу системэу адыгэ чыгухэр псы чIэгъым чIэзгъаорэмрэ язэпыщытыныгъэ кыитегушыIэ. Романэу «ГъучI Тыгъужъым итаурыхъ» литературэм хэушъхъафыкIыгъэ чыпIэ щеубыты тэзгъаIорэр социальнэ-тарихъ мэхъанэу иIэр адыгэм идунэеплъыкIэрэ идунэететыкIэрэ кыыригъэлъэгъукIэу зэрэщытыр ары. БлэкIыгъэмрэ къэкIоцтымрэ уарегъэгушысэ, философскэу зэрэпхы, ар зэкIэ адыгэм ихабзэ, икультурэ репхы. Лъэхъанэу кыыгъэлыгъорэр условнэу тIоу бгощын плъэкIыщт: джырэ уахътэр я 70-90-рэ илгъэхэмкIэ къеты, блэкIыгъэр – я 19-рэ лIэшIэгъум щырегъажъэшъ, миф зэманым нэс зэкIэкIожьы. БлэкIыгъэмрэ джырэ лъэхъанымрэ зэрэзэрипхырэ хъугъэ-шагъэхэр Урыс-Кавказ заор, граждэн заор, Хэгъэгу зэошхор ыкIи Кубан псы IыгъыпIэр зашIым адыгэ чылэхэр псы чIэгъым зэрэчIагъэуагъэхэр. БлэкIыгъэр непэрэм ылъапсэу неушрэм икъежъапIэу зэрэщытыр писателым МэзлэкъохэмкIэ кыыгъэлъэгъуагъ: Хъаджэкъыз (Мэзлэкъо Сэт ятэжъ)– джэгуакIо, лъэпкъ акъылым изехъакIу, ыкIохэр зэрипIугъэр ыкIи ежъ изекIуакIэхэри адыгэ хабзэм ишпэхъ; Бирам (Мэзлэкъо Сэт ят)–лIыхъужъ, Хэгъэгу зэошхом хэлэжъагъ, лэжъакIу, дунаир зэмамырми ичIыгу, ичылэ къеухъумэ; Сэт – ныбжьыкI, археолог хъунэу еджэ, блэкIыгъэмрэ непэрэмрэ зэгуригъэIоным пылъ. Романым исюжет Сэт иобраз къешIэкIыгъ. УIэпищэу детектив

нэпанэ илэу романыр кыырегъажэ: Сэт иклэлэегъаджэу Вильям Викторович Ленинынр игъусэу чылэм кэккo. ШПэныгъэлэу Вильям Викторович Сэт кыыреlo: «Нэбгырэ пэпчъ дунаим кыырыклуагъэр ышлэ шлоигъоу ылъ, ежымы зыдимышлэжъэу, хэлъ, ащ (историем) ишлагъо кымэфэ машлоу тызэрегъэхуапсэ. «Сыда нахыпэм шылагъэр?» – джары пстэуми пэублэ афэхурэр, джары лъэгъо лэрфэгъумэ ащыщэу тэри Гомер тыфэзыкъудыирэр, тыдэзыхыхырэр... Теубытагъэу цыфыр пымылмы, пасэм шылагъэр пэшорыгъэшъэу кыызэришлэным зыфегъасэ»⁵. Сэт гъуклэм ялуашъхъэу Шыблэкъохъаблэ пэмычыжъэр ытлынэу фай. Ащ пылъ кэбарэу зэман чыжъэм кыщезжэрэм Сэт ищылэныгъи зэрихъоклыгъ, Мэзлэкъохэмрэ Чылэстэнхэмрэ егъэшлэрэ пыи зэфышыгъэх. Сэт шлу ылъэгъугъэ пшъашъэу Суандэ Чылыстэнмэ ащыщ ыкли а зэпыиныгъэм зэшлуагъэклодыгъэх. Хъаджэкъызэ Лениным гъуклитум якъэбар кыфелуатэ: ахэмэ ялэпэлэсэнныгъэ чыжъэу лугъэу, ашырэ лашэмрэ ашъо джанэхэмрэ мыфыкъохэу, бэ цыфэу къяуалэщтыгъэр. Ашъо джанэм ишытагъэ аушэтыным пае зыщалгъэти щэклэ еоштыгъэх. Цыхъэшхо гъуклитум зэфашыштыгъэ, Мэзлэкъо гъуклэм ышшыгъэр Чылыстэнным зыщилгъэти, ежъ Мэзлэкъоми Чылыстэнным ышшыгъэр зыщилгъэти псэхэх щэклэ зэрагъаоштыгъэх. Къырым дзэллыр къафаклуи ашъохэр ыушэтынэу яуагъ, Чылыстэныр Мэзлэкъом ышшыгъэ ашъор ыщыгъэу кыызэхэфагъ. Къырым дзэлым Мэзлэкъом къумалыгъэ зэрихъагъэу ылыгъи, гъуклэр ыуклыгъ. Джары гъуклэ лэзитум яклодыклэу хъугъэр. Мэзлэкъор къумалэу, Чылыстэныр еклодыллагъэу макъэ лугъэ, джащ цыублагъэу азфагу пыиныгъэ кыдэтэджагъ, непэрэ мафэми кыынэсыгъ. Кэбарым кыызэришожьрэмклэ, Чылыстэн гъуклэр чылэ гъунэм цагъэтлыгъи лощъхъэшхо физэтратэкъуагъ, Мэзлэкъом кээ емыпэсыгъэу алытагъ. Ллэшлэгъу пчъагъэ теклыгъ, шышккъа-мышышккъа, ау лъэкъуитлур яшъышккъэу зэрэгъэпыих. Ащ гупсэфыгъо Сэт кыыритырэп. Ары луашъхъэр ытлынэу мурад зыклишпырэр. Къэр кэегъэгъунэ Чылыстэнмэ ащыщ лыжъэу Осмэн. Тхылгым детектив сюжетым инэшанэхэр апэрэмклэ хэолъагъо, узпещэ, ау ар дэдэу зэрэщымытыр нэужым кыыбгурэлo, сюжет гъэнэфагъэм ыщылэ мэклоды, сюжетым

⁵ Цуккo Ю. Къэзгъэзжэрэ ижэрэ шыухэр. – Мыккуапэ, 1983. – Н. 132.

акъылкIэ улымыхъоу гукIэ улыкIоу еогъажъэ. Къэжъым къычIахыгъэ хъап-щыпхэм къызэрагъэлъэгъуагъэмкIэ, гъукIитIоу зэныбджэгъугъэхэр пьи зэфэхъугъэхэп, къэбар лъапсэм ышъхъэ писателым къыримыхыпэрэми, къэбарыжъыр ащ егъэфедэ непэрэ щыIэныгъэм къытегущыIэным фэщI.

Образ-тамыгъэхэр Цуекъо Юныс егъэфедэх. Ащ фэд шыухэр. Шъхъафит шыухэу апэу къызтегущыIэрэр Мэзлэкъо ыкIи Чылыстэн гъукIэхэр ары. Мэзлэкъом къытекIыгъэх Хъаджэкъызи, Бирами, Сэти. Цуекъо Юныс ишыухэр лIыгъэм, гукIэгъум, зэфагъэм итамыгъэх, цыфыгъэ напэм иухъумакох, лъэпкъшIэжъым изехъакох. Ахэмэ къагъээжъынэу Хъаджэкъызи Сэти яжэх.

Хъаджэкъыз – дунэе псэу: тыгъуасэри ащ дэгъоу къешIэжъы, непэрэми цыгъуаз, ыгукIи иакъылкIи ар къештэ, ащ щыщ шъыпкъ, акъылышIу, цыфым гукIэгъу фыриIэу игъашIэ къехъы. Пхъорэльфымрэ тыжъымрэ азыфагу щыхъурэ – щышIэрэр, шулъэгъу дэхагъау зэфыряIэр писателым дахэу къетхы. Хъаджэкъыз ыгукIи, игушпысакIэки джэгъуакIо. ЩыIэныгъэм хэлъ дэхагъэр, IорыIуатэхэр ыгъэфедэзэ, цыфмэ нэрылъэгъуафешIы. КъыIуатэрэ къэбархэр, тхыдэхэр, пшысэхэр, гъэсэпэтхыдэхэр екIоу романым ипкъынэ-лынэ хэуцуагъэх, шуныгъэкушкIэу иIэр къыгъэбаигъ. ГъучI тыгъужъым итаурыхъ къэзыIуатэрэр Хъаджэкъыз. ГъучI тыгъужъым ижъалымыгъэ гъунэнчъэу, чылэ псэухэр ышхыгъэу зэрэщытыгъэр къеIо, ау, анахъэу пшысэм къыхигъэщрэр, цыфым ыгу зыришхыкIыкIэ нахъ тхъамыкIагъо зэрэщымыIэр ары. Ащ пщегъэгъушшэ уицIыфыгъэ напи, уишулъэгъуи, уигукIэгъуи. Тыгъужъыр жъалымыгъэм итамыгъ, непи цыфмэ агу решхыкIы. Ары заохэри, Бирам экIодылаIагъэ цыфыри, чылэхэр псы чIэгъ зышIыхэри, зильэпкъ ыкIи зыбзэ зыгъэкIодхэри къызэхэкIхэрэр.

Романэу «ГъучI Тыгъужъым итаурыхъ» ижанрэ нэшанэхэр зэмылIэужыгъох: тхыдэ, философскэ, тарихъ ыкIи шуныгъэ роман. Шуныгъэ роман тэзгъаIорэр ныбжъыкIэм (Сэт) идунэеплъыкIэ гъэпсыгъэ зэрэхъурэр къызэригъэлъэгъуагъэм пай. Мэзлэкъо Сэт иIэкIоцI дунай, игушпысакIэ зэхъокIыныгъэу фэхъухэрэр IупкIэу, куоу, психологическэ екIолIакIэ фишIэу, Цуекъо Юныс къетхы. Ятэжъэу Хъаджэкъыз, икIэлэегъаджэу Вильям, ятэу Бирам, чылэдэхэр Сэт идунэеплъыкIэ игъэпсын хэлажъэх. Адыгъ хабзэм изехъан Сэт IорIотэжъэу зэригъэшIагъэп.

Адыгэ шэн-хабзэхэр ятэжъ, ят ыкIи нэмыкIхэм языкIуакIэхэм ахилгэгъуагъ, фэшъошэ уасэ афишын ыльэкIынэу апIугъ, гум илгъэу, лъым щыщэу хъугъэ.

ХъакIэщым, кIапщэм якъэтхыхъан фэгъэхыгъэ нэкIубгъохэм авторым игъэкIотыгъэу этнографическэ къэтхыхъанхэмрэ Iорыуатэхэмрэ ащигъэфедагъэх. Хъаджэкъыз ипхъорэльфым гъэсэпэтхыдэ кыфеджэрэп, унашъо фишпырэп, егъэзыгъэ-пшгъэдэкIыжъ ригъэхырэп. Ац ипIуныгъэ Iашэ нахъ лъэш – щысэу Iорыуатэм е щыIэныгъэм кыыхэхыгъэр ары. ЕджакIо Сэт кIонэу зытриубытэкIэ, «Хэт ухъушт», – еIошъ ятэжъ къеупчы. КIэлэегъаджэуи, начальник инэуи, къалэм IэнатIэ щигъэтынэуи зерилъэкIыщтыр зызэхихыкIэ, «Адэ, джэгукIо ухъун плгъэкIыщта?» – еIо. Хъаджэкъыз зыгъэгумэкIрэр мы упчIэм иджэуап, сыда Iомэ уджэгокIоныр – ар пшгъэдэкIыжъ ин. Хъаджэкъыз еIо: «Iстэури сэ кыызгурэIо, сикIал. Уемынэгуй, о дэгъоу осэшIэ. Къин зэбгъэхъоу уиеджэн, ппсэ теплъхэмэ, уиIофмэ кIэкIэу аужуитмэ пшIоигъор зэкIэ кыбдэхъушт! Россием начальныкышхоу исмэ узэракIэхъащтми сехъырэхъышпэжэрэп. Ау сшIэмэ сшIоигъоу мыщ фэдизым згъэунэшкIурэр нэфэшхъаф. Уинасып кыубытэу, зыуж уихъагъэм ыщыпэ зыгорэкIэ пфэубытымэ... ым, нысэцэ-джэгу бгъэджэгун плгъэкIэу ухъуна? Хъа, хъау, моу занкIэу кысэплъ: джэгокIо кызыэрэIо нэмыIэми ухъун плгъэкIыщтмэ-умыльэкIыщтмэ ары... Мэзлэкъомэ якIалэ еджагъ шгъхъае, епщэжыгъэп ямыгъэIонэу сэлэшъ ары...»⁶. Хъаджэкъыз зыгъэгумэкIыщтыгъэр Сэт цIыфмэ афэшIушIэу, ифэшъошэ уасэ кыфашIэу щыIэн ыльэкIыщтмэ ары. Шъыпкъэр цIыфмэ ариIон ыльэкIэу, иеджэн адыгагъэмрэ цIыфыгъэмрэ язехъанпэрыохъу афэхъукъомэ – джарыджэгукIор зэгупшысагъэр. Ежъ Хъаджэкъыз сыдигъуи нэфэрыIоу щытыгъ, шъыпкъагъэрэ зэфагъэмрэ ялIыкIуагъ. Ац пае къин Iэджи рагъэлгэгъугъ, ау ныбжьы ышIагъэмкIэ ежыр кIэгъожыгъэп. Ац цIыф насыпшышIоу зелъытэжы, анахъ охътэ къинхэм цIыфмэ яшIулгэгъурэ яIэпыIэгъурэ зэхешIэ.

Хъаджэкъыз Сэт цIыкIоу джэгуным хэтэу ыпIуштыгъэ. Ац кыфигупшысыгъэ джэгукIэр: нартышэу Дул-Дул зэрэдзекIоштыр регъашIэ. исабыигъом Сэт а шыр игъусагъ. ЧыпIэ къин Сэт зифэкIэ е IэпыIэгъу ищыкIагъэ зыхъукIэ,

⁶ Цукъо Ю. ГъучI Тыгъужым итаурыхъ. – Мыекъуапэ, 2000. – Н. 70.

апэрэу гупшысклэ зызфигъазэрэр ишэу Дул-Дул. Темыр кьэлэ чыжэу еджакло зыдэклаугэм чьэфынчээр кьытеклоу, гур ичылэ кьызидзыжыбэрэм, гулэтыпшэу фэхьурэр ятэжь кьыфигупшысыгъэ шы хьалэмэтыр ары. Джэгуным хэтэу гупшысэнэу, зеклоклэ тэрэз кьыхихынэу Хьаджэжкыыз Сэт ыгъэсагъ. Хьышгъэ псэу шым пылъ. Ар нартыш. Зиягъэр лыхъужьэу, шыу зэкъо бэлахъэу Ислъамый. Исламый идунай зехъожьым, чыггэе джадэу чылэ гьунэм кьыщыкльэрэм члалъхъажьыгъэу Хьаджэжкыыз кьылуатэщтыгъэ, ежь чыгаеми цыфхэр Ислъамые ичыгаеклэ еджэщтыгъэх. Бэрэ Сэт ятэжь игъусэу, ишэу Дул-Дули тесэу, Ислъамые ичыгае дэжь клоштыгъэ. Джи чыгаем ыльапсэ члаутыгъ, шлэхэуи псыр кьытырагъэлъэдэщт.

Хьаджэжкыыз Сэт тхыдэу зэриплухэрэр Цуекъо Юныс игъэклоштыгъэу романым хегъэуцох. Гушцылэм пае, Гьучл тыгъужьым итаурыхъ, Саусырыкъо итхыд, Сэтэнае тыгъэр сыхьатклэ кьызэрэзэтыригъэуцуагъэм икьэбар, гьуклэу Льэпшгъ гьупчээр зэришыгъэм икьэбар ыкли нэмыкльхэр. Мыхэр Хьаджэжкыыз кьылуатэрэ кьодыехэп, джырэ цылаклэм репыхъ, гъэсэпэтхыдэ кушкьэу ялэр кьегъэнафэ.

Сэт ятэжь клашц зыфишыкьлэ, кьыгурэло, а клашцыр ежь Хьаджэжкыыз нахъ зэрищыкьлагъэр. Заом псэуоу кьыхэкльыжыгъэ Бирам мамыр мафэхэм хэклаудэ. Клашцыр, тэу зыкъо зышлоклодыгъэм, чылэхэу хыдзэ-псыдзэ хъухэрэм, адыгэ лъэпкьэу клодышлэм иуцуагъэм ящыкьлагъ.

Цуекъо Юныс романым образ гъэшлэгъонхэр щигъэпсыгъэх: Сэт янэу Кызыу, лыжъхэу Юсыфкьэо зэшхэр, Чэтэкъо Чэмал, Чылыстэн Осмэн, ныбжьыкльэхэу Тыхъо Анзор, Бэчмызэкъо Кызар, Кацу, клэлэегъаджэу Ерэджыб Батович, нэмыкльхэри. «Ешхэ-ешъоу тэтэжъ ышыгъагъэр» зыфилорэ пычыгъом лыжъмэ яобраз шлагъохэр авторым игъэклоштыгъэу кьыщигъэлъэгъуагъэх. Сэт иеплзыкьлэ кьетых, ишлэшхэр кьарелуалэ. Хьаклэщ хабзэр ымыукъоу, апэ лыжъмэ кьатегушылэ. «Чэтэкъо Чэмалэ – дэкло-бзэкло лэпэласэу тичылэ дэс: адыгэ падохэр (пэломедэхэр) кьелъэлухэрэмэ афеды. Зибэ пшлэрэм узэрэрылазэр, уемыхъырэхъышэжъ, зэклэми анэ клиотагъ. Апэ мыскъарэ зышышцтыгъэхэмэ нафэ афишыгъэп умыло! О, Чатэкъо пэлуашлэм ыцлэ чыжэу зэу лугъэшъ! Тигъунэгъу Клэмгуе хэгъэу игъунапкьэми бэшлагъэу азэпырыкльыгъ. Абдзахэми, шапсыгъэми тлэклу шлагъэу

зэльашлагъэ. Чатэкъо Чэмалэ илэпэлэсагъэ Къэбэртэе хэгъэгуи, Черкесие чыжьэми алъылэсыгъ. Къызэрыклоу щытэп. Пэло медэу Чэмалэ Мыекъуапэ дэт музеим ритыгъэм зэрэхэгъэгоу ыкIи адыгэхэу IэкIыб хэгъэгухэм арысхэм зэльашлэ ышIыгъ.

Юсыфкъо зэшхэр, Урысбийрэ Даутэрэ Цуякъом игъэклоутыгъэу къетхыхъэх, къэбар гъэшлэгъонхэр апелъхъэ. Ахэмэ ящылэныгъэ къырыкIуагъэр къылуатэзэ, адыгэмэ ятарихъ тыщегъэгъуазэ. Даутэ нахьыкIагъ нахь мышIэми, зэготэу зэшитIур кIо хъумэ, апэ Даутэ сэламыр рахыщтыгъэ, нахьыжьэу къэлъагъоцтыгъэ. Хъаджэкъызэ Сэт къыгурегъало, Даутэ къалэм дэсу, IэнатIэ ылыгъыгъэми къин зэрильэгъугъэр, имыгъоу ынатIэхэр зэзыгъэлъагъэр. Юсыфкъо нахьыжьыр Урысбий. «Лъэшпъ» аIозэ пыблэкъохъаблэхэр еджагъэх. ГъукIэ Iазэу, ыIапэ дышгъэр пызэу щытыгъ.

Шулъэгъум итемэ романым пхырыщыгъ. Ар Сэтрэ Суандэрэ яшIулъэгъукIэ къэгъэлъэгъуагъэ хъугъэ. Ау мы темэм писателым зыригъэушъомбгъугъэп. Мэзлэкъохэмрэ Чылыстэнхэмрэ язэпыиныгъэ къыришIэкIыгъ. Авторым къетхы: «Суандэ Чылыстэнмэ ащыщыгъ. Тэрэз, къэцэн сийэгъэ дэд. Тэджэу, IэкIыб сыкъишIэу, нэмыкI кIалэ дэкIофэкIэ... Тылъагъохэр тауцтэу зэгокIыгъэх Iори? Суандэ цIыкIур сыд фэдизэу ыгу ригъэлэжьыгъ? Сэрышъ, тхъаши жъалымагъэу къысахыгъэр? Джыхънэм машIор къыткIэзышIыхъагъэхэр къытпэблэгъэ цIыфхэр арых етIани: Осмэн, Суандэ иунэкъоцIыжъ; етIанэ ят ары, а ныкъозэкIокIыгъэжьыр. Суандэ, яшпъашгъэ, шгъхъагъусэ сыфэхъуным ышэ ежьмэ лэныгъэр къыхахыгъ. СизэхэшIыкI къезгъэубытын сымылъэкIыгъэр сэр дэдэм зыпашгъхъэ сисмэ, сянэрэ сятэрэ, ягъэпсыкI, яшгъэф зекIуакI! Татэрэ нанэрэ. Сыкъырадзагъэп къурэуи, сицIыкIугъэм къыщегъэжьагъэу, – школым тызэдпыхъагъ, зы класс тызэдисыгъ, –сыгу хэшкIэгъэ шпъашгъэм, гууз лыягъэ хэсхынми щыцтагъэхэп. Ац фэдэ цIыф ешIа? ЕшIэ аIуагъ, лышIэжъ тилакъохэмкIэ тазфагу дэлъ!»⁷.

Тарихъ произведением зэринэшанэу, Цуекъо Юныс историческэ документхэр ыгъэфедагъэх: «Лъэпкъым икIодыгъом къыпэкIэ. Пачъыхъэу ятIонэрэ Александрэр абдзахэмэ адэжъ къызэрэкIогъагъэр...», «Даховскскэ отрядым идневник». Мы тарихъ документхэм ренэу авторым зафегъазэ, еплъыкIэу

⁷ Цуекъо Ю. ГъучI Тыгъужым итаурыхъ. – Мыекъуапэ, 2000. – Н. 40.

афыриIэр кьeло, Сэтрэ ежь авторымрэ амакьэхэр зэхэхьажьхэу, зы нэбгырэу яеплгыкIэ кьaлоу, гупшысэхэу мэхьу. «Чэц мэзахэм гьогум рыклорэр» ежь Сэтрэ авторымрэ арэу зэфэхьысыжь тэшьы.

Кьом янэ ихьадэ кьэхалгэм дихыжьынэу, псы чIэгьым чигьэонэу фэмыеу, кьэкIо, ау сынэр кьытефэшгь чIеубытэ. Мы чьышIэр сюжетым икульминациеу плыгьтэмэ хьуштг. Гузэжьогьу ифэгьэ кIалэм IэпыIэгьу зыфэхьурэ нэужыр ары Сэт «Даховскэ отрядым идневник» кьызIэклахьэрэр. Ащи мэхьанэ гьэнэфагьэ авторым хелхьхэ. Джащ фэдэу тхьамыкIагьоу льэхьан зэфэшхьафхэм адыгэ льэшкьым кьехьулагьэхэр писателым зэрехых. Сэт икIэлэегьаджэу Вильям Лениным библием кьыхихыгьэ гущыIэу кьырилогьагьэхэр ыгу кьэкIыжьых: «Тхьам цIыфхэр зыкIигьэмысэхэрэр мыры: Нэфынэр дунаим кьытехьагь, ау цIыфхэм нэфынэм нахьышIункIыгьэр нахьышIоу альэгьугь, сыда шомэ Iофхэу ашIагьэхэр бзэджагьэхэшгь ары...

Хэта зышIэрэр пэсэрэ оредьжьыр, тэтэжьэу Хьаджэкьызе кьышIощтыгьэр, кьэзылон зылэкIын хьульфьыгьэ джы кьэбгьотыжьына-кьэмыгьотыжьына...»⁸.

Тхьэдэ-романэу «ГьучI Тыгьужьым итаурыхь» зыфиIорэм кьыкIэлгэкIо *гьыбзэ-романэу «Щэмыохьу»* (урьысыбзэкIэ «Милосердие Черных гор, или Смерть за черной речкой»). Урыс поэтышхоу А.С. Пушкиныр кIодыкIае зэрэхьугьэм, адыгэ тхэкIо– просветителэу, флигель-адьютантэу Хьан-Джэрые Апэрэ Николаи кьулыкьу зэрэфишIэщтыгьэм роман-гьыбзэм чьышIэ шьхьаI цаубыты. «ГьучI Тыгьужьым итаурыхь» имэхьанэкIэ ыкIи гупшысэу кьыIатхэрэмкIэ гьыбзэ-романэу «Щэмыохьур» пыгьэщагьэу мэхьу. Жьалымыгьэу зэрахьагьэмрэ тапэкIэ зэрахьан альэкIыщтымрэ ахэр кьытегущыIэх. ДжэгуакIохэу Хьаджэкьызэрэ («ГьучI Тыгьужьым итаурыхь») Пушкинымрэ («Щэмыохьу») зэдгьэшшэнхэу, зэгодгьэуцонхэу тхакIом амал кьытеты. Урысыемрэ Кавказымрэ язэшхыныгьэр кьегьэлгьагьох.

УсэкIошхом иобраз Цуякьом кьыриIотыкIыным пае, архивыбэмэ ащыIагь, ащылэжьагь. Пушкиным итворчествэкIэ щыIэ литературэ ин дэдэр IэубытышIэу иIагь. Апэ дэдэ гухэлгьэу тхакIом иIагьэр апэрэ адыгэ цIыф гьэсагьэхэм ащыщэу, Урысыем идзэкьулыкьушIэу Хьанджэрые фэтхэныр арыгьэ. Хьанджэрыерэ Пушкинымрэ а зы уахьтэм, зы льэхьаным

⁸ Цуекьо Ю. ГьучI Тыгьужьым итаурыхь. – Мыекьуапэ, 2000. – Н. 633.

псэугъэх, хэшпыкыгъэ обществэми гупчэ итыгъэх. Аобществэм зэрэхэхъухъэцтыгъэхэм ыкли ащ уасэу къащыфашыцтыгъэм ыльэпсэ шыпккъэ зыдэщылэр романым къыщигъэлъэгъуагъ.

Пушкиныр щылагъ Кавказым, тырку заоми хэлэжъагъ. «Путешествие в Арзрум» ыцлэу игъэшлэ гъогухэм афэгъэхыгъэу зэфэхьысыжъ тхыль ытхыгъ. «Сыда ащ фэдэ цыф лъэпкъым епшлэцтыр?» зыфилорэ упчлэр мымаклэу ащ къыщегъэуцу.

Романэу «Щэмыохъур» къызтегушылэрэр акъыл иныр, талантыр зэфэдэу Тхъэм къызэрипэсыгъэхэу – Пушкиныр, Хъанджэрий, джырэ лъэхъан плырыстырышхом хэт тхаклоу ежъ авторыр арых. Романым хэт цыфхэр, хъугъэ-шлагъэхэр уахъгэу зыщыхъухэрэр, зэпхыгъэ чыплэхэр нэрылгъэх – Урысыем икълэ шъхъалэхэу Петербург, Москва, Кавказ хэкухэу – Адыгеир, Щэцэныр. Сыд фэдэрэ лъэхъани цыф лушхэр зэрилэхэр, ахэм ягупшысэ щэ-рыуагъэ зэрэлажъэрэр ары романым гупшысэу пхырыкырэр. Зэклэлэбэжъ-тегъээжъ шыкълэм тетэу тхыгъэ. Блэныгъэ лэшлэгъухэмрэ джы тызыхэт уахътэмрэ азыфагу гупшысэ лъэмыджыр ащызэпырыдзыгъ. Романым идееу Кавказ къушъхъэхэм япытагъэ, янэхъоигъэ Пушкиныр къызэраухъумагъэр ащкъыпкырыкыгъ. Цыфыр гугъэ нэфхэм цагъалэ, лъагъэклуатэ, Кавказ лъэпкъыхэмкълэ сыдигъокли гугъэплэ инэу, плъэплэ гъэнэфагъэу щытыгъэ къушъхъэм Пушкиныр къакъонагъ, аухъумагъ. Ныбжырэ къушъхъэхэм уагъэпцлэцтэп, уахъожьыцтэп. Мыщ фэдизэу къушъхъэхэм аналэ зытетэу къагъэгъунэгъэ Пушкиным, псыхъо Шшуцлэ гупсэ цыкълум ыкыб хъадэгъур щегъоты. Къушъхъэчлэс лъэпкъхэу, пстэуми анахъ лэлхэу, уклэклохэу зыкъэбар алуатэцтыгъэхэм ягъгэ горэ ащ зэрэрамыгъэкыгъэр, ежъ зыщыцурис лъэпкъым ипачъыхъэ жъалымрэ ащ къешлэныгъэхэмрэ яхылагъэ Пушкиныр зэряклодыллагъэр романым къеуатэ.

Романыр Пушкиным фэгъэхыгъ, ау ащ изакъоп – Темыр Кавказым лэшлэгъуитлу фэдизкълэ узэклэлэбэжъымэ щыхъугъэ тхъамыклагъом, джы непи щыхъурэм ар къытегушылэ. Кавказ заом къыщегъэжъагъэу чэчэн заохэр къызэлъиубытгэу тхылыр гъэпсыгъэ. Атхъамыклагъохэм зэклэми Пушкиныр ахэт, авторыр-лирическэ героир игупшысэхэмкли ахэм агузэгу ит. *Щэм зэхэдз ышъырэн – а идеер романым пхырыщыгъ.*

Цуекъо Юныс ихэку, илъэшкъ, ичлыгу шлу зэрилгъгурэ шыкълэр ипроизведениехэм къащелуатэ. Писателым ижэбзэ

чани, икгъэлэмыши, иакъыл зэтети, илэпэлэсэныгы адыгэмэ афегьэлорышлэх.

Литературэр

1. Цуекъо Юныс. Хымэлыуз : Повесть. – Мыекгуапэ, 1978.
2. Цуекъо Юныс. ГъучI тыгъужъым итаурыхъ. – Мыекгуапэ, 2000.
3. Цуекъо Юныс. Шэфльагъу : романрэ повестрэ. – Мыекгуапэ, 1990.
4. Цуекъо Юныс. Iэлъыныр Iапэм пызрэл, е зы шIульэгъу итхыд: повестхэмрэ рассказхэмрэ. – Мыекгуапэ, 1985.
5. Цуекъо Юныс. Щэмьохъу: гъэбзэ-романыр, рассказыр, статьяхэр. – Мыекгуапэ, 2005.
6. Кук Н. Адыгейская любовь к Александру Пушкину // Лит. Адыгея. – 2006. – февр. – № 2. – С. 3.
7. Цуамыкъо Т. Цыфым идунай, амалыкIэхэм якъэкIуапI. – Зэкъошныгъ, 1979. – № 2. – Н. 92.
8. Цуамыкъо Т. Уцыфыныр псынкIагъоп (Цуекъо Юныс ипрозэ ехьылIэгъэ этюд) // Цыфыгъэм фэбэнэрэ псалгъэр. – Мыекгуапэ, 1992. – Н. 271–286.
9. Шибинская Е. Черкесская свеча перед духовным алтарем Пушкина : о романе Ю. Чуюко «Милосердие Черных гор, или Смерть за Черной речкой» // Сов. Адыгея. – 2004. – 31 янв. – С. 6.
10. Шибинская Е. Юнус Чуюко // История адыгейской литературы в 3-х т. – Майкоп, 2006. – Т.3. – С. 108–147.
11. Шибинская Е. Размышления над романом Ю. Чуюко «Сказание о Железном волке» // Проблемы адыгейской литературы и фольклора. – Майкоп, 1996. – Вып. 9. – С. 356–371.
12. Шибинская Е. Новая повесть Юнуса чуюко в контексте жанровых исканий адыгейского писателя // Актуальные проблемы общей и адыгской филологии. – Майкоп, 2008. – С. 389–390.
13. Шибинская Е. Юнус Чуюко // История адыгейской литературы в 3-х т. – Майкоп, 2006, т. 3. – С. 108–147.
14. Шибинская Е. Об одной жанровой модификации адыгейского романа («Сказание о Железном волке» Ю.Чуюко) // Художественно-историческая интеграция литературного процесса : материалы конференции. – Майкоп, 2003. – С. 27–28.
15. Шибинская Е. Образ памяти в произведениях В. Распутина «Прощание с матерой» и Ю. Чуюко «Сказание о Железном волке» // Сборник статей по литературе // АГУ. – Майкоп, 1998. – С. 3–20.

ШЪХЪЭЛЭХЪО АБУБЭЧЫР (1929)

Адыгэ лъэпкъым, IэкIыб хэгъэгухэм арысхэри зэрахэтэу, анахъзэлъашIэрэ, анахъагъашIорэцIыфхэм Шъхъэлэхъо Адышэс ыкъо Абубэчыр ащыщ. Непэ ар филологие шIэныгъэхэмкIэ доктор, профессор, тхакIо, гуманитар шIэныгъэхэмкIэ Адыгэ Республикэм иинститутэу КIэрэщэ Тембот ыцIэкIэ щытым ишIэныгъэлэжь шъхъаI Адыгэ дунэе академием иакадемик, Адыгэ Республикэми Урысые Федерациеми шIэныгъэхэмкIэ яIофышIэшху, «Адыгеим ищытхъузехъ» зыфиIорэ медальри фагъэшъошагъ, къызщыхъугъэ якъоджэ Очэпщыи, ар зэрыт Теуцожь коими яцIыф гъэшIуагъ, нэмыкI щытхъуцIэуи, шIухъафтын лъапIэуи иIэр макIэп.

Къэтлгытагъэр мымакIэ фэд. Ау ищыIэныгъэ гъогуи, ыгъэхъагъи, ытхыгъи зэхэубытагъэуикъу фэди зэуасэ афэшшIын хъумэ, ари бэп. Iофэу зэшIуихырэр лъэныкъуабэу зэхэлъэ игъашIэ къехъы. Шъхъэлэхъо Абу егъашIэм кIэлэегъаджагъ, ныбжьыкIэмэ япIун-ялэжьын иIахъышхо хэлъ, лъэпкъ Iофхэм язэшIохын игупчэ ренэу ит, шIэныгъэлэжь ин, тхэкIо IэпIэс Iоу ахэмэ уакъыщыуцуми, гукъэкIыжь гъэшIэгъонхэм, гупшысэ зэфэхъысыжь куухэм уахащэщт. Ахэр ары тэри анахъэу тынаIэ зыгетыщтыр.

Iлгъэс тIокIи ымыныбжьэу ригъэжьагъэу Шъхъэлэхъо Абу егъэджэн-пIуныгъэ Iофым лъэпсэ пытэ щидзыгъэу егъашIэм хэтэгъ. Къызщыхъугъэ Очэпщыи, нэмыкI къуаджэхэми ащыкIэлэегъэджагъ. Анахъэу а лъэныкъомкIэ иIэпIэсэнныгъэ къызщылэгъуагъэр Адыгэ къэралыгъо кIэлэегъэджэ институтым щылажьэ зэхъур ары. НыбжьыкIэмэ

гъэсэнэгъэу аригъэгъотырэм, егъэджэн Иофым ишгъэфыпIэхэу аригъашIэхэрэм адакIоу, ахэр зэрэбгъэджджэцтхэм фэгъэхьыгъэуи, гурыт еджапIэм ищыкIэгъэ тхыль зэфэшхьафхэуи ытхыгъэр бэ. Ахэмэ ащыщхэри тедзэгъу пчъагъэхэр кызыэпачыгъэхэу джы непи еджапIэм чIэлъых. Ахэми язакъоп, IэкIыб хэгъэгумэ арыс адыгэмэ къахэкIыгъэ тхакIомэ яIэшIагъэхэм ныбжьыкIэхэр нэлуасэ афешых.

Пуныгъэм фэгъэхьыгъэу джыри къэлогъэн фае комсомолкIэ тызаджэцтыгъэ ныбжьыкIэ купхэу ежъ зыщыц Теуцожъ коим щызэхэщэгъагъэхэм илгъэс зауIэ Абу зэрадэлэжьагъэр. Ар хэгъэгу Иофхэм, къэрал политикэм нахь епхыгъагъ. АщкIи Абу зэшIуихыгъэр макIэп. УнэшъошI е гъэцэкIэкIо купхэу Теуцожъ коим, къалэу Мыекъуапэ ащызэхэщагъэхэм илгъэс зэфэшхьафхэм ар ахэтыгъ.

Абу илгъэпкъ зэхашIэ, илгъэпкъ гупшысэ нахь куоу, игъэкIотыгъэу кызыщилгъэгъукIыгъэр икIыгъэ лIэшIэгъум ия 80-рэ илгъэсхэм якIэуххэу хэгъэгум зэхъокIыныгъэшхохэр кызыщезьэхэр арых. АдыгэхасэмиапэрэзэхэщакIоу, итхьаматэу, нэужым итхьэмэтэ гъэшIуагъэу илгъэсыбэ кызызэпичыгъ, адыгэ лгъэпкъым и Зэфэс итхьэмэтагъ, Дунэе адыгэ (щэрджэс) зэлукIэм иапэрэ зэфэсэу 1991-рэ илгъэсым Налщыкъ щыкIуагъэм хэлэжьагъ, нэужым и Тхьамэтэ игуадзэу, илгъэсищым къыкIоцI и Тхьаматэу щытыгъ, изэлукIи, изэфэси, нэмыкI Иофыгъо инэу а Хэсэшхом зэшIуихырэм ишгъыпкъэу ахэлажьэзэ кыыхьыгъ. Адыгэ Республикэ ныбжьыкIэм изэхэщэни, ар ыльақъо пытэу тегъэуцогъэнми зиIахьышхо хэзылгъагъэмэ ащыщ, апэ итыгъ. Ашгъэрэ унэшъошI купэу апэу ац щызэхэщэгъагъэми хэтыгъ.

Абу анахь пшгъэрылгъ шгъаIэу, шIэныгъэлэжьын Иофэу непэ зэшIуихырэм джы зыфэдгъэзэн. АщкIи ар лгъэныкъуабэу зэхэлъ. ЛIэшIэгъу минхэм къақIоцI лгъэпкъым къыкIуагъэ тарихь гъогур, щыIэкIэ-псэукIэу, шэн-зэхэтыкIэу кыыхихыгъэхэр зэкIэ зыхэгъэщэгъэ жэрыIо IорыIуатэхэр ац иIэрылгъхь. Нахьпэм нэмыкIыбзэкIэ атхыгъэ, нэужым тэ тыбзэкIэ тилэ хъугъэ адыгэ литературэм ыльапсэхэр а IорыIотэ баихэм зэрэхэлгъэр иIофшIагъэхэм, итхылгъэхэм ащызэхэфыгъ, ащыкIэгъэтхыгъ. АщкIэ укъэкIымэ, Шгъхьэлэхъо Абу адыгэ литературэм итарихьлэжьышху. КъежьапIэхэм ынаIэ атетэу апэрэ лгъэбэкъухэр, хъугъэ-шIагъэхэу, усэхэу, Iотэжьхэу, тхыдэу нэмыкI

хьарыфыльгэхэмльэпкыяр арылажьэзэхьуматхыгэхэу, гьожьы хьужьыггэ гьээт, тхыль нэклубгьохэм кьарынэжьыггэхэм якыхэггэщыжьын, кьэзыггэнчгэу ахэр уггьойжьыггэнхэм дэмьшгьахэу ар пыль. Ащи изакгьоп. Кьежьаплэхэм алуыггэхэу е нэужым литературэм кьыхэуцуаггэхэу, ау зэряфэшгьуашгэу зыцдэ рамылуаггэхэр кьэлэтыжьыггэнхэр, ятхыггэхэр хэутыжьыггэнхэр ишгьэрыль шгьхьагэуи елыгытэ. А лгьэныкгьомкьлэ зэшлуихыггэри бэ. Кьыгьэлэтыжьыггэ тхэклэ гьэшлэггьонхэу Цэй Ибрахьимэ, Кобл Бильгэустэн, Меркицкэ Рэщыдэ, Натгьо Долэтхьан ацлэ кьепло кьодыеми екьу.

Ащ даклоу джырэ адыгэ литературэм илофыггэо инхэри Шгьхьэлэхгэ Абу иншлгьэггэу ренэу игытх. Ар лызыггэклотэггэ, зыггэдэхэггэ тхэклэхэу Хьаткьо Ахьмэд, Теуцожьым Цыггэ, Кэстэнэ Дмитрий, Жэнэ Кьырымызэ, Яхьулэ Сэфэр, Мэщбэшлэ Исхьакь, нэмыкьлэхэми афэггэхьыггэу ащ ытхыггэри макьлэп.

А пстэуми якьежьаплэхэм ильгэс 60-м ехьуи атешлэжьыггэ. Мары, гущыггэм пае, иапэрэ статгьямэ ащыщгэу «Адыгэ бзылгьфыггэрадыггэсоветскэлитературэмкьызэриггэлгьаггэрэр» зыфилорэр «Социалистическэ Адыггегим» 1959-рэ ильгэсым щылэ мазэм и 17-м кьыхиутыггэ. А шгьхьэ дэдэр игэу 1963-рэ ильгэсым тхыль псауи шгьхьафгэу кьыдиггэклыггэ. Ащ ыпэкли ыужырэ ильгэхэми статья зэфэшгьхьафхэр кьызэклэлгьыкьлуаггэх. Джауцтгэу идиссертацие Иофшлаггэу «Адыгэ литературэм ихэхьоныггэ гьогухэр» зыфилорэр иггьорыггэозэ ыггэхьазырыггэ, ау ипхырыггэклын кьыхьэ-лыхьэ кьышлуашыггэ. Ныхьыпэрэм фэмьдэ еклэлаклэхэу адыгэ литературэ ныбжьыкьлэм икьэхьунрэ ихэхьонрэ А. Шгьхьэлахгьом кьызэриггэлгьаггэрэр зыгу римыхьынхэр кьэхьуггэх. Ау сыд алуаггэми, адыгэ литературэм икьэхьукьлэ-кьежьакьлэ, ихэхьоныггэ афэггэхьыггэ апэрэ Иофшлэггэ зэфэхьысыжьыггэ куоу диссертациер зэрэщытым уебгьукьлон плгьэклынэу щытыггэп. 1968-рэ ильгэсым ар Тбилиси щыпхырыкьыггэ. Нэужым А. Шгьхьэлахгьом иушгэтын-зэхэфын Иофхэрджыри нахькуоу, иггэклотыггэу, лгьэныкьгэ зэфэшгьхьафэр кьызэлгьаубытгхэу ыпэклэ лыкьлотаггэх. 1970–1977-рэ ильгэххэм кьыдэклыггэтхылгьхэу «Щыгьлаклэмкьыдэхьуггэ», «Хэхьоныггэм ильгэуянэхэр» «Адыгэ фольклор» зыфиохэрэм ар кьаушыхьаты. Ащи изакгьоп, тхыльгышхохэу Москва кьышщыдэклыхэрэм адыгэ тхэклэхэм ащыщхэм, лиературэм зэрэпсаоу афэггэхьыггэу А. Шгьхьэлахгьом ытхыггэхэр кьащыхаутыггэх.

1977-рэ ильэсым кыбыщублагъэу Адыгэ шлэныгъэ-ушэтэклэ институтым А. Шъхъалахъор щэлажъэ. Мыщ литературэмрэ Юрыуатэхэмрэ апыль купэу щызэхащэгъэм пащэ щыфэхугъ, институтым щызэшлуахырэ Юфшлэнхэм пытэу ахэуцуагъ. Нахъпэкли Абу итхыгъэхэр дэмытхэу мыщ тхыль гори кыбыщэдэклищтыгъэп. Джы ушэтын Юфхэмклэ иамалхэм нахъ заушьомбгъугъ. Юф шъхъалэу джыри лыгъэклуатэщтыгъэр адыгэ литературэм итхыдэ изэгъэфэн, итхын арыгъэ. А лъэныкъомклэ мыщ щырахъухъэгъэ Юфхэм клэщакло афэхугъ. «Адыгэ литературэм ихыдэ иЮфыгъохэр» зыфилорэ тхыльитлу 1979–1980-рэ ильэсхэм кыдагъэклигъэх. Адыгэ Юрыуатэхэм афэгъэхыгъэ тхыльитлоу а ильэсхэм кыдэклигъэхэми илэхышлу ахилхъагъ. Бащэ темьшлэу ахэмэ къаклэлъыклуагъ ежъ шлэныгъэлэжымыклэ мэхъанэ зилэгъэ тхыльэу «Сатырхэм якъэхъукл» зыфилорэр. Ыпшгъэклэ зигугъу къэтшыгъэхэм афэшъхъафэу Пэрэныкъо Муратэ, Андрыхъое Хъусен, Хъэдэгъэллэ Аскэр, Шъхъэплгъэ Хъисэ, Теуцожъ Цыгъо, Абрэдж Юсыф тхэкло-усаклохэм гъогоу къаклугы, агъэхъагы, нэшэнэ гъэнэфагъэу а пстэуми ахэлхэри мыщ щызэхефых. Анахъ уналэ зытеудзэрэмэ ащыщ жэрыло усэкло лэзэщтыгъэу Абрэдж Юсыф икъэбарэу кыбуатэрэр.

Мыщ дэжымы хэгъэунэфыкыгъэн фае а гупшысэ пстэухэр, ышэрэ Юфшлагъэхэри зэрахэтхэу, доктор хъуным пае ыгъэхъазырырэ диссертацием пкъынэ-лынэхэу зэрэхэуцуагъэхэр. 1986-рэ ильэсым ар къалэу Тбилиси щыпхыригъэклигъ. Ар ыльапсэу адыгэ литературэм икъежъаплэхэр, игъогухэр, зыпкъ иуцонимклэ гупшысэ, къэлотэклэ-къэгъэлгъэоклэ амалхэу кыыхыгъэхэр зэклэ кызылэиубытыгъэхэу 1988-рэ ильэсым урысыбзэклэ тхыльышхо кыдигъэклигъ.

Идиссертации мы тхыльыри зэрэзэхэтэу Абу игупшысэ зэфэхысыжъхэм осэ ин афашыгъ, ильэс пчъагъэхэм къаклоцл ыугъоигъэр, зэригъэфагъэр адыгэ литературэ шлэныгъэм ихэхъоныгъэшхоу зэрэщытыр хагъэунэфыкыгъ. Мы Юфшлагъэхэм кызылэаубытырэ ильэс гъунапкъэхэм уналэ атемыдзэн плэклирэп. Апэрэмклэ, адыгэ литературэр 1917-рэ ильэсым щылэгъэ урысые хэгъэу революциешхом ыуж къежъэгъэ къодыеу зэрэшлэщыгъэ-зэратхыщтыгъэр щегъэзыешъ, я XIX-рэ ллэшлэгъум ия 30-рэ ильэсхэм къащэублэ,

урысыбзэккэ тхэщтыгъэ адыгэ цэрылохэу Хъан-Джэрые, Нэгумэ Шорэ, Къаз-Джэрые, нэмыкхэри кыыхыригъэубытэхэу илгъэси 150-м кыклоццI цылэгъэ адыгэ литературэр зы пкыны-лынэу, лорыуатэхэр зэрэхэтхэуи, зэхефы.

Ятлонэрэу мы лощагъэмэ къахэщырэр адыгэ жэрыло литературэ зэрэщылагъэр кызырагъэшпккэрэр ары. Ар зэхэзылгъэу усэкло-орэдыло цэрылохэм ащыщыбэхэри кыыхигъэщыжыгъэх: Шапсыгъэ Осмэн, Лилыху Нэшгу, Цэй Тэтэршгау, Джэнчэтэ Къуйнэшгу, Сэлэчэрыекъо Дэгур, Хъаджэбыекъо (Абрэдж) Юсыф, Хъамакокъо ХъапытI (Бэчый Хъусен), Аульэ Тхайшгау, Тыу Цэрабыку, Теуцожь Цыгу, нэмыкхэри. Ахэмэ еж абзэккэ тхэккэ-еджаккэ ашлэщтыгъэп, ащ фэдэ амали ащыгъум цылагъэп. Ау жэрылоккэ зэхалгъагъэу къаккэныжыгъэу усэ-орэдхэу «Щынджые быгъужым иорэд», «Емзэц иорэд», «Пцэтхьалэм ыкъуйтгу», «Цырац», «Мэзгуащ», нэмыккыбэхэми непэ уяджэ зыхуккэ умыгъэшлэгъон, урымыгушхон умылгъэккэу лэпэлэсэнэгъэшхо зэрахэлгыгъэр нафэ кышпфэху.

Ахэр зэккэ илэубытышлэхэу адыгэ литературэ ныбжыккэм икгъэхуккэ, ихэхуаккэ, игъогухэр Абу зэхефых. Зы лгъэныккэ, лгъэпккым ихудожественнэ гушшысаккэ, ащ усэ-пшысэ зэхалгъэккэ, кгъэгэлгъэккэ амалхэу зэригъэулугъэхэм, адрэмккэ, литературэ нахыжгъэхэм, анахэу урыс литературэм ящысэ мэхъанэу ялэр джыри зэ нэрлгъэу кгъешы. А пстэуми адалоу лгъэпккэ литературэм изэгъэшлэн-зэхэфынккэ джыри шлэгъэн фаехэри хеушгъафыккых.

Ахэмэ ягушшысэ зэрэпсау пхырыщыгъ 1990-рэ илгъэсым кыдыггъэккыгъэ тхылгыккэу «Шпккэагъэр – шэтапккэ» зыфилорэм. Мыр лгъэныккэ хэхыгъэ горэхэмккэ ыпэрэ тхылгъэхэм атеккы. Ар хуггъэ-шлэгъэ лгъапсэу тхылгым илэми, лорыуатэм, орэдыжгъэхэм, анахэу адыгэ лыхъужгъэхэм афэггъэхыгъэхэм, зэхэфыккэ-еклоллаккэу апиггъохырэми къахэщыгъ. А тарихгъ-лыхъужгъэ орэдхэм якгъэхуккэ-зэхалгъагъэ, кгъэгэлгъэккэ амалхэу аггъэфедэрэхэрэр ащ фэдэу куоу, иггъэккотыгъэу, ккэзыггъэнчгъэу нахыпккэ зыми зэхифыгъэп. Ащ фэд «Псынэккэчъ мычгъаккэ» зыфилорэ статьяу нартхэр зигупчэ лорыуатэхэм яхыллэгъэ гурышэ-гушшысэхэр зыпхырыщыггъэри. Ахэмэ адалоу лгъэхгъэнаккэ ижыккэащэ тхылгым зэрэпсау кыыхэщы. Нахыпэм тхаккэуи шлэныггъэлэжыи зэрэфаехэу

зылылэсын амылэкыштыгэ тхэло-усаклохэми мыщ уащылуклэшт. Ахэр титхэклэ-еджаклэ кызыэрежыагэм, тихыарыфылгэхэм язэхэгъэуцон пылгыгэхэм, гупшысэкло-зэхэщэкло гъэшлэгъонхэу тарихтым хэклоклэжынхэу ежыэгъагэхэм – Сихху Сэфэрбий, Кобл Билъэустэн, Ащкъэнэ Исмахыл, Мэщфэшлу Шъалихь, Пэнэшху Исхыакъ, Клубэ Щэбан, нэмыкхэми япхыгэх.

Иклэлэцкылугом кышцыублагъэу адыгэ пшысэжъ-тхыдэжъ-орэдыжъхэр Абу дэгъоу зэришлэщтыгэхэми, егъэджэн-пуныгэ Иофшхоу клэлэгъэдже институтым адыгэ студентхэм ащыдызэрихыщтыгэми, литературэ ныбжыккэм икыежэплэлапсэхэр шлоклшлэ имылау лорылатэм зэрэхэлъыми игупшысэу зыдылгыми пытэу епхыгъагъ кыкклэлыклогэ тхылыгэу «Мыкосэрэ жъуагъохэр» зыфиорэр. Мыщ «Адыгэ лыхъужыыхэр» ылоу шъхъэ фишынэуи тефэщтыгэ. Къэугупшысыгъэуи, щылагэ шыпкыгэу тарихъ чыжы тарихъ благыи къахэнэжыгэхэуи дэтыр бэ. Нарт къэбархэмккэ къежыэшъ, лэшлэгъухэм къаклоцкэ Мысыр (Египет) хэгъэгум пачыхыагъур цызылыгыгэ адыгэ мамлюкхэмккэ кырэклошъ, адыгэ чынэлгэжым кышцыхъугэ-кышцышлагэхэм ягупчэ итыгэхэмккэ клэлыжыгэу мыщ Абу цызэрицэлэжыгъэр бэдэд. Ащккэ лотэжъ зэфэшхыафхэу, хэутыгэ Иофшлагэхэу, гъожы хъужыгъэтхыапэхэу, арабелатынхыарыфэлгэхэмккэ тарихыжыкызэ ежъ-ежырэу зэридзэкыжыгэу ыгъэфедагъэри гъунэнчъ. Ахэмэ дэгъоу уащыгэгъуазэ пэублэ, зэхэф гущылахэу пшысэжъ, тхыдэжъ, орэдыжъ пэпчъ ашигъохыхэрэм. Узыгъэгъозэрэ нэмыккэ тхыгъаби мыщ дэт. Ккэлэу зэфэпхысыжымэ, адыгэ лорылотэ шэныгэм игупчэ ит тхылымэ ащыцэу мыри плгытэн плэкышты.

Мы аужырэ илгэсишшыми Шъхэлэхэо Абу Иофэу ышлэрэм химыгэхъуагъэмэ, кышцыгэклагъэп. Ежы ышъхэккэ иехэми, нэмыккэ атхыгэхэу кыуыгъоижыи зэхыгъэуцагэхэми, тхылы зыбгъупшкэ кыдыгэкылыгъ. Ахэмэ ащыщых «Лъэпкъ шлэжым иджэныкыо машу» (1999), «Шылэныгъэр. Литературэр. Пуныгъэр» (2000), урысыбзэккэ кыхиутыгъэу «Тхэн Иофым игъогу» (2002), «Лъэпкъым идунай. Псалгэм ылапс» (2009), «Псалгэм илгэкл. Уахътэм ижыкыащ» (2009) зыфиохэрэр. Мыхэр илгэс пчъагэхэм къаклоцкэ ытхыгэ зэтырихыагэх, нахыпэккэ кыхиутыгыи ахэт. Ау зэхэуытагъэу узэдяплгымэ, Абу

зыгъэгумэкIырэр Iофыгъуабэхэр уапашъхъэ кырагъэуцожьых. Сыда, гущылэм пае, лъэкъ шIэжъым иджэныкIо машIокIэ Абу ылытэрэр? Адыгэ жэрыIо творчествэр, адыгэ гушъхэлэжыгъэ кIэнышхоу тилэр, цатхыгъэ-цызэхэлъхагъэу кытэнэсыжыгъэхэр, непэрэ адыгэ литературэу лъэкъым итыгъуаси инепи зэдэзыIыгъэу къэзыгъэлъагъорэр арых.

Мы тхылъмэ ащыц горэм ипэублэ гущылэ мырэуцтэу кырегъажъэ: «Литературэр шIэныгъэ къэкIуапэу цытэп, пIуныгъэ зэриханыр ипшъэрылъэп» зыIохэрэм сэ спъхъэкIэ адезгъаштэрэп». Ац елътыгъэуи тхылбыр Iахъищэуи зэтеутыгъэ: «Цыфыгъэр – шапхъэ, бзыпхъэ; «Лыхъужыгъэр. Теклоныгъэр. ЧIэнагъэм игууз»; «Бзэр, псалъэр, тхакIор». Джа пстэур зы гушпысэ зыкIэу, лъэкъ шылакIэр зэрэпсаоу, итыгъуаси, инепи зэхэубытагъэу зэлэкIэлъ. УрысыбзэкIэ тхыгъэу зигугъу къэтшыгъэми IэкIыб хэгъэгухэм тхэкIо-усэкIо ин ащыхъугъэ Махъмуд Сами аль-Баруди, ХъаткIо Умар (Омер Сейфеддин) алъэлэсы.

НэмыкI тхылъэу Абу кыдигъэкIыгъэхэр хэкIокIэжынкIэ ежъэгъагъэх зыфэтIогъэ тхакIомэ ащыцхэм ятхыгъэ угъоигъэх. Зыр Цэй Ибрахымэ ий, ац изэгъэфэжынкIэ, пэублэ, кIэух гущылэхэр, комментариехэр фишынхэм уахъти кIуачIи бэу тыригъэкIодагъэу 2000-рэ илгэсым ари кыдигъэкIыгъэ. НахъпэкIэ хамыутыгъагъэу мыщ дэтыри макIэп. Ахэмэ ащыц романэу «ХъацIыкIу-Хъаджэр» зыфиIорэр. Цэим иIофшIэкIагъэр къызыIотыкIырэ тхылгышIэ гъэшIэгъонхэу Абу кыугъоижыгъэхэри тхылгым дэбгъотэцтых.

Адрэ тхылбыр зилэшIагъэр Кобл Билъэустэн. А тхакIор зыфэдагъэри, литературэм зэрэхэхъагъэри, шыIэкIэ кIынэу кызыпчыгъэри Абу статья зэфэшъхафхэм къащыриIотыкIэу хъугъэ. Джы мары ац ытхыгъэхэр зэхэубытагъэу зы тхылъ шъхафэу тапашъхъэ илъ.

Джащ фэдэ къабзэу пэгъокIыгъэ Шъхъалэхъо Абу адыгэ бзылфыгъэ тхэкIо гъэшпэгъонэу театрэм нахъ фэцэгъэгъэ Натхъо Долэтхъани. Ац ищылэныгъэ гъогуи, итхэн тарихъи, илэшIагъэхэри цыIфхэм Абу алъегъэлэсыжыых.

Мыхэр зэкIэ IэубытышIэ ин хъугъэх «Адыгэ литературэм итхыдэ» тхылъищ урысыбзэкIэ шIэныгъэ институтым цагъэхъазыр зэхъум (1999–2006). Ац итхын нэбгрэ 20 фэдиз хэлэжъагъ, ац анахъ Iахъ ин хэзылъхагъэхэм Шъхъалэхъо

Абу ащыц. Къыхэгъэщыгъэмэ лыеп Кавказ заом ынкъ къыкыкыкы нэмыкы хэгъэгубэмэ арыфэгъэ адыгэмэ къахэкыгъэ тхэкы цырыномэ афэгъэхыгъэ ахышыхо ящэнэрэ тхылъым Абу къызэрэдигъэхыгъэр. Ар ублапкы нылэп. А лъэныкъомкыкы зэшлуихынхэу Абу джыри гухэлъышхохэр илэх. Ар анахъэу зэрипхырэмэ ащыц «Адыгэлитературэм итхыдэ» томищэу джы дэдэм институтым адыгабзэкыкы цагъэхызырэр. Ащ иапэрэ тхылы, зэрэнсау Абу ытхыгъэ пкыми хъунэу, къыдэкыгъах.

* * *

Джы зэ зыфэдгъэзэн тхакыу Шъхъэлэхъо Абу. Тхэн Юфыр зыригъэжыагъэри непэп ыкы тыхъуасэп. Тхыгъэ-хэутыгъэу ащ илэр цыкыкыми инми ацлэхэмкыкы къэплъытэн хъумэ 500-ми шъхъарыкыгъэ. Художественнэ гушпысэкыкы-тхакыри илэрылхъэу зыхъугъэми макыкы тешлагъэп. Тарихъ Ютэжъэу, тхыдэу «Мэмэт итлуакы», «Тыгъурыгъуикъэтх» зыфиохэрэр 1968–1971-рэ илгъэсхэм тыхэку гъэзет къыщыхиутыгъэх. Ахэмэ къакыкылэпкыкылауагъэри макыкып. Ихудожественнэ лэшлагъэхэр мы аужырэ илгъэс 15-м нахъ къызэкыкылэпкыкылауагъэх. Ахэр зэхэутъоагъэхэу апэрэ тхылыгъэу «Лыхъужъ машлу» зыфиорэр 1998-рэ илгъэсым, адрэр «Гум хэлъ мастэр» ылоу 2004-м къыдэкыгъэх. Ящэнэрэри хызырэу къыдэкыкын чэзыгъэ ежэ.

Мы тхылыгъэхэм адэт тхыдэхэм, Ютэжъэхэм лгъэсэу афэхъугъэ хъугъэ-шлагъэхэр къыхихыхэ зыхъукыкы, Абу нахъ ынакы зытетыр цыфэу ахэтхэм, зэкыкы лгъэпкыкым къарыкылауагъэр, лгъэхъэнэ хылыгъэхэу къызэпачыгъэхэр арых. «Мэмэт итлуакы» зыфиорэм фэдэу чыжъэ дэдэу тарихъым хахъэхэрэми алулэпкы. Я XX-рэ лэшлагъэум къыхэлэбэмэ, 1941–1945-рэ илгъэсхэм цылэгъэ Хэгъэгу зэошхом зыфигъазэуи къыхэкыкы («Омакы», «Хъэдагъ», «Ятэрэ ышхъурэ»). Непэрэ мафэм гумэкы ин цызылэ цыфым инасыши цыухъэрэп («Псэ закы»). Хэгъэгубэмэ арытэкыгъэ адыгэхэр зэлулэагъэхэкы, Юф горэм гузэжыгъэу кыкыкы зэфыхыгъэхэкы зэрэмьшлэхэу, зэрэадыгэхэр агъэунэфыфэ чыпкы хылыгъэхэм арыфэхэу къызэрэхэкыкы хэрэм афэгъэхыгъэх тхыгъэгъэшлэгъоных «Зыфэдэ мыхъурэ цылэп» ыкы «Гум хэлъ мастэр» зыфиохэрэр. Мы аужыригъэумэ пстэуми апэу уигушпысэ псынкыкы зылыгагъэлэсрэр а адыгэхэр дунаим ипхъахъ-итэкыу цызышыгъэ Кавказ заор ары. Сыд фэдэ къегъэжыапкы ухыжыпкы афишыгъэми, а заом,

егъэшлэрэ тхьамыклагъоу ащ кыздихыгыгъэхэм, лъэпкъым ишъхьафитныгъэ фэбэнэгъэ лыхъужъэу ащ хэтыгъэхэм афэгъэхыгыгъэ тхыдэхэр, лотэжъхэр итхылъхэм кыдэхыгъэ пстэуми ятлонищ мэхъух, гушшысэ лъапсэу ялэри ахэмэ япхыгъ.

А тхыдэхэр, лотэжъхэр кызтегушцылэрэ цыфхэм, гушшысэ шъхьалэу ахэмэ апхырышчыгъэм, къэлотэкӀэ-къэгъэлъэгъуакӀэу ялэхэм танэмысызэ, лыхъужъхэу ахэтхэм е ахэмэ якъэбархэр кытлгызыгъэлэсырэ тхыдэлуатэхэм яжэдэкӀэу псэлъэ ухыгъэ заулэ кӀэкӀэу кыыхэтхын.

«... Сильэпкънапэзэрэсхьожьынщылэп, зэсыкызыэрэхъугъэр, зэ сызэрэщылэр, зэ сызэрэлэжыштыр... Сынапэ къабзэу, слъэпкъы сыфэшъыпкъэу сидунай схъожьыныр сэркӀэ анахь насышыгъ» («Лыхъужъ машу»).

«... Сэ сихабзэри сипапхъэри слъэпкъы ихабзэр, ишапхъэхэр арых» («Лыхъужъ машу»).

«... Лъэпкъым кышыщылъ тхьамыклагъор сэ сихьадэгъу лыхкӀэ зэтэзгъэуоцон слъэкӀыгъагъэгущэмэ, ащ нахь насышыгъэ сыфэеныеп...» («Къэхъун»).

«... Цыфымэ яныбжыырэ гъашлэ щызэлуагъэкӀэгъэ шэншапхъэхэм зекӀамыгубытэхэмэ, цыфыгъэр зэбгырылъэлыштыт, щалгъэм псыр зикӀутыкӀэ зэрэзэбгырычъырэм фэдэу...» («Борэкъогупчэлуашъхъ»).

«... Мылъкум нахьы нахь лъапӀ цӀэр. Арыба «псэр щи, напэ щэфы» зыкӀалорэр» («Борэкъогупчэлуашъхъ»).

«... Ильэпкъы пае, ихэгъэгу пае зыпсэ къурмэн зышшыгъэм нахь насышышӀо дунаем тетэп...» («Лымы лы кӀоцӀыт»).

Мыхэмэ афэдэ псэлъэ-гурышэ зэфэшъхьафыбэмэ тхылъхэм янэкӀубгъохэм уащылукӀэцт. А пстэуми лъэпкъым къарыкӀуагъэр, ащ игушшысэ, итарихъ, ишлэжъ, итхьамыклагъо кышплъагъэлэсы, лыгъэм, адыгагъэм, цыфыгъэм ядунай ухацэ. НахьыбэрэмкӀи ахэр зижэдэкӀхэр, зишэпхъэ-бзышъхъэхэр лъэпкъым ишъхьафитныгъэ пае зыпсэ емыблэжыгыгъэ лыхъужъхэр – АйдэмырыкӀо Едыдж, ЛъэпцӀэрышэ Пщымаф, ХьырцыжъыкӀо Алэр, АцэкӀо Хьэджебирам, ШыблэкӀо Хьис, Бракъые ЛъэпшъхьакӀ, Къэхъун, Пщышый, нэмыкӀхэуи хъугъэ-шлагъэхэу тхыдэхэм, лотэжъхэм къагъэлъагъохэрэм ягупчэ итхэр арых.

А зыцӀэ къетӀогъэ адыгэ лыхъужъхэу мы тхылъхэм адэт тхыдэхэм, лотэжъхэм ягупчэ иуцуагъэхэм япхыгъэу угушшысэн

хьумэ, «МыкӀосэрэ жьуагъохэр» зыфилорэр псынклэу унэгү кыкӀэуцо. Ац лышытэуи авторым ихудожественнэ тхылъхэм адэтхэм анахьыбэдэдэр хьугъэ-шьыпкъэхэм, цыӀэгъэ цӀыф шыпкъэхэм зэратехыгъэхэр зэхэошӀэ. Шьыпкъэ, кьэӀотэкӀэ-кьэгъэлъэгъуакӀэмкӀэ «МыкӀосэрэ жьуагъохэр» мыдрэ тхылъитӀумэ афэдэхэп. Ыпэрэм адыгэ ӀорыӀуатэхэр, ахэмэ ахэт лыхъужьмэ афаусыгъэ орэдхэр, пщыналъэхэр, гьыбзэхэр, кьэбарэу апылхэр зэрягъусэхэу, кьыщыхиутыгъэх. Мыдрэхэр непэрэ литературэ гупшысэм, образнэ кьэгъэлъэгъуакӀэм, психологическэ сурэтхэм, авторым ишыкӀэ-еплъыкӀэхэм, илирическэ гурышэхэм зэлъаӀыгъ. НэмыкӀэстетическэ шьолгыр ахэр зэрилхэр гъуашцэхэрэп.

Арэу щытми, хэхъоныгъэ зыщыфиши, кьэугупшысыгъэ кьызыщыхахьы урехьылӀэми, хьугъэ-шӀэгъэ шыпкъэр е цӀыфмэ дэгъоу зэлъашӀэщтыгъэ лыхъужьхэу жэрыӀо усэным кьыхэнэжьыгъэхэр амылӀапсэу зы тхыди, зы Ӏотэжьы тхылъымэ кьадэгъотэгъуай. Адыгэ ӀорыӀуатэм, жэрыӀо усэм, пшысэм, тхыдэм кьэгъэлъэгъокӀэ амалэу, шыуашэу кьыздахьыгъэхэр Абу зэриӀэрылхэр ахэмэ агъэгъуашцэрэп. Ац фэдэ кьабзэу литературнэ-художественнэ гупшысэкӀэ тхакӀэми ар зэрэфэкулаи. АльэныкьуитӀур зэдиӀыгъэу зэдигъэфедэ зыхьукӀэ ары тхыдэм, Ӏотэжьым нахь узыӀэпашцэу, угукӀи уиакьылкӀи ахэр нахь зэхашӀэхэу зыхьурэр.

АщыкӀэ щысэ дэгъу, гущыӀэм пае, «БорэкъогупчӀуашьхь» зыфилорэ тхыдэр.

Тфыщэлъэ кьуаджэм щыпсэурэ ЛъэпцӀэрышэ лӀакъом ихъярышхо тыхещэ. ЯкӀалэу Пщымафэ кьыщагъэшъ, гъунэгъу чылэмэ кьарыкӀыгъэхэри кьекӀугъэу хъярышхор цагум щэжьоты. Ижьырэ адыгэ джэгур унэгү кьыкӀыгъэуцоу, хэшкӀыкӀ фыриӀэу, фэлазэу, иныбжьыкӀи инэжь-Ӏужьы яфэшъошэ чыпӀэ шаӀыгъэу авторым ар кьегъэлъагъо. ЛъэпцӀэрышэ лӀакъом ышъхьэу Хьахьупакъи иныбджэгъу лыжьхэр кьегъэтӀысэкӀыжьыгъэхэу игуашцэу хъярым хапӀэ. Нысэцэ джэгур мэфищ хьугъэу макӀо, ау ац нахьыбэ ыкьудыигъэп. Урыс пачъыхьэм идзэхэу бжыхьэ лэжьыгъэ хьугъахэм лыгъэ езыдзысэ изыгъэстыкӀыхэрэм апэуцужьынхэ фаеу хьугъэ. Джауштэу нысащэмрэ заомрэ тхыдэм щызэпэгъэуцугъ. Мэфибл джэгур мэфибл заокӀэ зблахьун фаеу хьугъэ. ХэкӀодагъэри бэ. КьэзыщэгъэкӀэ Пщымафи ахэтэу ЛъэпцӀэрышэ Хьахьупакъэ

ыкыуихи апсэхэр агъэтЫлЫгыгъэх. Анахь адыгэ лЫжъ пыт пІуагъэкІи, сьд фэдиза ащ ыгу ихъыкІын, ыщэІэн, зэпичын фаер! Абу фэлазэу ар кытын ылъэкІыгъ. Борэкъогупчэ заом хэкІодагъэхэр агъэтЫлЫыхэ зэхъум Хъахъунакъэ ыгу ихъыкІырэм гу лытыгъатэу, ау ышъхъашыгу кырымыхыпэу, щэлагъэу хэлъым нахь зыфекъудыеу ыІоми, лЫжъым имэхэпІэ чыпІэхэми ащимыхъапэу къэІотэныр ыгъэпсыгъ, психологическэ лыапсэу ащ изекІуакІэ иІэр кыычІиГъэщын ылъэкІыгъ.

НэмыкІ лъэныкъоу зигугъ къэпІшын фаеу мы тхыдэм иІэр джыри бэ. Авторым мыр тхыдэ кІэкІ ыуагъ, ау хъугъэ-пІагъэхэу, цІыф насыпэу ифагъэхэмкІэ, гупшысэу хэлъымкІэ роман псау. Адыгэ лЫхъужъхэр яшэн-гъэпсыкІэхэм, ягупшысэкІэ-зекІуакІэхэм, лЫблэнагъэу ахэмэ зэрахъэрэм, джы дэдэм пшысэм кыыхэкІыхи уапашъхэ къиуцуагъэхэу кыыпщэхъуми, зи пІлошъы мыхъун ахэмылгъэу зэхэошІэх.

Тхэн Іэпэлэсэныгъэм изыІахъ горэм джыри иугугъу къэпІыгъэн фаеу сшІошы. Адыгэмэ ящыэкІэ-псэукІагъэу кыыгъэлъагъорэм кІэзыгъэ фэмыхъоу бгъу пстэхэмкІи авторыр дэгъоу щыгъуаз. МыщкІэ щысабэ къэпІхын плъэкІыщт. Ахэмэ ащыщ, гущыІэм пае, умызао мыхъунэу пыим чыпІэ уридзагъэмэ, а заор зэрэзэхэпщэщтым, пыим узэрэпэгъокІыщтым якъулайныгъэ. Адыгэхэр ащ зыми фыригъаджэщтыгъэхэп, ау ежъмэ кыыхахыгъэу, зэрагъэуІугъэу шыкІэ-амал гъэшІэгъонхэр ялагъэх. ГущыІэм пае, зы адыгэ шыум пый купышхор шгоф нэкІым мээІапчэм щызэкІэкІищымэ, еІанэкъытыригъэзэжъмэ риупкІэтэхэу зэрашыщтыгъэр тхыдэхэми Іотэжъхэми бэрэ къахафэ. Ащ фэд Іэзэн ІофымкІэ адыгэмэ сэнэхъатэу, амалэу, къулаеу агъэфедэщтыгъэхэр. ГущыІэм пае, шыкІэ ныбжыкІэм илгъэтх къупшъхэ цІыфым ылъакъо зэрэхагъэкІыхъэщтыгъэр. Мыхэмэ КІэрэщэ Тембот шым иІоф, ащ изэтэгъэпсыхъан кыызэритхыжыгъэхэр угу къагъэкІжыгъэу, шІэныгъэ зэхэубытэгъэ куум фэдэу шІлогъэшІэгъонэу зэхашІэу уаджэ.

КІэмыгъэтхъын плъэкІыщтэп Шъхъэлэхъо Абу матхэми мэгущыІэми иадыгэбзэ-ныдэльфыбзэ идэхагъи, иІэшІугъи зэриІэрылгъхэр. Мытхылгъхэм ар джыри зэ къаушыхъатыжкыгъ. КъызтегущыІэрэр ІупкІэу, сурэт шЫгъэм фэдэу уапашъхэ кыырегъэуцо, игущыІэ щэрыокІэ анахь зэхэфыгъоэ зэхашІэри гупшысэри кыыплгъегъэлэсых. Зыфэлэзэ дэдэр зэгъэпшэн

Юфыр ары. Хьугъэ-шагъэм, гупшысэм, анахъэу цыфым ыгу ихъыкырэ-ишыкыхэрэм уахищэн зыхъуклэ, а зэгъэпшэныр илэрылхъэ шыпккъ. Уебгъуклон умылбэклынэу анахыбэрэ ыгъэфедэу ащккэ зы щысэ. Ар машор, мэшо тхъуабзэр, мэшо топыр, мэшо жьокур, ахэмэ укъастыныр, укъажъэныр, цыф зэхашпэр, гуихыкыр ахэмккэ кытыныр ары. Апэрэ тхылбым «Лыхъужь машу» ылуи зэреджагъэри аукодье Юфэп. Тхыдэу «Борэкъогупчэуашхъэм» мырэуцтэу хэт: «Бгъэм мэшо жьорку щэжъэражъэ, гур мэсты, мажъэ, зэгочы». Цыфмэ къяхъулэгъэ тхъамыккэгъошхор, нысащэр хьадагъэккэ зэблахъун фаеу зэрэхъугъэр джауцтэу къегъэлыгъэ.

Ежь Шхъэлэхъо Абуи джащ фэд. Лъэпккъ гумэккхэм, Юф зэшомыккхэм зарихыллэккэ ыгу щышпэрэр джы моу ежь кызэритхыжыгъэм фэд. Ау а машор укъэзыгъэфэбэрэ джэныккъо машоуи мэхъу. Бэшагъэу ар зэккыгъэнагъэшъ, клуасэрэп, ккосэщтэп ыккы ежыри итхыгъэ-лэшагъэхэри щэлэфэхэ.

ЩЭШЭ КАЗБЕК (1939)

Урысые Федерациеми Советскэ Союзыр щыІэ зэхъум ащ хахъэщтыгъэ хэгъэгубэхэми бэшлагъэу ащызэлъашІэрэ шІэныгъэлэжь ин ЩэшІэ Казбек Хыисэ ыкъор. ИІэпэлэсэныгъэ, игъэхъагъэхэр, исэнэхъат къэзыушыхъатырэ цІэ лъашІэу ащ иІэр макІэп: филологическэ шІэныгъэхэмкІэ доктор, профессор, естественнэ шІэныгъэхэмкІэ Урысыем иакадемие, шІэныгъэхэмкІэ Дунэе Адыгэ академием яакадемик, Урысые Федерацием, Адыгэ Республикэм шІэныгъэхэмкІэ яІофышІэшхо щытхъуцІэхэр иІэх. Адыгэ къэралыгъо университетым студентхэр егъэджэгъэнхэр, ахэр куоу шІэныгъэм хэщэгъэнхэр щырипшъэрылъ шъхъаІ. Литературэ кафедрэм илъэсыбэрэ ипэщагъ, кандидат ыкІи доктор диссертациехэр къызщагъэшгышкъэжьырэ советэу мыщ щызэхацагъэм илъэс І5-м ехъужыгъэу итхъамэтагъ. А пстэумэ акІыІу къэралыгъо Іоф ини зэрехъэ – Адыгэ Республикэм и Президент шІэныгъэмрэ гъэсэнныгъэмрэкІэ иупчІэжьэгъу.

Икъунщтын къэтлытагъэр, ахэмэ ягугъу пшыныр Казбек ащ фэдизэу икІасэп. Ары шъхъае, непэ ащ иІофшлагъэхэм а пстэуми уалъагъэлэсыжьы, ахэр къызкІэкІогъэ Іофышхоу лІэшІэгъуныкъом ехъужыгъэу литературэм щызэшІуихырэм бэмэ уарегъэгупшысэжьы. Сыдэуштэу къыхэмыгъэщын плъэкІына адыгэ литературэм фэдэу ежь ялъэпкъыбзэкІэ тхыгъэу литературэ ныбжьыкІэхэу я ХХ-рэ лІэшІэгъум къыдэхъугъэхэм якъежьыкІэ, ягъогу, ямэхагъи япыташІи, непэ ягъэхъагъи куоу зэхэфыгъэнымкІэ, осэ тэрэз афэшІыгъэнымкІэ Урысыем щызэрахъэрэ шІэныгъэм лъэпсэ пытэу иІэмэ ЩэшІэ

Казбек зэращыщыр? Урысые академием дунэе литературэмкӀэ институтэу М. Горькэм ыцӀэкӀэ щытыми а лъэныкъомкӀэ ар дэгъоу щызэлъашӀэ.

А гъоугум ЩэщӀэ Казбек зытеуцуагъэр непэп ыкӀи тыгъуасэп. БэщӀагъэ ар литературэм фэгъэхьыгъэ зэлукӀэхэу, Ӏэнэ хъураехэу, зэдэгущыӀэгъухэу Урысыем итхакӀохэм я Союз, гупчэ журналхэм, гъэзетхэм ащызэхашӀэщыгъэхэм арагъэблагъэу заублэгъагъэр. А лъэныкъомкӀэ пшгъэрылъ зэфэшгъыафхэр ащызэшлуихыхэу шӀэныгъэм игупчэ инхэу Москва, Тбилиси, Баку, Алма-Ата, Ростов-на-Дону, Краснодар, Махачкала, Владикавказ, Ставрополь, Нальчикрэ Щэрджэс къалэрэ зэращыӀагъэри макӀэп. А илъэхэм ныбджэгъушлу фэхъугъагъэхэу джы непэ къытхэмытыжъ академикэу Г.Г. Гамзатовыр, Г.Ш. Цицишвили бэрэ ыгу къэкӀыжьых, Н. Джусойты, В. Дементьевым, Хъ. Хъопсарыкъом, Бэчыжъ Лейлэ, нэмыкӀхэми аӀумыкӀэу е телефонкӀэ адэмыгущыӀэу мази къыхэкӀырэп. Лъэшэу егъэляпӀэ урыс тхэкӀошхохэу С. Михалковым, Ю. Бондаревым, Г. Баклановым афэдэхэр икӀуапӀэхэу, игущыӀэгъухэу, къышӀэблагъэхэу бэрэ къызэрэхэкӀыгъэри. Джы къызнэсыгъэми ыгужъуакӀэ дэль шӀоми хъунэу ыгъэляпӀэхэу бэлъкъар усэкӀо инэу ышнахыжъ фэдэу ылытэщыгъэ Къайсын Кулиевым иписьмэхэр ащ ылыгъых.

А пстэур къызыщезьягъэр икъоджэ гупсэу Къэзэныкъуай, ар зинэпкъ тесыгъэ псыхъо дышгъэу, зэхэщӀэ иным, тхэн-усэным уафэзыщэу щытыгъэ Псэкъупс. Нэпсыр къыфэмыкӀоу ахэмэ ацӀэ непэ къепӀон плгъэкӀыщтэп: Краснодар хыӀэрышӀэм ытхэлэгъэ къоджабэмэ ащыщ. А гупшысэ нэшхэим Казбек ытхыгъабэмэ уащылукӀэщт.

ИкӀэлэцӀыкӀугъоу зэо ыкӀи зэоуж илъэс хылыгъэхэм атефагъэмкӀэ, иныбжыкӀэгъукӀэ икъоджэгъу-ныбджэгъумэ, ипкъэгъу-лэгъумэ К. ЩашӀэр зэратекӀырэ щымыӀэ фэд. Ау къоджэ еджапӀэм чӀэсызи литературэм зышицагъэу, ипкъынэ-лынэ ар хэхьагъэу зэрэщытым, тхэкӀо цӀэрышӀомэ ятхылгъэмэ бэрэ зэралыӀабэрэм, ежыри зыгорэхэр зэритхыхэрэм бэмэ гу лъатэщыгъэ. ДжарыАдыгэ кӀэлэегъэджэ институтэу Мыекъуапэ дэтым къезыщэлӀагъэри. Ар къызеухым якъоджэ еджапӀэ илъэс нахыбэ щымылэжъагъэу а литературэм игъогу етӀани техьажыгъ: Москва дэтыгъэ зэлъашӀэщыгъэ кӀэлэегъэджэ институтэу Лениным ыцӀэ зыхыщыгъэм иаспирантурэ

члахы, ари дэгъу дэдэу кыбухыгъ, гъуни нэзи зимылэ урыс литературэшхом кыбухыгъэ темэу «Жанр военной повести в русской советской литературе 50–60-х годов» зыфилорэмкелэ диссертациер ытхи пхыригъэкыгъ. Ащ Иоф дишлэзэ, шлэныгъэлэжъ инхэм, урыс тхэкло цларылохэу Ю. Бондаревым, Г. Баклановым фэдэхэм нэлуасэ афэхугъ. Ахэр иупчлэжъэгъу-гушцылэгъухэу кызыэрэхэкыгъэри маклэп.

Нахьпэм клэлэегъэджэ институтцтыгъэу непэ Адыгэ кьэралыгъо университетым кыгъээзжыгъэу зыщылажъэрэр илгъэс 50 мэхъу. Клэлэегъэджэ шъхьалэу, доцентэу, профессорэу литературэ кафедрэм Иоф ццишлагъ, илгъэс 30 фэдизрэ ащ ипэщэгъ.

Апэрэ илгъэсхэм студентхэм егъэджен-плуныгъэ Иофэу адишлэрэм, семинархэм, лекциехэм уахътэр зэкI лIоми хъунэу шуахышцтыгъэми, адыгэ литературэ шлэныгъэм анахъ критик чанэу кыбухэуцагъэмэ Шцшлэ Казбек ащыщыгъ. Непэ тыгу хэкIэу загъорэ хэтэгъэунэфыкы тилитературэ критикэ нахъ зэрэупэбжъагъэр, нахъ шъхьахынэ фэдэ хъугъэуи уегуцафэ, Иоф гъэшлэгъонхэу литературэм кыдэтэджихэрэм, тхылгыкIэ зэфэшъхьафхэу кыдэкIыхэрэм икъоу алгылэсырэп. Ау я 70–80-рэ илгъэсхэм, ащ ыпалокIи а критикэм ихъаку машло дэгъоу клэзыгъэстышцтыгъэ М. Къуныжъым, А. Шъхьалахъом, Е. Шибинскаям, Т. Цуамыкъом ясатырэ пытэу К. Щашлэр хэтыгъ, апэ ишъэу кызыэрэхэкыгъэри маклэп. Нэужым ащ кыбоуцагъэх У. Пэнэшгур, Хъ. Лъэпцларышэр, нэмыкIхэри, ежъ К. Щашлэм ыгъэхъазырыгъэ шлэныгъэлэжъхэм ащыщхэри ахэтхэу.

Адыгэ литературэхэм якъежъакIэ, яхэхъуакIэ, язытет, ахэр нэмыкI литературэхэм зэряпхыгъэхэм, тхэкло ыкIи произведение зэфэшъхьафхэм афэгъэхыгъэ статьяхэу а лгъэхъанэм К. Щашлэм икъэлэмыпэ кыбчлэкыгъэр маклэп. Ахэр тыхэку ыкIи Краснодар краим игъээтхэм, «Литературнэ Россием», журналхэу «Зэкъошныгъэм», «лошгъхэмафэм», «Кубань», «Дон», Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым кыбдигъэкIышцтыгъэ тхылъ зэфэшъхьафхэм, МосквакыбщыдэкIыгъэхэу «Молодые омолодых», «Сверстники» зыфилохэрэм, нэмыкIыбэми кыбухэутыгъэх. Ахэмэ гъогоу къэткIугъэр, кыбддэхъугъэ – кыбддэмыхъугъэр, нэмыкIхэри угу кыагъэкIыжыых, уахэтIысхъажъэу икларыкIэу джыри уахэгупшысыхъажъы пшлэоигъоу узфакъудыи. Ау ащ

фэдиз уахъти чыпши зэрэщымылэм кыыхэкълэу анахь лъэуж ин тилитературэ шлэныгъэ кыыхэзынагъэхэу, нахь гум кыинэжыгъэхэу 1970-рэ илъэсхэм адэжъ гъэзет ыкли журнал нэклубгъохэм къашчыхиутыгъэхэм ащыщхэм ацлэ къетлон: «Уахътэм иджэмакъэныбжыкълэгъумиорэд» («Зэкъошныгъ», 1969, № 4), «Фактым изакъоп, зэфэхьысыжыныгъ» («Зэкъошныгъ», 1970, № 3), «Тыгъуасэрэ непэрэ» («Юшгъэмаф», 1973, № 6, 1974, № 1), «Только сто строк» («Литературная Россия», 30 августа 1974 г.), «Заметки о современной адыгейской прозе» («Дон», 1974, № 3), «Главная мера – человек» («Кубань», 1974, № 3), нэмыкыбэхэри. Ыужырэ илъэсхэм ахэмэ къакълэлыкыдагъэри макълэп.

К. Щашлэм итхэкълэ-гупшысэкълэ нэшанэхэу нэужым итхылгъхэм нахь закъыщызеузыыхыгъэхэр мыхэмэ лупклэу къахэщыгъэх. Апэрэмклэ, ежьи адыгэлитературинэмыкълэщкълэ литературэ ныбжыкълэхэу Темыр Кавказым кыыщыгъуагъэхэм ямызакъоу, урыс ыкли дунэе литературэхэми хэшкылышхо афыриэу зэрэщытыр нэфагъэ. Ащ зэгъэшшэн, зэпэгъэуцу-зэхэфын юфхэмклэ амалышхохэр кыыритыщтыгъэх, илъэщкълэ литературэ и юфыгъохэу кыылтхэрэм лъэныкыуабэклэ якълэу, классическэ, дунэе шапхъэхэр арихыылэн, лъэщкълэ нэшанэхэм дунэе литературэм ишгъолгыр ин илъэу алгышлэн ыльэкълэщтыгъэ. Ащ фэдэ зэхашлэ уилэу лъэщкълэ литературэм изытет зэхэпфыным мэханэшхо а лъэхъанэм илагъ, джыри ил.

Ятлонэрэмклэ, а лъэхъанэхэу зигугъу къэтшыхэрэр К. Щашлэм итхэн-гупшысээн юфхэмклэ лэшлэх кыыфэхъуагъэхэп. Ар кыызыхэкълэщтыгъэм гу лгытэгъуаеп. Адыгэ литературэр зэрэпсау зэхэфыми, е тхакло горэм илэшлагъэ теущылыми, щыклагъэу художественнэ творчествэм фэхъуагъэм К. Щашлэр ебгъуклощтыгъэп. Дэгъоу кыыгурылощтыгъэ а щыклагъэхэр е лэпэлэсэныгъэ имыкълэм, е идеологие гъунэпкъэ зэжъоу тхаклор зыдагъэзыхъагъэм япхыгъэу зэрэщытыгъэр. А пстэур кыызыхэкълэрыр иакъыли изэхашли апигъохызе зэхифыным пылыгъ, шыпкъагъэр, зэфагъэр, лъапсэр зыдэщылэм ренэу алгыхъуагъэ. Хэукъоуи, ригъэлыящэуи кыыхэкълыгъэнкли хъун, ау юфыр зымыгъэхъурэм нахь лгыхъоу, зыгорэм ыгу рихыщт-римыхыщтым пымылэу ежъ ишлэшкълэ зытет шыпкъэр кыылоныр инэшанэу тхэщтыгъэ. Лъэныкыо горэхэмклэ енэкъокъужыхэми, уасэу, зэфэхьысыжыэу ащ ышыхэрэр зышлокъабылэу зыштэри мэклагъэп. Ау ахэр зыгу

римыхъхэри, ымыштахэу къапэуцужьхэри цылагъэх. Ахэмэ К. Щашлэр зыгъэпщынэ зышлоигъохэри ахэтыгъэх, тхэкло зэлуклэхэм, е унэшъошл хабзэм илофшлалэхэм щатегушцылэхэуи кыыхэклыгъ.

Ау хэт сьд ылуагъэми, зы Иофыгъо уемыуцолэн плэклышцтыгъэп: К. Щашлэм зыми мыхъун ыгу филыгъэп, пый хэхыгъи илагъэп. Ежъ ишлшл, иеплбыкл кылошцтыгъэр. Щыклагъэу кыыхигъэщырэм телъэшъогъэ Иоф хэмыльэу, шъхъэихыгъэу, загъори шъхъэихыгъащ пломи хъунэу, тегушцылэщтыгъэ. Джарэ зэрэщытызи, адыгэ литературэми зэрэпсаоу, е тхэкло шъхъафэу зытегушцылэрэми клочлэ лъэшэу ахэлъыр, лъэпсэ пытэу аубытырэр, тапэкли хэхъоныгъэ инхэу къапшцыльхэр гушхоу, ымакъэ лэтыгъэу кыыхигъэщышцтыгъэх. А гушшысэклэ-еклолаклэр непи инэшэнэ шъхъалэмэ ащыщэу къэнэжы.

Джа шьолъырым кыихъухъагъ К. Щашлэм иапэрэ тхылгъэу «Уахътэм иджэмакъ» (1974) зыфиорэри. Ышшъэклэ зигугъу къэтшыгъэ тхыгъэ-хэутыгъэхэм афэдэу мыщи критикэм иджэныкъо машло цызэклэгъэблагъ. Ау адыгабзэклэ тхыгъэ литературэм инэмыклырэ Иофыгъохэм – икъежьыаклэ, ыльэ зэрэтеуцаугъэр, ихэхъон хэбзэ-бзышхэу хэлъхэр зыдылыгъэу нэмыкл лъэпкъ литературэ ныбжьыклэхэри зэхефых, а литературэхэм пкъэоу аклеуцогъэ тхэкло инхэр илэубытыплэх. Ащи имызакъоу эстетическэ хахъоу литературэм ышшыгъэм, жанрэхэм, къэлотэклэ амалхэм, психологизмэр, тарихъ гушшысаклэр зэрахэлъым ыналэ атет. Апстэури романым, жанрэ цыклухэм язэхэфын щеушэтых. Ащ фэдэ еклолаклэм критикэ гушшысэм фэшъхъафэу теорием илъэныкъо зэфэшъхъафхэми тхылъыр афицагъ.

Джаушцтэу игъорыгъозэ, лъэбэкъу-лъэбэкъоу К. Щашлэр итхылъ шъхъалэу «Художественный конфликт и эволюция жанров в адыгских литературах» (Тбилиси, 1978) зыфиорэм къеклолагъ. Доктор диссертациеу кыыклэлъыклогъэ илъэсым Тбилиси кыышцигъэшъыпкъэжьыгъэми мыр лъапсэ фэхъугъ. Тхылъыри диссертациери лъэпкъ литературэ ныбжьыклэхэр зыпкъ иуцонхэм итеоретическэ ыкли практическэ Иофыгъо инхэр къэзылэтырэ Иофшлэгъэ инхэу а лъэхъанэм щытыгъэх.

Анахъэу ыналэ зытыридзагъэри художественнэ гушшысэм ипкъэхуэхэу эпосым, драмэм, лирикэм ягъэпсыкл. Ахэр

зехифынхэм пае ІаубытыпІэ ышыгыгъэри художественнэ конфликтыр ары. Жанрэхэмрэ кофликтымрэ якъэхъукІэки, ягъэпсыкІэки зэфэшъхъаф шыпккъэхэми, шлокыпІэ имыІау ахэр а зы творческэ ІофшІэным зэрызэдыхэлъхэр кІигъэтхъызе, авторым къегъэлъагъо ахэмэ якъыхэхын, язэгъэфэн тхакІом гухэлъау ышыгъэм, ар зэрэпхыригъэкІышт амалхэу сюжетым, композицием, къэлотэкІэ-къэгъэлъэгъокІэ лъэныкъом бэкІэ зэряпхыгъэр.

Мыхэр зехифыхэ зыхъукІэ теорие гъушъэ къодьем, дунэ литературэм, урыс ыкІи советскэ классикэм япроизведение, яхъугъэ-шІэгъэ закъохэм К. ЩашІэр къащыуцурэп. Ахэр иІаубытыпІэхэу адыгэ, къэбэртэе, щэрджэс литературэхэр къызэпккъырыхых, Іофыгъоу къыІэтырэм икъежъапІи непэ изытети алъэлэсы. Мыщ дэжъым зэхэфын-зэфэхысыжъын гупшысэр зэрипхырэри зэльашІэрэ тхэкІо инхэу Т. КІэрацэм, ШэуджэнцІыкІу Али, А. КІышъокъом, А. Хаткъом, И. Цэим, А. Еутыхым, Ю. Лъэустэным, Хъ. Теунэм, И. МэщбашІэм, А. Охътэм, А. Шэртанэм, М. Пэрэныкъом, Хъ. Бэрэтарым, Хъ. Іэшъынэм, нэмыкІыбэхэми япроизведение хэхыгъэхэр арых.

Ауцтэу зэкъош литературэхэр зэфэдэу зыхэгъэщэгъэ зэхэфынымадыгъэлъэшкъхудожественнэ гупшысэмылъапсэхэми алъегъэлэсы, непэ ащ изытети ІупкІау къыригъэгъукІын амали къыреты. Эпическэ къэлотэкІэ шъолъыр иныр зиІаубытыпІэ романыр, повестыр адыгэ прозэм зэрэхэуцагъэхэм, философскэ гупшысэм, зэхэшіэ иным адыгэ лирикэм чыпІау щаубытыгъэм афэгъэхыгыгъэ зэфэхысыжъ куухэр ешых. Джащ фэдэу адыгэ драмэри, ащ игъэхъагъи имэхапІи къыхигъэщыхэзе, зэхефы.

Тхылъым зэрэпсауу къыпккъырыкІырэ зэфэхысыжъымы лъэпсэ куу иІ: адыгэ литературэхэр сыд фэдэрэ художественнэ шъгъэрылъи зэшІозыхын зылъэкІырэ, лъэгэпІэ ин зыштэгъэ эстетическэ системэ псау. Лъэпкъ литературэхэм яІофыгъохэм язэхэфын-зэшІохынкІэ тхылъым методологическэ мэхъанэ зэриІэри къэнэфагъ.

Лъэпкъ литературэхэм афэгъэхыгыгъэ теоретическэ Іофыгъохэр зэшІуихыхэзи, К. ЩашІэм критикэр ІэкІыб ышырэп. Зэу ар сыд фэдэ теорие зыфигъэзагъэми ІаубытыпІэшІоу иІ. ЯтІонэрэмкІэ, литературэм кІау къыхахъэхэрэм алъышІгъэн, ахэр зехифынхэ фаеу къешы. Апстэумэ къапккъырыкІыгъ тхылъыкІау «Шыпккъэныгъэм игъогухэр» (1989) зыфиІорэр. Тхылъым шъхъэу

фишлыгъэмкнн гурылогъуаеп литературэм инепхэрэ юфыгъохэм афэгъэхьыгъэ гумэклым авторыр зэрэхэтыр.

Тхылгыр Тахьыщэу зэтефыгъ. Апэрэмкнэ, тарихъ прозэм адыгэ литературэхэм шыкнэ-гъэпсыкнэу ащыриэм, иублаплэхэм, игъогухэм альэлэсы. Къэбэртэе, Щэрджэс тхаклохэм ялэшлагъэхэри зэхэфыным кыхеубыгъэх. Ау анахъэу ыналэ зытетыр Д. Кэстанэм ироманэу «Шэуджэн Мосэрэ» И. Мэщбашлэм и «Гоцэунайрэ». Ахэмэ афэгъэхьыгъэ зэхэфынэу ышлэхэрэм литературэм зэрэпсаоу осэ тэрэз етыгъэнымкнэ мэхъэнэ гъэнэфагъэ ил. Ятлонэрэ юфыгъоу тхылгым кыщицлэтырэр джыри икъоу зылгымнэсыгъэхэ лъэныкъохэу, юфыгъохэу Т. Кнэращэмрэ Хь. лэшынэмрэ ятхыгъэхэм ахэлхэр ары. Ащ зэфэхьысыжъэу щышлэхэрэми мы тхэклошхуитлумэ ятворчествэ зэрэпсаоу уасэ афэпшынымкнэ, кыбгурылонымкнэ мэхъанэ гъэнэфагъэ ял. Яцэнэрэ Тахьэр адыгэ усэм, анахъэу ныбжь гурытым итхэм ялэшлагъэхэр зэхэфыгъэным зэлыйыгъ. Мыщ К. Щашлэм игумэкн-гупшыси, игустырыгъи кыхэщыгъ, адыгэ литературэ критикэм пшгъэрылгъэ шгъаалэу илэхэм, кыдэхъурэ-кыдэмыхъурэ юфыгъохэм зыщалгымнэсыгъи кыхэкнлыгъ.

* * *

Щэшлэ Казбек шлэныгъэлэжъ. Литературэм изэхэфын фэгъэхьыгъэ лэшлагъэу илэри зигугъу къэтшыгъэхэм къащыуцурэп. Ахэмэ джыри къафэдгъээзэжъыщт. Мызэгъэгум кыхэгъэщыгъэн фае ар тхэкнэ лэпэлэсэу зэрэщытыр. А лъэныкъор тцыгъушпэмэ шлэныгъэ лъэныкъом тыдихьыхэу, усакном, прозаикым, драматургым ягугъуи тымышлэу, итворческэ юфшлагъэ бгъузэу, лъэныкъорыгъазэу тыпэгъокнэуи кыхэкнлыгъ. Ау ар Урысыем итхаклохэм я Союз 1982-рэ илгъэсым кыщыублагъэу хэт, художественнэ тхылъ заули кылэкнлэкнлыгъ. Шопэн хъумэ, литературэм екнурэ апэрэ лгъагъоу джыри еджаплэм члэсызэ хихыгъэри художественнэ творчествэм епхыгъагъ. Ащкнэ щысэ шыхьатхэри щылэх. Мары, гупшылэм пае, К. Щашлэр кызыщыхъугъэ Къэзэныкъуае зыхахъэщтыгъэ Теуцожь районым игъэзетэу «По ленинскому пути» зыфиоштыгъэм иномерэу 1957-рэ илгъэсым декабрэм и 19-м кыдэкнлыгъэр. Ащ литературэм нэклубгъо ил, урысыбзэкнэ зэдзэкнлыгъэхэу Жэнэ Кырымызэ, Пэнэшгъу Пэхъу яусэхэр итых. Ахэмэ ахэкнлэкнэхэрэп

кэлэеджаклоу Щэшлэ Казбек иусэхэу «В тихий вечер», «Помню о любимой» зыфилохэрэр. Ыпэрэм кэлэ ныбжьыкIэм ишпүльэгъу кыыщырилотыкIэу мыщ фэдэ сатырэхэр хэтых:

*Я нес цветок прекрасный,
Такой же как и ты,
Чтоб подарить на счастье
Тебе – любовь, мечты.*

ЯтIонэрэ усэм исатырэхэр поэт ныбжьыкIэм зэхэшIэ ин зэриIэм, Псэкъупсэ нэпкъ ар кыызэрэлухъухъагъэм, Бэрэтэрэ Хъамидэ зэрикъоджэгъум ишыхъагъых:

*Поздней порою
Покинув ваш сад,
В сердце унес я
Твой ласковый взгляд.
Вновь я оодин
У прозрачной реки,
Полон раздумья
И светлой тоски.*

Ахэр кьежьапIэх. Нэужым ащ фэдэу усэки прозэки тхыгъэ художественнэ произведениехэу, ахэмэ япычыгъохэу хэку гъээзетхэм, журналхэм янэклубгъомэ къащчыхиутыгъэр макIэп. Цыф гъэшIэгъонмэ, лэжьэкIо пэрытмэ яхыылэгъэ очеркхэр ахэмэ ахэтых. Ухыгъахэ пIоми хъунэу «Щылэ маз» зыфилорэ романыр истолдэгъэчъ дэль. Ащ кыыхэхыгъэ пычыгъо бэклаехэр гъээзетэу «Социалистическэ Адыгейм» кыыхиутыгъагъэх. Ащ нэмыкIэу Краснодар псыубытыпIэм чIихьэгъэ адыгэ къуаджэмэ афэгъэхыыгъэ произведениехэр хъазырэу ыкIэм фэклауагъэу щыль. США-м ис адыгэхэм адэжь зэрэщылагъэри лъэужынчъэу къэнагъэп. Ахэмэ къарыкIуагъэр, непэ ящылакIэ, яадыгагъэ, якультурэ кызылотыкIырэ очеркхэри «Америкэр, къало, сыд уищылакI?» ылуи шъхъэу афишыгъэу иIэх, ащыщхэри хэку гъээзетым кыыхиутыгъагъэх, тхыль шыгъах пIоми хъунэу щыльых. Джыри зыщIэ къепIонхэр щыIэх. Ащ фэдиусэхэри. Ахэмэ ащыщхэр радиомкIэ къагъэхэуи кыыхэкIыгъ, ау кыыхиутынхэм дэгүIэу зыкIи кыыхэкIыгъэп, ежь зыфитхыжьыгъэхэ фэдэу илгъэсыбэрэ зэтельхэу щыльыгъэх. Шъыпкъэ, 2003-рэ илгъэсым кыдыгъэкIыгъэ тхыльгъэу «Бжьыхъэ чэцгумэкIхэр» зыфилорэм мы

зыцлэ кьеслуагъэмэ ащыщхэр кьыдэхьагъэх, ащ зэхэубытагъэу К. Щашлэм ихудожественнэ творчествэ уасэ фэшшын плъэклынэу амал горэхэр кьытыгъэх. 1985-рэ илъэсым тхылъ шъхьафэу кьыдыгъэкыгъэгъэ повестэу «Ос фаб» зыфиори мьщ кьыщыхиутыжыгъ. Ащ игугъу шъхьафэу къэшшынэуи ифэшъуаш. Мыр апэу кьыздегъэкI лъэхъанэм адыгэ повестыр ыпкъ уцугъэу, ащ ыкIуачIэ, илъэныкъо зэфэшъхьафхэр Хь. Iэшъынэм, П. Коцбаим, Ю. Цуякъом, С. Пэнэшгум нэмыкIхэми аушэтэгъэу, лирическэ прозекIэ тызэджагъэм ар зэлъиыгъэу цытыгъ. А пстэум повестыкIэкIэ ухэуцоныр Iэшлэхыгъэп. Ау К. Щашлэм ар кьыдэхьугъ.

Тхылъыр мафэ къэси тызэрихьылIэрэ зэфыщытыкIэ-зэхэтыкIэхэм яшъолъыр илъ, кьыгъэлъагъохэри цыф кьызэрыкIох, ахэмэ янасып, ящылакI, къарыкIуагъэр арых. Хьугъэ-шIэгъэ ини, къэгъзэпIэ кIэки, нэмыкIэу тхылъеджэр псынIкIэу кьызэрэуубытыщт лъэныкъуи хэмылъ фэд. Арэу цытми ямышшыкIэ къэлотакIэ горэм, эмоциональнэ зэхэпIэ иным, гупшысэ гъзэпIэ гъэшIэгъонхэм ренэу узэлъаыгъ.

Ар бэмэ япхыгъ. Пстэуми апэу лирическэ мэкъэ дахэу, мэкъэ зэкIужьэу шъэбагъэр, шъырытныгъэр, шъыпкъагъэр пытэу зыщызэпхыгъэхэр ары. А макъэр бзэм ибаиныгъэ ишыхъат. Гупшысэу хэлъым елъытыгъэу гупшыIэ пэпчъ ичIыпIэ гъэнэфагъэ егъоты. Цыфым идэхьагъэ, изэхашIэ, ыгу ихьыкIырэр кIэзыгъэнчъэу, лъэныкъуабэу кьышIгызыгъэлэсырэ гупшыIэхыгъэхэр егъэфедэх тхакIом. А пстэур IэшIэхэп къэлотэныр повестым игерой шъхьалэмэ ащыщэу Хьазрэт зэрэзрищэрэр кьыдэшлъыгъэмэ.

Анахь кьыхэщэу нэплъэгъум итхэр Хьазрэтрэ Асерэ. Ахэмэ ягумэкIрэ ягушIуагъорэ ренэу тыхэт Ленинград тыщыIукагъэми, Байкал Iушгъо цытэлъэгъухэми, е IэкIыб хэгъэгу кIуагъэхэу ежъхэр цызэIукагъэхэми. Асе фэгъэхьыгъэмэ, ар инэплъэгъу кьыриубытэу зыгъэгумэкIырэр бэ. Ышъхъэ закъоп, ащ есагъэп, шIгъэшгъэжъыезэ, ныбжыкIэ дэдэзэ къин бэклае зыпкIэкIыгъэ цыф, арышъ, хъярым, насыным уасэ афишын елъэкIы. Гукъэбзагъэм, дэхьагъэм, шъыпкъагъэм, шIулъэгъу иным ягъунджэу авторым ар кьегъэлъагъо.

Хьазрэт иIоф фэшъхьаф. Ащ ишэни, изекIокIэ-шIыкIи зэмызэгъ зэпыщытэу хэлъыр макIэп. Авторыми ар зэ еумысы, зэ егъэхьые. Ау пстэуми анахьэу зыгъэгумэкIэу зыпылъыр ащ

изеклоклэ-гупшысаклэхэм альэпсэ шъыпкър къыгъотыныр ары. Ар Юф Іэшлэхэп. Шулъэгъу иным ыклуачлэ зэрэлъшыр зэхыригъашлэзэ, унагъом, ипшгъэшгъэцъыклоу Динэ, коллективэу зыхэтым апашгъхъэ моральнэ-нравственнэ пшгъэдэкъыжъэу цыриІэм игупшыси Іэкигъэзырэп. Ишгъхагъусэ Камэрэ ежыррэ тлэклу шлагъэу азыфагу джэнджэш-цыхъэмшынынгъэ къыдэхъэгъагъ. Хъазрэт ыгу ащ къыгъэуцъылыгъ. Асе зылоклэ нэуж джыри гу чыІэр Камэ къыфэдэоягъ.

Мыщ дэжым авторыри телъхъэ фэхъурэп Хъазрэт тэрэзэу ышлагъе емыклоу зеклуагъэ ылоу. Тхылъеджэр зэгупшысэн икъун къыфегъанэ. Ау зэу лъапсэ фишл шлоигъор шъыпкъагъэм, ыгу илтым тетэу героир зеклоныр ары.

Ахэмэ язакъош Хъазрэт шулъэгъу-гуфэбагъэу Асе фишлыгъэри, иунэгъо цыІаклі драмэ инэу ахэлгыр авторым зэрэкигъэтхырэр. Мыщдэжым Хъазрэт ишгъэогъоу Мыекъуапэ дэс художникэу Елмызэ ихъышгъи мэхъанэ иІ. Елмызэ унагъом хэсэп, ишгъхагъусэ Ленинград цыщти, клалэхэри зыдищэжыи кложыгъэ, укъытфаемэ ори къэкложь лым къырилуи. Елмызэ ахэрзыпишынщыІэп. Ауархудожник, чышлэукъызыщыхъугъэм хэпчын плъэкІыщтэп, хэпчымэ итворчествэ, исурэт лъапсэ имыІэжъэу клодыщт.

Зэфэхъысыжъмэ, гупшысэ шгъхаІэр непэрэ цыфэу зишэни зизеклуаклі цыІаклэм фэдэу Іужъум, лъэхъанэм игумэкл пстэхэри зыгу пхырыкІырэм, зэхэшлэ ин зиІэм епхыгъ. Ау а цыфым игушлуагъуи, игуклаий, ишулъэгъуи, изэхашлі гъунэм нэсэу ипшыкІын плъэкІыщта? А гурышэр къызэлуйхыным авторыр пылъ. Ащклэ укъекІмэ, повестым угу зыщигъэклэу дэй дэдэу уеплъэу герой хэтэп. Ау ащыщыбэхэм ягупшысэхэр къатитлоу зетелъхэу, зэнэкъокъужъхэу олгъэгъу. Хъазрэтрэ Асерэ афэгъэхыгъэмэ, гущыІэмпае, зылъэныкъомклэ цыфым шулъэгъу къабзэу къыфыкъокІын ылъэкІыщтыр ары. Адрэмклэ, унагъом, ипшгъэшгъэжъые цыкІу апашгъхъэ пшгъэдэкъыжъэу цыриІэр Хъазрэт куоу зэрэзехишлэрэри олгъэгъу. Ау сыд фэдэрэ ушэтышлэ апэ къэкІыгъэми, цыфыгъэ шапхъэм игъунапкъэ зэпачырэп.

Казбек ихудожественнэ творчествэ къызщедгъэжъэгъэ усэхэм джыри зэ къафэдгъээзжын. Мы «Бжыхъэ чэцгумэклхэу» зигугъу къэтшыгъэм усэ тхылъ псау нэклубгъуишгъэм ехъоу дэт. Непэ усэ зыбгъупшлэ нахъ мыхъурэ тхылъ цыкІухэми уалукІэщт. К. Шашлэм иусэхэу мыщ дэтхэр тхылъ шгъхафэу

кыисфыдэжъугъэкI ылоу зыми рихыллагъэхэп, усэхэр ренэу ытхыщтыгъэ нахъ мышIами. Мары «аныхъыжъэу» мыщ дэтым 1962-рэ илгэс кIэтхагъ, ащыгъум студентыгъ. Ыпэрэ усэхэу зигугъу къэтшыгъагъэхэм афэдэу мыщ игупчэри ныбжьыкIэгъу ехыжыагъэу шIулгъэгъу Iахъмыгощым хэтыр ары.

Ахэмэ къакIэлтыкIогъэ усэ къаумэхэр зэхэщIэ хыорым кыыхэкIыжыи, зигупшысэ зыпкъ иуцогъэ, къэзыуцухъэрэ цыIакIэм итыгъуаси – инепи, идэи – идэгъуи зыдиIыгъэхэу усэпкъым изылгъан зылгъэкIырэ цIыф къызэрэлэкIэныгъэхэр гъуащэрэп. Аукъодые Iофэп тхылъым щыщ Iахъэу усэхэр къызцыхиутыгъэхэм «ГъэшIэуас» ыIуишгъэхэу зыкIыфишыгъэр. ГухэкI нахъ мышIами, ауцтгэу зэхэубытагъэхэу къызыхаут нэужи а усэ тхылъым критикэм осэ тэрэз, осэ икъу ритыгъэп. АщкIэ сэ симысагъи зыдэсэшIэжыи.

Мыщ фэдэ псэлгъэ кIэкIым а усэ купым Iофыгъоу къалэти, гупшысэу апкъырылги, къэгъэлгъэгокIэ амалэу яIи зэхэубытагъэу яфэшгошэ зэхэфын Iоф яшIэллэгъуай. Арэу цытми лгъэныкIэ горэхэм талгыIэсын.

Псэуми апэу зэхапшIэу, унэ къыкIидзэу, гупшысэ-зэхэщIэ зэмышIогъухэр къэзыгъэтэджыхэрэр ным, къызцыхыгъэ унэм, цагум, къуаджэм ичIынэлгъэ лгъапIэу ыпсэу зыхэлгъэхэм афэгъэхыгъэхэр арых. Икъоджэ гупсэу КъэзэныкIуаий, ащ ичыгъхэр гъунджэу къызэрыщыщтыгъэ Псэкъупси, а псыхъо нэшхъонтIэ дахэр зыпхырыччыщтыгъэ мэз гъэкIыгъэми нэшхъэигъэр къызэбэкIырэ гукъэкIыж IэшIукIэ алгыIэсэу мыхэмэ уащыIукIэщт. ГучIэм нэсэу, нэпсыкIэ тхыгъэ поэмэ фэдэу зэхэмышIэн плгъэкIырэп «ПсыIушгъом Iут унэжъ цыкIур» зыфилорэ усэр. ГукъэкIыж гупшысэр тым къыкIэныжыгъэ унэжъ-хэпIэжымыкIэ къежъэшгъ, ыкIохэу, ыпхъухэу унэгъо шгъафхэу нэмыкI чыпIэхэм ащыпсэхэрэм яжэзэ ащ гъашIэр цызыхыгъэрэ нымкIэ еухыжыых. Ау унэжъыри къуаджэри хыIэрышIэм ычIэгъ хъугъэх, ныри дунаим ехыжыгъ. Мы усэм пыдзэгъэ шгъыпкъ «Тян» зыфилорэри. Ащ гум екIурэ гупчыIэхэр кIэбзагъэх: «Сянэ псым зырагъэтхъэлэ мафэм стхыгъэ усэр». Мыр гыбзэ шгъыпкъ, зэхэщIэ ин зилэ цыфыгоу ибэу къэнагъэм ымэкъэ гухэкI ащ кыыхэлукIы. Ахэмэ акIыгъоу лирическэ героим хэпIэжыым, ицыкIугъом ыпкъыпшIолкIэ зехишIэгъэгъэ Псэкъупсэпс псыIэзэгъум, гъунэгъу пшгъэшгъэ цыкIум итепIгъэ гохыи, нэмыкIэхэми япхыгъэ гукъэкIыж IэшIухэр къыдэтэджих.

МыщнэмыкIусэгъэшлэгъонхэр, гущылэмпае, цыфцларыIохэу Ю. Темыркъаным, И. МэщбашIэм, К. Хэшхым, А. Березовоим, ныбджэгъу тхакIохэу Н. Бэгъым, П. Коцбаим, нэмыкIхэми афэгъэхьыгъэхэр дэгъых. Ахэмэ ялыхъужьыгъэ, яIэпэлэсныгъэ, ягъэхъагъэхэр усэм хищэхэзэ, цыфым мы тищыIакIэ, тичIыгу мэхъанэу щыриIэм, щыриIэн фаем гупшысэр къафегъэушцы. Ахэмэ блэгъэ дэдэу къякIуалIэх цыфым ишIулъэгъу фэгъэхьыгъэ усэхэри. Цыфым ыгу къитэдджерэ шIулъэгъум илъягъо бэмэ якIун ыльэкIышт – ным, ныбджэгъум, пшгъашгъэм, нэмыкIхэми. Ау гум ичъыи чъыIэ дэд. Ахэмэ афэгъэхьыгъэ философскэ поэмэ псау Iломи хъушт «ШIулъэгъуныгъ» зыфилорэ усэр. Ау авторыр нахъ зыфаблэрэр шIулъэгъу инэу, дахэу кIочIэшхо зыхэлъыр лъягэу ыIэтыныр ары. Ащ дакIоу джэуапынчъэу къэнэрэ шIулъэгъум ренэу игъогогъу нэшхъэигъэри щыгъушшэрэп. Сыдэу хъугъэми гупчэм итыр цыфыр ары: ащ шIулъэгъу иныр къыухъумэн ыльэкIышт, анахъ шIулъэгъу дахэр ыульэгъоуи къызэрэхэкIырэр макIэп. Ахэр къыгъэлыагъохэ зыхъукIэ, гупшысэ шъхъаIэу авторымузыфищэрэри нафэ: шIу зыльэгъурэ гум лъякIышхо иI, ар къэухъумэгъэн фае. ГуитIумэ шIулъэгъу лъягъо къызэфэгъотмэ, гъатхэр къэпасэ, мэхэр къэушхъонтIых, цыф нэгухэр къэчэфых, дунаир нахъ дахэ къэхъу.

Ау, гухэкI нахъ мышIэми, щыIакIэр ауштэу щыт зэпытэп. Цыфымрэ дунаймрэ язэфыщытыкIэ фэгъэхьыгъэ усэхэу мыщ дэтхэр апэрэ еджэгъумкIэ къэубытыгъуаех, зэхэшIэгъуаех. «ТыщыхъакIа щыIэныгъэм – ар тыхъакIа?» – ащ фэдэ упчIэкIэ къырегъажъэ иусэмэ ащыщ горэ. Ар джыри нахъ упэщIыгъэу щегъэуцу «Остыгъэу зыпсэ Iупхыгъэр апэу зыгъэблагъэр цыф IитIу» зыфилорэ сатырхэмкIэ къыублэрэ усэм. ЩыIэныгъэм псэ хэзылхъэрэр цыфыр ары, ежыр ащыпсэ хэзыхырэри. Арышъ, цыфымрэ аркъэзыуцухъэрэ дунаймрэ зэгопчынхэ плъэкIышштэп. Ауштэу щымытыми щыIэныгъэр къызэтеуцошт. Джары мыщ фэдэ сатыр хьылгъэхэри авторым ыгу къиджыкIыхэу, ыбгъэ къышIудэкIыхэу зыкIышцытыр:

Адэ сыдэу дэхагъэм уасэ имыI,

Адэ сыдэу гукIэгъум кIуачIэ имыI...

Усэ зэфэшъхъафхэм джыри къяпIолIэн плъэкIышцытыр бэ. Ау икIэухым хэмыгъэунэфыкIын плъэкIышштэп К. ЩашIэм сонет тхыным икIулайныгъэ зэрэлэкIэлъыри. Ащ ишыхъат 1975-рэ

ильэсым ытхыгъэ уси 10 зыхэхьэрэ сонет блэрыр. Поэтическэ гупшысэр, зэхашлэр мыхэми бэмэ ащылъэлэсы, икъоджэ гупси, и Псэкъупси, шульэгъум идэхагъи къафегъээзэжы. Зэклэ зэхэубытагъэу ягугъу пшлшцтмэ, усаклом игупшыси, изэхашли нафэхэу, лупклэхэу зэрэщытым, япкъынэ-лынэклэ усэхэр зэрээкклэупклагъэхэм сонетмэ адунэе классическэ шъуашэхэр угу къагъэклыжы.

К. Щашлэр прозаик ыкли усэкло къодыен, театральнэ искусствэм, драматургием арбэшлагъэу апыщагъ, адыгэ театрэм Юфыбэ дишлагъ. В. Шекспир и произведениехэу «Отелло», «Король Лир» зэридзэклыжыгъэх, ахэр адыгабзэклэ агъэуцугъэх. Я 70-рэ ильэсхэм театрэмрэ киноумрэ яинститутэу Ленинград дэтыгъэм щеджэщтыгъэ Адыгэ студиemi Юф дишлагъ. Профессиональнэ театрэр тихэку къызэрэщыхъугъэм, ыпкъ зэрэщиуцагъэм фэгъэхыгъэ тхылъэу «Люди, спектакли, театр» зыфиорэм игъэхъазырын, икъыдэгъэклын клэщакло афэхъугъ. Арышъ, «Шъозэбэн е Къэгъэзаплэм къыщышымытэкъухэрэр» зыфиорэ комедиеу, ежъ зэрилоу, драмэм енэщырэр зэритхыгъэми, ар тилъапкъ театрэ зэригъэуцугъэми зи бгъэшлэгъон хэлъап.

«Шъозэбэным» къыщигъэлъэгъорэ щылаклэр «Ос фабэм» щытлэгъугъэм бэклэ пэчыжъ. Я 80–90-рэ ильэсхэу перестроик зыфалорэм ижъотыпл, ыпэрэ ильэсхэми къыздахыгъэхэу хэгъэгум мыхъуныбэ ехъухъэ. Ахэмэ зэу ащыщ уищыклагъэр пщэфын плъэклынэу зыщыщытыгъэ лгъэхъанэм къыздихыгъэ узыжъхэу дефицит зыфалощтыгъэр, Іэнатлэ зиІэм зэклэ иІэрылхъэу, ахэмэ къядзэклыгъэ цыфхэм зыфаер зэклэ алэклахъэу зэрэщытыгъэр. Гупчэм итхэр тхъушл заводым идиректор Асхъад, сатыушл базэм идиректор Тахъир, райисполкомым илофышлэу Сэлат, ащ ягуащэу Джэнэт, тучантесэу Хъурай, нэмыкхэри. Ахэр арых районым къыхэгъэ шъоджэдыгу закъоу дубленк зыфалорэм шъозэбэн езышыллагъэхэр. Апэрэмклэ, ахэмэ ягъэпсыкли, ягуцылакли пшлощхэнэу уалгэплгэ, нэужым хабзибзышхы, адыгагъи-цыфыгъи ахэмылтыжыкыхэу, ешхэ-ешгъом хэмыкыхэу зышлэгъухэклэ уагъэгубжы, уапэуцужы. Цыф фэдэу псэухэ зышлэиго Гоцсымэ нанэр, ащ икъорэлгэфэу Аслъан, пшгэшгэ ныбжыкІэу Сусанэ уашгъом къизыхи ахэмэ къахэфагъэхэ фэдэу къышщэхъу. Сурэтышл цыф гъэшлэгъонэу Шытыу а ешъорыхъакъухэу щылаклэр зэклэ ежъхэм къафэнэжыгъэу зылгытэхэрэр дэхъащхэн ешлх, карикатурэ

сурэтхэр атырешыкых. Ау ащи игъашлэ клэклы ашы. Тэрэз дэдэу критикэм уасэ фишлыгъ мы пьесэм техыгъэ къэгъэлъэгъоным: щхэны ыкли гъэны.

* * *

Щэпшлэ шлэныгъэлэжьым джыри кыфэдгъэзэжьыным игъо хъугъэ. Литературэм изэхэфынклэ ащ Иофэу ышлэрэр зыкли зэпигъэугъэп. Статъя зэфэшхьафэу ытхыхэрэм афэшхьафэу 1982-рэ илгъэсым «Псэ зыпыт гущылэхэр» зыфилорэ тхылгыр кыдыгъэклыгъ. Ар зэрэпсаоу Мэщбэшлэ Исхьякъ итворчествэ фэгъэхьыгъагъ.

И. Мэщбашлэм итхылгъхэм кызыцатегущылэрэ статъяхэр шхьафхэу е нэмыкл литературэ Иофыгъохэм япхыгъэхэу К. Щашлэм мы тхылгъым ышэкли мымаклэу кыыхиутыгъэх. Ахэмэ ащыщхэри мыщ зыхицагъэх. Нэужыми «Псэ зыпыт гущылэхэр» лъапсэ фэхъугъэу, ау зэхъоклыныгъэхэр, хэгъэхъонхэр илэу, гушшысэ зэфэхьысыжьхэр нахъ куу цыхъугъэхэу урысыбзэклэ «Ступени» ылоу 1991-рэ илгъэсым нэмыкл тхылги кыдыгъэклыгъ.

Тхакло пэпчъ щылэныгъэ-творческэ гъогоу кыкылугъэр, литературэм чышлэу щибубытыгъэр, клэу кыыхилхьагъэр кызылотыкырэ тхылъ шхьафхэр уимылэхэу адыгэ литературэм итарихъ, итхыдэ тхыгъошлу зэрэмыхъуштыри К. Щашлэм кыдилгытагъ. Апэрэ нэплъэгъумклэ мыхэри критикэ-библиографическэ жанрэм пэблагъэх. Ублэпшлэ-къежъапшлэхэм, лъапсэхэм альэплъэ авторыр. Гущылэ дэхабэ итэкъухьагъэу хэлъкли, гушшысэ куум зэлъимылыгъ усэр гум зэрэлгымылэсыщтыр клигъэтхызы, И. Мэщбашлэм итворчествэ лэпшлэсыныгъэрэ ипоэтическэ гушшысэрэ пытэу зэзыпхыхи ылъапсэ афэхъугъэ лъэныкъохэр, мэхъанэ аритэу, критикэм кыхеушхьафыкых. Гъогупстэурикызыцэжьэрэр ян, икъуадж, ащ илэжьэкло шлагъохэр, ичлыгу гупс, ихэку клас, ихэгъэгушху – ахэр поэтым игушшысэ ренэу хэлгых, яхъишгъэклэ, ягушлуагъорэ ягумэклырэклэ щыл, изэхашлэ къапкырырклэу клуачлэ кыраты.

Образнэгушшысаклэр, поэтическэ мэгъэчаныр И. Мэщбашлэм пасэу кызыэрэфэушыгъэхэр «Цыф лъэшхэр» зыфилорэ поэмэм кыыхигъэщыхэзэ, лъэпсэ къежъапшлэу писателым фэхъугъэхэм критикэм ыналэ атет. Писатель нахъыжьхэм яфэмэ-бжымыэу ащ тырихьагъэр, адыгэ усаклохэм ягъэхьагъэхэм, анахъэу Хьаткъом

ымакъя кырыплгызэ, адыгэ поэтическэ жабзэр кыкълэтыкlorэ лъэгаплэм зэрэдищэягъэр клегъэтхы.

И. Мэщбашлэм илирическэ гупшысэ, иусэхэм философиу акълэлым ягупчэ ренэу цыфымрэ ащ игумэкл-гушпаугъорэ зэритхэр игъэклотыгъэу кыгъэлъагъозэ. К. Щашлэм нэмыкляу ыналэ зытетыри ахэр кыырилотыкынымклэ И. Мэщбашлэм икыгъо амалхэу, сурэтхэу, пкыгыгъохэу ыгъэфедэхэрэр арых. Ахэмэ ащыщых гъогухэр, урамхэр, тыгъэр, лъэмыджхэр, нэмыкIхэри. Гъогумэ яхъишгъэ хэмылгъэу, лъэныкыо горэмклэ ахэмэягупшысэпхырымшчыгъэу И. Мэщбашлэмусабэ зэрымилэр клегъэтхы критикым. Джащ фэд лъэмыджхэри, ахэр псыхыо нэпкыитIур зэзыпхырэ гъогу кыодыеп поэтымклэ. Лъэмыдж имыщыкIагъэу зищыIэп. Цыфхэр, лъэхъанхэр, лъэпкхэр, гухэр, чыгумрэ уашъомрэ, къэхъугъэмрэ къэхъуцтымрэ, акылымрэ гумрэ зэзыпхырэ нэрылгъэу ыкли нэрмылгъэу лъэмыджхэр поэтическэ образ лъэшэу И. Мэщбашлэм итворчествэ зэрэхэтыр кыыхегъэщы К. Щашлэм.

Тэрэз авторым зыфилорэр: И. Мэщбашлэм ипоэмэхэр лъэпкыым итарихъ нахь епхыгъэхэми, иусэхэм акIэрыпхын плъэкIыштэп, гупшысэу ахэлъымкли, Iофыгъоу поэтыр зыфэлажэрэмклэ зы макъэх зэрэтхыгъэхэр. Арэу щытми, писателым ахэр зыщитхыгъэ уахътэм елытыгъэу тхылгым хэгоццагъэу шъхъаф-шъхъафэу атегущыIэрэп, зы чышIэ цыугъоигъэхэу Iофыгъо инхэу кыалэтхэрэм нахь ыналэ тетэу зэхефых.

Усэхэмрэ поэмэхэмрэ язэхэфын хильхъэгъэ зэфэхысыжъ кIуачIэр романхэм атегущыIэ хъуми кыыхэщы.

Непэрэ прозэм игъэхъагъэхэр зыдиIыгъхэу, ужъгъэигъэ хэмылгъэу цыф шэным икъэгъэлъэгъонклэ, хъугъэ-шпагъэм икыызэлухынклэ, ахэр зы сюжетым цызэпхыгъэхэу гъэпсыгъэнымклэ И. Мэщбашлэм ироманмэ хахыгъэ гъогупэхэр критикым кыгъэлъагъох. IэубытышIэу ащкIэ ышIырэри герой шъхъалэхэм яхарактермэ социальнэ ыкли нравственнэ лъапсэу ялэхэр кычIигъэщынхэр ары. Роман пэпчъ зэпкыырыхыгъэу темыгущыIэу гупшысэр зэфэхысыжъ лъапсэмэ нахь алъэо.

Мэщбашлэ Исхъакъ итворчествэ фэгъэхыгъэ Iофшпагъэу нэужкIэ К. Щашлэм джыри кыыхиутыгъэр макIэп. Iстэуми уалыIэсын плъэкIынэп. Ау кыыхэгъэщыгъэн фэе зытIу горэм такыщыуцуныгу. Ахэмэ ащыц И. Мэщбашлэм иусэхэмрэ

ипоэмэхэмрэ зэхэугъоягъэу тхылъитIу хъоу 2006–2007-рэ илгъэхэм кыдэкIыгъэм пэублэ псэлгэ инэу фишIыгъэр. Мыр усаком фэгъэхыгъэу К. ЦашIэм ытхыгъэ пстэуми анахь зэлэкIэлъ, анахь куу. Адыгэ усэр И. МэцбашIэм гупшысэ Iужъум зэрэфицагъэр хигъэунэфыкIызэ, критикым еж изэхэфын-гупшысэхэри философии иным зэлъиIыгъых. Творческэ гупшысэм, Iеплэсэнэгъэм яшгъэфыхэр сыдигъуи къэубытыгъуаех. Арэу цытми, К. ЦашIэм зытегуцыIэрэ Iофыгъор куоу ешIэ, писателым игъоугуи игъэхъагъи зы нэплгъэгъу чаным, зы гупшысэ зэикIым цызэрипхын ылгъэкIыгъ, кыIорэм имызакъоу икъэIуакIи уналэ теодзэ. Гупшысэу статьям пхырищырэр нахь дэгъоу, нахь IупкIэу, еж критикэм ыгу ихъыкIырэ-ишIыкIырэри кышпIыгъэлэсын ылгъэкIэу къэотэкIэ амалкыыхын ылгъэкIыгъ. Публицистическэ гуцыIэ чанэу гупшысэр сыдигъуи хъуаоу зезыцэу кIуачIэ къезытырэм К. ЦашIэр фэлэсэмэгон. Ар джыри зэ нэрылгъэгъу кышпIыгъ. ЖэрыIо гуцыIэным пэблэгъэ, тхылгъеджэ жъугъэм псынкIэу лъыIэсын бзэ тIупщыгъэ шгъхъафиткIэ тхыгъэ статьяр. Еж авторым ишIошI, игурышэ, иеплгъыкIэ, ыгу пхырыкIыгъэ поэзиер цыIэныгъэ фактхэм аригъашпэхэзэ кышпIегъэлэсых.

«В художественном мире Исхака Машбаша» зыфиIорэ тхылгъэу ЦашIэ зэшгъхъагъусэхэу профессорхэу Казбекрэ Цамсэтрэ зэдатхи 2007-рэ илгъэсым кыдэкIыгъэми игугъу къэмышпIын плгъэкIыщтэп. Шыпккэ, мыщ ыпэкIэ кыдагъэкIыгъэгъэ тхылгъхэу «Ступени», «Восхождение к памяти» зыфиIохэрэр кыдэхъажыгъэх. Ау тхылгъым ияцэнэрэ Iахъэу «Вечерние беседы» зыфиIорэр кыыхэбгъэщынэу ифэшъуаш. ИшIыкIэ-гъэпсыкIэкIэ мыщ кIэу хэлъыми зыIэпещэ. Цагум дэт дэшхо чыгым ычIэгъ хъоопщэу пчыхъэ заулэ хъугъэу шIэныгъэлэжытIумэ зэдэгущыIэгъухэр цызэдыряIэх. Ахэр И. МэцбашIэм итарихъ романхэу «Хъан-Джэрий», «Рэдэд», «Адыгэхэр», «ГъэритIу», «КъокIышIэмрэ къохъапIэмрэ» зыфиIохэрэм, нэмыкIхэми афэгъэхыгъэх. Адрэ шIэныгъэлэжыхэм къаIуагъэхэри кыдалгъытэхэзэ, гурыIогъошIоу, литературэ шIэныгъэм икъэлоклэ хылыгъэхэм ацаухъэзэ авторхэм ягупшысэхэр кыраIотыкIых. АцкIэ зэдэгущыIэгъу, зэпэгъодз гупшысэр, ар К. ЦашIэм нахьшпэкIи ыгъэфедагъ, Iэрыфэгъу дэдэу зэрэщытыр джыри зэ нэрылгъэгъу къашпIыжыгъ.

Мы аужырэ ильэсхэм ежь иунэе тхылъхэм афэшъхьафэу зэхигъэуцуагъэхэми, ышъхьэкIэ ахэлэжьагъэми, редактор е рецензент Iофхэр зэшIуихыгъэхэми К. ЩашIэм тхылъыбэмэ Iоф адишIагъ. Ахэмэ апшъэкIэ цыгытх Тхьаклушынэ Аслан фэгъэхьыгъэхэр. «Тхакушинов: вчера, сегодня, завтра» зыфиIорэр ыгъэхьазыри 2004-рэ ильэсым кызыдегъэкIым, ар Адыгэ Республикэм и Президент хъуштыми цIыф ышIэцтыгъэп. Шъышкъэ, ыужырэ тхылъэу «Аслан Тхакушинов: всадник всегда в седле» зыфиIорэр 2007-рэ ильэсым кызыдегъэкIым А. Тхьаклушыныр Президентэу хадзыгъэхагъ. Ау а тхылъыри ыныбжыкIэ ильэс 60-м зэриуцуагъэм фэгъэхьыгъагъ нахь, нэмыкI Iоф хэлъыгъэп. Ежь фэдабэмэ зэрафашIэу ифэшъошагъ, тэфэцтыгъэ: шIэныгъэлэжь ин, доктор, профессор, академик, литературэм исоциологие апэу зыфэзыгъэзагъэхэм, ащ фэгъэхьыгъэ тхылъхэр кыхэзыутыгъэхэм апэ итыгъ. Ащи имызакъоу хэгъэгум цызэлъашIэрэ апшъэрэ еджапIэм – технологическэ университетым ипэщагъ. АхэмкIэ зэкIэмкIэ А. Тхьаклушынэм ицIыкIугъом кышчыублагъэу непэ нэсыжьэу гъогоу кыкIугъэм тхылъхэр къатегушчыIэх. Ежь К. ЩашIэм иочеркхэм, инэмыкIырэ тхыгъэхэм адакIоу политикэу, шIэныгъэ Iофым пылъ цIыфыбэхэу, зэрэхэгъэгоу цызэлъашIэхэри ахэтхэу, атхыгъэхэр, яшIошIхэр кыдэхьагъэх. Ахэмэ зэкIэмэ уасэ яI. Дунаим исыд фэдэрэ къуапэ кыкIэу Адыгеим къэкIорэ хьакIэр «шъуи Президент хэта, сыд фэда?» ыIоу кыкIэупчIэмэ, утемыукIытыхьажьэупэбгъохын шIэжыкIын тхылъхэу гъэпсыгъэх мыхэр.

Ежь К. ЩашIэм илитературэ шIэныгъэлэжьын Iоф кыфэбгъээжымэ, ащкIи мы аужырэ ильэсишIыр гъэбэжъугъ. «Художественная структура конфликтов эпохи и духовно-философские искания личности» (2005), «Пламя тревоги нашей» (2006), «XX век: эпоха и человек» (2006), «В художественном мире Исхака Машбаша» (2007), «ЛэшIэгъум ильэгъо къинхэр» (2009) зыфиIорэ тхылъхэр, нэмыкI тхыгъэхэри кыыхиутыгъэх.

А пстэуми игъэкIотыгъэу мы чышIэм уасэ ащыфэшIын плъэкIынеп. Ау анахь зэхэугъоегъэ-зэфэхьысыжь тхылъэу «XX век: эпоха и человек» зыфиIорэр гушчыIэ заулэ горэкIэ хэмыгъэунэфыкIыгъэ хъуштып. Пстэуми апэу ар зэпхыгъэр, нахьпэкIэ зигугъу къэтшыгъэхэри ахэтхэу, К. ЩашIэм итхыгъэ, ипсэлъэ тэкъухьагъэхэу гупчэ ыкIи чышIэ гъэзетхэм,

журналхэм, сборник зэфэшъхьафхэм ильэсыбэхэм кьаклоцI кьашчыаутыгъэхэр, зэуклэ зэфэшъхьафхэм кьащиуагъэхэр, тхыль цыклоу ыпэклэ кьыдэкIыгъэ горэхэри ахэтхэу мыщ зэрэщызэхэугъоягъэхэрары. ЯжанрэхэмкIахэр зэфэшъхьафых-статях, рецензиех, зэдэгущыIэгъух, псалъэх. Адыгэ литературэ закъом игъунапкъэп зэрытхэри. Урыс литературэри, нэмыкI лъэпкъ литературэхэри, тхаклохэри, произведениехэр – бэ К. ЩашIэм кьызэлыубытырэр.

ЯтлонэрэмкIа, нахьпэм мыхэмэ зэкIэмэ уяджагъ шуагъэми, зэхэубытагъэхэу, зы нэплъэгъу кьыриубытэхэу уапашъхьэ илгыхэ зыхъукIэ, тхыльым шъхьэу фишIыгъэр псынклэу кьышлъэIэсы: тэрэз, цыфымрэльэхъанэмрэ икIыгъэлэшIэгъум илитературэ зэрэщырышчыгъэхэм икуупIэ ахэмэ ухашчэжьы.

Критикэ кьодьер армырэу адыгэ литературэм итеорие, итарихъ академическэ гушшысэ апэбгъохызэ уатегущыIэщтмэ, К. ЩашIэм анахь илэшIэгъэ ин зыхэлгыр «История адыгейской литературы» зыфилоу 1999–2006-рэ ильэсхэм тхыльищ хъоу кьыдэкIыгъэр ары. Мыр гуманитар шIэныгъэхэм я Адыгэ институт цагъэхъазырыгъ ыкIи кьыщыдагъэкIыгъ. Ау К. ЩашIэм адрэ егъэджен-зэхэщэн Iофышхоу АГУ-м щихьырэм даклоу ильэс 20 фэдиз хъужыгъэу мы институтыми зэхэфын-ушэтын Iофхэр щешIэх.

К. ЩашIэм ыпэкIи адыгэ литературэм итарихъ итхын мы институтым щыпылгыгъэх. 1968-рэ ильэсым институтым и «Ученэ запискэхэм» «Из очерков истории адыгейской литературы» ылоутхыгъэ зауликъыхиутыгъагъ. АщыужилгъэсишI тешиагъэу 1979–1980-рэ ильэсхэми «Вопросы истории адыгейской литературы» ышъхьэутхыльитIу кьыдагъэкIыгъагъ. К. ЩашIэри мыхэмэ ишъыпкъэу ахэлэжьагъ. КъежьапIэхэм, гъогупэу кьырикIуагъэхэм, хэхъоныгъэу ышIыгъэхэм афэгъэхьыгъэ гушшысэ-зэфэхьысыжь дэгъухэр ахэлгыгъэми, мыхэр джыри адыгэ литературэм итарихъкIэ плытэн плъэкIышчыгъэп.

Ащ изэгъэфэн игумэкIхэм К. ЩашIэр я 80-рэ ильэсхэм акIэхэм нэс ахэтыгъ, екIолэкIэ зэфэшъхьафхэри кьыхихыгъэх, ыушэтыгъэх. Ащ фэдэ зэфэхьысыжь гурышпэ-гушшысэ хэхыгъэр зылгэпсэ план-проспектыр я 90-рэ ильэсхэм акIэхэм адэжь кьыхихыгъ, институтым тыщытегущыIагъ, щытштагъ. Атарихъ тхыльхэр зытхыщт шIэныгъэлэжь купым ипэщэнэуи, редактор шъхьэлэнэуи К. ЩашIэр институтым ишIэныгъэлэжьхэм я Совет

цагэнэфагъ. Ар щысэтехыпӕу зэшӕохыгъэ зэрэхъугъэри джы нэрылӕгъу. Тарихъ тхылъищым ягъэхъазырын шӕныгъэлӕжъ 20-м ехъу хэлӕжъагъ. Ахӕр АРИГИ-м изакъоу илофышпагъӕхӕп, АГУ-м ифилологическӕ, илӕпккъ факультетхэм, технологическӕ университетым, нӕмыкӕ чыпӕхӕми къарыкӕхӕрӕр хэлӕжъагъӕх. Апстӕур зыгухӕлфӕбгъӕлорышӕныр, зы лъагъо рышщӕныр лӕфӕшӕхыгъӕп.

Тарихъ тхылъищыр Темыр Кавкази Москваи яшӕныгъэ гупчӕхэм ащызӕлӕшпагъ, осӕ ини къаратыгъ, зӕрагъӕгъот ашӕоигъоуи бӕхӕр къыкӕлӕлӕлӕх. Хӕгъӕхъон-зӕхъокӕнынгъӕхӕр фӕшӕжыгъӕхӕу, нӕпӕрӕ эстетическӕ гушшысӕми нахъ диштӕу адыгӕ литературӕм итарихъ тхылъищ ятӕонӕрӕ тедзӕгъукӕ къыдӕгъӕкӕжыгъӕным игушшысӕ К. Щапӕр хӕт.

Ныбжыым емылгытыгъӕу К. Щапӕм илофшӕн непи зи къыцигъӕкӕрӕп. Егъӕджӕн-пӕуныгъэ лӕфыри, тхылъ къыдӕгъӕкӕныри, шӕныгъэлӕжыныри – пстӕури зӕдехъы. Сыдигъуи зӕрӕщытыгъӕу уахътӕр фимыкъоуи къыхӕкӕы. Чӕци мафи имыӕу ригъаджӕхӕрӕм, ыгъасӕхӕрӕм, мышгъхӕхӕу лӕф зыдӕзышӕжӕхӕрӕм апылф, ишӕныгъи, игурышӕ-гушшысӕхӕу джыри тхылъшӕм римыгъӕкӕлугъӕу, къыхимыутыгъӕу къырихъӕкӕхӕри адегощых. Нӕмыкӕ щылакӕи ышӕрӕп. Литературӕр, тхӕныр, шӕныгъӕр ылф щыщ шъыпкӕӕ хъугъӕх, игушшысӕ ренӕу хӕлтых, игъашӕкӕи игъозӕ нӕфых.

ТЕУЦОЖЬ ХЪАБИБ (1931-2008)

Теуцожь Хъабибэ прозаикэу ары нахьыбэмэ зэрашIэрэр. Институтым чIэсэ тхэныр усэхэмкIэ ригъэжьэгъагъэми, еджэгъу ужым прозэмнахь дихьыхыгъэу хъугъагъэ. Арэу щытми, Хъабибэ усэ тхыныр чIидзыгъэп. Поэзиэ шъуашэм иль тхыль цIыкIоу «Тэтэжьрэ Гъулацыйрэ» зыфилоу 1993-рэ ильэсымкIэлэцIыкIухэм къафыдигъэкIыгъэм, усэхэм ятхын ащ зэримыгъэ тIылыгъэр къеушыхъаты. Аужырэ ильэсхэм усаком а шульэгъоу поэзиэм фыриIэм хэмыхъогъагъэмэ, къыкIичыгъагъэп. Ар къегъэшъыпкъэжьы ильэс зэфэшъафхэм Теуцожь Хъабибэ ащитхыгъэ усэхэр, ордэхэр, поэмэхэр зыщзэхуэгъоогъэ тхыльэу «ГучIэ сагъэхэр» зыцIэу 2007-рэ ильэсым къыдэкIыгъэм. «Ар анахь мэхъанэ зэстырэ IофшIагъэу сэркIэ щыт, – еIо усаком. – Сэ литературэм гъэхъэгъэшхо щышIыгъэу слытэрэп. Тхыль зытфых ныIэп къыдэзгъэкIыгъэр. Ахэмэ тилгъэпкъ зыгъэгумэкIырэ Iофыгъохэр къащыслэтыным сыпыллыгъ, шульэгъуныгъэм, цIыфыгъэ дахэм тхыльеджэхэр ахэспэнхэм сьдэлэжьагъ».

ТхакIом ипоэзиэрэ ипрозэрэ зэпигъэуцурэп. Арын фае Хъабибэ литературэм ильэныкIуитIуми къащилэтыгъэ Iофыгъохэр, ащижъогъэ хъасэр зы художественнэ процесс зэхэлъэу, зэдакIоу, зы творческэ губгъом къыщыкIыгъэ мэщэу тапашъхэ къызкIиуцорэр. ЗэхэлъхъэкIэ-гъэпсыкIэу яIэм елытыгъэу лъэпкъ шульэгъур, лъэпкъ зэхашIэр, шэн-хэбзэ зэхэтыкIэхэр икIу фэдизэу зэхыуагъашIэ ащ итхыгъэ пстэуми. Ары национальнэ лъапсэ зилэ идеехэр, образхэр, пкъыгъохэр къызщыриIотыкIырэ иIэшIагъэхэр Теуцожь Хъабибэ нахь

кыдэхъухэу зышпырэр. ТхакломкIэ анахъ мэхъанэ зиIэр «адыгэ лъэпкъыр адрэ цIыф лъэпкъэу цыIэмэ атезыушъхьафыкIырэ пкъыгъохэр адыгэхэмлъэпкъкIэнэу яIэр зэкI, адыгэр зыгъэадыгэу цыIэр зэкIэ» кырилотыкIыныр ары.

Теуцожь Хъабибэ Исмахылэ ыкIор Теуцожь районим итыгъэ кIоджэ цыкIоу Ленинэхъаблэ (Краснодарскэ хыIэрышIым ычIэгъ хъугъэмэ ащыцI) мэзаем и 29-рэм 1931-рэ илъэсым кышчыгъугъ. Гурыт еджапIэр кызыеух уж Хъабибэ Адыгэ кIэралыгъо кIэлэгъэджэ институтым ифилологическэ факультет чIэхъыкIи 1964-рэ илъэсым кIеухы. КIэлэгъэджэ сэнэхъатым рылжээн амал иIэ зыхъугъэ илъэсым кышчыгублагъэу 1989-рэ илъэсым нэс зыщыцI районим иегъэджапIэхэм адыгабзэмрэ литературэмрэкIэ кIэлэеджакIохэр Теуцожьым щаригъэджагъ.

Теуцожь Хъабибэ кIасэу литературэм кыыхэхъагъэми, еджапIэм чIэсзэ ар шIу ылъэгъуи, пыццагъэ хъугъагъэ. 1953-рэ илъэсым дзэ кIулыкIум цыIээ, тхэныр ацI еублэ, иусэхэр кыыхиутхэу регъажъэ. Апэрэм гум ишгъэф зэхэшабэр шIыкIэ амал зэфэшъхьафхэмкIэ иусэхэм къащырилотыкIэу Хъабибэ еублэ, етIанэ прозэм зыфеузэнкIы. Къэбзагъэр, зэфагъэр, дэхагъэр зыхэгощэгъэ иапэрэ усэхэмрэ рассказхэмрэ хэку гъэзетым, литературнэ-художественнэ альманахэу «ЗэкIошныгъэм» янэкIубгъомэ кIарегъахъэх. 1966-рэ илъэсым Теуцожьым ирассказ заулэ тхэкIо куп яIэшагъэхэр зыдэт тхылъэу «Псэемыблэжъхэр» зыфиIорэм кыыдегъахъэх. Ежъ Теуцожь Хъабибэ зериIоу, тхэн Iофым «ильэсыбэхэм къакIоцI Iофтедзэ фэдэу» пылъыгъэми, илъэс заулэм кызызэкIэлъэкIох тхылъ шъхьафэу кыыдэкIыгъэ иповестэу «Ардаш» (1968), ирассказхэр зыдэт тхылъэу «Бзылъфыгъэм ишгъэф» (1974), иповестхэмрэ рассказхэмрэ зыдэт тхылъэу «Заом итыркIохэр» (1981), «НыбжыкIэ тхыд» (1990), «СильфышIэ игутеу» (2001), «ГучIэ сагъэхэр» (2006) зыфиIохэрэр. Теуцожь Хъабибэ кIэлэцIыкIухэм апае ытхыгъэ пшысэ-поэмэу «ТэтэжIрэ Гъулацыйрэ» зыфиIорэр тхылъ шъхьаф хъоу, сурэтхэмкIэ гъэкIэрэкIагъэу Адыгэ тхылъ тедзапIэм 1993-рэ илъэсым кышчыдэкIы, журналэу «Жъогъобын» зыфиIорэми цIыкIумэ апае тхыгъэхэр кыыхеутых. Кыыхэгъэщыгъэн фаер, тхакIом итхылъыкIэу кыыдэкIырэ пэпчъ игумэкI нахъ зыщиушгъомбгъуцтыгъ, икIэлэмышIэ зыфигъээзэрэ Iофыгъор нахъ куоу, ычIэ нэс екIотэхэу зехифыным пылъыгъ, тымышIэщтыгъэу е тшIэ фэдэми гурышэкIэ тызынэмысыгъабэмэ

тафищэцтыгъ. Хьабибэ кыызтегущылэрэ пкыгъом изэхэфын, художественнэ шъуашэкIэ ифэпэн, ытхырэм изэгъэфэныгъэ ренэу ыналэ тетыгъ, ижабзэ ипсыхъан, игъэчанын емызэщэу, дэмышъхъахэу, фэлэпэласэу дэлэжъагъ. Гурылогъошлу дэдэу щымытыми усэбзэ гъэшIэгъон тхакIом Iэклэлъыгъ, ар бай, уегъэгупшысэ, уегъэлъыхъо.

Теуцожь Хьабибэ апэрэ лъэубэкъоу литературэм щидзыгъэм кыщцегъэжъагъэу еплъыкIэ гъэнэфагъэ фыриIэу тхэн Iофым екIуалIэщтыгъ, о угуи, ппси, уилыуз-гупцIэнагъи птхырэмэ зэрэхэплъхъан фаер ациакъыкIи игупшысэхэмкIи зэхипIагъэу щытыгъ. «УтхакIо зыхъукIэ, – еIо ац, – птхырэм шъыпкъэныгъэрэ зэфэныгъэрэ ахэлъынхэ фае. Джа нэшэнэ шIагъохэр уитхыгъэмэ ахэлъхэ зыхъукIэ, шIошIхъуныгъэ цIыфмэ кышпфыриIэщт, гу къабзэуи уалъытэщт». Хьабибэ а еплъыкIэу тхэн Iофым фыриIэр итворчествэкIэ кыгъэшъыпкъэжъыгъ: зыхэт щыIакIэм, пэкIэкIыгъэм, дэгъоу зыщыгъуазэм къапкъырыкIэзэ тхагъэ. Ац кыхэкIэу иапэрэ повестэу «Ардаш» зыфиIорэр кызыдэкIым «Хьабибэ благъэу зышIэхэрэм а тхыдэрышпъхъэкIэ кырыкIуагъэм зэрэпблагъэм гу лъатагъ».

Зэо илъэсхэу Теуцожь Хьабибэ икIэлэгъу зытефагъэхэр анахъ гузэхэшIэ ин езгъэшIыгъэ илъэсхэу игъашIэ щыхъугъэх. А лъэхъэнэ кIиныр нахъ пэчыжъэ хъу къэс егъашIэми щымыгъупшэжъыщт лIыхъужъыныгъэу тицIыфхэм зэрэхэагъэр нахъ IупкIэу ынэгу кыкIэуцожъыщтыгъ, уаси нахъ фишIыжъыщтыгъ. «Тятэ Хэгъэгу зэошхом ипэублэ шъыпкъэ фэхыгъэмэ ащыщыгъ, – ыгу пилонтIыкIызэ кыIотэжъыщтыгъ тхакIом. – Сабый бынэу сэрырэ сшыпхъуищырэ тынэ тыкълъгъэхани, кIинышхо кыттырилъагъозэ типIугъ, тилэжъыгъ, тыригъэджагъ. Заом илъэхъани зэоужгъэблитIуми талэкIихыгъ, ац ыуж гъэблэIо-гъэблэшъо илъэс кIинхэри кызыэтынэкIыгъэх». Заом икIинырэ итхъамыкIагъорэ ялбуз уахътэу тешIагъэм ыгъэупэбжъагъэми, ятэу, икъошхэу зыпсэ хэзылъхъэзэ а мэшIошхор зыгъэкIосагъэмэ яшIэжъ Хьабибэ ыгу ыфырзэу кыыздырихъакIыщтыгъ, зыныбжъ имыкъузэ IофшIэным кIэуцогъэ цIыфыгум гъэшIэрэ шъобжэу а илъэс кIинхэр кIинэгъагъэх.

Заом епхыгъэ хъугъэ-шIагъэхэу иакъыл, изэхашIэ кыхэущыкIыжъыхэрэр ынэгу кыщыкIэуцожъы тхакIом иапэрэ тхылы. «Ардаш» зыфиIорэ повестым мышц фэдэ гущылэхэр

Хьабибэ пэублэ фишыгы: «Отечественнэ зэошхом щыфэхыгъэ сятэ Исмахылэ ыцлэклэ сэтхы». Повестыр кыызтегущылэрэр Хьабибэ ятэ заом защэм ежь ыныбжыгыгъэщтым фэдиз горэ зыныбжь Ардаш цыклур ары. Ащ яти зышгъхамысыжъэу, ыпсэ емыблэжъэу, ихэгъэгу фэшгыпкъэу, лыхъужьныгыгъэшхо зэрихъэээ заом хэклодагъэхэм ащыщ. Етлани герой цыклымрэ тхакломрэ ятэхэр зэцлэгъух – Исмахыл тлуми ацлэр. А зэпстэум Теуцожь Хьабибэ итхыгъэ иклэлэгъоу Отечественнэ зэошхом илэхъан тефагъэм щилъэгъугъэхэр, щызэхихыгъэхэр, щызэхышлагъэхэр лъапсэ зэрэфэхугъэр кьаушыхъаты.

Охътэ шлуклае поэмэм кыызэлъеубыты: фашизмэр Европэм иутэшгъухъагъэу дунаир гумэклыгъо зыщыхэтыгъэ лэхъанэм щыгублагъэу, нэмыщхэу Адыгэ хэкум кьэсыгъагъэхэр зырафыжыгыгъэгъэхэ лэхъаным нэс кыриубытэрэ уахътэр ары тхаклом кыгыгъэлъагъорэр. Ушэтыплэ кыиыр сыдигъуи лыгъэшлани, хэти зэрэщыт шгыпкъэу ащ уапашгъхэ кырегъэуцо. Зэуаплэм фэдэ кьабзэу кьуаджэм кьыдэнэгъэ цыфхэми лыхъужьныгыгъэшхохэр зэрээрахъагъэр Хьабибэ рытегъэлъэгъуклы. Губгъом ит лэжыаклохэри кьуачлэу ялэр рахылагъэу теклоныгъэм икьыдэхын фэлажъэщтыгъэх. «Зэклэ фронтым пай, зэклэ теклоныгъэр кьыдэхыгъэным пай!» зыфиорэ джэпсалъэр агъэцаклээ, тицыфхэм псэемыблэжъэу юф ашлэщтыгъ, зыгъэпсэфыгъо уахъти ялагъэп, ячъыйи кыщыкклэщтыгъ, ау япшъэрыл икьоу кьагурылээ, афэлъэклыщтыр ашлэщтыгъ. Колхоз мылкъум щыщ пным лэклэбгъахэ зэрэмыхуцтым иунашгъоу партиемышлыгъэм ахэр игъэцэкклэуагъэх. Зыбылымышгъхы, зыпсэолъапхъинэмыщхэм кьоджэдэсхэм арагъэгъотыгъэп, зэуаплэм лутхэм афэдэкъабзэу а колхоз мылкъум икьэухъумэн апсэ фатыгъ Гугукъое колхозэу «Быракъ плыжъ» зыфиорэм изавхозэу Хьамырзэ Лаупаклэрэ клэлэегъаджэу Агъырджанэкъо Хьилимэрэ.

Патриотизмагъэм, цыфыгъэ иным дыклыгъоу нэпэнчъагъэри, кьумалыгъэри заом иушэтыплэ мафэхэм кыызэрагъэлъэгъуагъэр Теуцожь Хьабибэ кьегъэунэфы. Гуубэтэ Къэнае, Унэрыхъэ Лыуцлэпл афэдэхэм пным лумэт зыфашлыгъэу фэлажъэщтыгъэх. Мыхэр «ацлэм фэдэр ашгъх» зыфиорэ лугъэр гум кьээзгъэклыжырэ цыфых. Тхаклом полицайхэм афишыгъэ лэжъуацлэхэр символическэу гъэпсыгъэх: цыфыгур аубатэу, зэгуагъэутэу, хъэшэклуахъэхэм афэдэу унэ ихъэ-иклэху,

Іәгуи бгъагъи къалъыхъуштымкІә къогъанэ зимыІә техэкІо нэпэнчъэх мыхэр. Ау ялэнатІә гу цыфэгъу имыфэхээ къумалмэ яфэшъуашэр агъоты: Іэхъо нэбгыритфэу ауکلыгъэхэм ежъхэри акІэлъэкІожьых.

А хъурэ-шІэрэ пстэуми алъэплъэ, ягупшысэ, ежъыныбжьыкІә зыфэамал Іофыгъохэр зэрехъэх Ардаш цыкІум. Гугукъое чылэм нэмыщхэр дэмысыгъэхэми, ац яунашъохэр цызыгъэцэкІэрэ полицайхэр къуаджэм цыхъушІэцтыгъэх. Апэрэу ац яжъалымыгъэ Ардаш ежъ ихъэ Гъулан цыкІумкІә еушэты. Хъэ цыкІоу къаукІыгъэр зэригъэягъэм ац игумэхагъэ зэхытегъашІэ, аужъалымыгъэм зыгупытэышыгъэ Ардаш пшым фэгъэхъыгъэмэ цтгэ зымышІэрэ лІэбланэу ац къызэкІоцІегъэкІы. Сабыигу ихыгъэу хъэрамыгъэ зымышІэрэм тыркъоу къытырацагъэм пшым ришылІэгъэ банэр къыкІэлъэкІо. Шыхъужъ бгъэтІагъэр анахъ къызщыхэфэрэ пкъыуцугъом итыгъэ Ардаш цыф шъо техъэ-текІэу къэхъурэм пэпчы къекІунэу, диштэнэу хъурышъо зыгъотырэмэ мызэу-мытІоу хъор-шэрыгъэхэр арешылілэ, гупсэфыгъо аригъэгъотырэп, хъэ цыкІум ихъэдашъхъэ къызфигъэфедээ, партизанмэ ящынагъо ашъхъарегъэт зэпыт.

Ыныбжьэ емылгытыгъэу охътэ мыкІыхъэм къыкІоцІ Ардаш игулытэ зыкълэты, изэхэшылкІ зеушъомбгъу. Ац фэдэу Ардаш гупытагъэ езгъэшырэр охътэ бырысырэу иакъыл къэкІогъу зытефагъэм имызакъоу янэ игущылэхэу текІоныгъэм игугъэ нэф зыхэлукІхэрэри ары. «Бэрэ пэмылъэу а уахътэр къэсыщт, – релэ икІалэ Аминэт, – тиколхози зыпкъ идгъэуцожьыщт, заори аухыни уяти къэкІожьыщт, ори еджэныр школым щегъэжъэжъынышъ, еджэгъэшхо ухъушт!». Джащ фэдэ гугъэ дахэхэм пыир зызэкІафэжъыщт мафэр къызэрэсыщтымкІә теубытэгъэ пытагъэ кІэлэцыкІум къыхалъхъэ, ыгукІә агъэгушхо. ЫныбжьыкІә амалелытыгъэу АрдашылъэкІыщтырешІэ, пыир зэхэкъутэгъэным, текІоныгъэм имафэу янэ зыкІегуыштыгъэр къызэригъэблэгъэным ыкІуачІэ фегъэлорышІэ.

ЩыІэныгъэм укІэзгъэгушІурэ, чыжъэу плъэрэ гугъэ дахэкІә Теуцожъ Хъабибэ итхыдэ къеухы. «Ардаш» ХъабибэкІә егъэжъэпІэ шІагъоу, гугъэпІэ лъагэ къэзытырэу зэрэхъугъэр кІигъэтхъызэ, тхакІоу Цуекъо Юныс етхы: «... мы тедзэгъэ нэкІубгъо тІэкІум ац лъышытэу гу лъыуигъатэщтыгъэ тхэкІә гъэнэфагъэрэ ежъ игурышэ-гупшысэ куухэмрэ зэдэзыІыгъ,

бзэ шлэгъо шъотклo-лэтклo хьалэмэтыр зэрлүлым имызакъоу, ар дахэу, ямышыклэ шгуашэ зыгъэфедэрэ тхэклo ныбжьыклэр адыгэ прозэм ихэгъошгъхьэ огъурлымэ къазэрэщылгъэгъуагъэм. Къэлотэклэ шыклэ-гъэпсыклэ шгъафхэри, нэмыклмэ ныбжьы амыгъэфедатгъэхэу, кыгъэлэгъуагъэх, кыыздырихыжьбагъэх».

Теуцожь Хьабибэ анахъэу ылэ кыыригъэхьагъэр рассказхэм ятхын ары. Ятлонэрэ тхылыгъу «Бзылыфгыгъэм ишгъэф» зыфиорэм рассказ закI кыдэхьагъэр. «Ардашым» лэжьэкIо цыф кызыэрыкIохэм ядунай дахэрэ фашизмэм икIочIэ мэхъаджэрэ зэрэзэпэуцухэрэр, зэрэзэутгэкIхэрэр арымэ кыщигъэлгъагъорэр, «Бзылыфгыгъэм ишгъэф» зыфиорэ тхылым мамыр шыакIэм икыгъэлгъэгъукIын тхакIом ыкIуачIэ нахь фегъазэ. Шышкъэ, заом ифэмэ-бжьымэ зыхихыхэрэ рассказхэри мыщи кыххэфэх («Бзылыфгыгъэм ишгъэф», «Кушгъэнан»), ау ахэм тхакIор джырэ лгъэхъаным къапкырыкIзэ, блэкIыгъэ заом ехыллэгъэ гукъэкIыжьхэр къащетых. Хьабибэ ыналэ нахыбэу зыгыригъэтырэр мамыр шыакIэм иофыгъуабэхэм къагъэуцурэ упчIэхэм язэшIохын. Темэу къащилэтхэрэр зэфэшгъафхэми мы рассказхэр зэзышхырэр зы – цыфыгъэр, зэфагъэр, шышкыагъэр ныбжьыкIэхэм къазэрэгурылорэр тхакIом мыщ ащызэхефы. ЗэфыщытыкIэ хабзэхэу кIэлэгъу-ныбжьыкIэгъум ыкIи гъашIэм хэлхэм Хьабибэ ыналэ атет, алгъэплгъэ, агъэгумэкIы, гушшысэ зэфэшгъафхэр арешIылIэ. «Повестэу «Ардаш» гражданскэ ыкIи нравственнэ-эстетическэ принципхэу кыщилэтгыгъэхэр мыщ джыри кыщегъэшшышкыэжьых, – етхы Шцыкъ Н. – Игушшысэхэр нахь куоу хъугъэх, ыбзэ нахь бай, нахь IупкIэ хъугъэ. УпчIэу ыгъэуцухэрэр нахыбэ хъугъэх, тхэклэ IэпIэсэнгыгъэр нахь кыызIэклигъэхьагъ. Тхылым общественнэ мэхъанэу иIэри кыызэхэошIэ».

«Кушгъэнан» зыфиорэ рассказым гукIэгъум, шышкыагъэм, зэфагъэм акIуачIэ Теуцожь Хьабибэ щеушэты, лгъэпкэ зэфэшгъафхэм язэкъошныгъэ а цыф нэшэнэшIухэм зэрагъэпытэрэр къегъэлгъагъо. «Шыкуаом» зэрэщыхъурэм фэдэу, мыщи ныбжьыкIэхэм хъурэ-шIэрэм япхыгъэ гузэхашIэу ашырэм къапкырыкIзэ, цыфыгъэ шапхгъэхэр кыырегъэлгъэгъукIы. Шышкыэ, «Кушгъэнанэм» икгъэбар къзыIотэжьырэр ныбжьыкIэжьыгъэп, Айтэчрэ Нурдинэрэ зэстудентхэм зэутэкIыгъэгъэхэ Iофыгъом игукъэкIыжьэу рассказыр гъэпсыгъэ.

Мамыр щыпаклэм икыгъэлъэгъон темэ шъхьалэу рассказым ил нахь мышлэми, заом ифэмэ-бжымэ хехы: заор ары Марья Ивановнэмрэ студентхэр зиунэ итлысхьэгъэ Нэпсэу Алырэ зэфэзыхьыгъэхэр. Дзэм кыулыкыу щызыхьыщтыгъэ Марья Ивановнэм ихъатырклэ улэгъэ хьылгъэ кызытыращэгъэ Алыр псаоукъэнагъ. Зэоужым зизакъоукъэнэгъэбзыльфыгъэмкыблэ лъэныкыор ипсауныгъэклэ нахь къеклущтэу врачмэ кызыралор ары Алыеу ренэу езгъэблагъэщтыгъэм ыдэжъ къэкложьынэу зыклэхугъэр. Тхаклом зэдэгущылэн шлыклар игъэклотыгъэу рассказым щигъэфедэзэ, гумыпсэф студент клалэхэм яупчлэхэм джэуапэу къаритыжырэмклэ ныом ищылэныгъэ гъогу кызылэухы. Ильэсибгъум кыкклоцл зы бын-унагъом фэдэу Марья Ивановнэр Алыр иунагъо дыщылагъ, ыкъом фигъадэу клалэм иунагъо ыналэ тыригъэтыгъ, исабыйхэри дилуугъэх – ары «Кушлэнанэклэ» рассказым тхаклор зыкледжагъэри. Ау студент клалэхэр Марья Ивановнэр зэрыс унэм мэфищ горэм дисынхэу зыдырагъэтлысхьэхэм, кыырамылуапэм иежъ лые хъугъэу гуцаф ышлэ, Алыр зыщыдэмыс мафэм тыригъафи, нэмыкунэ исынэу кложьыгъэ. Ныом игупцлэнагъэ, ихъалэлыгъэ кыкклигъэтхэу, тхаклом кыытегъэлъэгъу имысыжыми, Алыр ягощэ Хъангуащэ лэфышлэ зыщыкларэм, ащ унагъом ыналэ кызыэрэтыригъэтырэр: хъэхэр егъашхэ, клэлэцлыклуми яфэлэфашлэхэр егъэцаклэ. «Шум ибзыхъаф клодырэн» цыфымэ ало. Марья Ивановнэм игукъэбзагъэ зэхамышлыклэу щытыгъэп, ащ ишыхъат Алыр кызыэрэкложъэу клуишъ, ныо цыклар ыдэжъ кызыэрищэжыгъэр. Джарэуштэу шъыпкыагъэу, гуклэгъоу, цыфыгъэу зэфырялэм зэпэблэгъэ цыфхэр зэшлуимыгъэклодхэу кызыэхигъэнагъэх.

«Кушгъэнанэм», нахьышэрэ итхыгъабэхэм зэращыгъу хабзэу, Теуцожъ Хъабибэ цыфымрэ псэушхьэмрэ язэфыщытыклэ тыналэ тырытегъадзэ. Заом игъом Марья Ивановнэм Алыр кыгыотынышъ, дэлэпылэнымклэ зишлуагъэ къэклогъагъэр хъэр ары. Гуклэгъу зыхэлъ цыфым кыщымыгъаклэу, ынэпс кыкклэтэкъоу щымамэзэ, клэлэ улагъэм хъэ цыклар кызыэрэдицыхъэщтыгъэр бзыльфыгъэм мыклодыжыын гукъэжыжъэу ыгучлэ кынагъ. Ары Нэпсэумэ яхъэ Бобикрэ Рексрэ ыгу афэгъоу, апыщагъэу, зи къемылгъэу гъэм иежъ ящыклагъэр зыклафишлэрэр. Гуклэгъоу хъэмэ афырилэр зэхашыкларэм фэдэу ежъми кышпэгущлохэу кыыдечъэклыщтыгъэх. Ары, гуклэгъур псэ

зыпыт пстэуми ягунэс, зэхашыкы. Ар кыызгурылорэм ишлуши клодырэл, бэгъуагъэу ишлушлэ кыфегъээзжы.

Теуцожь Хьабибэ творческэ гъогуклэхэм зэралыхьурэр, тхаклэм икъулай нахь кызылэклигъэхьаным мыпшыжьэу зэрэдэлажьэрэр кыгъэлъэгъуагъ иящэнэрэ тхылъэу «Заом итыркъохэр» зыфилорэм. Хьабибэ итворческэ хэхъоныгъэхэр кыизгъэлъэгъуклырэм изынэшанэу Тхьэркъохъо Юныс тхылъым хильагъорэр «... лупклэу, нафэу зэрэтхэрэр ары. Гущылэ кызырэрыклэхэу, ау ищыклэгъэ гущылэ закъохэр ыгъэфедэзэ, гущылэм ыклуачлэ зыкыригъэтлэгтэнэу чыплэ ригъэуцозэ, кызытегущылэрэр кыгътхыхан, кыыригъэлъэгъуклын елъэклы».

Тхылъым цлэу илэр къэзытыгъэ повестэу «Заом итыркъохэр» зыфилорэм кызыэриушыхьатырэмклэ, заом итемэ тхаклом итворчествэ джыри итемэ шъхьалэу къэнэжьыщтыгъ. Нэмыщхэмрэ ащ агоуцогъэ къумалхэмрэ жъалымыгъаби, мэхъэджэгъабиадыгэкъоджэцъыклогу Гугукъуаещызэрахьагъэми, ахэм ямафэхэр клэклы зэрэхьурэр художественнэгъэ ин хэлъэу Теуцожьым кыгъэлъэгъон елъэклы.

Геройхэм яцлыф гъэпсыклэхэр художественнэ шъышкъагъэ хэлъэу тхаклом егъэпсы, ащ язеклуаклэхэм шлошхьуныгъэу тагъэшлырэм ахэм янахьыбэр ежь Хьабибэ щылэныгъэ гъогоу кыклугъэм кыыхэхыгъэхэу зэрэщытым тыригъэхьырэхьышэжьырэл. Геройхэм язэхэтыклэ-зэфыщытыклэхэм лъапсэу ялэр, къежьаплэ афэхъугъэр игукъэклыжь чыжьэхэм зафигъазээ, тхаклом игъэклотыгъэу рытегъэлъэгъуклы. Гущылэм пае, хэгъэгум икъэхъумэн зыпсэ фэзытыгъэ Осмэныкыо Якъубэрэ нэмыщым гоуцогъэ Бырсыр Пщыкъанэрэ джэгъогъуныгъэу зэфырялэр чыжьэу кыщещэщтыгъ. 1919-рэ илъэсым тлоу гощыгъэ хъугъэ хэгъэгум ятэхэу Осмэныкыо Тэхьурэ Хьаджтэчыкыо Нэлыдрэ зэпэуцужьынхэ фаеу зэришыгъагъэр илъэс пчъагъэ тешлэжьыгъэми, зэгъунэгъу унэгъуитлум ащыгъушпагъэп. «Ятэ ышпагъэмпаеыкыошпынэнэущытэп» ало, аугужьэу унэгъольащлэм илгырмышаллэу ллэужыбэм кызыдырихьаклын зэрилъэклыщтыр Хьаджтэчыкыо унагъомклэ тхаклом кыытегъэлъэгъу. Етлани Пщыкъанэ игухъэ-гужь хэхъо фэзышыщтыгъэм щыц Якъубэрэ ежьырырэ зыпыллыгъэхэ Аминэт ежь кыышигъээзышп, Якъубэ шъхьэгъусэклэ кызыэрэхихыгъагъэри. Джы ушэтышлэ чыплэу заом зэригъэуцауагъэм Пщыкъанэ

ынэпэ шыпкээр кыгъэунэфыгъ, ыгу дэль гуапэм ышгъхэ кырыригъэхыгъ. Зэгорэм плыжьыдзэмрэ фыжьыдзэмрэ ятэхэр зэрагощыгъагъэхэм фэдэу, ежхэри зэпыщыт нэпкытлоу зэпэуцугъэх: Якубэ лэбланэу ихэгъэгу ишгъхафитныгъэ фэбанээ, ыпсэ ытыгъ, Пшыкъанэ нэмыцмэ агохъагъ. Гухэкыр Якубэрэ Пшыкъанэрэ къащыуцурэп унэгъуитлум язэмышлуныгъэ. Ащ яклалэхэу Темыррэ Ислъамри яклэлэцлыкы гукъэбзэгъэ зэфыщытыклэ кыукубоу, азфагу кыдэуцуагъ а ятэ-ятэжхэм язэпэуцужыныгъэ. Граждан заом ифэмэ-бжымы, Хэгъэгу зэошхом итыркъохэри джыри цыфхэм зэрэзэхашлэхэрэм ишхыат Пшыкъанэ хэукъоныгъэу ышлыгъэхэм, емыклоу кыыхыгъэм щэху хэмылэу Ислъамрэ янэрэ чылэм дэлыжьынхэ фаеу зэришырэр. Арэуцтэу заом итыркъохэр мышэллагъэхэми, теклоныгъэм игушыуагъо зэлъиштэгъэ лэжыакохэм зыкыныгъэ ахэлэу цунтхыакохэм зэцагъэкъогъэ цыкэлэ-псэуклэм изэтегъэпсыхыажыныклэ зэрэпсэухэрэм исурэт гулэтышлэхэмклэ повестыр ухыгъэ мэхъу.

Хьурэ-шлэрэ пстэури зигулыгъэ пхырыклэу, анахэ игъэклотыгъэу зиобраз къэтыгъэ хьугъэр Темыр ары. Апэрэ сатырхэм къащегъэжыагъэу аужхэрэм анэсыжыэу игулыгъэ зилэтмэ, хахъохэр ышлызэ, ушэтышлэ кыиныбэмэ ар апхыркылы. Кэлэ гупклэ цыкылум лыблэнагъэу кыыхафэхэрэм уащэгушыкылы, уащэгушхукылы, игукъэбзэгъэ, ицыфышлугъэпщымыгъушшэжыэу гум кьенэ. Пэрыохъухэм кыызэтрамгъэуцоу, къэхъуштым ныбжыкыкылэхэр зэрэфакохэрэр, тапэклэ къытпыщылгыр зылэ илыр а ныбжыкыкылэхэр арэу зэрэщытыр мы образымклэ дэгъоу къэтыгъэ хьугъэ.

2001-рэ илъэсым Теуцожь Хьабибэ ыныбжэ илъэс 70-рэ зэрэхъугъэм ипэгъоклэу кыдэжыгъэ иповестхэмрэ рассказхэмрэ кыздэхъэгъэ тхылэу «Сильфышлэ игутеу» зыфиорэр. Тхылбым ыцлэ имэхъанэ куу. Ар кыдэхъэгъэ повесть е рассказ горэм кышкырыкылыгъэу щытэп. Тхаклом илъаплэу, итхыгъэ пстэури зэзышхэу щыт илъэпкь гузэхашлэ, илъэпкь шульэгъу, илъэпкь гумэкл мы цлэм пкырылы. Зэклэми ягупсэу кызырыхъухъэгъэхэ унагъом, зыщыщхэлэаком, чылэм, хэкум, хэгъэгум фыщытыкылэу фырялэм имэхъанэ къэзытырэ гушыаклэ тхаклом кыгъотыгъ. «Сильфышлэ» гушылэр лъэпкыым ианахъ гушылэ лъаплэу Теуцожь Хьабибэ жабзэм кыыхигъэхъагъ.

Хьабибэ игъашлэ щыпкъырыхъэгъэ, щызэригъэулугъэ акъылыр зыхигощэгъэ тхыгъэх тхылъым къыдэхъагъэхэр. Ары повестэу «Къушъхъэ бгъэжъым инабгъу», рассказхэу «Зэблэгъэныгъэм игъогу зэблэкIхэр», «Къепщэгъаха а жьыбгъэр», «Хъэм иорэд» зыфилохэрэр тхаклом анахъ къыдэхъугъэхэу, анахъ илэшлэгъэшлухэу тлон тэзгъэлъэкIырэр. «Ыпэрэ тхылъмэ атекIэу хэкум, хэгъэгум ящылакIэ, ягумэкI, ямурад, ягууз-лыуз – пстэуми писателым игушысэ алыгъэлэсы шлоигъу, – щетхы Цуекъо Юныс тхылъым игушылэпэ-очерк, Теуцожь Хьабибэ итхылъыкIэ джырэ нэс къыдигъэкIыгъэхэм ахэзгъэушгъафыкIырэм тынаIэ тырытигъадзэзэ. – ШуагъэкIэ анахъэу фэслъэгъурэр гумэкI IофыгъокIэ чIы къатэу мытапэкIэ нэгъуаджэу щылъыгъэхэм, еплъыкIэшъхъалэхэмкIэ, объективнэ-эпическэ къэлотэкIэшлумкIэ ыгъэкIэракIээ, цыф пэпчъ псэ къышигъакIээ, уапашъхъэ къызэрэригъэуцорэр ары. Мыхэмэ якъэгъэлъэгъонкIэ Хьабибэ джы Iэубытыплэ ышIыгъэх жанрэхэу тхыдэ, хъугъэ-шIагъ зыфэпощтхэр. АщкIэ ар зэман чыжьэмэ алыIэсын елъэкIы, Iофыгъо ихъухъанхэу гушысэм къыгъэплэжъгъэйрэр Iэрыфэгъоуи ащызэшлухы».

Тхылъым къыдэхъэгъэ повестэу «Къушъхъэ бгъэжъым инабгъу» зыфиIорэм Октябрьскэ революциешхор адыгъэлъэкIыкIым къызэрэлъыIэсыгъэм итем Теуцожь Хьабибэ къыщилэтырэр. Повестым узлызыщэрэ къэлотэкIэ зэхэгъэуцокIэ гъэшлэгъон тхаклом къыфегъоты. Ащ иIахъ пэпчъ адыгэ гушыIэжъым имэхъанэ къызэлузыхырэ, къизлотыкIырэ хъугъэ-шIагъэ гъэшлэгъонэу егъэпсы.

Повестым историческэ гушысэр щышъхъал, ытхырэр зэрэшъыпкъэр тшIошIы ыгъэхъумэ шлоигъоу мыщ фэдэ пэублэ гушыIэкIэ тхаклом къырегъажъэ: «Тиунэкъош лыжъэу Тыкъыщэ (ыщIэ шъыпкъагъэр Хьарун, ау зэрэцIыкIум пае ауштгэу еджэцтыгъэх) илъэсишъэ фэдизыныбжьыгъэми, цыф гупкIэти, хъугъэ-шIагъэхэр губзыгъэу къыIотэжъыщтыгъэх.

Лыжъыр зыщымыIэжъыр илъэс щэкIым къехъугъ шъхъакIэм, ащ къыIотагъэу зэхэсхыгъагъэмэ сягушысэжъэу, сыгукIэ сызыжъхэу а уахътэм къыкIоцI бэрэ къыхэкIыгъ, ау а пстэури зэзгъээзэфэжъхэу, къэстхыжъхэмэ сшлоигъоу сызыхъугъэр мы аужырэ илъэс зыщыплIыр ары». Пшысэлотэжъаклом къэбарыр зэрещэми, къызтегушыIэрэр лъэкIыкIым итарихъ изыпычыгъоу зэрэщытыр ыгъэунэфэу,

лъэхъанэр илъэс гъэнэфэгъэхэм ащыхъугъэгъэ хъугъэ-шлэгъэ шъышкъэхэмкIэ тхакIом кытегыашIэ. Ащ фэдэх Пэнэжыкыуае щыIэгъэ пщы-оркъ заор, 1861-рэ илъэсым адыгэхэр урыс пачъыхъэу Александр II-м зыщыIукIэгъэгъэхэ зэфэсыр, 1859-рэ илъэсым Тыкъыщэ зыщыщ чылэу Лахъшыкыуае пачъыхъадзэм ыгъэкощи, псы стыр IэзэгъукIэ зыщыIазэхэрэ IэапIэ а чышIэм зэрэщаригъэшшыгъагъэр. ЕтIани щыIэгъэ шъышкъэ цIыфхэр хегъэуцох: урыс пачъыхъэу Александр II-ир, ащ итэлмэщэ шъхъалэцтыгъэу Лыу Мэмэтчэрий, абдзэхэ зэолIхэу Хъаджэмыкыо хъаджэр, Цыекыо ШыуцIэжыкыгъор, зэолI лыхъужь цIэрыIоу Мыхъамэт гъуазэкIэ щыгъу фэшIэу цыфхэр зэджэгъэхэ Къоджэбэрдкыо Мыхъамэт.

Тыкъыщэ икъэбархэм герой шъхъалэу ахэтыгъэхэр Мэлахъокыо Барычрэ НэIуцIэжърэ арыми, ащ анахъ макIап адыгэхэм ижыкIэ япсэупIэгъэ кыушъхъэхэм повестым чышIэу цаубытырэр. Ахэр хъурэ-шIэрэхэр зыщырекIокIырэ чышIэ кыодыехэу щымытэу лъэхъаным ижыкыащэ кызызэIузыхырэ эстетическэ пкыгъо мэхъух. Дунэе литературэм ныр хэгъэгум итамыгъэу зэрэщыхъугъэм фэдэу, Теуцожь Хъабибэ иповести кыушъхъэхэр ны папкIэу щэхъух, ахэр лъэшкыым илъфышIэх. БэшIагъэу шъофрыс хъужыгъэ Тыкъыщэ кIэ щымыгъушIэжыын гукъэкIыж IэшIоу чыжэкIэ къэлъэгъорэ кыушъхъэбг шIэтыхэр щытых. Ишъэожыегъур зэпхыгъэхэ чышIэхэр пэIапчъэу зыхъугъэхэм щегъэжьагъэу ащ а чышIэхэр игушшысэ хэлтых, ишкIыхъэлъэгух.

Шъышкъэ зэралорэр цIыфым непэ инасыш кыыхыгъэм, иIэм ыуасэ кызышIэрэр, иIэшIугъэ кызыгурылорэр зычIинэкIэ арэу. Хъабибэ зэгъэпшэн гъэшIэгъонхэмкIэ героим а игузэхашIэ кыитлэгъэлэсы: «А шъэожыегъу лъэхъанэм кызыщыхъугъэ чышIэм иIэшIугъи имэхъани сабий гыб-щыбым сыд фишIэни, ау нэужым кыушъхъэ бгъэжыым лъабжъэкIэ янэ кIэричыгъэ шъынэ Iэцо цIыкIу фэдэу, кызыщальфыгъэ чышIэм пэчыжъэ зэхъур ары ныIап Тыкъыщэ мы кыушъхъэмэ ежыыркIэ мэхъанэу яIэр кызыгурыуагъэр».

Тыкъыщэ кызыхафыгъэ илъфышIэ чышIэхэр зынахъ дахэ дунаим темытэу арэу ынэгу кIэтхэми, кыыздэкощыжыгъэхэ чышIэм есэжыгъэу, езэгъыжыгъэу щэпсэу. НэIуцIэжъ еумысых ащ фэдэ цыфхэр, ахэм адыригъаштэрэп. Тыкъыщэ фэдэхэм афэгъэхыгъэу ащ еIо: «... джау агу кIодыгъэ фэдэу,

шэллагъэхэу гугъэплэнчъэу, ящылэныгъэ гъогу рыклогэмэ езэгъых». Нэлүцэжъ къушъхъэхэр илъфыплэ къодыехэп къушъхъэ шыгу папцлэхэр «шъхъафитныгъэм ибэнэклог адыгэ лыхъужъхэу фэхыгъэмэ ясаугъэт лэрымышлэу къышэхъух». Ары ахэр зыклогъэлаплэхэрэр, ылыы щыщхэу зыклогъытэхэрэр, ыпсэ ахэтлагъэу къызклогъумэхэрэр. Нэлүцэжъ илъфыплэклогэ ишъэпсагъэ, икъаигъагъэ ылапсэр ащ ыгучлэ къыщыхъыежъыгъэ игукъэклогъжъ къэбархэмклогэ тхаклогм къегъэунэфы. Шъэожъые такъырзэ ащ ынэгу клэклогъэх шапсыгъэ чылабэмэ яклогдыклогэ хъугъэр. Исабыигъо инахыбэр зыщыклогъэ янэжърэ ятэжърэ зыдэсыгъэхэ къуаджэр пачыхъадзэм чышъхъашъом щизы зэришыгъэр ынитлогклогэ ыльэгъугъ, аужыпкъэм лэгъагъэхэм якъэхэри къамыгъотыжъынэу ахэм аульэгугъэх. Уцыжъ къызтыримыгъаклогэу ренэу зылыпллэщтыгъэ ныжъ-тыжъхэм якъэ зэшъхъэзашъо зэрашыгъэр зельэгъум, «а чыплэм зысфэщылагъэп, – къелотэжъы Нэлүцэжъ, – сянежърэ сятэжърэ якъэхэр зыдэщтыгъэу къысшлогшлогрэм сынлэу егъэзыхыгъэу зытесылууби, клалэу сигъусэмэ сафзэлумыгъанэу бэрэ сыгъыгъ, сыпахыгъ». Нэлүцэжъ ежъ зыщыщ чылэ шышккъэми ар къехъулагъ, яни ыпашъхъэ къырауклогъагъ, ятэ ыпси а шъхъафитныгъэ банэм фитыгъ. А тхэамыклогэо гуузэу пэклогклогыгъэм имызакъоу, гъогуо хихыгъэмклогэ «мэшлог нэфэу» зылызыщагъэу цыф гъэнэфагъэ ащ ил – ар янэш Цыклогэо Шшүцлэжъыккъу ары. Урыс пачыхъэм абдзэхэ зэолхэр зыщылогклогэгъэхэ зэфэсым ащ къыщишлогыгъэ гущылэхэм щылэныгъэ гухэлъ ин Нэлүцэжъ ыпашъхъэ къырагъэуцо, ильэпкъ, икъушъхъэхэр шъхъафит ышлогжынынхэм фэбэнэным игурышэ лъэш гупшысэ пэрытэу ищылэныгъэ лъапсэ щыфэхъух: «Сэ стыкыныны лыы гъуатклогэ етыфэ, сикъушъхъэмэ сафэшъышккъэщт, сахэтыщт, сыухъумэщтых». Ары зэрэхъугъэри: илъфыплэ фэшъыпкъэу, ащ ишъхъафитныгъэ фэбанэзэ ыпсэ ытыгъ, ау лъэпсэнчъэу къэнагъ. Нэлүцэжъ игъогу зэрэлъэпкъэу рыклогъагъэмэ Хъаджбэчыклогэ унагъом имызакъоу адыгэ лъэпкъыр зэрэпсаоу лъэпсэнчъэу хъуштыгъэ. «Икъунба, – елог Мэлахъоклогэо Барыч, – адыгэхэр зэрэхэукъуагъэхэр! Ащ фэдэ быракъзехъэ отэрмэ ямыдэлугъэхэмэ, джы адыгэхэр адрэ цыф лъэпкъмэ афэдэхэу, хэгъэгуцлогэ ялэу, ячлогшлогэ гупсэ исыштыгъэх. Джы якъушъхъэ класэхэр онэгу нэклогхэу, лыы зытемысыжъ шы-

онэ зэтель фэдэхэу чыжьэкIэ къашлошIэу, хымэ хэгъэгумэ арытэкъуагъэхэу адыгэ тхьапша арысыр!».

Мэлахьокъо Барыч иобразкIэ революцием иидеехэр адыгэ мэкъумэщышIэм пэблагъэ зэрэхьурэр тхакIом нафэу къегъэлыагъо. Россием икIочIэрыпсэу лэжыакIохэр политическэ бэнэныгъэм шъхьалэ зыщыщыхъугъэхэ лъэхъаныр ары ащ изэхашIэ зэхыгъэр. Зэфэнчъагъэу ыльэгъурэм Iашэрэ бжыбырэкIэ пэгъокIзэ Барычи бэрэ къыхъыгъэми, героим идунэееплъыкIэ зэрэуцурэр хъугъэ-шIэгъэ мыпсынкIагъомэ акIоцIырищызэ Теуцожь Хьабибэ къегъэлыагъо. Цыфым ильэкъ ыпашъхъэ пшъэрылъэу цыриIэр Iофыгъо шъхьалэу Хьабибэ игеройхэм апашъхъэ къеуцо. Барыч адыгэхэр къызэтезгъэнэжыщт Iэмалэу уахътэу зыщыпсэуцтыгъэм къытыгъэр зэхешIэ ыкIи а гъогум техъэ. Нэлуцэжъ фэдэ хьаджрэтхэм а лъэхъаным чIыпIэ цыряIэжыгъэп. Ау хэгъэунэфыкIыгъэн фаер, Нэлуцэжъ гъогу пхэндж хихыгъэми, цыфыгъэ уасэ ащ тхакIом фытегъэшIы. Сыда Iомэ, цыIэныгъэм, адыгэмэ къарыкIуагъэм шъхьакIоу ригъэшIыгъэм ар къыпкъырыкIыгъ, бэнэныгъэ заф ыпсэ зыфитыгъэр: ышъхъэ, ильфышIэ, ильэкъ зыфэбэнагъэр. Ау пкIэ зимылэ Iофым зыхэбгъэкIодэныр шъхьапэп.

Теуцожь Хьабибэ итворчествэ къызэригъэлыагъорэмкIэ, лъэкъ хьышъэм инэкIубгъо зэфэшъхьафхэр тхакIом илэшIагъэхэм ащигъэунэфыгъ. Непэрэ лъэгапIэу адыгэ литературэр зынэсыгъэм ыгъэбаигъэ художественнэ амалхэмкIэ бэшIагъэу блэкIыгъэм икъогъупэ мэзахэхэу джырэ нэс къанэщтыгъэхэр нафэу ралъэгъукIынэу, ялъэкъгъэшIэ гъогу рышлэжыынхэу пшышъуныр гъэхъэгъэшху. Ащ лъэкъ гушысэр къегъэуцты, лъэкъ гулъытэм зырегъэушъомбгъу, лъэкъ зэхашIэр егъэбай. Лъэхъэнэ чыжьэр къызэIуехыми, непэрэ мафэр къегъэлыагъоми цыIэныгъэм тыкыфагъэуцэу, тыгъуасэри непэри неуцырэм фэдгъэIорышIэным тыфапIоу ащ итхыгъэхэр гъэпсыгъэх.

ЛЫХЭСЭ МУХЬДИН (1955)

Лыхэсэ Мухьдинэ литературэм кызыщыхэхьэгэ лъэхъанэм, анахьэу иапэрэ усэ тхыльхэр кьыдэкӀыхэу заублэм адыгэ поэтиер мэкъэ Iэтыгъэр, щытхъу Iотэныр нахь кьызэринэкӀыгъэхэу, философии гупшысэ куум, цыфым игупшысэ, иIэкӀоцӀ дунай кыгъэлъэгъонхэм нахь факӀоцтыгъэ, узӀэпызыщэрэ лирическэ мэкъамэм зыритыгъагъ. Ауштгэу мэкъэ зэфэшхьафыбэу зэхэтгэу зызыубгъурэ адыгэ усэн Iофым М. Лыхасэм игущыи, ымакьи яфэшъошэ чыпӀэ щаубытыгъ, зыми хэмыкӀуакӀэу ежъ ильагъо хищынэу ыублэгъагъ.

Непэ ар усакӀо, драматург, орэдус. А лъэныкӀо пстэухэмкӀи адыгэ искусствэм иIахьышӀу хелъхьэ. Ац ишыхьатых усэ тхыль зэфэшхьафхэу кьыдигъэкӀыгъэхэр, ипӀесэмэ атехыгъэхэу Адыгэ театрэм ыгъэуцугъэ спектаклэхэр, гум екӀурэ орэдхэу адыгэ дунаир кьызэлъызыбыбыхьагъэхэр.

Ахэмэ гупшысэкӀэ уалъызыгъэлэсырэ гъогу гъэшӀэгъон Лыхэсэ Мухьдинэ кьыкӀугъэр. Пстэуми апэу иеджэн-IофшӀэнхэм афэгъэхьыгъэу гущыIэ заул. Къуаджэу Хьалгъэкъуае 1955-рэ илгъэсым мэкъуогъум и I5-м кьыщыхъугъ. Гъунэгъу къуаджэу Пчыхьалыкъуае гурыт еджапӀэр кьызыщехым, псэолъэшӀэу Краснодар тӀэкӀурэ цылэжъагъ. Адыгэ кӀэлэегъэджэ институтыр 1978-рэилгъэсымкьызеухымилгъэс 20-мехъурэзыщеджэгъэгурыт еджапӀэм икӀэлэегъэджагъ, ипэцагъ. ИIофшӀэнкӀи итхэнкӀи пасэу усэ фашӀэу зэрэхъугъэм ишыхьатыгъэх «Отличник народного образования РСФСР» зыфIорэ бгъэхалъхьэр кьызэрэфагъэшъошагъэр, Ленинскэ комсомолым ыцӀэкӀэ цытыгъэ Всесоюзнэ шлухьафтыным илауреатгэу зэрэхъугъагъэр.

Адыгэ Республикэм литературэмкӀи и Къэралыгъо премии ащ кыфагъэшъошагъ. НэмыкӀу уасэу кыфашыгъэри макӀап. Непи ыгу фэщагъэу, фэгумэкӀэу, иӀахышыу ахилъхъэу адыгэ искусствэм, культурэм афэлажъэ.

Итхэн-усэн Ioф фэгъэхьыгъэмэ, ныбжьыкӀэ макъ аӀозэ нэмыкӀхэм афэдэу ащи илгъэсыбэ кыыхыгъ. Ау макӀа а илгъэ 40 фэдиз хъугъэу зытхэрэм ифагъэр? Гурыт еджапӀэми чӀэсыгъ тхэн зырегъажъэм, иапэрэ пьесэ цыкӀоу «Файзэт иорэдхэр» зыфиорэр адыгэ радиомкӀэ кыызатым. Илгъэс 30-р теппӀажыгъ иапэрэ тхылгъэу «Гугъэм илгъагъу» зыфиорэр кызыдэкӀыгъэми. Ахэмэ драматическэ произведение, орэд, усэ тхылъ пчъагъэ къаӀӀэжыгъэ! А пстэуми зэфэхьысыжъ инхэр пшӀынхэм, лгъапсэмрэ пгъхъапэмрэ узэдӀшлыным уфакъудыи.

КъежъапӀэхэм адэжъ тхэкӀо нахьыжъ горэм удихьыхъу, ижъау учӀэтэу мэхъу. Ащ зи гъэшӀэгъон хэлъап. Литературэм традицием мэхъанэ цыри. Т. КӀэрацӀэм, А. Еутыхым, Хь. Iэшъынэм, И. МэцӀбашӀэм, Хь. Бэрэтарэм яфэмэ-бжыымэхэр бэмэ атырихъагъэх. Ащ фэд Н. Къуекъори. Ахэмэ ятхэкӀэ-гупшысаӀӀэ, ядунэе лгъэгъукӀэ, яусэ гъэпсыкӀэ кырымыплъыгъэу непэрэ усаӀохэм бэ ахэтӀап. Ащ фэдагъ Лыхъэс Мухъдини. «Гугъэм илгъагъо» кызэрэзӀуихырэ апэрэ усэм хэтыхмыщ фэдэ сатырхэр: «Сэ нахьыбэм // Джауцгъэу сшӀошъы, чыгур, // Сэ сыуиӀэшъ ори очэрэгъу». Илгъэс Iб горэмкӀэ Н. Къуекъом нахь пасэу ытхыгъэгъэ усэу «Чыгур сыгу кыщекӀокӀы» зыфиорэр ащ лгъышъытэу угу кыгъэкӀыжыщтыгъэ: «Мэчэрэгъу, чыгур, мэчэрэгъу». // ЩӀӀӀо, кыщекӀокӀы ар цыфыгум».

Апэрэ усэхэмкӀэ къэшӀэгъоагъ Лыхъэс Мухъдинэ зэрыкӀоцт лгъагъор. Дунаим, уахътэм, цыфым язэфыщытыкӀэ анахь гурыӀогъуаехэм, къэубытыгъуаехэм нахь зафищагъэу, авангардизм зыфиорэм нахь зыфикъудыеу, гупшысэ куур тамыгъэ горэхэмкӀэ нахь ыгъэунэфэу Н. Къуекъор тхэцтыгъэ. Ащ фэдэ художественнэ зэфэхьысыжыым илгъэныкъо горэхэри Лыхъэс Мухъдинэ зыхимыщагъэу цытӀап. Ау ащ ипоэтическэ гупшысэ тыкъэзыуцухъэрэ дунаим, ащ ицӀыф шэнхэм, зэфыщытыкӀэхэм япхыгъ. ЛӀэшӀэгъухэр, илгъэсхэр, мафэхэр, такъыкхэр шгъо зэфэшгъафхэмкӀэ тигъэлгъэгъуным пылъ, тизэхашӀи тигупшыси ащкӀэ къеушгъэ. Гухэлъ шгъаӀау кыдэхъу шӀоигъоу зыкӀэхъопсырэр усэ заулэхэм занкӀэу къащӀо: «Сигугъэ горэ // IэшӀагъэ хъугъэмэ, // Мафэу згъэшӀагъэр // МыпкӀэнчъэу

кыышлoшлы». НэмыкI усэу «Хэкрэм фэдиз хэмыхъожьмэ» зыфиорэми нахъ теубытагъэу ар щыкIегъэтхъы: «СыщыIээ гур сымытышгъумэ, // СигъашIэ хъунба пкIэнчъы».

Лыхэсэ Мухьдин къоджэ усакIу, къоджэ лэжьакIу. Къуаджэм фэгъэхъыгъэ усэ хэхыгъэхэри кыыхиутыгъэх иапэрэ тхылы цыкIу кыщыкIэдзагъэу – «Опсэу, сичыл», «Сикъоджэ цыкIу», «Адыгэ къуадж», нэмыкIхэри. Ильэсхэм, уахътэм ялытыгъэу гушшысэм зехъожьыми, иусэ-гушшысэмэ анахыбэр къуаджэм епхыгъ – къуаджэмрэ лэжьакIомрэ, лэжьакIомрэ губгъэмрэ, ахэмэ язэфыщытыкI, нэмыкIхэми. «Зэхэфыгъуай // Губгъом шлоигъор», мэкъумэщышIэхэмрэ губгъомрэ зэсэжьынхэ, зэрэшIэнхэ, зэгурылонхэ фаеу елытэ усакIом. («Узэсэн фае»). Ащ изакъоп, къуаджэр зэхэпшIэным, ирэхъат зэхэпхыным, кыыбгурылоным пае гу шъхъаф ищыкIагъ, сыда шIомэ мыщ «иуци ичъыги // НэмыкIэу мэщы... // Бзыоу цытэджырэм // Лэжьыгъэр зэхехы» («Гу шъхъаф ищыкIагъ»). Джары къуаджэм ибжыхы игъатхи, иогъуи иошIуи, итыгъи иоцхи усакIом игушшысэ ренэу зыкIыхэлъхэр. Бжыхэ оцхым зыгу риутыгъэ мэкъумэщышIэу мэфэ ошIум кIэхъопсырэм ыгу кыигушшыкIэу ылоцт: «Моу цыфыгум // Зыкыфэгъаз. // Уимэфэ ошIу // ЩыIэп нахъ Iазэ». («Уимэфэ ошIу»). НэмыкI усэу дунаим имыхъо-мышIэ оелэ мафэм фэгъэхъыгъэм «Оцх шIуцIэхэр» ылуи еджагъ: «Къещхых оцх шIуцIэхэр // Лэжьыгъэ хэлъхъагъум. // Бзыоу оредым // Чыгхэр кIэнэцIых... // Губгъори нэкIы, // Мэзыри лъащIэ». Джащ фэдэ гумэкIхэр «Огъу маф» зыфиорэми хэлъ. Оцхым иобраз лъэныкъуабэу, шъо зэфэшъхъафыбэу Лыхасэм иусэмэ ахэт, шлокIышIэ имыIэуи аршIуцIэ зэпытэп. Тыгъэкъепсыпэтзэ загъорэ оцхтIэклуй къещхэу кыыхэкIы. Ащ идэхагъи къеубыты авторым: «Тыгъэ оцхыр // Нэфэу, тыжьынышъоу // Гъэбэжъу оцхэу // Губгъом кыщеклокIы» («Тыгъэ оцх»). Тыгъэбзыир лэжьакIом фэлээзгъоу, нэе-псыем загъори фэхъадэгъоу зэрэщытым нэмыкI усэ («Iээзгъу») щыкIегъэтхъы.

Джахэмэ къапкырыкIызэ усэ-гушшысэм нэмыкI гъэзапIи фешы: а кыин пстэури зэпызычырэ мэкъумэщышIэу губгъор зылэжьырэм, мэкъу еорэм, пхъэрэм, хырэм мылкъукIэ нахъ тхъамыкIэ къэгъотыгъуай – ишагу, имэкъу Iатэ аблэкIырэп ибаиныгъэ («Гугъэм лъэIабэ»).

Ау дунаир, чыгур, мэкъумэщышIэр, лэжьыгъэр зэрэзэпхыгъэхэм къапкырыкIырэ философскэ гушшысэр

мы ыпшъэкIэ зигугъу къэтшыгъэхэм анахъ чыжьаЮу макЮ, лъапсэхэри нахъ куоу хахъэх. Цысэу къэбгъэлъэгъон плъэкIыщтыри макIап. Анахъэу ар нэрылъэгъу къыпфэзышыщтхэм ащыщ тхылъэу «Жъогъо Iапчъэр» къызэриублэрэ усэу «Силэжьыгъац» зыфиЮорэр. Ипэублэ шыпкъэм Ф. М. Достоевскэм игущылэхэр тыгу къегъэкIыжьых: «ЛэжьыгъацIэр мыкЮдмэ, мышъумэ, чIым къыхэкIыщтэп». Гурышэ лъагъоу усакЮм хихырэм а гущылэхэм тытырацэ. Лэжьыгъацэм ежь ыпсэ етышъ, ежь фэдэу цышъа, шъэзаула тетэу гъэжъуашъхъэ, натрыфышъхъэ, коцышъхъэ ычIыпIэ къырегъэуцо. Лэжьыгъацэ цыкIури уеплъымэ, зыкЮцIымылгыхэ фэд. Ау сьд фэдиз кIуачIа ащ иIэр! Мин пчъагъэу, миллион пчъагъэу, нахыбэу зэхахъомэ, хъаджыгъэу, хъалыгъоу, пIастэу цIыфым игъомыл. Сьд фэдизрэ лэжьыгъацэ заулэм цIыфыр гъэблэ хъадэгъу чIыпIэ рицыжьэу къыхэкIыгъ. Ежьыри чылапхъэу чIым хэлъ зыхъукIэ сьд фэдизрэ кЮдыпIэ чIыпIэ ифэра! Зэ фабэр фимыкъоу, зэ оцхыр има кIэу, е Iури къебэкIымэ игъонэмысы чIыгум хашIыхъэу. КъыхэкIыгъахэми ащ нахъ къин макIа ыльэгъурэр:

*СэиIэ, къин укъэкIыныр!
Уздежьагъэм унэсышъуныр.
УкъэкIыгъахэми жьыбгъэм
ПсынкIагъон улэкIэкIыныр!*

*Тыгъэр къыоплъымэ цтагъоу
Хьылъэ тичIы утетныр.*

А цыф дэдэу ежь ыпсэ хилъхъээ лэжьыгъэ къызэритырэм ифэмыфыгъэкIэ, ишъхъахынагъэкIэ ыльапсэ чIыгум хэкЮдэжьэуи, еигъом Iуамыхъжымэ а чIыгу дэдэм хэтэкъожьмэ, къыкIэлъыкIорэ илгъэсым къашIокIыжьэу, техъэхэмэ раупкIыжьэуи къыхэкIы. Цыф насып тхъапш ащ ебгъэпшэн плъэкIыщтыр. А къин пстэури къызэпичызэ, сьд фэдиз кIуачIа, амала, тыгъа, фаба, шынэгъа кIа, пытагъа, шъэбагъэ а лэжьыгъацэм зыхицэрэр къыкIэлъыкIорэ илгъэсым чылэпхъацэ хъужьынышъ, ежь ыпсэ хилъхъээ, фэдэ пчъагъэкIэ цыфым къетэжьыным пае.

Джа пстэур гукIэ, шъхъэкIэ зэхуигъашIээ усакЮм исатырхэр кIещых. КъыгурэЮ улэжьыгъацэныр, учылэпхъэныр, чIыгум укъыхэкIыгъэмэ жьыбгъэм улэкIэкIыныри, тыгъэм

зыдэбгъэзэныри зэрэмышсынклэхэр. Чылапхъэр хилъхъэзэ гъэсэпэтхыдэри клэлъею: «Шомыклэу чыгур тшлшлыгъэми, // Учлэмыкл ыбгъэгу хьалэл». Усаклом игушшысэ зыдакорэр къэшлэгъуаеп: шум, дэхагъэм, гуклэгъум афэлэжьэрэ, ежъ фэдэм инасып, ихъяр, идахэ, икьин дэзылэтырэ, цыфыгъэм, лыгъэм, зэфагъэм апае зыпсэ зыгъэлылгыным фэхъазыр цыфыри лъэпкъымклэ лэжыгъац, чылапхъ:

*Сэ сидэхагы а губгъэм,
Сиштыпкъагы кыдежъэ:
Шгухаслхъэ къэси сыжъудалэ,
Шгукъэклмэ сыкыжъудэхъужы.*

Лэжыгъацэм игугъу ышлы зыхъуклэ, усаклор джыри нахъ чыжъэу маплъэ, нахъ куоу члэабэ. Лъэпкъ культурэм идунэе фестиваль ылгъэгъу, «Тятэжъмэ яорэдхэр» зэхихы зыхъуклэ, ац игушшыси гугъэ ин хэлъ: «Чылапхъэ ти! Чылапхъэ щылэмэ, // Къэхъун ари езыугъыжын». А гушылэхэр кызыхэтхыгъэ усэу «Чылапхъэ хъужышцт орэдхэр» зыфиорэм иклэху сатырипллыгъэ гушшысэ шъхьалэр къагъэпытэжы:

*Лъэпкъым псэм щыщэу
Къыгъэгъунагъэхэр
Лъым хэлъэу къэнэжыых,
Чылапхъэ мэхъужыых.*

А лъэпкъ гумэклыр шъхьафэу, клэгъэтхыгъэу усэ маклэп зыпхырышчыгъэр. Ахэр зы чыплэ иубытэгъуаехэу, юфыгъуабэмэ алгылэсхэу, лъэхъэнэ чыжы охъгэ благаи кызылэаубытэу гъэпсыгъэх. Адыгэгур кызыэрэтеорэри, цагъдыим ичъэ макъи ащызэхэпхышцт, лъапсэхэр кызыщезъэхэрэми алгъэлэсыжыых, адыгэ гушылэм, адыгабзэм, адыгэ шхыным, адыгэ пщынэм, нэмыкыбэхэми ядунай ухещэжы. Адыгэ шхыным илэшлугъэ къэшлэным пае, адыгэ лани, адыгэ шхакли ищыклагъэхэу, гъомлапхъэу лъэпкъым ыль хэхагъэм ац ихабзи ыбзи кыгъэнэжыгъэхэу усаклом елгытэ («Адыгэ шхыныр»). Анахъэу гушхоньгъэр кызыбэклырэр орэдхэм захахъэклэ ары. «Тыгъэм инурэ», гушылэм пае, адыгэмэ афэгъэхыгъэ гъэшлэбзэ заклэу зэхэт. Нэмыкл орэдыбэхэми шъхъэу афишлыгъэ гушылэ закъохэмкли къэшлэгъуаеп ахэмэ ахэлъ гушшысэ-гухэлъхэр: «Уидахэ сэю», «Сиадыгабз», «Оры сиорэд», «Сигъэшлэ жъуагъу», нэмыклхэри.

Усаклом кыгыурэло лъэпкъым итыгъуаси инепи гушлогъо закӕу зэрэзэхэмылбыр. «Адыгӕгур» зыфиорэ усэм гъэшлэ гъогоу лъэпкъым кыкӕлугъэм, зӕгорэм ар лъэшӕу зэрэщытыгъэм щырэплъэжышпӕ, гушхоныгъэ зыхэлъ зэфӕхысыжъ ешпӕ:

*Зэ лъэшыгъэм
Лъапсэ егъотыжы.
Ишэн-хабзэ
Чылапхъэ фӕхъужы.
Чылапхъэ
Фӕхъужы иорэд,
Игужьанэ,
Гъыбзӕу ыусыгъэр.*

Ау ащ пыдзагъӕу непэ зӕкӕхӕри зыгъӕгумӕкӕырӕ упчӕ инхӕри къегъӕушпӕ:

*Ау а гъогум
Тытета, тытетыта?
Тытетмэ адэ
Тыда тызнэсыгъэр?*

Лыхӕсэ Мухъдинэ иусӕхӕр, иорӕдхӕр мӕкъумӕщышӕм чыгур зӕрилӕжыирӕм фӕдӕу елӕжыых. Ахӕмӕ Иоф зӕрадишӕрӕм фӕгъӕхыгъэ гурышӕ зэфӕхысыжъхӕу тхылымӕ ахӕгоцагъӕхӕр зӕпхыплӕжъхӕмӕ, поэмӕ псау икъун. Усӕ хъугъахӕм гъатхӕм ымӕ лӕшуи, гъемафӕм ифаби, кӕымафӕм иччыи, бжыхъэм идӕхӕгъуи зӕкӕ зыхицагъ. Загъорӕ тыгъэ нӕбзыйхӕри кыхӕжъыукӕых. Джаушпӕу тӕкӕу-тӕкӕузӕ дунӕе псаур усэм кышпӕухахъӕу регъажъ. ИИ ащ фӕдӕу си «Зӕрӕдунае усэм хӕсӕщӕ» ылоу. Ежъ ышпӕхъӕ пае, ежъ зыцилӕгъужъӕу зыгорӕ ытхы шлоигъоу зыфежъӕкӕ, имӕстапӕ ренӕу щӕутӕ. «Сӕщ ехъу дунӕешхом гъэшпӕгъэ тетба?» елошпӕ ежъ-ежыирӕу зӕушпӕиыжы, иуси зӕлетхыжы. «Сӕщ пай есӕцажъӕ, сызыфӕкӕложы, // Етӕланӕ цыкӕу-цыкӕлоу зыдӕсымышпӕжъӕу // Зӕрӕдунаеу усэм хӕсӕщӕ».

Усакломкӕ лӕ гушпӕир зӕпыгъӕщӕгъуаеп, макъӕри зыпкӕ ригъӕузон, чӕщ реным егушпӕсӕмӕ, гуми сурӕт горӕ ышпӕын. Ау макӕкызырӕхӕкӕырӕрпчӕдыжымкъӕушпӕжымӕиусӕ «псӕтӕкӕу кысӕтба, псӕ!» ылоу къемыдӕожъӕу («Сиусӕ»)? Арышпӕ, лӕжъакӕор пкӕлахӕм шпӕуанӕр чимыдзыжъӕу зыгорӕм зӕрӕриусӕиыжыирӕм фӕд ежыири: «Усӕр сыусымӕ // Тхъапӕр згъӕтӕылгыжыирӕп. – //

Усакло джыри кьэхъугъэпщтын ныбжьыкIэ шульэгъум, гум рихыгъэ пшъашъэм, хъульфыгъэмрэ бзыльфыгъэмрэ язэфыщытыкIэ алъымыIэсыгъэ. Лыхасэри ахэмэ ахэкIыжьыгъэп. Ау ахэмэ уанэмысызэ, зигугъу кьэпшын фаехэри щыIэх. Апэрэ тхылъэу «Гугъэм илъагъо» дэтыгъэ поэмэу «Нь» зыфилорэри непэ угу кьэкIыжьы. Икъуаджэ щыщ Мэзыужъэкъо Мамыр ыкъуибл хэгъэгу зэошхом хэклодагъ. Ащ фэдиз чIэнагъэ зышIыгъэ ным сыд фэдица ыгу щышIэн фаер?! Ар кьыплъыгъэлэсыныр авторым игухэлъ шъыпкъ! НэмыкI бзыльфыгъэ лыхъужъэу Нэхэе Мария Сергеевнам, Нэхэе Даутэ ишгъагъусэу зэо гъогухэр ащ дэзыкIугъэм фэгъэхыгъ поэмэу «Шъхъагъус» зыфилорэри.

Лыхасэм шульэгъу дахэм фэгъэхыгъэу ытхыгъэри макIэп, нэнэжьым, ным, шыпхъум яфэбагъи зэхыуигъашIэу алъыIэсыгъ, ытхыгъабэхэри орэды хъугъэх. Ащыщхэр гущылэкIэ уалъыIэсыным нахъи, гукIэ, псэкIэ зыхэпщэнхэм нахъ узфекъудый. Насып кIыхъэ мыхъугъэ шульэгъум ахэмэ уащылукIэщт, кIэлэгъум гур зэкиубыти, егъашIэм фэбэ-фабэу кьыздепхъакIыгъэ зэхашIэри кьыгъэуцъыжьыщт. Ным иIэшIугъэ зылъыIэскIэ, икIышIэ гъэшIэгъони кьегъоты. «Сыкыпфэсакъы» зыфилорэ усэм хэтых мыщ фэдэ сатырхэр: «КъысэцIацI, тян // КъысэцIацI! // УицIэцIэ макъэ // Щагум дэмыгIмэ, // Сыд сищылэжь?» КъызэрыкIо дэдэу кьэлогъэ гущылэ фэдэх, ау ащ лъышытэу уигушысы уишIэжьы зэлъаубыты.

НэмыкI лъэныкъокIи узэклаубытэ бзыльфыгъэм фэгъэхыгъэу Лыхасэм ытхыгъэхэм. Анахъэу непэрэ щыIакIэм пшгъашъэ ныбжьыкIэхэр зэрехъулIэхэрэм зылъыIэскIэ, гур зыгъэцIыкIурэ сурэтхэр уапашъхъэ кьеуцох. Ащ фэд, гущылэм пае, «Неуц» зыфилорэ усэр. Мы гущылэхэмкIэ ар кьырегъажъэ: «Адыгэ пшгъашъэм // Тутыны цыпэр // Ыжэ кьыдэщы...» Ащ кьикIырэр гурылогъуаеп. ИкIэхухым шIокIышIэ имыIэу а пшгъашъэм фэгъэхыгъэу мыщ фэдэ упчIи усаклом кьегъэуцу: «Адыгэ цIыфым // Янэу кьыфэнэщтыр // Ора неуц?»

Бзыльфыгъэмэ афэгъэхыгъэмэ язакъоп, непэ тызхэт щылэкIэ Iужъум кьыздыхьырэ мыхъо-мышIабэр ыгукIи ыпсэкли кьин кьызэрэщыхъухэрэр зэхыуигъашIэу Лыхасэм иусэхэм ахэтыр макIэп. Шъыпкъэ, ащыщхэр публицистикэм, гущылэ лъэшхэм дахыхых, ау уигушысэрэ уизэхашIэрэ зезыщэрэ лъэныкъуабэхэм уащырехъылIэ. Ежъ усакIори

ахэмэ къяпкырыкыызэ, гупшысэрэ сатырэхэм, философии ин зыхэль лирикэм нахь зыфекъудыи. Ахэмэ къяпкырыкыгъэх «Лэшэгъумэ яжъызэпео» зыфиорэм хэт гушчылэхэр.

*Лэшэгъумэ яжъызэпео
Гур егъэпшгъы, сымаджэ ешлы.*

.....

*Лэшэгъумэ яжъызэпео
Псэ цыкыгур егъэчэрэзы.*

Ащ епхыгъэ гурышэ нахь теубатыгъэу «Чыгум сыфэгумэкы» зыфиорэми къыщелo:

*Чыгур нахъыжгъы мэхъу,
Тыгъэми ыкыуачлэ къыкычы.*

...

*Чыгур нахъыжгъы зышлырэр
Цыф цыкыгум шутын.*

Мы гушчылэхэми нэрлэгъу кыпфашы цыфым изекыуаклэ, ыгу, игуклэгъу Лыхасэр бэрэ зэралгылэсырэр. Ахэмэ афэгъэхыгъэ усэхэр кыыхэуушгъафыкыхэмэ, усаклом ежъ илэрылгъхэ, ежъ ие шыыпккэ гупшысэхэмклэ, къяуаклэмклэ, сурэт къягъэлгъэуаклэхэмклэ зэфэхысыжъ шгъаф пшын плгъкыщт. Анахъэу бэрэ кыызфигъээжкырэр гур ары. Ицыхъэ телгъэу клегъэтхы: «Хъярклэ цыфыр гумэклмэ, // Гумэклым цыфыгум хегъахъо», е нэмыклэуи къелo: «Шпошгъуныгъэм // Цыфыгур елэты».

Джарыба цыфыгум уфэсакын фаеу зыкылгытэрэри. Ау тэ ащ етшлэнэу зи къядгъанэрэн:

*Тэхы, тэукы, тэулэ...
Ауми гуклэгъур къенэжгъы.
Етлани лгъэу клэтым ышгъо
Зэрэплгыжгъыгъэу къэнэжгъы.*

Нэмыклэ усэу «Цыфыгур» зыфиорэми къыщелo:

*Нэгъум гъэпсэфыгъо етэты.
Нэклым ифедэ агъэунэфыгъо.
Адэ тыгу зигъэпсэфы хъушгъа,
Цыфыгум
Сыдигъо зигъэпсэфыгъо?*

А гупшысэр лыгъэкӀуатэзэ, гурэ псэмрэ язэфыщытыклэ, ахэр нэрымыльэгъу Іудэнэ псыгъожъыеклэ зэрэзпхыгъэхэм альэлэсы. Гум зыфегъазэшъ реӀо: «Зыгъэпсэф, цыфыгур // Псэ цыклум къекӀухъэфэ нэс». Ау а цыфыпсэми тыфэсакъа? Ар гъуатклѳм фагъадэ. Арэу щытмэ, «Цыфыпсэр гъуатклѳм илэгъумэ, // Гъуатклѳр игъукӀымэ тэлъэгъуа?» («Гъуатклѳр»)

Джауштгэу гур, гукӀэгъур, цыфыгъэр, хылагъэр, ахэмэ къяшлэкӀыгъэ гупшысэ къэубытыгъуаехэр апхырыщыгъэхэу, цыфымрэ дунаимрэ, щыакӀэмрэ цыфымрэ язэфыщытыклэхэм лъэныкъо зэфэшъхъафхэмклэ уаригъэгупшысэжъэу усэ зэрыблхэр Лыхасэм ытхыгъэх.

Лыхасэ Мухъдинэ тхэныр зырегъажэм, ыпшъэкӀэ къызэрэтӀуагъэу, драмэм, пьесэхэм нахъ афэцэгъагъ. Ау творческэ гъогоу къыклугъэм нэрлэгъу къышшыжыгыгъ зыми хэмыкӀокӀэрэ гъогу адыгэ литературэм щыхэзыщыгъэ, зичыпӀэ пытгэу иуцогъэ усаклоу Лыхасэр зэрэщытыр. Ау щытми ежъ еӀо: «...драматургием нахъ секъудыи, сыдраматургэу зысэлъыгъэжы». Зыфилорэм узэгупшысэни хэлъ, дэпштгэпэнэу щымытми. Иапэрэ тхэн Іофхэр пьесэхэм нахъ япхыгъагъэх, нэужыми адыгэ театрам иныбджэгъу шъыпкъэ хъугъэ, ытхыгъэ пьесэ заули агъэуцугъ. ЗэкӀэми ягугъу къэпшыпӀн плъэкӀынеп, ау «Тэлэми тэтхъэ» зыфилорэ драмэм (комедиекӀи уеджэн плъэкӀыпшт – «уфаемэ гъы, уфаемэ щхы») техыгъэ спектаклэу режиссерэу Сулейман Юнус ыгъэуцугъагъэр уапашъхъэ къеуцожы. Пштэни умыштэни, гъэни цхэни, къыбгурылони къыбгурымылони ац хэлъыгъ. Ау непэ хэгъэгум илъ Іоф зэхэмыфыгъабэмэ яублэпӀэ илгъэхэр арых авторым къыгъэлъагъоцтыгъэхэр. ЗэхъокӀыныгъэу къежъагъэхэм ямэхъанэ къыбгурагъаӀо ашӀоигъоу, зекӀэри шъхъафитгэу зекӀохэу, цыфхэр шъуае хъужыгъэхэу къызщыпшыпшырэ лгъэхъанэм икъэгъэлъэгъокӀэ драмэр зытхыгъэми, спектаклэр зыгъэуцугъэми къэлотэкӀлэ-къэгъэлъэгъонклэ ямышшыклэхэр къагъотыгъагъэх. Адыгэ гупшысэрэ адыгэ къэлуакӀэрэ хэлъыхэми, Іофэу къыӀэтыхэрэр хэгъэгум зэрэпсаоу игумэкӀыгъэх.

Арэу щытми къызщӀобгъэшӀ хъуштгэп Лыхасэм иусэхэм, иорэдхэм, идрамэхэм гукӀодыгъомэзахэркъябэкӀэу. Гугъэлъапсэр ац ахэлъ, непэрэ щыакӀэм нэфынэ бзый зырызэу къытхыхэрэри псынклэу къеубытых. Арыба мы аужырэ лгъэхъанэхэм ытхыгъэ пьесэмэ ащыц горэми «Нэфын» ыӀуи зыкӀеджагъэр. Ац техыгъэ

спектаклэу театрэм ыгъэуцугъэми лъэхъанэм ижыкыащэ, ихылыи ипсынкыи зэрэзэхэтэу кышпъегъэлэсы.

Ежь Лыхэсэ Мухьдин тхэн-усэн Иофым икууплэхэм, идэхаплэхэм, икыныгъохэм ренэу ахэт. Дунаим цыхьурэ-цышлэхэрэм, цыфыр цылакэм, уахьтэм зэряхьулэрэм, ильэпкъ насыпырэ игъогурэ гупшысэ шъхьалэхэу итхыгъэхэм ащызэбгырэкых. Ыпсэ зыхэтлэгъэ Хьалъэкъое шъофмэ къарыгэджэрэ ордэхэри псынклэу кьеубытыхэшь итхыгъэхэр, иусэхэр къабылкэ зыштэрэ пстэуми альегъэлэсых.

ХҮҮНЭГО САИД (1961)

Хуунэго Саидэ кьуаджэу Джамбэчые 1964-рэ ильэсым кьыщыхьугь. Гурыт еджапIэр кьызеухым, Адыгэ кьэралыгьо университетым ифилологическэ факультет иадыгэ отделение еджэнэу чIэхьагь. Ащ кьычIэки Москва дэт литературнэ институтэу М.Горькэм ыцIэки цытым еджакIо кIуагьэ ыки 1984-рэ ильэсым ар кьыухыгь. Мыекьуапэ кьызеггээжьым литературнэ юфышIэу Адыгэ драматическэ театрэм Iутыгь.

Хуунэго Саидэ адыгэ поэзием кьызэхэхьагьэр я 70-рэ ильэсхэм акIэхэр ары. Мэкьэмэ гьэнэфэгьэ шьхьаф иIэу исурэт тхыпхэ кьырищэжьагь, осэпсыцэ цIыкIухэу иусэхэр кьэжьыугьэх, усакIомидунай ипчьэзэпагьукьэльэгьуагь. Апэрэ тхыльэу «Осэпсыщ» зыцIэр 1989-рэ ильэсым, ятIонэрэ тхыльэу «Пшгэхьухэр» 1994-рэ ильэсым, ящэнэрэ тхыльэу «Макьэр шьхьафит» 2001-рэ ильэсым, яплэнэрэ тхыльэу «ЛIэшIэгьуитIум яльэмыдж» 2006-рэ ильэсым ыки «Зэхэугьое тхыгьэхэр зыдэт тхыльыр» 2012-рэ ильэсым Мыекьуапэ кьыщдэкигьэх.

«Осэпсыщэм» мэкьакIэ адыгэ поэзием кьызэрэхэхьагьэм гьуазэ тыфишIыгь. ЦIэу зреджагьэм кьыуегьашIэ авторыр зызэрэфэсакьыжьрэр, осэпсыцэ цIыкIум иинагьэмрэ игьашIэрэ нэмыкIыкIэ бэки мыIабэу Iасэу тапашьхэ кьырелъхэ. Апэрэ усэхэр, апэрэ тхыльыр зыкIэрычыгьуаех ыки бэрэ гум кьенэжьых. Ары ильэс тIокIым ехьу тешIэжьыгьэу Саидэ зыкIитхырэр:

*Сатырэ мин пчьагьэм ятеплэ сеплгы –
Апэрэ закьор сыгучIэ кьеплгы –*

*Къеплгы – цыгуыгъэу блэкырэ гъашIэм,
Гъэбэжгъу оцхым ыхъырэ машIом,
Бзыу чэфылэм ытэмэ пIуакIэ –
Апэрэ сатырэр сьдэу кIэракIэ!
Апэрэ гъогур гум фызыIуехы,
Усэхэр джэнчэу Iэгум къетэкъух
Чыгум тефагъэх – чыгум ебэух...
Усэр къыхэкIы чыгум ишшысэ –
СегъэгумэкIы Апэрэ усэм...*

Тхылгъэу «Пшъэхъухэр» къызыдэкIым къэнэфагъ усэкIо ныбжьыкIэм лъэбэкъукIэ зэридзыгъэр. Гупшысэ шъхъаIэу пхырищырэр: «ЩыIакIэр-пшъэхъу».

*Сигъунапкъэхэр мэкощых,
ЧыпIэ ситзэ сагъэгъуащэ,
Цыфыр къэшIэгъуай зыфэдэр,
Сьд ар къыным зыфыхэтыр?*

Лирикэ шгъэфыми нахъ зыфегъазэ. Ащ фэгъэхъыгъэу «Оры» усэ куп зэхэугъоыгъэу къыдигъэхъагъ. Гум къикIрэ усэхэр дахэу зэгъэкIугъэх, къешIэкIыгъэ дунаим хэухъытагъэхэу зы сурэт гъэшIэгъонэу егъэпсых. «Лъэмыдж» зыфилорэ усэм къыщелo:

*Мыжгъом пщэсыр атеутысэ,
Купраузыр огум къезы,
Жъогъо щырхэр къечъыхыхы
Яжъ къэцакIи зэхэсэхы.
Цыфхэр гъашIэм зэлъэхъужьых,
ЗэрэмышIэу зэблэкIыжьых,
Азфагу дэлъэп ащ лъэмыдж...*

Цыфым итемэ апэрэ тхылгъым къыщегъэжъагъэу пхырещы авторым. Цыфыр гъэшIэгъонэу зэхэлъ. ШIуи бзаджи ыгу къитэджэн ылъэкIыщт. «Узэмышхъорэм шхъо къолъ», – аIуагъ адыгэмэ. Ар къызхэкIырэм усаколор егъэгумэкIы ыкIи игумэкI еджакIом дегощы:

*Хыем сиягъэ есымгъэкIыгъэу,
Лыем сьд пае ськIэуцуагъ?
...Къыпщыгуыгъэм пфэлъэкIмэ
Игуыу нэкI къызтемгъаф.
Е:*

*СьюльэIу
Шгьуьго блaгъом
Машюу кьыдэрэм темьгэст,
ШШомькI стьгэьу,
Iуьго дысэу
Пэрыт хьуьгэм тьлгьымгэьс.*

Мы тхьлгьым кьыдегъахъэ Саидэ цыкIумэ афэгъэхьыгъэ усэу «О, Елэ Елэ». Мы орэдыр Тхъау Шыблэм адыгэмэ кьыфаIощтыгъэ ыкIи кьыфашъощтыгъэх, ау авторым ежь хигъахъуи орэдым зыригъэушгъомбгъугъ.

УсакIом иун, ищагу, Ян, псыхъоу Лаб – зэкIэ икIасэх, игухахъох:

*Лабэ – апэрэ шIулъэгъоу зафэ,
Лабэ – апэрэ нэпIлъэгъоу мафэ.
Ори сэри тигъунапкъ,
Ар теIэфэ тэ тьлгъэпкъ.*

«Макъэр шгъхъафит» зыфиорэ тхьлгьым нахь иггъэкIотыгъэу Хьунэго Саидэ итворчествэ кьыщылгэгъуагъ. Усэхэм ямызакъоу прозэри кьыдегъахъэ, А.С.Пушкиным иусэхэу адыгабзэм рильхъагъэхэри дэтых. Усэхэм ухахапIгъэкIэ авторым игушпысэ инэу зэрэлгьыкIотагъэр кьэлъагъо. «Макъэр шгъхъафит» зыкIыфиусыгъэр тхьлгьымкIэ нафэ кьыпфэхъу. Темэу апэрэ тхьлгьитIум кьащиIэтыгъэхэми мы тхьлгьыми уащыIокIэ («Лгъэмыдж», «Лабэ»), ау философииеу ахэлгьыр нахь куу иусэмэ ащэхъу, темакIэхэу щыIэныгъэм кьытыгъэхэри кьыхэхъагъэх. ГущыIэм пае, экологием епхыгъэ усэу «Цыфым чIыгур зэхитхъуагъэ» зыфиорэм фэдэхэр. Уахътэу апэрэ тхьлгьым щегъэжьагъэу мы кьыкIэлгьыкIуагъэм кьыдэфагъэр хэпшыкIэу кьэлъагъо. УсакIом уасэу фишIрэр нахьыб иуахътэ. Ары кIиIорэр:

*ЛлэшIэгъухэр мэгьырзых,
Мэгъуагъох,
ЛлэшIэгъухэр зэблэжых,
ЗэшIонэх,
МэшIуачэр кьахихэу
ЗэкIэнэх,
Цыфхэри ащ хэбанэх...
Е:
Уахътэр цэрэхъэу мэчэрэгъу –*

*Нахьыгэ ар гъогоу кысцыхъуштыгъ,
Джы нэрыгъэгъоу сэлъэгъу –
Щэрэхъым тыдэчэрэгъу.*

Зигъо кӀэхъгъэ философьер зыхэлъ усабэ кыдыгъэхъагъ мы тхылъым. Ныбжьэу иӀэ хъугъэм ипэгъокӀэу авторым идунэееплъыкӀи кыыхэфэ гушшысакӀэхэр: «*Сибжьыхъэ къэжӀуагъ мыгъэлагъэу*»,-еӀо ащ. Ащ фэд усэу «Бзылъфыгъэм ибжьыхъ» зыфиорэм щетхы: «*Бжьыхъи кыыхэкӀы фабэу*», – еӀошгъ.

Адыгэ лъэпкъым ехьылӀагъэу мыусэу хъугъэп Саидэ. Итхылъ пэпчъ гумэкӀи гушшысабэ къащрелотыкӀы: тарихъым, бзэм яхьылӀагъэхэу. Мы тхылъым кыдыгъэхъагъ сэмэркъэу фэдэу, ау зыгорэ зэрэхэлъым уригъэуцуалӀэу усэу «Омар Хайям».

*Пачъыхъи гъэри
ГъашӀэм изэфэд
Адыг Омар –
Арышъ сыгу мыкӀод.*

ЗэдзэкӀыгъэхэр апэрэеу кыыхеутых Хъунэго Саидэ. Урыс тхэкӀошхоу А.С. Пушкиным иусэхэр мызэу-мытӀоу адыгабзэм ралъхъагъэх усэкӀо зэфэшхъафмэ. Саиди изэдзэкӀыгъэхэр дахэ хъугъэх. Пушкиным имэкъамэ къахэщэу ыгъэпсыгъэх. Усэу «КӀымэфэ пчэдыжъ» кыщелӀо:

*Щтыргъужи, тыгъи, – сьды шлагъуа!
Джыри очъыя, спсэ ижъуагъу?
Зэтехи наӀэр къэушыжъ,
КъэӀат ушшгъэфхэм ятӀухъо...*

Усэ I2-р джащ фэдэу зэдзэкӀыгъэу кыдыгъэхъэ.

Тхылъым ыкӀэлъэныкъо нахъ мэкӀаӀор прозэм гыбытыгъ. Хъунэго Саидэ ипрозэ жанрэ гъэнэфагъэкӀэ гъэпсыгъэ. Ащ литературнэ зэхэфын цыкӀухэр кыщешых. ГушшыӀэм пае, «Алэбый ихъэзаб» зыфиорэр КӀэрэщэ Тембот иновеллэу «Аужрэ шхончогу» тегъэпсыкӀыгъ, «Адыгэ шулъэгъу» зыфиорэ сурэт цыкӀур Бэрэтэрэ Хъамидэ иусэхэм афэгъэхьыгъ. Къуекъо Налбый иусэхэм къащтегушшыӀэ «Сыгу къихъи кынагъэр» зыфиорэ эссер. «Бырсэй» зыфиусыгъэр Бырсыр Абдулахъ итхылъ ары зыфэгъэхьыгъэр. Ахэмэ анэмыкӀэу сэмэркъэу зыхэлъ мыиныщэ рассказыхэу «юмор шгъабэр» зыфалорэр ягъэпсыкӀэу дэтых: «Сишхъагъусэ идневник», «Письмэ», «Сэра гукъао

зимыIэр?», «Любой ценой»... нэмыкIхэри – зэклэмкIи 24-рэ мэхтү. Мы кьэбар кIэкIхэр сценэм кьыщыпIонхэм е кьыщыпIшыным тегьэпсыхьагьэх. ШыIэныгьэм хэхтүхьэрэ зэхьокIныгьэхэр, адыгэ шэным зызэрихьожьрэр дэгтү дэдэу кьегьэлъягьох.

«Макгьэр шгьхьафит» зыфIорэ тхылгьыр Хьунэго Саидэ анахь дэгтүоу ыгьэпсыгьэмэ ащыщ. Италант бгтүу зэфэшгьхьафхэмкIэ кьыгьэлъягьуагь. АщкьыкIэлъыкIуагь тхылгьэу «ЛIэшIэгтүитIум ялъэмьдж» 2006-рэ илъэсым. Мыщ кьыдэхьагьэх усакIэхэри ыкIи ыпэкIэ кьыхиутыгьэгьэ усэхэри. ЗэикIэу мыгощыгьэхэу усэхэр кьызэкIэлъэкIох. Ащ фэдэ композиционнэ гьэпсыкIэри зы гупшысэ горэм фэIорышIэх. Гупшысэ зэкIэлъыкIохэм узIапащэ, гум кьыкIрэ мэкьэмэ шгьабэмэ уаумэхьы.

*Сызыфаер мэкIэ дэд –
Оры, сэры, уиорэд.*

Интонацие гьэшIэгьонхэр иIэх авторым:

*Джьери кьышцта гушгьхэр зэтэпчэу
Адыгэ ньор?
Джьери...
Джьери?
Джьери...*

Адыгабзэм ехьыIагьэу бэ атхыгьэр тиусакIомэ. Ахэмэ зэу ащыщ Хьунэго Саидэ иуси:

*Ньдэлъфыбзэм шхьуантэ
Илъэс минхэр дэлъ,
Цыфзэу цьымыIэжгьмэ
Ягушшысэхэри, япшысэхэри,
Яорэдхэри,
Ягьыбзэхэри...*

Ным итемэ бэрэ кьеIэты Саидэ. Мы тхылгьми кьыдегьахьэ «Сянэ фэдэ тетэп дунаим» ыIоу.

*Ньшгьр шгьоу, шгьоу, шгьоу!
Тэшхы шгьоур тэухыфэ,
Зэ зы IапэкIэ тыхалэ,
Зэ бжыб псаур этэгьэхы.*

Адыгэ тарихгьыр бэрэ кьахэфэ иусэхэм. Гьогу мышсынкIэу кьакулгьэр ащыгьушшэнэу щытэп, сыда шIомэ:

*Адыгэ нэпсым сьдрэ гупшыса
Налмэс-налкьутэу ымгээльдыгээр?
Сьд фэдэ кына Чыгум цызеклоу,
Адыгэ нэпсым ымыгэпскыгээр?*

Аужрэу «Зэхэугъоетхыгъэхэрзыдэтхыль» (2012) зыфифорэм кьегъэлъагъо италант пчээр зэлуубгъукыгъэу мафэм ижъотыпэм тыгъэр фэбэ-фабэу ошъогум кьызэриуцагъэр. Зигъо кIэхъэгъэ усэхэмкIэ тигъэгушыуагъ Саидэ. Уахътэу лъыкIотагъэм гупшысэхэр апсыхъагъ, щыIэныгъэм кьыгъэуцурэ упчIэ мыухыжъмэ яджэуап зэфэхысыжъхэри кьэхъазэрыгъэх.

Литературэ шIэныгъэм бзылъфыгъэ лирикэр шъхъафэу кьыхагъэщы. Ащи зы упгъхъагъу горэ иIэн фае. Сыда пIомэ бзылъфыгъэ гупшысакIэр, нэзгъурыгъэр, гум кьикIрэ мэкъэмэ шъхъафыр акIэлъэу щыт ац фэдэ усэмэ.

Саидэ иусэхэр пштэмэ – ахэр лъэшых, хъульфыгъэм епэсыгъэ гыпшысэкIэ пытэри ахэль, бзылъфыгъэ гупцIэнагъэри кьахэщы, кьэлокIэ зэгъэпшакIэу хихырэри бзылъфыгъэ IэбэкIэ пшъабэм дештэ:

*Лэныстэ чанкIэ бзылхээр тыбзыгъэу
Шъхъаджи игъашIэ джанэ целъэжъы...
ТфэмышIужь джанэр тфызэблэмыхъоу
ТэгъэтIэпIыжъышь дэгъэтэрэзынэу –
Пыдэ фэтэшы нелэ тшишIошкIэ,
Зы дыпIэ горэ ренэу дрекIокIы...*

Хэтрэ усакуи игъогу псынкIэп. Ар мызэу-мытлоу дунаим тет усэкуабэмэ кьаIуагъ. Шъхъадж ежъ зэрэпшIэу. Саиди а гупшысэр кьырелотыкIы мыхъыжъэу ыкIи мытхъаусыхэу:

*Усэр – гъэсэпэтхьд,
Ушгъэфыгъэ гукъау,
Унэзэгъэ гъогурыкIу,
ЕлъэкIонрэ гугъапI,
Мэзэу уцэгъуацэ...*

Усэныр зэрэмылоф псынкIэр, усэхэр утIупщыгъэхэу сьд фэдэрэ гупшыси кьарыпIомэ хъунэу зылыгътэрэмэ афаклоу етхы тхыльым иавтор:

*Сиусэхэм унэ яIэп – шъхъафитых,
Урамым тетых,*

*Зыфаем готых,
Зыфаер кьало,
Зыфаем – рало!
Ау шъхьафит усэр –
ШъхьарытIушц усэн!*

Джауштэу шъхьафитымрэ шъхьарытIушцымрэ зэрээпэчыжьэр кьэлуагъэ хьугъэ. Адыгэм гущылэу «шъхьафит» бэрэ ыгъэфедэрэп. Ыгъэфедэрэр – «шъхьарытIушц». Мы гущылэм имэхьан дахэп: мыгъасэ, емыклоу мээкIо, ышъхьэ къыхьэрэм нэмыкI ыгъапэрэп, зыми иемыкIу пылъэп. Губзыгъагъэ-щэрыуагъэу адыгабзэм хэлгыр Саидэ дэгъоу къызфегъэфедэ, адыгэ гущылэм икупкI къеубыты. Ары иусэхэр лъэшы зыкIэхьухэрэр.

Гушшысэмрэ бзэмрэ зэкIэлъэкIох. УсакIом игушшысэ чыжьэу макIо, игущылэ адыгэ гушшысэкIэ-гущылакIэм къыпкырэкIы. БгъэшIэгъонэу екъу ныбжьышхо зилэ кIэзгъэжъыкIыжьыгъэм фэдэу ар щылакIэм зэрекIуалIэрэр. Ащ фэдэу щылэныгъэм къыгъэсэнэу сыдигъуа игъо зифагъэр уегъало.

*Ори сэри сьд дгощын?
Цыфы фэдэу тызэллын,
Лэныр къэсмэ – сьд тиIэжъын?
ТыкIэгъожьми – блэкIыгъахэу
Тигунахьхэр къэнэжъын.*

Адыгэм итарихъэрэ идунэетыкIэрэ бэрэ тагъэгумэкIы. БлэкIыгъэр хьалэмэтэу гъэшIэгъон ыкIи тхьамыкIагъу. Непэ лъэпкъ итэкъухьагъэм ыпэкIэ къэтыр къэшIэгъуай. ГумэкIым итхьамыкIагъо къылон ылъэкIыгъ Саидэ:

*Адыгэ пэпчъы зэфэдэу пшъыгъэ –
Пшъыгъэ – шшъхьакIо ыгукIэ ыгъэхьурэн,
Фэе-фэмыеми шъхьакIор къедэлIурэн!
Ионтэгъугъэ шъхьар ригъэлэтрэн,
ГъашIэм идахэ нэм ригъэлъэгъурэн*

...

Шшумрэ бзаджэмрэ щылэныгъэм къыщекIокIых, цIыфыгум щызэнэкъокъух. Тауштэу утекIошцта бзаджэм, сьд фэдэ пэуцужьыкIа къыхэпхыщтыр, утекIошъушцта ащ? УсакIом иеплъыкIи шъхьафы...

Цыфым итемэ зэкIэ усэмэ зэфэдэу апхырыщыгъ. Цыф зэфыщытыкIэхэр кызырыкIохэп, зэфэнчъагъэм уеухы, уигъашIэ агъэкIэкIы, аууябгъукIонэу щытэп. Зы цыфым игумэкI адрэ цыфыр ыгъэгумэклэу, узгъэлэсэн джэуап бгъотыжымэ ары рэзэныгъэ зыхэпхыщтыр. Ар зэкIэми къадэхъурэп. ГучыIэр зэфэзыщэхэрэм апае Саидэ етхы:

*ІапIІ зэтщэкIынышъ – тызэблэкIын
(паузэр кыдэфэ)
ТызэблэкIышгумэ.*

Ар джэуап. Шумрэ бзаджэмрэ, гучыIэмрэ густырымрэ зэготэу кызырекIокIрэм иджэуап. Ау етIани щыIэныгъэм ифилософие кызырекIопышъ – «зы цыфым зы цыфыр ищхэпс» – адыгэмэ зэраIуагъэм укыпкырыкIымэ, щэлагъэрэ фэгъэкIотэнрэ уиIэн фае. Ары кIитхырэр авторым:

*Жъалымыгъэ кытэзыыхыгъэ
Ічъагъэ дгъэежыгъэ,
Тыгу хэгъукIэу –*

Узиджагъом гунахъэр фэбгъэгъуным Тхъам уфещэ. Амырмэ гупшысэ гуаом ишIуцIэ дунаир чIиухъумэнба. ЩыIэныгъэр зэрэкIэкIыр пщыхъупшэ хъуцтэп, имыщыкIэгъэ Іофхэм атебгъэкIуадэ хъуцтэп, сыда Iомэ:

УигъэпэнкIэ – кIэкIы, кIэкIы, кIэкIы...

Шум ущыгугъуныр, шIум уеджэныр гугъэм ишэн. Цыфыр щызгъалэрэр гугъэр ары:

Гугъэр – хъакIэ!

УпэмгъокIмэ – IукIыжыщт..., етхы усакIом. Сыда Iомэ цыфыр зэ мэугъэ, зэ ыгу мэкIоды. Арышъ, гугъэми упэпльэн, уфэсакъызэ уежэн фае.

Гугъэр – гъэрээзгъуай – къеупкIэпкIы усакIом. НэмыкI чIыпIэм етIани хегъахъо: *Гугъэр мэцIанIгъэ, тесфэ-тэджыжъэу*, – еIошъ.

Цыфым итемэ чIыпIэ ин щеубыты Хъунэго Саидэ итворчествэ. Цыфыр зэрэлгъашым игупшысэ пхырещы. ГукIодыгъом зыритынау щытэп: «*Зи къэмьIу*», – еIо ащ. Уидунай зебгъээзэгъын фае. Джащыгъум щыIэныгъэр пшIодэхэщт, рэзэныгъи хэбгъотэщт.

Дунэе цыфым итемэ хэкIышъ авторыр адыгэм идунай хэхъэ. Ащ игумэкIхэр адыгэ тарихъ мыпсынкIэмэ къахэкIых. Адыгэм

итарихъ зѣлапахрѣ бѣщым фѣд – зым кѣлѣты, адрѣм ештѣ...
джауштѣу лѣхъанхѣр зѣлѣклох.

*Сыдѣу сигъѣпшыгыѣа зѣо-бѣнѣ кѣѣбарым
Седѣлузѣ. Седжѣзѣ. Зѣзгѣѣфѣжъызѣ.
Сыдѣу сигъѣпшыгыѣа шѣхъаклод имашло
Сигъашлѣ ылѣансѣ клустыкызѣ!*

Лѣѣпкѣ гушпѣсѣхѣм уахѣты зыхъуклѣ гум пѣклѣкырѣр бѣ
мѣхъу. Гукъѣо мыухыжъым уегъѣпшыгы, ары клѣджѣрѣр усаклор:

*О адѣ гушѣ зѣ сцѣрѣгъушѣжѣба
Сымылѣзѣгъуѣгъѣм ихъазаб теплѣѣ.
Сымылѣзѣгъуѣгъѣ сятѣжъым ятѣ
Хѣхѣс чъылѣамѣу
Икъѣ теуагъѣр... сцѣрѣгъушѣжѣба!*

Тхъамыклѣгъо гъогоу адыгѣмѣ кѣаклугъѣр щѣчыгъуай
о уызакъоми, ау кѣыпклѣхъухъѣхѣрѣми ар яхъылѣѣу
зыстыралѣхъжъыклѣ угу афѣмыузын плѣѣкышѣтѣп. Сыда плѣмѣ
о ошлѣшѣ ары ащ ионтѣгъуагъѣ.

*Зызысѣплѣыхъѣм – сиклѣлѣхѣр кѣызготых –
Зыщыщыри кѣагурымылоу – атѣзгъѣуагъѣ...*

Адыгѣ гушпысаклѣм кѣыпкѣырѣкы усабѣ. Усаклод ичыгу,
ипсыхъу, ичыл, иджѣгу пашъхъ шлу ылѣгъѣу гушпысѣ кѣуапѣу
фѣхъухѣрѣр:

*Лѣбѣ мыжъуаклѣ нѣпкыым реклоклѣу
Кѣегъѣклѣраклѣ сигушпысаклѣ.*

Авторыр чыплѣу кѣызѣрѣхъухъагъѣм ыпсѣ хѣтлѣагъ.
Ицкыклугъѣзѣ зыхѣтыгъѣ дунаим исурѣт щыгъушпѣрѣп,
егъѣпшѣнѣу ышлѣхѣри ащ кѣыхѣхы:

*Мыл-ос луажъушхоу тичѣу лулѣыгъѣр
Тыгъѣмѣ тлѣклум регъѣтлѣсѣхы.
Сѣ сыгу мыл луашъхъѣу идъыхъагъѣр
Зышлѣрѣ закъом тѣпѣу кѣыхѣхы.*

Шулѣгъѣгумрѣ кѣѣзагъѣмрѣ яхъылагъѣу асоциативнѣу
усѣхѣр дахѣу егъѣпсых. Осым икѣехыклѣ бѣ фѣусагъѣр. Зѣклѣми
зѣлѣашлѣрѣ Кѣаисыни боу дѣхѣ дѣдѣу кѣылуагъѣ а дунаим изытет,
романтикѣм фѣщѣагъѣу, ау усѣу «Осыцѣр» зыфилорѣм Саидѣ

инэплэгъу зытыридзэрэр нэпэмыкI – осыр дахэу фыжьыбзэу къехы, зыдэбыбыри ышIэрэп, зыхэфэщтыри ыльэгъурэп:

*КъыохъулIэщтым – уцымыгъуаз ...
Зыолъытэжъы унасынышIоу...
Къогъужъы шIоим укъуулъэсэн.
НэупIэпIэгъум ухэкIодэн.*

ЩыIэныгъэм ифилософие гукIэгъунчъэ уIуегъэупIэ. Дунаир зэрэгъэпсыгъэм ушIокIын плъэкIыщтэп. Шъхъадж инасып зэфэдэп. Осыцэри кIодыкIаеу хъуцт, ау а къэбыбыфэ къэбзэгъэ дэхагъэу къыздихъыгъэр пкIэнчъэ хъуцтэп, зыгорэм ыгу къынэжыщт, авторым къызэрилоу:

*Ау ушбыбыкIэ иджэнэ фыжыкIэ
Сэ ушкъэбзагъэ сицымыгъупшэн!*

УсакIом ижабзэ псынкIэ, чаны, губзыгъ. Сыд фэдэу нахь егъэлыягъэу къипIотыкIына шIулъэгъум ихъылгъэ, авторым къызэриIуагъэм нэфэшгъафэу:

*О укъэмыджагъэми –
Уижъ къэцэжIэ закъо
Сытрегъэты чIыгум,
сынцэр егъакIо... – мы гущыIэхэм апыщыт губж
машIор –
Орэпын фэе сыгу зыулагъэр –
Сэ пшысэ горэм ухэслъэгъуагъ,
Орэпын фэе шIу слъэгъуэгъагъэр
Нахь мышъо-мылы сыIумыкIагъ!*

Цыфым гупсэфыгъо иIэп, цпэлэфэ Iоф мыухыжъхэр кыфыкъокIых ыкIи нэмыкIрэ цыакIэ къызшIуигъэшIыни ыльэкIыщтэп, ар тиусакIо къызэриIуагъэм нахь дэгъоу къэпIошгъунэп:

*Мафэ, пчыхъэ, гъатхэ, бжыхъэ –
Тэ сычъэн шъуIуа? Зысэплъыхъэ...*

Уахъгэр зы чIыпIэ итырэп, цыфым иуахъти псынкIэу мачъэ. Узлъясынэу узкIэхъопсырэм уалъымыIэсышъузэ блэкIырэри бэ, кIэухыри къэблагъэ, ар гукъау хэткIи. Ары кIиIорэр усакIом:

*Сэ къыпфэсэдэ сызнэмысыгъэр,
СкIуачIэ къыхъыщтэу Гоу сыммышIыгъэр...*

Е:

Гъогоу къэскIугъэм сызеплтыжъыпIэм,

ЧыпIэм ситыгъэу къычIэкIыжъыгъ...

Ау щытми щыIэныгъэр тхъагъо, анахъеуи уикIэлэгъум зэхэпшIэгъэ IэшIугъэр гум икIыжърэп:

МэшIо жъокур рызIатшIэу

Iадэр сьдэу сикIэсагъ...

Джы ац фэдэ чъыIэ щыIэп –

ГъучIы Iадэр гум къынагъ.

Образ къэлэокIэ дахэхэу авторым къыгъотхэрэм уямыхъопсэн плъэкIыщтIэп: «*Уашъор сэгъэутысэ...*», «*Макъэр – мысырын...*», «*Сыгу мыл Iуашъхъэу идышъагъ...*», «*СапIэм ыцъыдэгъэ гъогул Силъэужхэр къытенагъэх...*»

Къэшъох!

Зым – ыгу ещэц,

Адрэм – гур Iехы –

ГущыIэ закъуи зэрамыIон.

Адыгэ кIалэм адыгэ пшъаишъэр

Къыдэшъо –

Хъунэго Саидэ иаужрэ тхыль къыгъэнэфагъ талант зыхэль усэкио чъэпхъугъэ зэрэхъугъэр. Тематикэу къыIэтрэми, къэгъэлъэгъокIэ амалэу ыгъэфедэхэрэми, бзэу зэрэтхыгъэми уагъэразэу ыкIи тхъагъо ахэбгъуатэу щытых. Усэмэ къыраIотыкIрэр о уигупшысэ горэхэми атефэу угу къыпэджэжыхэ зыхъукIэ, ащыгъум авторым усэныр къыдэхъугъэу плыгътэн плъэкIыщт. Саидэ иапэрэ тхыль цыкIоу «Осэпсыцэм» къыщегъэжъагъэу ыпэкIэ лыкIуатэзэ хэхъоныгъэ дэгъухэр ышIыгъэх, илиричeskэ мэкъамэ шъхъафит шъыпкъэу къытIупщыгъ, адыгэ поэтиер къыгъэбаигъ.

КЪУИКЪО ШЫХЪАМБЫЙ (1963)

Нэшэнэ гъэнэфагъэхэр зыщыуцугъэ, лъэпкъ шъуашэ зиэ хъугъэ, хэхъоныгъэ лъагэ зышыгъэ литературэ «чъэпхыгъэм» кыыхэхьэрэ тхакломкIэ джырэ нэфкIэ зынэмысыгъэхэу, зыми кымыIэтыгъэ темэ е гузэхашIэм ылъэныккIэ кырамыIотыкIыгъэ гушшысэ кыыхэгъэщыгъуай. Ау тхэрэ пэпчъ къэIуакIэу кыгъотырэмкIэ, ежъ игулыгътэрэ ишIэныгъэрэ зынэсхэрэм къапкырыкIырэ зэгъэпшэн-зэпэщэчын гъэшIэгъонэу ышIыхэрэмкIэ, ащ шъуашэу афишIырэмкIэ исэнэхъатэгъумэ атхыгъэхэм ялытыгъэмэ, ямышIыкIэныгъэ горэ литературэм кыыхелъхъэ. Ащ тыккыпкырыкIымэ тIон тлъэкIыщт: Къуикъо Шыхъамбий ежъ ымакъэ кыгъотыгъ, игъогу хихыгъ.

Къуикъо Шыхъамбий Исмахылэ ыкъор мэлылъфэгъум и 3-м 1963-рэ илъэсым Коцхъэблэ районым ит къуаджэу Еджэркъуае кыщыцхъугъ. Ащ иапэрэ усэхэр еджэгъу илъэсхэм къахеубытэх. Усаклом игукъэкIыжъхэм къазэрэщилоу, усэхэр зэхилъхъэу зыригъэжъагъэр «яплIэнэрэ классым зыкIогъэ илъэсым кыщиублагъ». Илъэс пшIыкIуплI зыныбжъ кIэлэеджаклом итхыгъэхэр кыыхеутых район ыкIи хэку гъэзетхэу «Путь Ильича» («Адыгэ къуадж», «Адыгэ пшъашъ», «Шыу закъу», «Синыбджэгъу ишъэф») ыкIи «Социалистическэ Адыгей» («Лабэ ихъишъ») зыфилохэрэм. Шъыпкъэ, А.О.Сапиевым зэрилоу, тхэнэу езгъэжъэгъэкIэ усаклом иIэпIагъэхэм ящыкIэгъагъ «зэгъээфэгъэнхэу: гъэпсыкIэ гъэнэфагъэ ахэлъхъэгъэн, кыыкIэIотыкIыгъэ чIыплэхэр щыгъэзыегъэн, чIыплэ зырызхэм къэлэокIэ бзэ амалхэм яшIушIэгъэн». Ау щытми, мыхэр

ныбжьыкIэгъэ гукъэбзагъэр кыызхэщырэ, гуапэ зыхэбгъотэрэ, усаклом иапэрэ мэкъэгъэоу хъугъэх. Шыхъамбый иапэрэ сатырхэм кыпыщыль щыIэклэшлум ишIошIхъуныгъэ къахэщы, гугъэм, кыдэхъу шIоигъоу зажерэм игушысэ къагъэушы.

Къуикъо Шыхъамбый ипоэтическэ IофшIэн нахь зигъэлъэшырэр Мыекъуапэ Адыгэ къралыгъо клэлэгъэджэ институтым 1980-рэ илъэсым зычIахъэр ары. Институтым илитературнэ-творческэ кружокэу «ПсынэкIэчъ» зыфиIорэм иIофшIэн Шыхъамбый чанэу хэлажъэщтыгъ. Италант зыкъызыIуихынымкIэ ар амалышIоу хъугъэ. Дэпкъ гъэзетым имызакъоу, хэку гъэзетэу «Социалистическэ Адыгеим» ыкIи литературнэ-художественнэ журналэу «Зэкъошныгъэм» янэIубгъохэм КъуикъомхеутыхапэрэпсылъэкъоцIыкIуфэхъугъэ усэхэу: «Ульэщ, лэжьакIор!», «Тэтэжъ», «Сыдэу даха мы тихабзэр», «Мамыр щыIакI» зыфиIохэрэр ыкIи нэмыкIхэр. Гъэхъэгъэ гъэшIэгъонхэм, текIоныгъэ лъэшхэм ягушIогъо чэф мэкъэшхо ахэлукIы мы усэхэм. Темэу къащилэтырэмкIи, художественнэ шIыкIэ амалэу ащигъэфедэрэмкIи усэхэм къагъэлъагъоцтыгъэ усэкло кIочIакIэ адыгэ литературэм кыызэрэхахъорэр. Ары клэлэгъэджэ институтым илъэсищэ зыщеджэхэ уж чIидзыжьы, тхэн IофымкIэ иIэпэлэсэныгъэ нахь зыщыхигъэхъон ылтэкIыщт М. Горькэм ыцIэ зыхъырэ Литературнэ институтэу Москва дэтым Къуикъор зыкIакIорэр. Ащ зы илъэс нахь щемыджагъэу дзэм кIуи, илъэситIо къулыкъур ыхъыгъ. Нэужым еджэным пидзэжьы, 1989-рэ илъэсым литературнэ институтыр кыухыгъ.

Литературнэ институтым зыщыщеджэгъэ илъэсхэр Шыхъамбый анахъэу тхэным зызыритыгъэ илъэсхэу хъугъэх. Бэрэ тхэкIошхохэм аIукIэу, язэлукIэхэм ахэлажъэу зэрэщытыгъэм усэкло ныбжьыкIэм поэзием гъэшIэгъоныгъэу фыриIэм нахь зыкъыригъэлэтыгъ. Мы илъэсхэм Шыхъамбый итхэн нахь егъэлъэшы, иIэпэлэсэныгъэкIэ нахь лъэшпэу Iоф зыдешIэжьы. Къуикъом иусэхэр Адыгэ хэкум кыызэрэщыхиутырэм дыкIыгъоу Москва къыщыдэкIырэ журналхэу «Студенческий меридиан», «Литературная учеба» зыфиIохэрэм къащыхиутэу регъажьэ. Литературнэ-творческэ IофшIэ ныбжьыкIэхэу анахь гугъапIэ къэзытхэрэм Къуикъо Шыхъамбый ащыщэу Литературнэ институтым ипрофессорэу Михайловым кыыхегъэщы. «Сэ кыызэрэсшIошырэмкIэ, – етхы ащ, – гущыIэ пэпчъ зэтефэу зэдзэкIыгъэ Къуикъо Шыхъамбый иусэ, тыгъэкъокIышIэ

поэзием инэшэнэ емыгъэзыгъэ императив (унэшъо) шъабэр зыдылыгъ. Сэ ар усэ угъоигъэхэм апэ изгъэуцагъ, сыда плэмэ, мы усэм къегъэнафэ, енэгугъо, ренэу ыкӀи нэбгырэ пэпчъ апэрэмкӀэ къыгурумылоу, ау шъэфэу къыздырихъакӀырэ ежъ ишӀоигъоныгъэ: «инасын орэдым, тхыдэжъым, цыф гушӀуагъом хишъыкӀыныр». Тхэрэ пэпчъ ац еклӀлӀкӀэ шъхъаф къыфегъоты, ау мэхъанэу ратырэмкӀэ зэтефэх – уишӀошӀ гушӀылэмкӀэ бгъэпытэныр, уинасын гушӀылэмкӀэ бгъэпсыныр».

Иеджэгъу илъэсхэм тхэным ишъыпкъэу зызэрэритыгъэр къыушыхъатэу поэтическэ тхылгъэу «Мазэм инэф» зыфиорэр Къуикъо Шыхъамбий егъэхъазыры ыкӀи 1987-рэ илъэсым къыдегъэкӀы.

Горькэм ыцӀэ зыхъырэ Литературнэ институтыр къыухи Мыекъуапэ къызэкӀожьым, Къуикъор Адыгэ тхылъ тедзаплэм ишэсэу (ивыпускающэу), иредакторэу Иоф ышӀагъ (1989–1994). Нэужым 1994–1996-рэ илъэсхэм литературнэ-художественнэ журналэу «Зэкъошныгъэм» иредактор шъхъалэу лэжъагъэ. Джы 1996-рэ илъэсым къыщегъажъэу Адыгэ тхылъ тедзаплэм итхэматэу Иоф ешӀэ. Сыд Иоф зешӀи Къуикъом илитературнэ-творческэ ИофшӀэн зэпигъэугъэп. Иапэрэ тхылъ къыкӀэлъыкӀуагъэх, илъэс зэфэшъхъафхэм къыдигъэкӀыгъэ сборникхэу «ГъашӀэр – псыкъефэх» (1990), «Гугъэм илъагъу» (1994), «Звезда кочующего неба» (2001) зыфиохэрэр. Тхэн Иофыр сэнэхъат зэрэфэхъугъэр къыушыхъатэу Къуикъо Шыхъамбий Урысыем итхакӀохэм я Союз 1992-рэ илъэсым аштэ.

Къуикъо Шыхъамбий илъэс тӀокӀырэ плырэ ыныбжьыгъ иапэрэ поэтическэ уплъэкӀунхэм къатыгъэ усэхэр зыщзэхигъуогъэ тхылъыр къыздегъэкӀым. Критикэм зэрэхигъэунэфыкӀыгъэу, «поэт нахъыжъхэм яопыт Шыхъамбий дэдзых ышӀырэп, ар зэрилгъэкӀэу къызфегъэфедэ, ау ыгу къыдеӀэу ежъри зыфэбанэрэрымакъэжъынчэукъыхӀулкӀынырары». «Мазэм инэф» зыфиорэ сборникым усакӀом поэтическэ мэкъэгъэнэфагъэ къызэрэхихыгъэр, идунай ипыщэныгъэхэр къыщынэфагъэх. Темэ шъхъалэхэу тхылъым Къуикъом къыщцӀэтыгъэхэм ащыц ичыналгъэ шӀулгъэгъуныгъэу фырилэр. Ихэгъэгу, усакӀом игурыуакӀӀкӀэ, зэрипхырэр чыплэу къызщыхъугъэу иапэрэ лъэбэкъу зыщидзыгъэ, нэрымылгъэу зэпхыныгъэ пытэ зыдырилэ къуапэр ары. Ац фэдэ чыплэу Шыхъамбий илэр, дунаир къыфызӀуихи, щыӀӀкӀэ гъогум тезыщэгъэ икъоджэ

гупсэу Еджэрыкьуай. А чылэ цыкгур ары идэхагъэхэмклэ усаклор кьэзгъэбаигъэр, епхыныгъэ шъыпкьагъэу илъэпкь фырилер кьэзытыгъэр. Усаклор, ышъхъэклэ инасын ичылэ изытет рипхызэ, етхы:

*Уитыгъэ ситыгъэ шъхьалэу,
Адыгэ кьуаджэр сыгу уилъ!
Уителлэ сугугъэ лэшюу,
Узгъашлюу сыбгъэ удэлъ!*

Гуетыныгъэ зыхэлъ шүлгъэгуныгъэу иджэныкьо гупсэ фырилэм епхыгъ икьоджэгъухэм лэфшлэнымклэ чаныгъэу кьызахагъафэрэм гушхоныгъэу усаклор ригъэшлырэр. Рэхьатэу зэхэщэгъэ лэфшлэным итемэ Кьуикьо Шыхъамбий кьыщызэлүйхыгъ «Улъэш, лэжьаклор» зыфилорэ усэм. Усэм публицистическэ нэпанэи, чыгум игъэбэжъу пхъуантэ губгъом щызэлүзыхыгъэ лэжъэклэ лэшгъэ пытэхэу кьуаджэм идахэ язгъаохэрэм усаклор ащэгущуклы, лэфшлэныр шлю зылгъэгурэ лэжъаклор итеклоныгъэхэр кьырегъэлъэгъуклы, ищытхъу еуатэ.

Кьуикьо Шыхъамбий лэжъаклор илэфшлэклэрэ ыгу изэхэшлэ-игумэклэхэрэ зэпхыгъэу кьегъэлъагъох. Ащ фэд гукъэбзагъэ зыхэлъ усэхэу «Мэзэ нэфыр огум епсыхыгъэу...», «Кьысэт гушлюапклэ, синэф...», «Синэфын», «Шүлгъэгу» зыфилохэрэр. Мы усэхэм узлэпашэ шүлгъэгуныгъэ дахэм инравственнэ кьэбзэныгъэу кьызэлүахырэмклэ. Адыгэгушшысаклэм шүлгъэгу нахэ ухъумагъэ хэтыгъэл, ау Кьуикьор ащ зэрэфатхэрэ шлыклэм ежъ иунэе хабзэ хэлъ. Ащ ишүлгъэгу гушлогъо шъхьафитыр ыльапс. Лирическэ героим ыгу ихъыкыхэрэр – игумэклэхэр, ишүлгъэгу, игушлюагъо – икьоу лупклэу усаклор кьызэлүехы, гуклэ зэхатшлэу кьытлгъэгъэлэсы. Куоу урагъэгупшысэу, гукъэкл-гупшысэ зэфэшъхьафхэм уахащэу мы усэхэр гъэпсыгъэх. Усаклор шүлгъэгуныгъэм моральнэ-этическэ лъапсэу илэхэм агъэгумэклэ, алъэпллэ, зэфагъэр зылгъэпсэ, шъыпкьагъэр зымыкьорэ зэфыщытыклэхэм уафилуным пылъ. Шъыпкьэ, Кьуикьом кьыгурымылоу щытэп шүлгъэгур гушлогъо заклэу зэрэзэхэмылгыр. Джэнджэшныгъэ гум кьызгъэтэджэрэ упчлэхэу «Шлю сэлъэгъу, ежъым сыкьелъэгъуа?», «Уигъогогъоу тауцтэу сыпфэхъун?», «Шлю селъэгъу! Ау симылъэгъужьмэ?» зыфэллощтхэр ащ бэрэ кьегъэуцух. Ауми ицыхъэ телъ пкыхъэ

Лэшлоу зажерэ шүлгэгү дахэу бгэгүр кьэзгьэфабэрэр, нэр зыгьаплгэрэр, гур кьыдэзыщаерэр кьызэрэфэклоцтым.

Дунаим изэгьэшлэн нахьыбэрэмклэ тхаклом игукьэкьыжхэм кьапкьырэкьы. Сократ игушшысэхэу шлэныгьэр зэгорэм тшлэщтыгьэм игукьэкьыжь зыфиорэр Кьуйкьом итворчествэ фэгьэхьыгьэмэ тэрэз шыпкьэу кьычлэкьы. Тхаклом ыналэ зытетыр кьызхэхьухьэгьэщылэкьлэ-псэукьлэмикьигьэлъэгьукьын. Ау а зыщыпсэурэ лъэхъаныр блэкьыгьэм лышыдзэгьэ лыызгьэкьуатэрэу усаклом кьыгурэлэ. Ац кьыхэкьлэу блэкьыгьэр шлоу хэлъыгьэхэмклэ непэрэ дунаир кьэзгьэнэфырэ темэ шьхьалэу Кьуйкьом итворчествэ щэхьу. Усаклом исабыигьоу гум имыкьыжьырэр льяпсэ афэхьугь усэхэу «Тят, кьэошлэжьа лъэхъаны лэшлоу...» «Тхьагьоба кушьэм ухэлъмэ», «Ськьызэхьум сыщынагь», «Сльэгьугьэ пкьыхьаплэ» зыфиохэрэм. Зыныбж икьугьэ, зизэхэшлэу уцугьэ тхаклом игукьэкьыжхэм пэчыжьэ хьугьэ, кьызэринэкьыгьэхэ хьугьэ-шлагьэхэм псэ кьапегьэкьлэжьы, ахэр тапашьхьэ кьырегьэуцожьых. Ар чышым тесэу, сапэркьылэтэугьогур зэрэзэпичьыхьэщтыгьэр, лофшлэным пхьашэ ышлыгьэ янэ ылэ пшьыгьэхэр, нахьыжьхэм кьалотэрэ пшысэхэу, таурыхьэхэу пчыхьэ кьыхьэхэм зэдэлүщтыгьэхэр. Усаклор ацэгүшлукьы ицьыкьлугьом щыублагьэу инэлосэ Сет илуашьхьэхэми, зылэкигьэкьырэп цьыкьлүзэ ныбджэгьу кьыфэхьугьэ иклэсэ шым клэрысэу зигьэгүщыкьыкьынри. Лъэхъан нэфэу хэмыкьокьлэжьын лъэуж ишлэжь кьыхэзынагьэр шлу дэдэ ыльэгьурэ ичлыгу епхыгьэу зэрэщытым лиричeskэ героим клэхэкьырэп нахь куу кьешы:

Шьхэр агьэпсклэу псыхьом щытлгьэгьумэ

Тькьызэпачьэээ нэпкьым тькьэсэу.

Тэри татесэу кьунаныр дэгьумэ,

Псыхьо нэутхэм ичэ тьлэсэу.

Шьыпкьэгьэ льяпсэ ялэу Кьуйкьом иусэхэр зэригьэпсырэр мы сатырхэм кьахэщы. Клэлэгьум зылъыплъагьэу, шьхьэм кьинэжьыгьэ гукьэкьыжьхэр лиричeskэ героим икьлчлэкьэкуаплэх, инравственнэпытагьы ацкьашкьырэкьы. Мы сатырхэм кьащытыгь клэлэцкьыкьлү дунэлъэгьукьлэм икьэбзагьэ, мыхэм усаклом иклэсэ клэлэгьур кьащызэринэкьыжьырэм фэд.

Поэтичeskэ гукьэкьл-гупшысэхэу «Мазэм инэф» льяпсэ цызыдзыгьэхэм «Гьашлэр – псыкьефэх», «Гугьэм ильагьу»

зыфиорэ тхылхэм зыкыщаӀэты. Гугъэми, шылакӀэм илофыгъо зэфӕшхъафхэми, гукъаоми, гушлуагъоми алъӕлӕсы усакӀор. Игупшысӕклӕ чыжьӕу мӕлабӕ, зӕклӕри зэхифыным, пстӕуми шапхъӕ аритыным ар пылъ. УсакӀор зыгъӕгумӕклӕу зылгылӕсырӕр бӕми чышлӕу кыгъгӕлгъагъорӕм игъунапкъӕхӕр ежъ кызыцыхъугъӕ, ищылакӀӕ зыщыкӀогъӕ чышлӕхэм арӕпхы. Иапӕрӕ усӕхэм афӕдӕу ичылӕ класӕ ищылакӀӕ ылгачлӕу къӕнӕжыи Къуикъом ипоӕзие.

Шъорышлыгъӕ зыхӕмылъ шъыпкъагъӕу игупсӕ къуаджӕ фыриӕм ӕпхыгъ усакӀом исатырхӕм апкъырылгъ гурышӕ лъагӕр. Къуаджӕм итӕплӕ кыты зыхъукӀӕ, Къуикъо Шыхъамбий ыналӕ атыредзӕ анахъ нӕшӕнӕ жъгъӕйми: ицъыкӀугъом щегъӕжыагъӕу иклӕсӕ псыхъори, къоджӕ псынӕу блӕкыхӕрӕм псы чыӕклӕ къятӕрӕри, нӕм фӕмышлырӕ шъофхӕри, хъуплӕ-мӕкъуплӕхӕри – клӕклӕу пӕнӕу хъумӕ, зӕклӕ къоджӕдӕсым илгӕплӕу, зыфӕдӕ цымыӕу кыщыцхъоу ыгукӀӕ кызыдырхыауырӕ пстӕур инӕшлӕгъу кыреубытӕ.

Хӕгъӕгум итемӕ Къуикъо Шыхъамбий итворчествӕ шыпӕрытӕу къӕнӕжыи, усакӀом итхылхӕм закъщыкӀилоуыкыжырӕп. Ац ипоӕзие ыпӕклӕ лъӕклӕтӕ зӕпыт. Иапӕрӕ усӕхэм икъоджӕгъухӕм ягъӕхъӕгъӕ гъӕшлӕгъонхӕм, текӀоныгъӕ инӕу ашлыгъӕхӕм ягушлогъо чӕф мӕкъӕшхо ахӕлуыщтыгъӕмӕ, джи усакӀор зыгъӕгумӕкырӕр социальнӕ зӕхъоуыныгъӕу къоджӕдӕсхӕм ящылакӀӕ фӕхъугъӕхӕр ары. Къуикъо Шыхъамбий зӕхъоуыныгъӕ пстӕуми гуфӕплӕу алъӕплӕ. УсакӀом игупшысӕ афегъазӕ хъугъӕ-шлагъӕхӕу хымӕ цыфым шломылофыщтхӕу, ау чылӕр дӕгъоу зышлӕу, ац кырыкӀоцтымыгъӕгумӕкырӕмклӕмӕхӕнӕкуузылӕхӕм: ӕгъаплӕм шым тесыщтыгъӕ адыгӕр джи машинӕм ис, «чырбыщ унӕшхор бгъӕнышгъхӕм клӕнаклӕу, нӕпӕрӕ гъаплӕм ылгӕпсӕ цӕпытӕ», чы благъӕм ычылшлӕу «гучӀ чӕу шыхъагъӕмӕ зыкырачыгъ», гъогу сапӕщтыгъӕхӕмӕ зырыкӀоцтыгъӕхӕр, джи «урам зыкӀхӕр мыжъо гъӕчыгъӕу, клӕнклӕ цыбгъӕчыагъӕми цымыкытӕнӕу» хъугъӕх. Азӕпстӕур усакӀом цыӕжлӕклӕм, цыф зӕфыщтыкӀӕхӕм ятамыгъӕу елытӕ. Гъӕхъӕгъӕшлӕхӕм ягушлуагъо дыкыгъу Къуикъо Шыхъамбий исатырхӕм гумӕкыгъо макъӕхӕри къахӕлуыкы. Ау ац кыкырӕп Шыхъамбий клӕм пӕуцуужыӕу. УсакӀор зыгъӕнӕшхӕирӕр исабыйгъом зыщыдӕжугъуцтыгъӕ уц шхӕонтӕ клӕшхӕор асфальтым зӕрӕчигъӕбылхъагъӕр ары:

*Тицагу мыжъофкIэ зыдэтэгъэчъыкIым,
Уц къашхъоу гуIэжърэр ыгъэкIодыгъ.*

Изэфэхысыжъ гупшысэ къыкIэлъыкIорэ сатырхэм тхакIом къащелo:

*ТшIэцтыр тшIэгъахэу сызызэлъэкIым,
Нэлъэгъур уахътэм ипсэкIодыгъ.*

Цыф лъэпкъым къырыкIуагъэр зэмзэгъыныгъэр зылгъэпсэ хъугъэ-шIэгъэ къызэкIэлъыкIохэу хэгъэгухэр, цыф лъэпкъ зэфэшъхъафхэр тхъамыкIагъом иархъуан хэзыдзэхэрэу гъэпсыгъэ. Джырэ тилъэхъан пштэмэ, мамырныгъэм иIофрэ ащ фэбэнэрэ кIуачIэхэм язэкъотныгъэрэ нахъ Iоф шъхъалэ къэгъотыгъуай. Сыда Iомэ непэ чIыкIыIум цырэхъатэп, цыIэх къэралыгъоу зэо машIом рыджэгухэрэр. СыдигъокIи художественнэ гупшысэм илIыкIо анахышIухэм яакъылышIуагъи, яцIыфыгъи зыфагъэлорышIагъэр цыф лъэпкъ зэфэшъхъафхэм азыфагу зезэгъыныгъэм, мамырныгъэм илъэмыдж пытэ пхыращыныр ары. Къуикъо Шыхъамбий ипоэзии заомрэ мамырныгъэмрэ ятемэ чIыпIэшхо щеубыты. Ахэр гуетыныгъэшхо зыхэль публицистическэ усэхэу цыфгъэнчъэгъэ мэхъанэу заом иIэр зыумысхэрэ «Непэ тыгъэм ибзый ныкъоплхэр...», «Цыфыр гунэмыс, игъашIэм мэлъыхъо» зыфиIохэрэр ыкIи нэмыкIхэр. УсакIор ымыгъэгумэкIын ылъэкIырэп цыфхэм ярэхъатныгъэ цыIакIэ къэзыукъон зылъэкIыщт цынагъо къэзытырэ «пIыыр чIыпIэхэр» дунаим къызэрэтэхъохэрэм. Лирическэ героир ежъ илгъэпкъ закъоу цымытэу, зэрэдунаеу къырыкIоштым егъэгумэкIы:

Усэхэу «Сабыймэ гъашIэр абгынэ», «Мыжъоу къэпштагъэр уапэклэ бдзымэ...», «Мамырым исабий» зыфиIохэрэр дунаим цыхъурэ цышIэхэрэм яджэуапых. Мыщ заом пэшIуекIорэ гуманистическэ гупшысэхэр усакIом ащегъэпытэ.

Мамырныгъэм итемэ фэгъэхыгъэ усэхэм, тилъэхъан игумэкIыгъо гупшысэхэмрэ блэкIыгъэм игукъаохэмрэ цызэпхыгъэу Къуикъом къащеты. Аужырэ илъэсхэм Темыр Кавказым къыщыхъурэ хъугъэ-шIагъэхэм усакIор зэплгъэкIыжын фаеу ашы. Урыс-Кавказ заомрэ хэгъэгу икIыжын Iофымрэ тхъамыкIагъоу къыздахыгъэм икIэрыкIэу тхакIом зафегъэзэжышъ, «Лъагъоу хым икIыгъэр» зыфиIорэ

усэм ильэпкь кырыклогъэ гугъэузым игухэки хыльэ
кыщырелотыкы:

*Нэпс щыугъэм сабыр ытхьалэу,
Ным игыбзэ зыфихьэр икчалэу,
Кушъэ лъэпсыр лэныгъэм зэпичэу,
Сабый дышъэр ны бгъэгум кыкличэу,
Зэман Гаер мэшложьэу ехыгъ,
Лъэгъо нэпцэу хы Шшүцэр хахыгъ...*

Блэкыгъэм ихъугъэ-шлагъэхэм адыгэ лъэпкыим инепэрэ
щылакИ кыагъэнафэ. Ар зэбгырытэкъугъэу, итэкъухыагъэу
дунаим щэпсэу:

*Зы чыгаеу силъэпкыи зыбгъурэп,
ПсынэкЛэчъэу кыутагъэшъ зэхэчы –
гукъао кыщыхъоу зытетыр кьегъэлъагъо Къуикъом.*

Усэу «Лъагъоу хым икыгъэр» зыфиорэр гъэлъэгъопхъэ
щысэу мэхъу ильэпкь тхьамыклагъоу кырыкыуагъэр
кызэрэригъэлъэгъукыин творческэ лыхъоныгъэу усаклом
ышыхэрэр кыдгурылонымкIэ. Ац дыкыгъоу лъэпкь
зэхэшыхыныгъэ гъэнэфэгъэ икыу зылэклэ тхаклоу Къуикъор
зэрэщытыр мыщ кьегъэлъагъо. Усэм лъапсэ фэхъугъэу, лъэпкь
шлэжым кыхэнэгъэ адыгэхэм зэпачыгъэ хъугъэ-шлэгъэ
тхьамыклагъор бэшлагъэу блэкыгъэми, кыкIэлъыкIощт
лэшлэгъухэм заухъумэжыным, блэкыгъэм кыахъулагъэм
фэдэ кызэрэзэрамгъэхъулэжыным феплух. Ильэпкь
кыщыщылым игумэклэу тхаклор зэгупшысэрэм блэкыгъэм
жъалымыгъэу кырихыгъэм игукъэкIыжхэм икIэрыкIэу
зафыфырегъээжы, мамырныгъэм фэбэнэнхэмкIэ кIочIакIэхэм
якъэкIуаплэу ар хъуным щыугъэу. Джауштэу Къуикъом
ипоэтическэ дунай непэрэ щылакIэм ихъугъэ-шлагъэхэм
язэхэфын блэкыгъэмрэ къэхъуштымрэ япхыгъэ шышкъэу
щегъэпсы, сыда плэмэ а зэпстэур щылэныгъэм изылофэу ац
елыгъэ.

Усаклом иидейнэ-эстетическэ хэхъоныгъэхэм адиштэу
философскэ гупшысакIэм зызэрэфищэйрэр къэлъагъо.
Аужырэ лъэхъаным Къуикъом ытхыгъэ усэхэм янахыбэм
янэшан зэлухыгъэ гуманистическэ пафос иныр, щылэныгъэм
илофыгъо шхъаIэхэр кызэлъызыубытырэ гупшысэ куухэр

кьэлэтыгъэныр, цыфыгъэ шэн-шапхъэхэм афэгъэхьыгъэ упчлэхэр занклэу кьэгъэуцугъэныр. Усаклом итворчество сюжетнэ хьугъэ-шагъэр зылъапсэм нахь усэ-гупшысэхэр кьебэкы зэрэхьурэр кьыхэщы, абстрактнэ символикэм тхаклом зырегъэушъомгъу.

Цылаклом кьэгъэзэшхоу фэхьугъэм усаклом конфликтыр кьызэригъэлъагъорэм нэшэнаклэ кьыхилъхьагъ. Мылкъу унаем тегъэпсыкыгъэ цылаклом-псэуклэр зыщызэхэщэрэ лъэхъаным кьыздихьырэ кьиныгъохэр цыфхэм лыуз къафэхьурэ хьугъэ-шагъэхэу зэрэщытыр Къуикъом зэхэшлэ, итворчествокыи цылаклом иплъышгъуаклэхэм, цыфыгъэм илофыгъохэм якъэгъэлыгъон защыфегъазэ усэхэу «Баим дэжъ умыкыу лъэуакло», «Цыфыгъэр апч кьопшынуу зылэпызрэм...», «Сэдэкъэхэдз» зыфилохэрэм.

Къуикъо Шыхъамбий занклэу кьэлэгъэ зэфэхьысыжыныгъэ псынклэхэр уахътэми ащ ихьугъэ-шагъэхэми афишныным зыщедзые. Ащ ипоэзие анахь инэшэнэ шьхьалэмэ ащыщыр, лиричэскэхьугъэ-шлэгъэ зеклэлъыкломупчлэабэ хигъэуцоньр ары. Критикэу Цуамыкыо Тыркубий зэрэхигъэунэфыкыу, «зеклэ ыгу илгыр, зыгъэгумэкырэр нафэ кьызыщытфимышлырэр усэхэм къахэкыми, непэрэ цылэныгъэм ежъ зэрешлырэм, зэутэкырэ кыуачлэхэр ащ зэрэхилъагъорэм темьщыныхьэу усаклор кьытегушылэ, джэуапэу кьытырэм нахь упчлэу кьыгъэуцурэр нахьыб». Цыфыпсэм, чыюпсым, цылэныгъэм цыхьурэ-щышлэхэрэм язэхэфынклэ а упчлэхэм усаклом инэжгъурыгъэ, ичаныгъэ къагъэнафэ. Ащ фэдэ усэхэм тхаклом илгыхъоныгъэхэр, иехьырэхъышэныгъэхэр, кьыгурымылохэрэр къащырелотыкы нахь, ежъ ишлэш хьазырэу къащышпигъохьэрэп. Цылэныгъэм джыри щызэшломыхыгъэ гурылогъо иофыгъохэм къащыцузэ, усаклом тхылъеджэр гупшысэ куумэ ахэщэ, ежъ кыгъоу зыдигъэгупшысэным пылъ («Хэт сигъогогъу?», «Тхьапшырэ сыхьаклэу дунаим сыщызеклона...», «Цыфым гугъаплэр гъоцагъэу ылыгъ»). Ащ ишлуагъэклэ, К.Пщымафэ зэрилоу, тхылъеджэр «егъэлъыхъо, шлум, дэгъум, дахэм аклегъэхъопсы, мыхъуным, дэим, хылагъэм, кьумалыгъэм цыфыр зэраухьрэм, бгъэцыкылурэм узэригъэцыкыжырэм регъэгупшысэх».

Поэтичэскэ гупшысэр клякоу кьырилотыкыным Къуикъор зэрэлъыхьурэр къащылъэгъуагъ сатыриплэ кыи сатыритлу хьурэ циклэхэу гушылэ щэрыо шыклэм тетэу ытхыгъэхэм.

Ащ шьыпкъагъэр къащегъоты къэтхыхьэгъэ клэкӀхэмклэ, риторическэ упчӀэхэмклэ ыкӀи гупшысэ куухэмклэ. Къуикъо Шыхъамбий иусэ клэкӀхэр гум ильыр къизлотыкӀырэ Iэп-цыпэхэу гъэпсыгъэх.

Искусствэм итемэрэ тхакӀом ащ пшгъэрылъэу цыриIэмрэ чьыпӀэ гъэнэфэгъэ щаубыты Къуикъо Шыхъамбий итворчествэ. Поэзиемрэ тхакӀомрэ яхьылIэгъэ усэхэу «КъыхэкӀыгъ IорIотэжъым сигушIо», «Поэзиер, къысэптыгъ Iэуж», «Чъые ябгэм напIэр ригъэфэхмэ» зыфиIохэрэм Къуикъом поэзием еплъыкӀэу фыриIэр къащызIэуехы, поэзиемрэ усакӀомрэ апашъхьэ ит Iофыгъохэр къащелIэтых, усэным ишгъэфхэм ащылгъэлэсы, ар Iоф къинэу зэрэщытым ежъ ышъхьэкӀэ къыфихьырэ гумэкӀхэр къащыреIотыкӀы. Литературэм ипшгъэрылъхэр куоу къызэрэгурыIорэр къаушыхьаты Шыхъамбий игущылIэхэм: «УсакӀор зыгорэм иунашъокӀэ тхэнэу цытэп. Ащ ытхын фаер ежъ зэхишIэу, зыгъэгумэкӀырэр ары. Поэзием теубытагъэу шIухъафтын къызкӀэлъыкӀожьын фэе Iофэу уеплъы хъушIтэп. Поэзиер – ар гуетыныгъ, цIыф шъхъафитым ишъхъафит быбыныгъ. Ар къиныгъо къыпфэзыхьырэ IофшIэн зыхъурэр зыгорэм иунашъокӀэ птхы зыхъукӀэ ары». Къуикъо Шыхъамбий иусабэхэм апкъырылъ гупшысэр зыфэкложьырэр ищылIэныгъи, Iофэу зыпылъыри илъэпкъ зэрэфигъэлэжьэщтымкӀэ ишIоигъоныгъ ары. Сыд фэдэрэ Iофыгъо тхакӀом къылIэтыгъэми, ащ ренэу ежъ ицIыфыгъэ зыфегъээзжъы, дунаим чьыпӀэу цыриIэмрэ пшгъэрылъэу къыпыщылъымрэ зэхифыным пылъ. Ежъ ышъхьэрэ илъэпкъ инасыпрэ зэкӀэрыпчынхэ зэрэмылгъэкӀыщтыр куоу зэрэзэхишIэрэр къахэлукӀы усэхэу «ГъогурыкӀор гъогум ыгъэшъына?», «УсакӀор ренэу мэгъуащ...», «Мэкъамэу сIэпызыгъэр» зыфиIохэрэм.

Къуикъо Шыхъамбий итворчествэкӀэ лъэуянакӀэ хъугъэ жанрэу поэмэм иамалхэр ыуплъэкӀуным зэрэпыхьэрэр. Ащ ишыхьат илъэситфым Iоф зыдишIэгъэ «Хъанцэгъуацэм иорэд» зыфиIорэ поэмэу къыхиутыгъэр. ТхакӀом илъэхъан фэгъэхьыгъэ упчӀэу иусэхэм къащилIэтыщтыгъэхэр мышц нахь зегъэушгъомбгъугъэу къыщызIэуехых. Нэшэнэ шъхьэIитIоу Къуикъом ипоэтическэ дунай нахь къэзгъэнафэрэ IофыгъуитIур-гъунэ зимыIэ шулъэгъоу ичIыгу фыриIэмрэ икъоджэгъухэм ящылIэкӀэ къин изэхашIэ гукъаоу ригъэшIырэмрэ – нахь игъэкӀотыгъэу, нахь куоу мышц тхакӀом къыщызэхэфых.

Къуикъо Шыхъамбий иусэхэр урысыбзэкIэ зэдзэкIыгъэу зыдэт тхыль «Коцырэ уашъом ижъуагъу» («Звезда кочующего неба») цIэу иIэу 2001-рэ илъэсым къыдэкIыгъ. Тхылгымухэзыщэрэ гущыIапэ фишыгъ ЩэшIэ Казбек. Ац зэригъэунэфыгъэу, ШыхъамбийджырэнэфэкIэусэкIоцIэрыIомэ зэракIырыплгъырэр итхыльхэм ахэтлъагъоштыгъэмэ, «Коцырэ уашъом ижъуагъу» зыфиIорэ тхылгым а «узыр» къызэрзэринэкIыгъэр нафэу къыхэщы. Дунаир еж зэрэзехишIэрэм, ынэкIэ зэрилгъэгъурэм елгытыгъэу ямышIыкIэ горэ усаIом игушшысэ хильхъан зэрилгъэкIыгъэр мыщкъышчылъэгъуагъ. Аркъагъэшпынкъэжы еж Шыхъамбий игущыIэхэми: «Бэ стхыным сыфэкъаигъэп, сыгу пхырыкIырэр къыхэсэхы, сшгъхэ цызэзгъэфагъэр къэсэтхы». Тхылгым уасэ иIэ зышIырэр Къуикъо Шыхъамбий иусэ хэшышыкIыгъэхэр мыщ зэрэщызэхэугъоягъэхэм изакъоп. Лъэпкъыбэхэр зэзыпхырэ урысыбзэм зэрэралъхъагъэхэм ихъатыркIэ Шыхъамбий итхыгъэхэр адыгэ лъэпкъ гъунапкъэм шъхъарыкIхи, лъэпкъ зэфэшхъафыбэхэм алгыIэсын амал иIэ хъугъэ.

Къуикъо Шыхъамбий Адыгэ Республикэм культурэмкIэ изаслуженнэ IофышI. Творческэ къарыуу усаIом иIэм хэхъо зэпыт, нахъ бай хъузэ, ыпэкIэ лъэкIуатэ, зеушъомбгъу. ТхакIор темакIэхэр къыгъотыным, къэгъэлгъэгъокIэ зэмлэужыгъуабэхэр ыуплъэкIуным мышIыжьэу Iоф дишIэзэ, поэтическэ IэпIэсэнныгъэм илгъэгэпIэ инхэм якIу.

Руслан Гилимович Мамий, Дарико Саферовна Схалыхо,
Мира Нуховна Хачемизова, Нуриет Аслановна Хамерзокова,
Светлана Асланбечевна Хуако

Адыгейская литература
11 класс

Пособие для учителей

Редактор: Р.Г. Мамий
Корректор: Р.Г. Мамий

Компьютерный набор и составление: М. Химишева

Формат бумаги 60×84/16. Бумага писчая. Печать офсетная.
Усл. печ. л. 11,5. Тираж 300 экз. Заказ № 80.

Издательство ООО «Качество». 385000, г. Майкоп,
ул. Крестьянская, 221/2, тел./факс: (8772) 52-36-87, 57-09-92.

